

Dr F. L. BOS

KRUISDOMINEES

FIGUREN
UIT DE GEREFORMEERDE KERK
ONDER 'T KRUIS



STICHTING DE GIEIONBRON
MIDDELBURG
2019

Verschenen met medewerking van het „Comité ter herdenking van de Afscheiding”

J. H. KOK N.V. KAMPEN 1953

TUSSEN REFORMATIE EN SEPARATISME

Wie de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk onder 't kruis, welke in de navolgende schetsen wordt getypeerd, billijk wil beoordelen, moet haar allereerst zien tegen de achtergrond van de houding, die de van ouds gereformeerde volkskerk heeft ingenomen ten aanzien van haar belijdenis.

Reeds op het einde van de achttiende eeuw is het strenge formulier van verbintenis, waarmede de voorgangers zich verplichtten tot trouw aan de drie gereformeerde belijdenisschriften, volkomen gedevalueerd. Zonder dat één kerkelijke vergadering daartegen optreedt, wordt door vele hoogleraren en predikanten het gereformeerd belijden in zijn hartader aangetast. Het borgtochtelijk karakter van het lijden van de Heiland wordt verloochend en de leer der voldoening als God-onterend bestreden. De rechtvaardiging door geloof alleen wordt ontkend en de drieëenheid Gods brutaalweg aangetast. Doop en avondmaal worden ontkracht en het evangelie van vrije genade voor remonstrantse gedachtengangen ingeruild.

Bij de koninklijke reorganisatie van 1816 wordt deze toestand gewettigd. Van leertucht is dan ook officieel geen sprake meer. Van godsdienstige verlichting wordt voortaan alle heil verwacht.

Slechts uit vrees voor verzet van de orthodoxe minderheid worden in de nieuwe acte van verbintenis de aangenomen formulieren alsnog vermeld. Door van áángenomen formulieren te spreken, schakelt men echter de Dordtse Leerregels aanstonds al stilzwijgend uit. In Friesland immers is het al lang zo, dat dit derde belijdenisgeschrift niet meer bij de drie formulieren van enigheid wordt geteld. Voorts wordt de acte van verbintenis opzettelijk zo geredigeerd, dat ieder die wil erin lezen kan, dat men aan de leer der aangenomen formulieren gebonden wordt slechts voor zover men die overeenkomstig acht met Gods Woord.

* * *

Aanvankelijk wordt deze politieke manoeuvre door het gereformeerde volk niet doorzien.

Maar de geesten komen hoe langer hoe meer openbaar. Ook dragen mannen van het Réveil als Da Costa en Capadose er met hun bezwaren tegen de geest der eeuw in de twintiger jaren het hunne toe bij, om het sluimerende gereformeerde kerkbesef wakker te roepen.

De Haagse predikant Dirk Molenaar luidt in 1827 kerkelijk de alarmklok. Hij vestigt publiek de aandacht op het „listig en subtiel” karakter van de nieuwe proponentformule, waardoor „de banden gebroken en

de Hervormde kerk de Hervormde kerk niet meer is". In verband daarmee doet hij de suggestie, dat men „de kerken en goederen eenvoudig en in grote bedaardheid zal verdelen".

Tegenover de storm van liberale verontwaardiging en koninklijk ongenoegen kruipt Molenaar spoedig in zijn schulp. Maar de door hem opgeworpen bal rolt door. Zijn brochure beleeft talloze drukken en oefent grote invloed uit om de ogen van de gereformeerden voor de feitelijke situatie te openen en ze met de gedachte aan een boedelscheiding vertrouwd te maken.

De groeiende overtuiging aangaande het onhoudbare van de toestand krijgt in 1833 nog een scherpe stimulans van de andere zijde. Prof. Hofstede de Groot van Groningen beweert dan open en bloot, dat hij zich aan de gereformeerde belijdenis niet gebonden weet. Anderen vallen hem bij. Ds Van der Linden van Kantens doet de onthulling, dat reeds lang aan om inlichting vragende proponenten, op instructie van hogerhand, de geruststellende mededeling is gedaan, dat een binding aan de gereformeerde belijdenis helemaal niet in de bedoeling ligt.

Het door Molenaar gestrooide zaad draagt nu vrucht. Onder het eenvoudige volk komt de gedachte aan boedelscheiding met kracht naar voren. Vele kleine luiden uit de noordelijke provinciën vragen aan de synode van 1834 om opheldering over de proponentenformule. Wil de kerk metterdaad de gereformeerde belijdenis als fundament der gemeenschap verloochenen, dan stellen zij als eis van billijkheid, met de gereformeerde leraars afgescheiden te worden. Kerken en goederen dienen daarbij tevens met grote bedaardheid te worden verdeeld.

De synode denkt er niet aan, om de verontruste consciëntiën door een positieve verklaring gerust te stellen. Maar van een boedelscheiding wil zij evenmin weten. Zij werpt de gedachte daaraan als een ernstige bedreiging van orde en eendracht verre weg. De bestaande „eenheid" moet gehandhaafd blijven.

Ook de overheden worden door de bedrogen gereformeerden tevergeefs te hulp geroepen. Men is niet van zins om hun recht te verschaffen. Integendeel: degenen die — omdat ze in de kerk voor hun ziel geen voedsel meer vinden — in „gezelschappen" stichting zoeken, worden met een onder het stof vandaan gehaalde oude napoleontische strafwet als „onwettige verenigingen" bitter vervolgd.

* * *

De geschiedenis van Ds De Cock van Ulrum levert tenslotte de proef op de som, dat de aloude gereformeerde kerk is begraven.

Deze rondborstige Groninger kan zich niet voorstellen, dat de nieuwe proponentenformule zo „jezuïtisch" is bedoeld als Hofstede de Groot en Van der Linden luide verkondigen. Hij blijft ervan uitgaan, dat de gereformeerde belijdenis alléénrecht bezit in de kerkelijke samenleving. Vanuit die overtuiging gaat hij sedert 1833 de Goliath van het liberalisme zijner dagen te lijf. Hij slingert de „meinedige" predikanten zijn fel ver-

wijt in het gezicht, en bestrijdt hen als „wolven die de schaapskooi van Jezus Christus aanvallen". Ook tegen de confessioneel aanvechtbare evangelische gezangen gaat hij te keer.

Al spoedig verdringen de schapen zich om hem als hun getrouwe herder. En hij biedt hun heul. Hij doopt ook in eigen gemeente kinderen van buiten, wier ouders zijn hulp inroepen, omdat zij bij eigen predikant niet de in de doopvragen verlangde verklaring kunnen afleggen, dat de aldaar verkondigde leer de waarachtige en volkomen leer der zaligheid is.

Dit daadwerkelijk opkomen voor het alléénrecht van de gereformeerde belijdenis in de kerk brengt hem onafwendbaar in conflict met de kerkelijke besturen. Ook afgedacht van de hemeltergende partijdigheid, waarmee men van hoog tot laag hem als de grote „raddraaier van een domme, onnozele, bekrompen hoop" bejegt, moeten de kerkelijke besturen op hun standpunt wel optreden tegen hem, die de „liberale" gemeenschap metterdaad ondermijnt. Na een jaarlange procedure is dan ook zijn definitieve afzetting in hoogste ressort nog slechts een kwestie van tijd, waaraan in geen enkel opzicht meer valt te wrikken.

Dan valt in October 1834 bij De Cock en de zijnen de beslissing om zelf de geweigerde boedelscheiding te voltrekken, ten einde de gereformeerde kerk tot nieuw leven te brengen.

„Acte van afscheiding of wederkering" — zo heet het classieke stuk, waarin zij op 14 October 1834 hun daad van gereformeerd kerkherstel onder woorden brengen.

Alle nadruk moet daarbij vallen op het laatste woord. De afscheiding is voor hen slechts bittere noodzaak om te kunnen wederkeren tot het aloude gereformeerde kerkbestaan. Gelijk De Cock het enige dagen later zegt in zijn „Toespraak en uitnodiging aan de gelovigen en ware gereformeerden in Nederland": „Wij hebben ons niet gescheiden van de ware gereformeerde kerk noch van de ware gereformeerden. Integendeel reiken wij die allen bij dezen de broederhand en verzoeken de hunne terug, om te onderhouden de gemeenschap der heiligen..., zo nu onderling als met onze vaders. Wij hebben ons slechts gescheiden van onze synodale hervormde, of gelijk zij zichzelf noemen, liberale kerk, totdat deze terugkere tot de weg der vaders die zij verlaten hebben."

* * *

Dit zuivere principe komt door de omstandigheden echter al spoedig in 't gedrang.

Het zijn slechts weinigen die, blind in de toekomst, ziende op de roeping alleen, De Cock bij zijn wederoprichting van de Gereformeerde kerk steunen. De meeste nog-gereformeerde predikanten durven de breuk niet aan en blijven stilzitten en toezien. Slechts enkele jonge collega's trekken mede de consequentie uit hun gereformeerde belijdenis voor hun kerkelijke roeping.

Daardoor ontstaat niet alleen de gewilde breuk met het kerkelijke en confessionele liberalisme, maar ook in de groot-gereformeerde samenleving

zelf. De afscheidingsgedachte krijgt ten gevolge hiervan een ongewild en onbedoeld accent, en het gevaar dat de ijver in separatistische richting doorholt, wordt groot.

Dit gevaar wordt te meer acuut, daar de predikanten nood ertoe dringt, om voor de geestelijke verzorging van de verspreide groepjes weergekeerden een vrijwel uitsluitend gebruik te maken van mannen, die geestelijk alleen in gezelschapskringen zijn gevormd. De in die gezelschappen gekweekte piëtistische vroomheid ontvangt zo geen voldoende tegenwicht van goed gereformeerd geschoolde leiding. Subjectivisme en individualisme krijgen ongemene kansen om zich te laten gelden.

Deze ongezonde toestand wordt nog dreigender, doordat de weinige geestelijke leidslieden, door de nood in de positie van superintendents geplaatst, veelal de geestelijke tact missen om het aartsconservatisme van hun helpers te ontzien. De Cock, die in dezelfde geest is gedrenkt, is de enige die waarlijk goed met hen omspringen kan, maar hij alleen kan het ook niet houden. De drift waarmee onbegrepen kerkrechtelijke herzieningen in 1837 worden doorgedreven, is een tactisch onherstelbare fout, die de laatste rem op doorgaande separatie weglaat.

* * *

Daar komt tenslotte nog bij, dat op voorgang van Scholte de leiders onder de drang der vervolging bezwijken voor de pressie om hun zolang volgehouden pretentie, dat zij niet dan de herstelde gereformeerde kerk vertegenwoordigen, in de burgerlijke maatschappij prijs te geven.

Dit wordt de oorzaak van de diepste vervreemding. Vele eenvoudige gereformeerde zielen kunnen dit niet verwerken.

En zij hebben daarin ten diepste volkomen gelijk. Met de anderen samen hebben zij gestreden om de aloude Gereformeerde kerk. Die en die alleen hebben zij tot nieuwe openbaring willen brengen. Daarom hebben zij als zodanig erkenning en bescherming gevraagd in de maatschappij. Daarom hebben zij ook het principiële recht op gebouwen en goederen niet prijs gegeven, al hebben ze de ontvreemding daarvan gedragen. Daarom tevens hebben zij geweigerd om andere reglementen voor de inrichting van hun kerkelijk leven aan te nemen dan de oude Dordtse kerkenordening. Daarom bovenal hebben zij de naam „Gereformeerde kerk” gehandhaafd. Dat is voor allen samen het symbool geweest van hun beginsel en hun recht, dat zij als hun vaandel omhoog hebben geheven.

Juist daarop heeft het conflict met de Regering zich toegespitst. Die heeft door dik en dun de door de Hervormde kerk in kennelijke strijd met de werkelijkheid volgehouden pretentie gesteund, dat zij de voortzetting van de aloude gereformeerde kerk was. Daarom hebben Koning Willem I en zijn kroondienaren aan De Cock en de zijnen elk gewettigd bestaan in de staat onmogelijk gemaakt, zolang zij niet afstand gedaan hebben van hun naam.

Maar zij hebben samen volgehouden om des beginsels wil. Zij hebben

geen nieuwe kerk willen zijn. Daarom hebben ze jarenlang uiteenjaging, inkwartiering, boeten, gijzeling en duizend kwellingen verdragen.

De Regering heeft volgehouden. Zij heeft de duimschroeven der vervolging hoe langer hoe strakker aangedraaid. Maar intussen heeft zij het hoe langer hoe meer te kwaad gekregen met die halsstarrigen die men niet klein kon krijgen. De politieke moeilijkheden zijn al groter geworden. De Kroon is zich het hoofd gaan breken om een oplossing te vinden.

En zie, toen is de Regering door de vervolgd zelf ter elfder ure uit de verlegenheid gered. Scholte heeft in het begin van 1839 met zijn Utrechtse gemeente het hoofd gebogen en „toelating en erkenning” als een „christelijke afgescheidene gemeente” verzocht. De andere leiders, ontmoedigd, zijn gevolgd. Men heeft de „vrijheid” met publieke verloochening van naam en pretentie gekocht. Men is formeel een nieuwe kerk geworden...

Dat vooral kunnen de meeste conservatieven onder de weergekeerden niet verwerken. En daardoor met name wordt de onderlinge verscheurdheid voor vele jaren bestendig.

* * *

Het is wel een kring van zeer geringen, welke publiek de pretentie volhoudt, niet dan „gereformeerde kerk” te zijn. En de bezwaren die het kerkelijk leven van de afgescheidenen in het algemeen drukken, doen zich hier in zeer versterkte mate gelden.

Het de eeuwen door in gezelschappen aangekweekte calvinistisch piëtisme kenmerkt de vroomheid. Oefenaars worden tot kerkelijke leiders verheven. De verwickelingen van het primitieve kerkelijke leven zijn legio. Separatistische tendenzen vertonen zich onverholven.

De gevaren van afscheiding staan hier wel levensgroot voor ons. Zij die bij uitstek de gereformeerde pretenties hebben willen bewaren, vinden in de enge sfeer van hun isolement voor de opgewekte separatistische neigingen schier geen weerhouding meer. Zelfs figuren met uitgesproken groot-gereformeerde idealen staan dientengevolge op den duur geheel alleen.

„De mens leert door ervaring, en ervaring ligt in het verleden”, heeft een historicus eens terecht gezegd. Dat geldt ook voor dit verleden. Die ervaring moet ons, gereformeerdgezinden, wel heel sterk nopen om afscheiding en kerkelijke breuk te zien als een uiterst gevaarlijk middel tot kerkherstel, alleen te bedienen in laatste nood ter wille van de per se niet anders te handhaven trouw.

Is de geschiedenis der „kruisgezinden” in dezen vol waarschuwing, — ze eindigt toch met vertroosting. Wel zijn er, die in de wateren van het separatisme ten onder gaan. Maar voor de meesten blijft toch de broederband met de andere gereformeerden trekken. En die trekking wordt tenslotte zo machtig, dat ze, alle wederzijdse verwijten ten spijt, christelijk-afgescheidenen en kruisgezinden weer tezamen vereent.

Die herstelde eenheid is welgefundeerd. Want men is, ondanks alle

zwakheden en gebreken, toch beiderzijds gereformeerd gebleven. Men kan als alle vervolging voorbij is, de door de kruisgezinden officieel en publiek bewaarde naam dus ook terecht verder samen dragen.

Er blijven echter ook dan in de weer gesloten gelederen vele ledige plaatsen. Ook de vereniging ruim twintig jaar later met de „dolerenden” brengt de vervulling van het groot-gereformeerde ideaal nog niet. Kerkelijke ontrouw enerzijds en separatistische tendenzen anderzijds dragen nog altijd kwade vrucht.

Zo blijft er plaats voor de hartstochtelijke bede om aller waarachtige wederkeer.

*

VISSER DER MENSEN VAN NOORDWIJK

Cors Noorduyn van Noordwijk aan Zee is al niet zo jong meer, als hij evenals de eerste discipelen van Jezus zijn netten in de steek laat om visser der mensen te worden.

Reeds sedert zijn jongelingstijd heeft diep in zijn hart de overtuiging geleefd, dat de Here hem tot iets bijzonders in zijn dienst zou roepen. En gedurende vele jaren heeft hij zijn gaven in het ambt van ouderling, mitsgaders als voorganger in een zondagavondgezelschap geoefend. Toch zijn reeds vele levensstormen over zijn hoofd heengegaan en is hij de vijfenvijftig jaren gepasseerd, al eer de gewenste roeping tot hem komt¹⁾.

Het is in de tijd, dat de Afscheidingsbeweging overal om zich heen grijpt. De geschriften van De Cock en zijn medestanders hebben ook de gemeente van Noordwijk aan Zee niet onberoerd gelaten. Na een aantal jongeren blijven ook de leden van het gezelschap van Noorduyn uit de kerk weg. En na enige aarzeling besluit men om tijdens de kerkdiensten zelf onderling samen te komen. Na „voorafgaande gebeden en zuchtingen tot den Here” verkiest men Cors Noorduyn als voorganger. Hij krijgt tevens de taak om de kinderen te onderwijzen.

Cors aarzelt niet. Hij zegt de visserij vaarwel en aanvaardt op 28 Juni 1835 de hem aangewezen taak.

Op 23 Augustus volgt de officiële afscheiding. Negentien mannen en vrouwen verklaren mede voor zeventien kinderen in een adres aan de kerkeraad hun vereniging met de om der waarheid wil vervolgde leraars en verzoeken de schrapping van hun namen uit het lidmatenboek. In een geleide-brief aan de predikant, H. Bakker, leggen ze er nog eens de nadruk op, dat het geen revolutiegeest is die hen beweegt, maar liefde tot de waarheid. Voor de dominee en een ouderling op het matje geroepen, mag Cors ook mondeling vrijmoedig daarvan getuigen, ondersteund als hij zich weet door het gebed van zijn saamvergaderde gemeente.

Op de eerstvolgende zondagen is er in de samenkomsten een vrij grote toeloop van nieuwsgierigen, en al spoedig horen Noorduyn en de ver-

1) Hij is op 5 Mei 1780 als zoon van Klaas Noorduyn en Grietje Overduyn te Noordwijk a. Z. geboren. Zijn eerste vrouw, Martijntje de Hollander, is, toen hij tijdens de Napoleonische overheersing als matroos bij de marine diende, in het kraambed gestorven, en haar kind is haar spoedig gevolgd. Ook zijn tweede vrouw, IJda van der Werf, is al overleden, als hij van zich spreken doet. Met vier kinderen uit zijn tweede huwelijk — Klaas, Maarten, Hendrik en IJda — is hij als weduwnaar achtergebleven. Straks brengt hij binnen drie jaar zijn oudste zonen, zijn derde vrouw, Jaapje van Beelen, en zijn dochter naar het graf. Geoefend heeft hij sedert 1813, en gedurende de jaren 1818—1823 en 1826—1827 is hij ouderling van de Hervormde gemeente geweest.

kozen ouderling Cornelis Waasdorp, die zijn huis voor de samenkomsten disponibel heeft gesteld, van burgemeester J. J. Schäffer, dat zij deswege strafbaar zijn. Noorduyt verweert zich echter met te zeggen, dat de Burgemeester dan zelf maar de toeloop van nieuwsgierigen moet stuiten. Dit gebeurt, en verder heeft men geen last.

* * *

Inmiddels is er aanstonds een brief gegaan naar Ds Scholte, met het verzoek om behalve de voorganger de gekozen ouderlingen en diakenen te komen bevestigen. Als men niets hoort, gaat er op 21 October nog eens een brief in zee.

Eindelijk komt Scholte dan Vrijdag 27 November. Men is broederlijk bijeen van 's middags vijf uur tot twee uur in de nacht. Buiten openbaart zich felle vijandschap. Men klimt tegen de vensters op, gooit met stenen en gaat al vloekend zo te keer, dat Scholte soms bijna niet te verstaan is. Maar binnen is het goed.

Slechts één teleurstelling is er. Scholte zegt, op eigen gelegenheid de beroepen predikant niet te kunnen bevestigen. Cors moet eerst nog geëxamineerd worden, en men moet de gelegenheid daarvoor afwachten. Maanden verlopen, maar men hoort verder van die zaak niets. Op een brief aan de synode komt geen antwoord.

Ook een bezoek van Ds Buddingh op 26 Mei 1836 brengt de gemeente niets verder. Wel verklaart hij te geloven dat de roeping van Noorduyt uit God is, en zegt hij toe, de zaak nog eens aan de kerkelijke vergaderingen te zullen voordragen. Maar ook daarvan komt niets.

Wat wel komt is een officieel stuk, afgezonden door ouderling H. G. Kleijn uit Utrecht, waarin de belofte om zich te houden aan de Drie Formulieren en ook aan de synodebesluiten van Amsterdam 1836 is uitgedrukt. Of de kerkeraadsleden dit stuk maar even willen tekenen!

Maar de broeders denken er niet aan om ja en amen te zeggen op de besluiten van een synode, die hun wensen totaal heeft genegeerd. Eendrachtig besluiten kerkeraad en gemeente op 12 September 1836 een brief te zenden aan „het sinodaal bestuur der afgescheijde Gereformeerde kerk”. Zij spreken daarin hun verwondering uit „omtrent het weinig belang, dat de synode stelt in onze belangen”. Op al ons vragen om bevestiging van onze leraar hebben wij niet „enig bericht gekregen, als wel van onze Opperkoning, die onder de verkondiging van zijn woord door onze leraar zondaars overtuigde, zijn ware volk bij haar breuke bepaalde, en de banden van liefde en eensgezindheid onverbreekbaar maakte”. „Zo vragen wij dan nu nog eens om onze door God beroepen leraar onder ons bevestigd te zien, met wie wij anders staan en vallen; niet uit willekeur of dwingelandij — neen, zo wij dan maar uit Gods Woord overtuigd worden dat wij verkeerd handelen —, maar omdat wij Gods werk niet willen tegenstaan. Wij verklaren dus bij het verkrijgen van vrijheid van godsdienst van onze aardse koning, of van onze hemelse Koning van boven, zelf voort te zullen gaan om onze leraar onder ons te bevestigen

en hem toe te laten de tekenen des verbonds onder ons te bedienen, om zo de loop van het eeuwig evangelie onder ons niet langer te stuiten. Vaart wel.”

* * *

Het wachten is dus op de vrijheid.

Wel hebben ze reeds van de Burgemeester vergunning gekregen om met meer dan twintig personen samen te komen. Maar volgens de daarbij gestelde voorwaarden moeten zij zich van officiële kerkelijke handelingen onthouden.

Een plan om naar het voorbeeld van de Amsterdamse gemeente erkenning als kerk te vragen, laten ze evenwel al spoedig weer varen. Daar zit nog iets anders achter dan de nuchtere overweging, dat een adres hetwelk niet aan de voorschriften voldoet, toch geen kans van slagen heeft. Noorduyt ziet de verdrukking als een tuchting des Heren, omdat zij zelf zo lang „koning Jezus door zijn oordelen hebben laten roepen en geen acht geslagen hebben op zijn heilig ongenoegen, maar met lafhartig stilzwijgen en toezien de heidenen hebben laten voortgaan”. Daarmede in verband acht hij de agressieve toon van het overal gebruikte adres niet goed. Men moet liever met David zeggen: laat Simeï vloeken. Ook acht hij de in het adres gevoerde polemiek paarden werpen voor de zwijnen.

Als echter blijkt, dat ze onder de oogluikende toelating van het plaatselijk bestuur ten aanzien van het karakter van hun samenkomsten hun gang kunnen gaan, en het kerkverband ook na hun laatste schrijven niets meer van zich laat horen, besluiten zij voort te varen met de zelfstandige opbouw van hun kerkelijk leven.

Voor de tweede maal brengt de kerkeraad op 15 November 1836 op Cors Noorduyt een eenparig beroep uit, waarbij men tevens te kennen geeft, hem zelf als leraar te willen bevestigen. Twee dagen later wordt de brief aan Cors — die blijkbaar afwezig is geweest — overhandigd, en reeds de volgende dag heeft deze zijn antwoord klaar. Hij spreekt daarin als zijn overtuiging uit, dat „daar de kerk te allen tijde recht heeft zelf leraren te roepen, zij ook in verwarring recht heeft tot bevestigen”, waarom hij zich bereid verklaart, de bevestiging „onder u en door u” te ondergaan. En men laat er dan geen gras meer over groeien. Reeds op 20 November vindt de plechtigheid plaats en doet dominee Noorduyt zijn intrede als leraar met een preek over Jer. 6 vs 27: „Ik heb u onder mijn volk gesteld tot een wachttore, tot een vesting, opdat gij hun weg zoudt weten en proeven”.

* * *

Rustig gaat de gemeente nu verder op het ingeslagen spoor.

Ze laat zich niet afschrikken door het feit, dat acht dagen later de plaats van samenkomst, het huis van ouderling Waasdorp, door storm totaal wordt verwoest. Voorlopig komt men samen in het huis van de leraar.

En onder zijn arbeid bloeit de gemeente en breidt zij gestadig uit. Op 1 Januari 1837 bestaat de gemeente al uit ruim honderd zielen, waarvan zeventien te Katwijk.

Ook gaat Noorduyn reeds van 1835 af wekelijks een avond naar Den Haag om daar ten huize van Wed. H. J. Nieuwenhuizen te oefenen²⁾. Daar zal veel later de kruisgemeente aldaar uit voortkomen.

In Februari 1837 sluit zich bovendien een groepje van vijftien zielen, waaronder negen belijdende leden, te Maasland bij Noorduyns gemeente aan. Die hebben zich reeds op 26 December 1835 afgescheiden, maar tot dan toe niet geweten waar de ware kerk is. Noorduyn gaat er in 't vervolg om de vijf weken drie dagen heen.

* * *

Intussen heeft de gemeente niet de bedoeling om zich te isoleren.

Reeds daags na Noorduyns bevestiging wordt een verslag van de gebeurtenissen naar de adreskerk van de provinciale vergadering gezonden met verzoek om de bevestigde leraar te erkennen. Ook zendt men Cornelis Waasdorp als afgevaardigde naar de samenkomst welke op 16 en 17 Maart 1837 te Utrecht wordt gehouden.

De afgevaardigde komt echter van een koude kermis thuis. Volgens de vergadering — waarop behalve Scholte ook Van Raalte en Brummelkamp aanwezig zijn — is Noorduyn voor predikant ten enenmale ongeschikt. Met de brief van September 1836 heeft men „de overtuigendste bewijzen van zijn onbekwaamheid in handen”. „Uit die brief is aan de vergadering ten duidelijkste gebleken, dat zo hij al kennis heeft aan hetgeen in de bijbel staat geschreven, hij echter de gaven mist om dat woord recht te snijden. Hij toont daarin een geheel verkeerde toepassing van dat woord te maken en bovendien ten enenmale te missen de gave van regelmatig te spreken. De gemeente zal wellicht vermenen dat dit oordeel te hard is, dewijl hij toch gewoonlijk voorgaat en dan — zoals men dit noemt — bijzonder aangegord wordt. Niemand onzer heeft het gehoord. Doch al was dit waar, dan zou daaruit alleen moeten volgen, dat Cors Noorduyn gedurig gaven ontvangt om in de gemeente te spreken naar 1 Cor. 14, maar dat hij geen gewone gaven ontvangen heeft om als bepaald en voortdurend herder en leraar in de gemeente en in de wereld te verkeren.”

Met dit laatdunkend oordeel wordt de eenvoudige Cors, dien het zeker

²⁾ Hij houdt dat vele jaren elke Dinsdag- of Woensdagavond vol. Straks verhuist de bewoonster wegens haar huwelijk op 3 Juni 1840 met Noorduyns ouderling Leen van Rooyen naar Noordwijk. Maar ook dan blijven de wekelijkse samenkomsten in de Raamstraat doorgaan. Zelfs eindigen deze niet, als de eigenares op 23 Dec. '41 na de bevalling van een welgeschapen zoon sterft. Pas als het huis in Roomse handen is overgegaan, worden de samenkomsten aldaar op 6 Maart 1844 gestaakt. Later, als het huis weer bewoond wordt door een zuster der gemeente, houdt Noorduyn er weer af en toe dienst voor de Haagse en Scheveningse buitenleden. Vanaf Mei 1847 wordt er weer geregeld om de veertien dagen dienst gehouden, waarbij hij en C. van den Oever elkaar afwisselen.

aan singuliere gaven niet ontbreekt, wel zeer grof bejegend. Meer steekhoudend is de uitspraak, dat Noorduyn en zijn kerkeraad „een voorbeeld van onordentelijkheid en verwarring in de gehele kerk hebben gegeven, strijdig met het apostolisch bevel dat alle dingen eerlijk en met orde zullen geschieden”. Tevens wordt er op geattendeerd, dat Gods Woord de voorafgaande beproeving dergenen die in de gemeente zullen dienen vordert, en beveelt om niemand haastig de handen op te leggen. Maar de waarde van deze opmerkingen gaat goeddeels verloren, omdat men zelf gedurende meer dan een jaar de geordende weg voor Noorduyn en de zijnen heeft opgebroken.

Merkwaardigerwijs maakt de vergadering, als ze vervolgens met een beroep op Jes. 28 vs 16 concludeert, dat „de beroeping en erkenning van Cors Noorduyn van de zijde van de opzieners der gemeente, voor een ongeregeld en ongoddelijk haasten moet worden gehouden”, zichzelf schuldig aan die geheel verkeerde toepassing van Gods Woord, welke men in Noorduyn wraakt.

Gelet op al het voorgaande kan de kwalificatie van het doen van Cors Noorduyn als „onbehoorlijke indringing” moeilijk beslag leggen op zijn geweten.

Men is te Noordwijk ten zeerste gegriefd, dat, hoewel hun leraar zelf heeft begeerd om geëxamineerd te worden en zij er tevoren menigmaal om hebben gevraagd, de leraars zich daarom niet hebben bekommerd, en eindelijk, onverhoord oordelende, met spotten zijn geëindigd.

Men antwoordt dan ook met een op 28 Maart gedateerde brief, waarin „met hartelijke droefheid” wordt geconstateerd, „hoe de handelingen van onze opzieners en ook die van onze beroepen en erkende leraar in een verkeerd daglicht zijn gesteld, waardoor de band der liefde, waarover wij menigmaal met reden geklaagd hebben, nu geheel schijnt verbroken te liggen”. In die brief worden voorts de broeders hartelijk vermaand om toch „voorzichtig te zijn in het aantasten van het werk des Heren”.

Tenslotte wordt het billijke verlangen geuit, dat wanneer de broeders naar hun voornemen de handelingen van de gemeente „in het maandelijks tijdschrift voor kerk en wereld willen kenbaar maken, zij dat dan toch naar waarheid mogen doen, en dus niet schrijven, dat onze leraar de proef niet kan doorstaan, maar dat de leraars hem nooit begeerd hebben te onderzoeken.”

Per omgaande post komt de door Gezelle Meerburg mede ondertekende reactie van Scholte. Hij verweert zich daarin tegen het gedane verwijt met de opmerking, dat „wanneer de opzieners der kerk vooraf weten dat iemand de beproeving niet kan doorstaan, zij hun tijd en geld niet mogen besteden tot nadeel der gemeente.” Voorts wijst hij op het waarschuwend voorbeeld van Jannes en Jambres, de Egyptische tovenaars die Mozes tegenstonden, en op dat van Uzza, die met goede bedoelingen zich vergreep aan het heilige. En hij besluit met de onverholen bedreiging: „Blijft gijlieden volhouden, dan is de censuur der gehele gemeente en afzetting des kerkeraads op een volgende provinciale vergadering onvermijdelijk.”

Daar het werk des Heren onder hen bespot wordt, besluiten kerkeraad en gemeente daarop de correspondentie te staken.

* * *

De buitenleden te Maasland en Katwijk aan Zee gaan volkomen met de handelingen van de Noordwijkers accoord.

Slechts enkele leden te Katwijk-Binnen geven op 4 Mei te kennen, dat zij geen vrijheid meer vinden om Noordduyn als predikant onder hen te laten arbeiden. Als oefenaar wil men hem gaarne weer ontvangen. Maar anders verzoeken zij, dat „hun aller aansluiting” wordt „terug-bezorgd”.

Het antwoord van Cors is korzellig. Hij constateert dat zij, die gedurende al de tijd hunner aansluiting naar hun eigen getuigenis in liefde en vrede verkeerd hebben, „van de blanke, zuivere weg die hun door God zelf is aangewezen”, nu naar „een verward Babel” gaan. Hun namen kunnen ze krijgen. Hij zal die uit het lidmatenboek schrappen en het aan de gemeente bekend maken, „want dat zal dan ook zeker uw begeerte zijn.”

* * *

De breuk met het kerkverband is nu nog slechts een kwestie van tijd. De classicale vergadering van 6 Juni 1837 te Leiden is de laatste kerkelijke vergadering die de broeders uit Noordwijk bezoeken. Een oproep van de kerkeraad van Leiden om een ouderling naar de op 2 Augustus te Utrecht te houden provinciale vergadering af te vaardigen, met een broederlijke opwekking aan Noordduyn om zelf mee te gaan en nog eens te praten, wordt schriftelijk beantwoord. Men is blij, dat men nog als broeders wordt erkend. Maar broederlijke liefde moet in daden blijken. Indien de schuld aan henzelf ligt, hopen ze dat de Here hen daarbij bepalen mag. Maar dit is thans het geval niet, en dus moeten ze op hun standpunt blijven staan. Ze mochten anders eens de Here tegenstaan als Jannes en Jambres. Het is ook onnodig dat de leraar zelf komt praten, want in psalm 74 staat: Sta op o God, wees onze pleitbeslechter! Daarom laten ze het verder aan de Here over, wiens zaak het is.

Op 11 September komt er nog een provinciale commissie, bestaande uit een ouderling van Leiden en een diaken uit Den Haag, naar Noordwijk. Maar als de kerkeraad op de aan hem gerichte vragen verklaart dat hij op erkenning van Noordduyn blijft staan en niet meer op meerdere vergaderingen wenst verzocht te worden, eindigt ook dit contact vruchteloos.

Het proces van scheiding ziekte dan nog een jaar door. De beslissing van de synode van Utrecht ten aanzien van de Dordtse Kerkorde heeft daarop weinig of geen invloed. Dat wordt straks voor Noordduyn en de zijnen slechts een stok, die men vindt om de hond te slaan.

20 April 1838 verklaart de provinciale vergadering Cors Noordduyn officieel voor „een indringer en scheurmaker”. En op 10 November d. a. v. verklaren de bij de gemeente van Noordduyn aangesloten schriftelijk hun afscheid aan Scholte c.s. Als reden geven zij op, dat de anderen af-

wijken van de leer en de ordening der Dordtse vaders, waar zij onder beding van Gods genade bij wenssen te blijven.

* * *

Zonder kleerscheuren is de gemeente van Noordduyn er niet door gekomen. Als Noordduyn per 1 Januari 1839 de balans opmaakt, komt hij met die van Maasland erbij slechts tot een aantal van zesenzestig aangesloten zielen.

Successievelijk komen vrijwel alle „afgekeerden” echter in de volgende jaren met schuldbelijdenis terug. Ook door afscheiding van het Hervormd kerkgenootschap blijft de gemeente later gestadig groeien.

Een nieuw kerkverband zoekt Noordduyn uit zichzelf niet. Hij is wantrouwig geworden. En zijn kerkeraad met hem. Zo weigert men, bang dat „in die gemeenten 's Heren daden aangaande de bevestiging van Ds Noordduyn niet erkend worden”, aan de uitnodiging van Flier van Woerden gehoor te geven, om aan de vergadering van de z.g. kruisgemeenten op 11 Juni 1840 te Mastenbroek deel te nemen.

Het volgende jaar zijn Noordduyn en zijn ouderling Van Rooyen wel van de partij op de vergadering te Kampen. Maar kort daarop heeft men van de aldaar gesloten vereniging weer spijt, omdat de andere leraars „geen ware vereniging betonen en zich niet houden aan de leerregels en kerkenordening van Dordrecht”.

Een nieuwe verenigingspoging gaat uit van C. van den Oever, dan nog oefenaar van een wel afgescheiden, maar nergens aangesloten groep te Rotterdam. Deze verzoekt op 16 Juni 1843 alle voorgangers van afzonderlijk staande afgescheiden gemeenten, om te zijnen huize samen te komen om te zien of men een goed kerkverband kan tot stand brengen. Maar Noordduyn en de zijnen geven ten antwoord, dat het met hun kerkelijk leven door Gods genade in orde is en zij dus geen behoefte aan verandering hebben. Anderen kunnen komen en zich „bij hen insluiten”. Achteraf mag, naar het heet, de gemeente Gods goedkeuring over dit besluit ondervinden.

Toch laat Noordduyn zich in 1844 overreden om op een te Linschoten uitgeschreven vergadering te komen. Hij en een ouderling gaan er heen met een bezwaard hart, vrezend dat het weer op niets uitdraaien zal. Maar ze worden beschaamd. Aanstonds vinden ze met de andere broeders contact. En als ze via Rotterdam — waar Noordduyn aan de bevestiging van Van den Oever deelneemt — thuis komen, kunnen ze verhalen, hoe God in het midden van de vergadering is geweest.

Het kerkverband van de kruisgemeenten is dan voorgoed gevestigd, en Noordduyn werkt er verder con amore aan mee. Oude vriendschap met Van den Oever, die nu steeds sterker wordt, zal daaraan niet vreemd zijn geweest.

* * *

Tweemaal presideert Noordduyn naderhand de jaarlijkse algemene vergadering.

Maar bijzonder verdienstelijk voor het kerkverband maakt hij zich door de opleiding van drie jongelieden uit zijn gemeente voor het predikambt, Plug, Korbee en Passchier, die alle drie later de kruisgemeenten met ere hebben gediend³⁾.

Ook aan de uitbreiding der kruisgemeenten heeft hij zijn deel. De groep te Maasland zal wel de nodige bouwstof hebben geleverd voor de gemeente, die later door Van den Oever te De Lier wordt gesticht. Ook de gemeente te 's Gravenhage is allereerst ten gevolge van de doorwerking van zijn invloed ontstaan. Voorts wordt de gemeente te Oudewetering op 12 Maart 1850 door hem persoonlijk geïnstitueerd⁴⁾. In de jaren 1847

3) Jan Cornelis Plug, in 1824 te Noordwijk a. Zee geboren, zoekt het ambt uit „innige zielsbegeerte” en doorstaat het praeparatoir examen in April 1846 voor de classale vergadering te Rotterdam „tot veel genoegen en verwondering der vergadering”. Zijn proefpreek is het beste niet; die is „kort doch voldoende”. Misschien in verband daarmee moet hij op een beroep wachten. „Wegens noodzakelijkheid en behoefte der kerk” wordt hij dan door de Algemene vergadering van 16—18 Maart 1847 gemaakt tot predikant in algemene dienst, in welke kwaliteit hij een tijdlang werkzaam is te Woerden. Eindelijk beroepen te Apeldoorn, wordt hij daar op 4 April 1848 door Noorduynd in het ambt bevestigd, waarna hij op 6 April te Noordwijk in het huwelijk treedt met Johanna Smit. Na een herhaald beroep vertrekt hij op 1 Augustus 1850 naar Zwartsluis, waar zijn voorganger, Kloppenburg, hem drie dagen later in het dienstwerk inleidt. Zijn salaris bedraagt tien gulden per week plus de inhoud van de catechisatiebus, vrije woning met tuin en vrije brand. Acht jaar later komt er twee gulden per week bij. Hij doet zich kennen als een nuchter, rondborstig man. De classis Overijsel drijft lange tijd alleen op hem en Derk Klinkert, met wie hij steeds in zeer goede harmonie samenwerkt. Met Klinkert breekt hij Van den Oevers alleenheerschappij, wat hem echter te staan komt op scheuring in eigen gemeente, waar de Van-den-Oevergroep M. Keulemans beroept. Plug vertrekt op 21 Juli 1862 naar Amsterdam, waar hij reeds na een ongesteldheid van enige maanden op 1 Februari 1869 sterft. Voor de opleiding heeft hij zich verdienstelijk gemaakt, door het geven van onderwijs aan Kamans Jr, Raman, en in zijn amsterdamse periode aan Van der Vegte. Vijfmaal heeft hij het presidium van de algemene vergadering bekleed; ook nam hij meermalen het scribaat waar.

Pieter Jans Korbee, geboren in 1832 te Noordwijk a. Z., houdt onder toezicht van zijn leermeester reeds op 26 December 1850 een proefpreek, waarin hij „in alles wel voldoet”. Hij oefent vervolgens af en toe te Oudewetering en te Haarlem, maar komt niet tot het doen van een proponentsexamen. Hij vertrekt op 10 Maart 1855 naar Oudewetering, waar hij na het vertrek van Andries Hazevoet in December 1856 regelmatig als oefenaar dient. Op verzoek van de gemeente van Zwartsluis wordt hij op 28 en 29 October 1862 door een classale vergadering te Zwolle geëxamineerd en beroepbaar gesteld voor haar ressort. Onmiddellijk wordt hij te Zwartsluis beroepen op een traktement van f 600 's jaars met vrije woning, hof en brand. Op 7 December d. a. v. wordt hij door Ds Klinkert in zijn dienstwerk ingeleid. De Algemene vergadering van Amsterdam 1863 verleent hem een zending voor alle kruisgemeenten. Tijdens zijn dienst komen vele met Van den Oever afgekeerden tot de gemeente terug. Hij wordt op 7 September 1868 ongesteld, en sterft reeds op 19 September daaraanvolgende.

Jan Passchier, op 15 April 1834 geboren te Noordwijk-Binnen, waar zijn vader een touwslagerij heeft, wordt na onderricht door Noorduynd reeds op 7 Juli 1852 door een classale vergadering te Rotterdam als proponent toegelaten. Hij helpt Noorduynd korte tijd als hulpprediker en blijft na diens dood de herderloze gemeente van Noordwijk voorgaan. Hij wordt er op 24 September 1853 officieel beroepen, maar wordt door tussenkommende omstandigheden pas op 22 en 23 April 1854 door een bijzondere vergadering te Amsterdam peremptoir geëxamineerd, waarna hij op 21 Mei 1854 door Ds Kloppenburg in het ambt wordt bevestigd. Na vier jaar vertrekt hij op 10 October 1858 naar 's Gravenmoer, waar hij in 1887 emeritaat ontvangt. Hij dient dan nog de gemeente van Numansdorp als hulpprediker van 11 Dec. 1887 tot 27 April 1898. Hij overlijdt te Noordwijk a. Z. op 15 Maart 1901, overleefd door zijn vrouw Immetje Plug (6 Aug. 1834—14 Oct. 1917), waarmee hij op 6. Aug. 1854 was gehuwd.

4) Negentien personen die zich van de Hervormde kerk hebben afgescheiden, wendten zich op 17 Januari 1850 schriftelijk tot hem met het verzoek, onder hen een gemeente in te richten. Op 11 Maart worden onder zijn leiding twee ouderlingen, een diaken en een kerkmeester verkozen, welke op de volgende dag in hun bediening worden bevestigd. Op

en 1848 sluiten zich vervolgens ook enige mensen uit Hillegom en Lisse bij Noorduynd gemeente aan, waaruit naderhand een zelfstandige gemeente te Lisse groeit.

* * *

Intussen heeft de opbouw van Noorduynd eigen gemeente rustige voortgang.

Tweemaal ontvangt hij een beroep: op 29 Mei 1846 naar Den Helder en op 9 December 1849 naar Zwartsluis. Beide malen bedankt hij tot blijdschap der gemeente. Na het eerste beroep verbindt hij zich opnieuw aan zijn gemeente met een preek over het woord van Jesaja, dat „uw leraars niet meer als met vleugelen zullen wegvliegen”.

Van een traktement horen we niet. Noorduynd zal wel altijd van „de bus” hebben geleefd. De jaarrekening van de kerk blijft tenminste doorgaans aanmerkelijk beneden de honderd gulden.

Op 23 Augustus 1844 neemt hij een nieuw kerklokaal in gebruik. Het bestaat uit drie z.g. „bokkinghangen”, die bijeengetrokken zijn. Het bijbehorende huis in de Gasthuisslop wordt dan voor pastorie bestemd.

Slechts eenmaal doen zich in zijn gemeente interne moeilijkheden voor. Die staan in verband met Noorduynd felle afwijzing van de wederopneming van een gewezen diaken, die wegens z.g. bloedschande — een tweede huwelijk met de zuster van zijn overleden vrouw — van de gemeente is afgesneden. Enige leden der gemeente spannen zich voor diens zaak. Men wil zelfs dat die man, die wel eens voorgaat in een gezelschap te Noordwijk-Binnen, bij afwezigheid van de leraar de gemeente zal voorgaan. Noorduynd preekt daartegen in het maandelijks biduur van Maart 1851, en gewaagt daarbij van wolven, die vrijmoedigheid nemen om voor te gaan onder de eenvoudige schaapjes, om ze door vele en opgepronkte woorden van de eenvoudigheid, die in Jezus is, af te trekken. Dat zet kwaad bloed, en een oud-ouderling met nog drie anderen lopen de kerk uit.

Van de weeromstuit gaat men Noorduynd belasteren. Diens huishouden is een tijdlang verzorgd door zijn schoondochter, die na het overlijden van haar man met haar twee kindertjes bij hem in heeft gewoond. Deze is echter hertrouwd met een Hervormde man, wat Noorduynd veel verdriet heeft bezorgd. Sedertdien komt er een oude zuster der gemeente iedere middag bij hem, „die uit liefde en betrekking tot de leraar hem bewast en zijn huis in orde houdt”. Men eist nu, dat de eenenzeventigjarige grijsaard die vrouw, „die hem uit ware liefde tot ondersteuning is”, het huis uitjaagt, wat Noorduynd pertinent weigert.

De zaak komt zelfs voor de classis, en Van den Oever wordt afge-

13 Maart worden voorts alle leden voor de kerkeraad geroepen, „om hen onder het afleggen van belijdenis aan te nemen”. Daarbij is ook een „vrijster van 27 jaar”, die door de Hervormde predikant, de burgemeester en de dokter „uit onkunde van de waarheid en diepe onkunde van het bevindelijk werk der genade” voor krankzinnig was verklaard. Tevens worden op die dag door Noorduynd zes kinderen gedoopt.

Later gaat Noorduynd nog meermalen naar Oudewetering, welke gemeente zich in een gestadige groei mag verheugen, en al spoedig eerst in proponent Hazevoet en daarna in Noorduynd leerling Korbee een eigen voorganger ontvangt.

vaardigd om de storm te stillen. Dit gelukt hem echter niet, en aan vier leden wordt het avondmaal ontzegd.

Een paar maanden later wordt echter de ganse geschiedenis met wederzijds goedvinden in de doofpot gestopt. Wat met zulke kwesties ook maar het beste is.

* * *

Langzamerhand worden de krachten van Noorduyn minder. Op 10 December 1852 moet hij aan de kerkeraad te kennen geven, dat hij wegens zwakheid en ouderdom niet meer in staat is het hele dienstwerk te vervullen. Hij doet derhalve het voorstel om zijn leerling, de achttienjarige proponent Jan Passchier uit Noordwijk-Binnen, tot hulpprediker te beroepen. Dit voorstel wordt door de gehele kerkeraad goedgekeurd en Passchier aanvaardt de benoeming.

Het einde komt dan nog onverwacht. Reeds op 25 December wordt Noorduyn „door een slijmberoerte aangetast” en op oudejaarsdag van het jaar onzes Heren 1852 sterft hij.

3 Januari 1853 wordt hij begraven. Ds Kloppenburg van Amsterdam spreekt aan het graf, en Van den Oever houdt 's avonds in de kerk een gedachtenispredikatie over „Davids volbrachte werk”.

Van harte kan ingestemd worden met het woord van zijn lijkredenaar: „Deze oude boom is niet geveld, dan na eerst veel vrucht te hebben gedragen”.

Visser der mensen, verbi divini minister, is hij in al zijn eenvoud metterdaad geweest⁵⁾.

*

5) Tijdens zijn leven is van Noorduyn niets in druk verschenen. Later wordt van hem nog gepubliceerd: *De heerlijkheid der kerk, verhand. over Jes. 4 vs 5b*, Rotterdam 1853, en *Het wijze Godsbestuur, of het leven van (zijn vader) Klaas Noorduyn (1753-1830)*, Leiden, 1899.

DE NOODWINKEL VAN ABRAHAM FLIER

De hoofdpersoon van dit verhaal is een eerzame kruidenier, woonachtig in het stille stadje Woerden, waar hij omtrent het jaar 1780 is geboren.

Tijd om na te denken heeft de goede man wel. Want hij is veel ziek. Van zijn achtentwintigste tot zijn veertigste jaar houdt een verlamming hem aan bed gebonden. Daarna is hij nog eens zes jaar zo niet bedlegerig, dan toch ongeschikt om zijn beroep uit te oefenen.

Gedurende die ziekte is hij veel met zichzelf bezig. Nog jong heeft hij een „zuivere belijdenis van de woorden der waarheid” afgelegd. Maar hij maakt nog vele zieleworstelingen door, voordat hij waarlijk tot ruimte komt. Eindelijk echter „gaat hij over in Christus” en „verliest zich in de eeuwige liefde Gods”.

Na zijn ommekeer voelt hij zich ten nauwste verbonden aan „het lieve volk van God”. En als dan straks de Afscheiding komt, krijgt hij aanstonds een leidinggevende positie in de gemeente ter plaatse. Op 26 Februari 1836 wordt hij door Scholte in het ambt van ouderling bevestigd.

In die kwaliteit zorgt hij voor het catechetisch onderwijs aan de kinderen. Tevens is de leiding van de godsdienstoefeningen aan hem toevertrouwd. Oefenen doet hij niet. Hij mist daartoe de nodige gaven. Maar hij gaat voor in gebed en leest van oude schrijvers een preek. Hij doet dat graag en is — hoezeer hij zegt weggezonden te zijn „in eigen nietigheid en onwaardigheid” — ter zake van zijn persoonlijke invloed bijzonder gevoelig¹⁾.

* * *

De strijd omtrent de doop, welke al spoedig beroering brengt in het kamp der Afscheidenen, gaat aan Flier niet voorbij.

Fel kiest hij positie tegen een in Scholte's lijfblad, *De Reformatie*, geponeerde stelling, dat „onbekeerden van doop en avondmaal verstoken zijn en blijven”. Hij vraakt die stelling als labadistisch. Zelf is hij van oordeel, „dat het zaad van allen die zich in de zichtbare gemeente bevinden, gerechtigd is om de doop te ontvangen, en dat de doop daaraan ook moet bediend worden, zolang de ouders niet van de gemeente afgesneden zijn”.

1) Typerend is, dat hij een diaken, die niet naar zijn pijpen dansen wil, om een geringe aanleiding uit zijn ambt ontzet. De man heeft tegen Fliers zin meegedaan met een in het najaar van 1836 te Amsterdam begonnen adresbeweging om vrijheid van godsdienstoefening. Deswege wordt hij als onrechtzinnig gebrandmerkt. Dat de provinciale vergadering de toegpaste censuur eenparig afkeurt, helpt de delinquent niet veel. Op 18 Juni 1838 krijgt hij van Flier een briefje thuis, waarin hij zonder vorm van proces met zijn gezin van de gemeente wordt uitgesloten.

Met zijn kerkeraad richt hij hierover een adres aan de provinciale vergadering, welke op 16 Maart 1837 te Utrecht wordt gehouden. Het adres draagt het karakter van een ultimatum. Alle verder contact wordt afhankelijk gesteld van vooraf betuigde instemming ter zake.

De vergadering, waarop naast Scholte ook Brummelkamp en Van Raalte tegenwoordig zijn, is van oordeel, dat in dit protest van Flier en de zijnen een groot stuk misverstand schuilt. En om alle reden van argwaan bij de gemeente van Woerden af te snijden, doet zij met algemene instemming de volgende uitspraak:

„Gedoopt mogen en moeten worden al degenen, welke naar Gods beloften tot het verbond behoren, d. i. de gelovigen en hun kinderen. De gelovigen moeten gekend worden aan de merktekenen der christenen, d. i. een belijdenis en wandel overeenkomstig Gods woord. Een iegelijk welke die kenmerken vertoont, behoort als lidmaat der kerk erkend en behandeld te worden, en dus de tekenen en zegelen van het genadeverbond voor zich en zijn zaad te ontvangen. Doch die deze merktekenen niet vertonen, mogen niet als lidmaten erkend, en (moeten) dus met hun kinderen van de sacramenten geweerd worden tot op hun bekering.”

Flier is met deze verklaring allerminst voldaan. Hij bericht aan Scholte, dat hij de handelingen van de provinciale vergadering niet erkent, en niet in gemeenschap wil staan met de opzieners die daaraan hebben deelgenomen.

Desniettemin verschijnt hij nog op de vergadering van 3 Augustus daaraanvolgende, waar Scholte presideert en Brummelkamp het scribaat waarneemt.

In de discussie die zich aan het begin van die vergadering tussen hem en de voorzitter ontwikkelt, komt al heel spoedig als het hart der kwestie het verschil in beschouwing der kerkleden openbaar.

Scholte erkent al degenen die een zuivere belijdenis doen en dienovereenkomstig wandelen, als gelovigen. Maar Flier meent dat een dergelijke beschouwing vele huichelaars kweekt. Hij voor zich „kan niet geloven, dat iemand een gelovige is, zolang hij het recht Gods niet kent en het hem niet door de genadewerking des Heiligen Geestes gegeven wordt naar Jezus te vluchten”. Scholte werpt tegen, dat hij zo over het hart oordeelt, waarop Flier herneemt: „Indien mij dit uit genade te beurt gevallen is, kan ik het dan ook niet beoordelen?”

De discussie bereikt haar hoogtepunt, als Scholte aan Flier het bekende artikel uit de Dordtse Leerregels voorleest, waarin het moeten-twijfelen aan de verkiezing en zaligheid van jongstervende kinderen der gemeente wordt ontkend. Op de vraag of hij daarmee verenigd is, antwoordt Flier, klaarblijkelijk in een hoek gedrongen: „zoals het daar staat, neen”.

Dat doet de deur dicht. Flier kan wel blijven zitten, maar niet als lid aan de vergadering deelnemen. Niet geneigd om te capituleren, verlaat hij echter de zaal.

De eenzijdige piëtist vertelt, thuisgekomen, natuurlijk het laatste gedeelte van de gevoerde discussie niet. Het heet dat op de provinciale

vergadering de waarheid heeft moeten wijken en de dwaling is omhelsd.

Als straks de synode van Utrecht, ondanks het protest van De Cock en de zijnen, in hetzelfde spoor doorgaat en de zichtbare kerk als vergadering der gelovigen wil blijven zien, is er voor het gevestigde wantrouwen geen genezing meer.

Bij Scholte ontdekt Flier hoe langer hoe meer ketterijen. Ook de andere predikanten, die met Scholte gemene zaak hebben gemaakt, liggen er bij de Woerdense keurmeester uit.

De Cock is natuurlijk aanvankelijk zijn man. En deze wordt uitgenodigd om te Woerden de sacramenten te komen bedienen. Maar hij heeft in eigen noordelijke provinciën genoeg te doen en laat niets van zich horen. Ook laat hij weldra zijn protesthouding varen. Bij hem is dus geen heul te vinden.

Ook Buddingh, die buiten het conflict is blijven staan, brengt geen soulaas. Wel komt die nog eens preken. Maar Flier wordt bitter teleurgesteld, als hij dan een doopsbediening weigert, omdat de vader als beurtschipper somwijlen ook zondagsdienst doet.

Spoedig volgt dan de definitieve breuk met het kerkverband. Op de provinciale vergadering van 19 April 1838 is een brief ter tafel, waarin de kerkeraad van Woerden samen met die van Linschoten, formeel de band doorsnijdt. Een alsnog benoemde commissie heeft in Linschoten geen succes en wordt te Woerden niet eens meer ontvangen. Overeenkomstig het besluit van de provinciale vergadering wordt daarop officieel in De Reformatie medegedeeld, dat men de kerkeraden van Woerden en Linschoten niet langer als zodanig erkent.

* * *

Aanvankelijk geeft dit Flier alleen maar een opgelucht gevoel.

Maar hij zit met het probleem, hoe het nu verder moet met de sacramentsbediening. Dat kinderen der gemeente van de doop verstoken zijn, smart hem allermee.

Hij oppert dan in de kerkeraad het plan om zelf tot dat werk over te gaan, en vindt daarvoor bij zijn ambtsbroeders volledige instemming. Voorzichtigheidshalve wordt aan de gemeenteleden nog op twee achtereenvolgende donderdagavonden de gelegenheid geboden om eventuele bezwaren kenbaar te maken. Maar tevoren heeft Flier al in de samenkomst der gemeente gebeden, of de Here verder vrijmoedigheid en ondersteuning tot het voorgenomen werk mocht geven. De Here mocht de struikelblokken, die misschien in de weg gelegd zouden worden, wegruimen en de gemeente voor scheuring bewaren. Maar als er toch scheuring van kwam, zou het niettemin goed zijn, want dan zou toch het goede koren blijven en slechts het kaf van de dorsvloer wegvliegen.

Geen wonder dat vrijwel niemand nu nog een mond open doet. Slechts een zekere J. van Steenwijk uit ernstige bedenkingen. Deze broeder legt er nadruk op, dat Flier zowel de roeping als de gave om als dienaar des Woords op te treden, mist.

Flier beroept zich daartegenover op noodrecht. David at ook van de toonbroden, zonder dat hij zich daarmee bezondigde. Zijn opponent blijft echter het plan als ambtsaanmatiging wraken. Flier heeft wel te bedenken, dat de gemeente hem niet tot lerend ouderling of predikant verkoren heeft.

Flier stelt daarop de portefeuille-kwestie. „Zo gij mij niet als lerend ouderling erkent, leg ik de boel neer en stap van alles af; ik onderwijs dan ook de kinderen niet meer en gij kunt thuis blijven. En dit hebt gij dan op uw geweten.”

Doch dit is slechts loos alarm. Flier weet een betere weg. Zijn tegenstander wordt als scheurmaker uitgerangeerd.

Reeds op de volgende Zondag, 27 Mei 1838, bedient de bedienaar van de geestelijke noodwinkel te Woerden de doop aan een kind der gemeente²⁾.

* * *

Een maand later vinden we de winkelier met een aantal vertegenwoordigers van gemeenten in de provincie Overijssel, die eveneens met het kerkverband gebroken hebben, te Zwolle in vergadering bijeen. Hij preekt daar met Hoksbergen van Kampen voor eigen parochie door het voorstel te doen, dat iedere gemeente uit eigen midden iemand verkieze tot de dienst des Woords en der sacramenten. Doch de meesten willen daar niet aan.

Als men twee jaar later te Mastenbroek een andere uitweg zoekt, is Flier er niet bij. Hij heeft wel aan de voorbereiding van die vergadering meegedaan en tevergeefs getracht om Noorduyt in de kring te betrekken. Maar op de vergadering zelf is hij door zijn zwak gestel verhinderd aanwezig te zijn. Tot de oefenaars die dan een algemene zending krijgen, behoort hij niet.

Intussen blijft zijn positie te Woerden in de crisis die volgt, waarin een aantal algemeen gezonden leraars omver gaan, ongeschokt. En hoezeer hij zich van zijn waardigheid bewust is, blijkt wel in December 1840. Dan toch neemt hij in tegenwoordigheid van de kerkeraden van Woerden, Linschoten en Den Helder, aan de voorganger van laatstgenoemde gemeente, W. C. Wust, een examen af, en bevestigt hem vervolgens in een samenkomst van de Woerdense gemeente plechtig in het heilige ambt.

Wel op zijn initiatief en althans onder zijn presidium gelukt het voorts op een vergadering te Kampen in Juni 1841 de kerkelijke gemeenschap der „Dords” of „Oud-Gereformeerden” nieuw leven in te blazen. Hij deelt dan in de wederzijdse erkenning van alle voorgangers.

Als eindelijk in Juni 1844 te Linschoten het kerkverband wordt geconsolideerd, is Flier aan het eind van zijn krachten. Hij brengt daar een verzoek ter tafel „om ontslag uit zijn betrekking als leraar, aangezien hoge

²⁾ Zie voor een en ander, behalve het tijdschrift De Reformatie: A. Flier: *Verantwoording tegen de lasteringen van H. P. Scholte*, Zwolle 1838; en J. van Steenwijk, *Noodige toelichting tot het naschrift van het werkje van A. Flier tegen . . . H. P. Scholte*, Utrecht 1838.

ouderdom en zwakheid hem beletten om als zodanig de gemeente te dienen”. De kerkeraden van Woerden en Linschoten gehoord, de vergadering met algemene stemmen hem het gevraagde eervolle ontslag uit de dienst dezer gemeente te geven.

* * *

’t Verhaal is nog niet uit.

Abraham Flier gaat nog een keertje trouwen. In verband daarmee we hem sedert 1847 aan te ’s Gravenmoer, waar zijn vrouw, Francina Eersel, thuis behoort.

Helemaal „rustend” is hij voorts ook niet. Hij vormt al spoedig gezelschapskring, welke gerekend wordt te behoren onder de dichtstbijzijnde kruisgemeente van Giessendam.

Zodoende is Flier sterk geïnteresseerd bij het conflict, waarin W. Wust van Giessendam verwickeld raakt. Hij verzoekt inlichtingen, stelt een onderzoek in, en kiest tenslotte tegen Wust partij, „verzoekende met veertien leden der voornoemde gemeente verbonden te blijven onze verenigde gemeenten onder het kruis”, — wat natuurlijk door onze Algemene vergadering van Zwartsluis 1848 „volgaarne” wordt ingewilligd.

Dit geeft de stichting van een kruisgemeente, die het centrum heeft te ’s Gravenmoer. Giessendam verdwijnt voor de meenten van de kaart, maar een goed jaar later — op 6 Januari 1850 — is het zover, dat er te ’s-Gravenmoer een gemeente kan worden ingestueerd. Flier wordt ouderling van de jonge gemeente en treedt als voorganger op.

In Mei 1851 klaagt hij echter zijn nood, dat hij wegens lichamelijke zwakheid niet meer geregeld kan voorgaan in de dienst. Hij verzoekt dat alle leraren eenmaal ’s jaars de zondagse dienst te ’s-Gravenmoer vervullen. Hij krijgt evenwel vanwege het gebrek aan leraars slechts twee zondagen per jaar toegewezen.

Het jaar daarop krijgt ’s-Gravenmoer echter een eigen predikant Harm de Vries, die tevoren de kruisgemeenten van Idskenhuisen en Naarden heeft gediend. En de oude stuurman kijkt met argus-ogen hoe de nieuwe kapitein het er af brengt.

Al spoedig heeft hij een heel dossier aan klachten. Maar zijn hoofdbezwaar is wel, dat de nieuwe predikant hem „in zijn betrekking als ouderling en rustend leraar” miskent. Daartegen merkt De Vries echter „dat broeder Flier zich een en ander aanmatigt, waartoe hij niet gerechtigd is”. Flier kan ’t blijkbaar, al is hij oud en zwak, nog moeilijk laten de lakens uit te delen.

Een commissie uit de algemene vergadering moet het geval uitzoeken. Maar een der leden, Ds Flesch, verlaat al gauw de gemeenschap, de zaak raakt in de doofpot.

* * *

Wellicht hangt dit plotselinge stilzwijgen samen met iets anders. Daarmee namelijk, dat Flier in het laatst van zijn leven de opgezette nood,

winkel heeft verlaten en weer contact gezocht heeft met de Christelijke Afscheidenen.

In Mei 1857 toch is er op de curatorenvergadering van de Theologische school te Kampen een brochure van hem ter tafel, met verzoek om deze namens het curatorium uit te geven. Ook wordt zijn overlijdensadvertentie in De Bazuin geplaatst.

Zijn het de moeilijkheden met Ds de Vries, die hem doen heengaan? Of is het zijn geweten, dat tenslotte geen vrede heeft met het gescheiden kerkbestaan en het aangematigd ambt? De bekende historie zwijgt er over.

De avondschemer valt.

Flier sterft, ondanks zijn zwak gestel toch nog op hoge leeftijd, op 20 April 1857 te 's-Gravenmoer.

*

DE KLOMPENDOMINEE VAN KAMPEN

Even buiten Kampen, in de buurtschap Wilsum, woont in het midden van de negentiende eeuw Dirk Hoksbergen. Hij verzorgt daar zijn koeien en poert op de akker ¹⁾.

Hij is niet dom, die boer, al is hij ook aartsconservatief. Met vader Brakel is hij goed vertrouwd, en uit de Institutie van Calvijn weet hij te citeren. Ook is hij welbespraakt. Als hij zijn gedachten op papier zet, mag er echter wel een schoolmeester aan te pas komen om taal en stijl te kuisen. Gelukkig is hij, als zijn pennevruchten voor de druk bestemd zijn, meestal zo verstandig om zulke hulp niet te versmaden.

Oergereformeerd als hij is, heeft hij van het begin af met de strijd van Hendrik de Cock ter handhaving van de belijdenis der vaderen intens meegeleefd ²⁾. Bij de instituering van de Afscheiden gemeente op 3 Juni 1835 te Kampen is hij dan ook aanstonds door De Cock in het ambt van ouderling bevestigd, en naderhand is hij op diens verzoek de gemeente regelmatig door zijn oefeningen gaan stichten. Al spoedig wordt hij in zijn kring een man van gewicht. Zowel op de eerste als op de tweede synode is hij als afgevaardigde van de provincie Overijsel tegenwoordig.

* * *

Doch op die tweede synode, waar de kerkorde wordt herzien, heeft hij het allerm minst naar z'n zin. Reeds de voorgestelde inleidende artikelen, die de keurmeesterij in de gemeente afwijzen, zijn de oefenaar een doorn in het oog. Maar merkwaardigerwijs zit inzonderheid de beraamde verwijdering van al wat op de invloed van de overheid in kerkelijke aangelegenheden wijst, hem hoog. „Met de vaderen” wil hij „blijven belijden, dat in religieuze verschillen de regering wat te zeggen heeft, om eenmaal een beslissend einde te maken”.

De grond van zijn verzet tegen het drijven van de meerderheid ligt echter in zijn conservatisme. Hij kan niet dulden, dat men „de vaderen beschuldigt van verkeerde praktijk en onkunde”. Hij heeft slechts de begeerte „hen van verre na te kruipen”, en durft „hun werk niet te verbreken, vreemde dan Gods oordelen niet te zullen ontgaan”.

Dus strijdt hij zij aan zij met De Cock met grote felheid tegen het

¹⁾ Hij komt oorspronkelijk uit Oldebroek, waar hij op 5 Jan. 1800 als zoon van Beert Heyms Hoksbergen en Neeltje Beerts is geboren. Hij is er ook getrouwd, met Matje Broekhuis. Zijn tweede huwelijk met Aaltje Netjes wordt te Kampen gesloten.

²⁾ Daarvan getuigt zijn *Brief over de tegenwoordige verdorvene kerkstaat en de verbastering van het schoolwezen*, die in 1835 met een voorrede van De Cock is uitgegeven.

revisieplan. Het vuur der onenigheid laat dientengevolge hoog op. Men zou — meent Hoksbergen — „bij felle winterkou geen ander vuur hebben nodig gehad dan het dagelijks bezoeken van de vergaderzaal. 't Leek wel of de duivel er huisde”.

Straks gaan de protesterende broeders samen naar huis, vastbesloten de Utrechtse kerkorde niet te aanvaarden. Ook De Cock waarschuwt nogmaals de Overijsselse gemeenten, die hij op reis passeert, niet toe te geven.

Maar thuis gekomen, komt De Cock tot bezinning. Zijn Overijsselse collega Van Raalte is hem, een scheuring vrezend, naar Groningen al vooruit gereisd, en heeft allereerst zijn vrouw gewonnen. Samen weten zij dan De Cock te overtuigen, dat misverstand en wantrouwen hem hebben vervoerd. Hij legt — zo merkt Hoksbergen later wel wat bitter op — „zijn hoofd in Delila's schoot”.

Hoksbergen en andere Overijsselse broeders kunnen echter die zwenking niet volgen. Een bespreking te Zwolle is totaal vruchteloos. Ook een brief van De Cock aan de provinciale vergadering van 18 November 1837 te Nieuwleuzen, waarin deze met open schulderkenning de broeders hartelijk tot eenheid roept, heeft weinig invloed. Men wil van geen opheldering weten.

't Is voor die conservatieve broeders ook wel moeilijk. Men heeft sedert lang alle nieuwlichterij fel bestreden, en na de Afscheiding uittentreuren verklaard in alles te willen vasthouden aan de leer, tucht en dienst der Dordtse vaders. Wat wonder, dat velen die van kerkrecht overigens geen kaas gegeten hebben, de revisie van de Dordtse kerkenordening aanvoelen als verraad aan de goede zaak?

Maar Van Raalte zet door en bewerkt de gemeenten. Helaas niet altijd met wijs beleid en de zo nodige soepelheid. In Kampen tracht hij het kerkvolk te beïnvloeden buiten de kerkeraad om.

Van de weeromstuit worden Hoksbergen en zijn medestanders al halsstarriger. Men heeft „de nieuwe kerkwet” niet aangenomen, en wil zich door „jonge leraars” met bisschoppelijke allures niet laten ringeloren. Integendeel, Hoksbergen voelt zich „voor God verantwoordelijk om te waken over de kudde en om toezicht te houden over de leraars die wat nieuws en vreemds willen invoeren”. Men besluit dan ook te Kampen om „de jonge vossen vroeg te vangen”. Dat wil zeggen: men weigert verder van de diensten van Van Raalte gebruik te maken. Men heeft altijd nog De Cock, die, hoewel hij zelf overstag is gegaan, niettemin beloofd heeft de protesterende gemeenten overeenkomstig de Dordtse kerkenordening te blijven bedienen. Hij heeft dat gemakkelijk kunnen zeggen, want in de praktijk is er niets veranderd.

Evenwel, als men Van Raalte uit Kampen weert, trekt ook De Cock uit solidariteit zijn hand van deze en andere gemeenten in soortgelijke situatie af. Hij schrijft dat hij, wjl daaruit broedertwisten met de andere leraars zouden ontstaan, de sacramenten bij hen niet langer kan bedienen.

Merkwaardig is, dat Hoksbergen dit aan De Cock zo weinig persoonlijk kwalijk neemt. Men heeft „hun leraar” aan hen ontnomen, — zo voelen

hij en de zijnen het aan. In hun hart blijft altijd een warm plekje voor De Cock bewaard. Een poos later, als er in De Reformatie zeer waarderend over een tegen Hoksbergen gerichte brief van hem gesproken wordt, kan Hoksbergen, zonder De Cock te kwetsen, niet nalaten ironisch op te merken, dat het hem deugd doet, dat de spot over de onkunde van De Cock zozeer in haar tegendeel is verkeerd. „'t Is wonderlijk, dat men de naam van slijkgeus zo spoedig te boven komt!”

* * *

Intussen is zodoende de gemeente van Kampen verstoken van de bediening der sacramenten.

Hoksbergen weet daar echter wel een oplossing voor. Is hij geen ouderling, mede aangewezen om te arbeiden in de leer? Zou hij dan ook niet geroepen kunnen worden om de doop te bedienen? Behoort dat niet ook tot het weiden der kudde, aan ouderlingen opgedragen?

Op een Zondag in het begin van 1838 komt hij met zijn gedachte bij de gemeente voor de dag. Op schreiende toon zegt hij, dat hij zonder sacramentsbediening hun voorganger niet langer kan zijn. Er moet iemand gekozen worden om de bondszegelen te bedienen. Wil men daarvoor een ander kiezen, die de gave van het woord niet heeft, dan wil hij de gemeente wel blijven voorgaan.

Er is wel wat weerstand te overwinnen. Maar men kan er, gezien de noodsituatie waarin men verkeert, weinig tegen inbrengen. En ze hebben vertrouwen in hun voorganger, die ze in geen geval willen verliezen. Dus gaat de zaak, niettegenstaande het blijvend protest van enkelen³⁾, door, en natuurlijk wordt Hoksbergen gekozen. 's Zondags daarop doopt hij aanstonds vier kinderen, waaronder een van hemzelf.

Die illegale doopsbediening geeft naar buiten veel deining. De Cock hoort ervan uit een brief van Hoksbergen zelf, die deze niet nalaten kan te schrijven, „omdat” De Cock hem „zo'n nauwe broeder was”. Hoksbergen heeft hem daarin tevens verteld van de bevestiging van de kerkeraad van Zalk door de Zwolse ouderling Hoksbergen.

De Cock leest die brief „met bedroefing” en zendt aanstonds een ernstig vermaanschrijven terug. Al wil hij geenszins betwisten dat het recht der verkiezing bij de bijzondere gemeente ligt, „het oordeel en de zending” komt toe „aan de gemeenschappelijke opzieners der kerk”, daar anders „alle orde zou verbroken worden”. Men mag ook geenszins met de kerk breken, zolang zij de kenmerken van de ware kerk niet heeft verloren. Als men dan iets verkeerd ziet, moet men bij de kerk blijven en arbeiden om hetgeen verkeerd is te herstellen, en intussen zich van het verkeerde onthouden.

Hoksbergen verweert zich onder meer door op te merken, dat de Bijbel van een zending door meerdere vergaderingen niet weet. Ook vader Brakel

³⁾ De protestanten, waaronder Hoksbergens mede-ouderling D. van Spijker, verlaten de kring en nemen contact op met Ledeboer. Veel later sluiten sommigen daarvan zich weer bij de Christelijke Afscheidenen aan.

heeft gezegd, dat wanneer de kerk in een land is op te richten, men uit eigen midden leraars mag verkiezen en de dienst opleggen, al is het dat de oplegging der handen daar niet bij kan zijn. Hij wil ook wel zeker bij de kerk blijven, maar niet bij hen die zo hooggevoelend de vadersen verachten en verguizen. Protesteren in de kerkelijke weg helpt niet, want ofschoon de provinciale vergadering met slechts drie stemmen tegen de Utrechtse artikelen verwierp, ging Van Raalte maar door met het bewerken der gemeenten⁴⁾. Intussen wenst hij van harte „de oude vereniging en betrekking” met De Cock hersteld te zien, echter „in geen andere weg dan naar de raad van Salomo: Set de oude palen niet te rugge, die uwe vadersen gemaakt hebben!”

Zo trekt ieder aan zijn eind en verder komt men niet. Ook het mondelinge contact, dat spoedig daarna op de classicale vergadering te Mastenbroek volgt, is vruchteloos. Tenslotte spreekt de grote meerderheid der afgevaardigden naar de provinciale vergadering te Nieuwleuzen, op 18 Juni 1838 zowel over Schouwenberg van Zwolle als over Hoksbergen het „schuldig” uit.

Van nu af dateert de definitieve kerkelijke breuk. Hoksbergen wijt alles aan de nieuwe kerkorde. Nog jaren later gedenkt hij met bitterheid, dat Van Velzen op de terugreis van Nieuwleuzen in het wagentje van de heer Ridderinkhoff gezegd heeft, dat de nieuwe reglementen er door zouden, al zou men daardoor een gehele provincie kwijt raken. Maar hij vergeet, dat hij zelf, niettegenstaande al zijn argumenten, de Dordtse kerkorde met voeten heeft getreden.

* * *

Tien dagen na de kerkelijke breuk komt Hoksbergen met andere afgevaardigden van de protesterende gemeenten van Zwolle, Deventer, Kampen, Hasselt, Zalk, Rouveen, Mastenbroek, Woerden, Linschoten en Hattem ten huize van Carel Tobias van Ommen te Zwolle bijeen.

Allereerst zorgen de samenvergaderden voor een heruitgave van de Dordtse kerkenordening. Zij willen daarmee tonen, dat zij „die gereformeerd zijn en door Gods genade wensen te blijven, geen de minste behoefte aan wat nieuws hebben”, en zich „niet verenigd vinden met degenen, die van de paden der Dordtse vadersen afwijken”. Zij nemen dan ook „de Dordtse kerkenordening geheel en onveranderd aan, ofschoon er artikelen in gevonden worden, welke” zij „thans onmogelijk kunnen naleven, in een tijd als deze, nu de kerk onder het kruis is”. Zij „geloven dat de Almachtige leeft, en dat het Hem niet te wonderlijk is om de steden van Juda te herbouwen uit het stof en hier zijn wijngaard weder te planten; en dan zullen die artikelen welke thans als vanzelf buiten werking zijn, wel weder gebruikt kunnen worden en te pas komen”.

Behalve de Dordtse kerkenordening komt op die eerste vergadering van

⁴⁾ Deze voorstelling van zaken klopt niet. Volgens de notulen van de Prov. vergadering van 18 Nov. 1837 te Nieuwleuzen verklaarden de afgevaardigden van zes gemeenten, „geen bezwaren tegen de opzieners noch tegen hun handelingen te hebben”. Van de overige afgevaardigden wilden de meesten „alles nog in nadere overweging houden”.

de kruisgemeenten ook de kwestie van de sacramentsbediening ter sprake. Hoksbergen en Flier van Woerden doen het voorstel, dat men in elke gemeente iemand verkieze om de bondszegelen uit te reiken. Maar behalve D. van Enk van Wezep bij Hattem zijn de anderen daar nog niet rijp voor en schudden hun hoofden. Vooral W. W. Smitt van Zwolle staat daartegen scherp afwijzend. Men maakt over dit punt zelfs tamelijk wat ruzie. Een der aanwezigen merkt later op, dat „niet Gods gunst en vrede” er heerste, maar „twist en tweedracht” aan bod was, zodat de samenkomst „zeer twistend en onverenigd” afliep. Hoksbergen kan daar niets anders tegen in brengen, dan dat het in Utrecht veel erger was.

Liefelijk samenwonen is er direct al onder de kruisgezinden blijkbaar niet. Men komt voorlopig dan ook niet weer bij elkaar, maar onderhoudt ieder voor zich de Dordtse kerkorde naar het recept van het laatste vers uit het boek der Richteren: een iegelijk deed wat recht was in zijn ogen.

* * *

Op 11 Juni 1840 komen de „Dordts Gereformeerde gemeenten” toch weer een keer bij elkaar, om hun houding tegenover het vredesaanbod van De Cock te bepalen⁵⁾. Het huis van Jochem Kok, ouderling te Mastenbroek, is de plaats van samenkomst.

Bij deze gelegenheid verzet Hoksbergen zich krachtig tegen het voorstel van luitenant Smitt, dat de vergadering zelf een aantal broeders zal ordenen tot predikanten in algemene dienst voor de kerk onder 't kruis.

Hoksbergen wil helemaal geen aparte leraarsstand. Die gedachte is volgens hem „episcopaal”. De gereformeerden kennen eigenlijk maar twee ambten: ouderlingen en diakenen⁶⁾. De leraars zijn slechts lerende ouderlingen. Elke gemeente kan een der ouderlingen voor dat werk afzonderen.

Als Smitt na de middagpauze, waarin hij voeling met anderen heeft gehouden, de „zending” wil doordrijven, houden Hoksbergen en zijn medestanders zich buiten stemming en pakken hun biezen. Zij willen met de ganse zaak niets meer te maken hebben.

Hoksbergen wordt ongetwijfeld in dat standpunt versterkt, als van de bevestiging van drie der „gezondenen” in de Zwolse gemeente grote narigheid komt. Als twee der nieuwbakken dominees, Schouwenberg en Van der Werp, een paar dagen later in hun verlegenheid bij hem komen, geeft hij ze niet thuis. Eerst is hij niet voor vol aangezien, nu moet men maar gaan praten met zijn mede-ouderling G. Vos, die er zo vóór was...

* * *

De voorganger van Kampen gaat verder zijn eigen weg. Wel komt er op een vergadering van 1 en 2 Juni 1841 een verzoening en nader contact tot stand, waarbij men elkaar over en weer erkent. Maar op dit samenkomen volgt geen samengaan. Hoger titel dan lerend ouderling neemt

⁵⁾ Zie hierover de schets: Luitenant Smitt.

⁶⁾ Daar gaat de Dordtse kerkorde met haar vier ambten, en het protest, dat men er in 1837 drie van gemaakt heeft!

Hoksbergen nimmer aan. En hij blijft met zijn gemeente in isolement. Een vermaning van de Algemene vergadering van Linschoten 1844 „om zijn betrekking als leraar, waartoe hij wettelijk geroepen en waarvoor hij door de vergadering erkend is, niet te verloochenen”, legt hij naast zich neer. Daarna verdwijnt hij met zijn gemeente voor jaren uit de publieke belangstelling.

Slechts enkele data uit die jaren zijn bekend. In 1843 wendt hij zich met een adres tot de Tweede Kamer, waarin hij zich beklagt, dat aan de afgescheiden Gereformeerden te Kampen geen erkenning in de burgerlijke maatschappij wordt verleend. Iets wat voor de Hoge overheid — door hem zo diep vereerd — aanleiding is om aan de Kamer te vertellen, dat hij behoort tot degenen die de liberale verordeningen der regering willen ontduiken of ondanks dezelve te werk willen gaan. De aanzoeken derzulken worden terecht met een billijk wantrouwen aangehoord!⁷⁾

Zeven jaar later wendt hij zich tot de Regering om een bijdrage voor kerkbouw. Natuurlijk krijgt hij ook nu nul op 't rekwist, met de boodschap erbij, dat voor het stichten van nieuwe kerken en gemeenten de koninklijke autorisatie vereist wordt.

Toch komt in het genoemde jaar een kerkgebouw tot stand. Oorspronkelijk heeft de gemeente een plaats van samenkomst gehad in de Hofstraat, maar nu wordt voor een bedrag van f 810.— een brouwerij op de Burgwal aangekocht en tot kerk ingericht. Zelfs een orgel ontbreekt niet. Een schoonzoon van Hoksbergen, Proper geheten, is de eerste organist.

* * *

In 1850 vindt er een scheuring in zijn gemeente plaats.

De ruzie begint op een gemeentevergadering omtrent materiële aangelegenheden, waar Hoksbergen helemaal buiten staat. Maar de voorganger doet uitspraak in 't geding, en dan heeft hij 't bij zeven gemeentelieden gedaan.

Degenen die ongelijk gekregen hebben, gaan hem bestoken, en beschuldigen hem over een preek, waarin hij de leer der verkiezing en verwerping heeft uiteengezet. Ze maken hem er een verwijt van, dat hij deze leer op de preekstoel verhandelt. Maar hij merkt daarentegen op, dat hij het niet doen kan waar géén mensen zijn!

Een gemeentevergadering beslist te zijnen gunste en stelt de klagers in het ongelijk. Maar dan lopen die malcontenten en hun medestanders, dertien manslidmaten met hun gezinnen, boos de kerk uit.

Zij trachten eerst hun toevlucht te zoeken bij de kruisgezinden te Zwolle, maar dezen houden Hoksbergen de hand boven 't hoofd en accepteren de weglopers niet. Dan wenden ze zich tot de kruisgezinde dominee van Zwartsluis met het verzoek om te Kampen een gemeente te institueren. Maar ook Jan Plug voldoet daaraan niet. Zijn hoofdbezwaar is, dat men uit haat en nijd van de gemeente van Hoksbergen is afgegaan. Vervolgens

⁷⁾ Met de politie te Kampen is hij nimmer in aanraking gekomen. Blijkbaar heeft men daar zijn samenkomsten van het begin af oogluikend toegestaan.

wenst hij niet, gelijk geëist wordt, de ouderling G. Vos en de diaken die mede tot de groep behoort, onvoorwaardelijk te erkennen, maar acht hij voor 't minst een nieuwe verkiezing noodzakelijk. Tenslotte acht hij het immoreel, dat de dissidente groep zich van de armengelden heeft meester gemaakt, waardoor de armen onder Hoksbergens gemeente moeten zuchten.

Afgescheiden leraars, wier hulp tenslotte wordt ingeroepen, kennen misschien de voorgeschiedenis niet. Zij althans institueren op 5 Maart 1851 te Kampen een Christelijke Afgescheiden gemeente.

* * *

Begrijpelijkerwijs brengt deze geschiedenis een toenadering te weeg tussen Hoksbergen en de kruisgezinden. Met name tussen hem en de pas bevestigde leraar van de Zwolse kruisgemeente Derk Klinkert ontstaat een zeer goede nabuurschap.

De laatste geeft op de Algemene vergadering van Apeldoorn 1851 te kennen, dat de gemeente van Kampen tezamen met haar voorganger, met de kruisgemeenten begeert te herenigen. Hij zegt hierbij uitdrukkelijk te spreken namens de Kamper gemeente.

Een commissie, bestaande uit Klinkert en Plug en twee ouderlingen, krijgt dan de opdracht om van de Kamper gemeente een verklaring af te vragen, of men met de leer, tucht en dienst der vaders verenigd is. De voorganger moet zich bij wijze van examen aan een klein onderzoek onderwerpen, tot welk onderzoek de commissie gemachtigd wordt.

Vanwege dat laatste punt verwondert het echter niet, dat de commissie op de volgende algemene vergadering moet rapporteren, dat Hoksbergen niet bereid was aan de voorwaarden te voldoen. De vergadering constateert dan, dat „de vereniging als vanzelfe natuurlijkerwijs niet kan doorgaan”.

Zo gaat de gelegen tijd om samen te komen, voorbij. Nodeloos, want Hoksbergen is vroeger in de kruisgemeenten als leraar erkend.

De klompdominee van Kampen blijft dus alleen staan. Hij is dan helaas ook niet van de partij, als in 1869 de kruisgezinden zich met de afgescheidenen verenigen tot de Christelijke Gereformeerde kerk.

Dirk Hoksbergen blijft zijn gemeente voorgaan. Elke rustdag kan men hem in Overijsselse boerendracht, het korte buisje met de vele knopen, in het kleine kerkje op de Burgwal op de preekstoel zien staan. Dit duurt tot zeer kort voor zijn dood op 19 Februari 1870⁸⁾.

⁸⁾ Hoksbergen heeft een aantal brochures geschreven:
Een antwoord tegen het Maandschrift van de Afgescheiden redactie van Nov. 1838, Kampen 1839;
Twee brieven, of Beschuldiging van Ds H. de Cock beantwoord, Zwolle 1838;
Bezwaren tegen J. J. te Ruijs' leerrede . . . , Kampen 1848;
Eene afgeperste verdediging tegen: Bijbeltolk . . . , Zwolle 1851;
Een brief, gezonden door een vergadering der Geref. gemeente onder 't kruis in 1861 . . . beantwoord, Utrecht z. j.;
Eene korte verklaring van de voornaamste oorzaken van de verdrukking der Gereformeerden in Nederland, Sneek 1844.
Helaas was een deel van deze brochures onvindbaar.

Vlak tevoren had hij nog moeilijkheden. Blijkbaar wilde hij „in het harnas sterven.” Een deel van de gemeente vond echter, dat er een andere voorganger moest komen. Daar dit juist degenen waren, die de kerk hadden gefinancierd, waren zij bij machte, om aan hun wensen kracht bij te zetten, door het kerkgebouw voor Hoksbergen te sluiten. Blijkens een bericht van 6 Februari 1870 in de Kamper Courant werd de toegang met een ketting afgesloten en door politie bewaakt.

De Here maakte echter aan dat geharrewar spoedig een einde, door zelf zijn oude dienaar met groot verlof te zenden.

Maar dan is 't meteen met de bloei van die gemeente gedaan. In het jaar daarna gaan tweeëntwintig leden van zijn groep onder leiding van ouderling Van der Veen over tot de Christelijke Gereformeerden.

Toch is de „Klumpieskarke” van Kampen nog niet verdwenen. En te midden van de vele uit de Afscheiding voortgesproten kerken aldaar heeft zij de oudste papieren.⁹⁾

*

⁹⁾ Hoksbergens opvolger in de „Dordts Gereformeerde gemeente” werd Elias Fransen, een op 4 Juni 1827 geboren landbouwer te Twello. Hij deed in November 1871 na handoplegging door de ouderlingen Kloosterziel en Hulleman te Kampen zijn intrede en hield het daar tot 21 Maart 1886 vol. Hij ging toen naar Lisse en in 1895 naar Barneveld, waar hij op 4 Juni 1895 stierf.

Zijn plaats te Kampen werd in Mei 1888 ingenomen door de door Ds P. Los te Goes tot predikant geordende oefenaar Diedericus Wijting. Een kwestie over een vroeger in de Vrije gemeente te Goes door hem bedreven zonde leidde reeds spoedig tot een conflict, ten gevolge waarvan Ds Wijting zich met een deel van de gemeente afscheidde. Hij vertrok reeds in Januari 1889 naar de Oud gereformeerde gemeente van Zeist.

In 1891 kwam het ten gevolge van nieuwe moeilijkheden tot een definitieve scheuring, waaruit de tegenwoordige Oud gereformeerde gemeente te Kampen is ontstaan. Na vele verdere wederwaardigheden sloot de overgebleven groep, die inmiddels bediend was door Adriaan Janse (September 1893—2 November 1898) en Daniël Cornelis Overduin (7 Februari 1904 als oefenaar, sedert 5 Juni 1905 als predikant—7 October 1906), zich met andere vrije gemeenten en de Ledeboeriaanse gemeenten aan een tot de Gereformeerde gemeenten. Sedert 28 October 1913 draagt de Kamper gemeente ook officieel de naam van Gereformeerde gemeente. Sedert dien dienden haar nog Ds Johannes Vreugdenhil (2 Dec. 1932—11 December 1938 en 9 Juni 1943—19 Juli 1944), Ds Herman Ligtenberg (2 Juni 1939—21 Juli 1942), en Ds Adrianus Verhagen (25 Juni 1947—....).

„SCHEURMAKER” SCHOUWENBERG

Bakker Albert Schouwenberg is reeds een goede veertiger, als hij, enige jaren voor de Afscheiding, voor het voetlicht der historie treedt. Hij woont en leeft dan naast de Grote Kerk te Zwolle, en concurreert er wat mee. Gezelschapskringen in de wijde omtrek kennen hem zo goed als de Zwolse „Peperbus”.

Vanzelfsprekend krijgt hij in de op 11 Juni 1835 door De Cock gestichte gemeente het opzienersambt. Als voorganger wordt hij echter in zijn vaderstad niet zó gewaardeerd als luitenant Smitt. Maar als de gemeente vanwege de vervolging op onderscheiden plaatsen moet samenkomen, verzorgt ook hij zijn deel. Bovendien is hij met het catechetisch onderwijs belast.

* * *

Als permanent afgevaardigde naar kerkelijke vergaderingen is onze vriend al spoedig nauw betrokken in de onenigheden, die het afgescheiden kerkbestaan teisteren.

Twee dingen zijn het met name, die ook zijn gemoed bezig houden.

Daar is allereerst de kwestie van de kerkorde. Scholte heeft voor de door hem bediende gemeente op eigen gelegenheid een nieuwe vervaardigd. En over dat eigenmachtig optreden is men in Overijsel bar slecht te spreken. Zoiets dient uit de boezem van de gehele kerk voort te komen. Bovendien is men „volstrekt tegen alle nieuwigheden”. „Men begeert in allen deele de oude kerkorde te houden, uitgezonderd de daarin voorkomende heersende macht der overheden en aanzienlijken in of over de kerken”. Scholte en de zijnen worden dan ook schriftelijk vermaand „om ter voorkoming van ergernis en verdeeldheden hun voornemen te laten varen”. En de afgevaardigden ter synode krijgen een paar maanden later de uitdrukkelijke last mede, voor „een algemene nageziene kerkorde” „de Dordtse kerkenordening ten grondslag te behouden”. Men „begeert daarin geen verandering, dan waar de nood wegens de tegenwoordige toestand en betrekking der kerk zulks vordert”.

Ook houdt men zich in Overijsel bezig met de ontstane geschillen omtrent het leerstuk van de doop. Zonder in dogmatische bijzonderheden te treden, is men het eens met het oordeel der Groninger en Friese kerken, „dat alle gedoopten in de gemeente krachtens de belofte Gods als lidmaten te beschouwen zijn”, en dat mitsdien ook de kinderen van doopleden behoren gedoopt te worden, zolang deze niet om wettige redenen van de gemeente zijn afgesneden. Overigens worden de afgevaardigden naar de

synode „gelast”, om, „zo de gewenste vereniging in dezen niet kan verkregen worden, geen verbindende bepaling uit te vaardigen, maar voornog deze zaak over te laten tot nader onderzoek”.

* * *

Op de synode van Utrecht gaat het wel wat anders. De revisie van de Dordtse kerkenordening gaat ongetwijfeld hier en daar verder dan noodzakelijk is. En de inleidende artikelen, waarin ook over het lidmaatschap der kerk gesproken wordt, kunnen de Noorderlingen niet bevredigen. Vooral in het eerste artikel: „Allen die belijdenis des geloofs afleggen en dienovereenkomstig wandelen, moeten met hun kinderen als lidmaten der gemeente Christi erkend worden”, zien zij een Scholtiaans geörienteerde these.

Ook Schouwenberg is van die mening en behoort tot degenen, die onder leiding van De Cock fel tegen de gang van zaken ter synode protesteren.

Thuis is men het hartroerend met hem eens. Ook De Cock doet, als hij zich op de terugreis enige dagen te Zwolle en omgeving ophoudt, dapper mee, om het vuur van wantrouwen aan te blazen.

Als De Cock kort daarna onder invloed van Van Raalte tot bezinning komt, valt de rondom Zwolle ontstoken brand niet meer te blussen. Tevergeefs tracht nu De Cock in bond met Van Raalte de broeders aan te tonen, dat het eerste artikel der Utrechtse kerkorde geen andere bedoeling heeft dan het recht van doopleiden op de doop hunner kinderen te handhaven. Schouwenberg en de zijnen protesteren tegen deze onschuldige voorstelling van zaken, en storten een stroom van hevige klachten en beschuldigingen over de synode uit. Al bewijst men zwart op wit het tegendeel, ze zijn er niet af te brengen, dat volgens de synode „alle kinderen hoofd voor hoofd wedergeboren zijn”. Ook brengen zij „met grote hevigheid” de beschuldiging in, „dat de synode door het veranderen van de Dordtse kerkorde de grond van de Scheiding heeft verlaten”.

De provinciale vergadering, die op 18 November 1837 te Nieuwleuzen belegd wordt om de broeders tot rede te brengen, wordt een totaal fiasco. Schouwenberg en de zijnen blijven „met grote onstuimigheid en drift” hun beschuldigingen opeenstapelen, en „verhinderen met veel onstuimigheid en wanvoegelijkheid, om bedaard en met orde de ontroerde gemoeiën inlichting te geven”. Aan het eind vallen de afgevaardigden in drie groepen uiteen. Een groep rondom Schouwenberg en Hoksbergen van Kampen „verwerpt alles”; een aantal afgevaardigden van kerken die sterk onder de invloed van Van Raalte staan, „verklaren geen bezwaren te hebben”, en de meesten „willen alles nog in nadere overweging houden”.

* * *

In de maanden die volgen, spitsen de verhoudingen zich slechts toe.

Te Zwolle en te Kampen wenst men in geen enkel opzicht meer van de diensten van Van Raalte en Brummelkamp gebruik te maken, en De Cock heeft zich uit solidariteit met zijn collega's teruggetrokken. Zo komt

Hoksbergen ertoe, om zelf de doop aan kinderen der gemeente te bedienen. En Schouwenberg gaat ambtsdragers bevestigen in de naburige gemeente Zalk.

De afgevaardigden van Zalk hebben op de vergadering te Nieuwleuzen nog geen positie gekozen. Maar als Brummelkamp zo ontactisch is, om als voorwaarde voor de bevestiging van ambtsdragers te stellen, dat men zich eerst aan de Utrechtse kerkorde moet onderwerpen, gooit men ook daar het hoofd in de nek. En hun verzoek aan Schouwenberg, om hun de door Brummelkamp geweigerde dienst te bewijzen, is niet aan dovemansoren geklopt.

Op zijn beurt wordt de kerkeraad van Zwolle te meer verbitterd tegen Van Raalte, als een lid der gemeente, dat zijn kind gedoopt wil hebben, zich op diens advies van Zwolle afscheidt en zich bij de gemeente van Dalfsen aansluit.

* * *

Zo staat het er voor, als tegen 9 Juni 1838 een classicale vergadering te Mastenbroek wordt belegd.

Hier stelt De Cock, die het presidium waarneemt, voor om dezelfde weg te volgen, die men met gunstige uitslag in Drente bewandeld heeft, om namelijk de artikelen van de nieuwe kerkorde stuk voor stuk met die van de Dordtse te vergelijken.

Aldus geschiedt, ondanks de tegenspraak van sommige broeders, die de gehele zaak eenvoudig willen laten liggen.

Men komt echter niet ver. Elke wijziging ontmoet botte tegenstand. En als men tot artikel 4 van de Dordtse kerkorde gekomen is, maken Hoksbergen, Schouwenberg en anderen groot bezwaar tegen de uitvoerige bepalingen inzake de roeping tot de dienst des Woords, die daarvoor in de plaats gekomen zijn.

De praeses merkt op, dat de ijver van Hoksbergen en Schouwenberg voor het oude artikel wel heel vreemd is, daar zij zelf in flagrante strijd ook daarmede gehandeld hebben. Alleen als zij erkennen, verkeerd te hebben gehandeld, en terugtreden, is er vrede voor Sion te wachten.

Voor de broeders echter is de Utrechtse kerkorde de bron van alle ellende. Verwerpt men die gezamenlijk, dan is er vanzelf wederkering tot de verordende wegen.

Het baat niet, dat De Cock daartegen inbrengt, „dat het ten enenmale ongeoorloofd is, dat een mindere vergadering een meerdere verwerpt, daar één of enige leden niet in opstand mogen zijn tegen het gehele lichaam”. Dit zeggenschap der meerdere vergaderingen wordt door alle afgevaardigden van Zwolle, Kampen, Hasselt, Zalk en Mastenbroek — op één na — verworpen. Zelfs willen de kerkeraden van Zwolle en Kampen zonder meer hun mening aan anderen opleggen. Op een desbetreffende vraag toch verklaren zij uitdrukkelijk, alleen dan nog van de diensten van De Cock gebruik te willen maken, als hij zich niet alleen bereid verklaart hen naar de Dordtse kerkorde te bedienen, maar ook door woord en daad volkomen toont, met hen de nieuwe kerkorde te verwerpen.

Het loopt al tegen de avond, als de praeses nogmaals terugkomt op de gepleegde onregelmatigheden, en uitvoerig aantoot, dat hiermede ook de artikelen 3, 4 en 8 van de Dordtse kerkorde zijn overtreden. Dezelfde overgrote meerderheid als daar straks is echter van oordeel, dat er van wandaden geen sprake is. De roeping der gemeente toch maakt het wezen der zaak uit. En wat betreft de bevestiging van ouderlingen en diakenen, die Schouwenberg heeft verricht: dit ligt op één lijn met de bevestiging van een huwelijk, wat wel aan ouderlingen is toegestaan.

Desniettemin gaat Ds Cock ertoe over om „met ernst en vrijmoedigheid” Schouwenberg en Hoksbergen te bestraffen. Hij wordt echter „ernstig en krachtig beantwoord door een der broeders, die hem met tranen vermaant om toch niet op de ingeslagen weg voort te gaan, tot ergernis der oprechten en tot scheuring der gemeenten”.

Tenslotte wordt deze vergadering van broeders, die elkaar niet meer vinden kunnen, „besloten met psalmgezang en dankzegging”.

* * *

Tegen 18 Juni wordt nu een provinciale vergadering te Nieuwleuzen bijeen geroepen. Intussen doorreizen Van Raalte en De Cock de provincie, om de andere kerkeraden zoveel mogelijk te bewerken.

Ook de kerkeraad van Zwolle zit echter niet stil, en maakt een stuk op, dat dienen moet als schild, in geval de provinciale vergadering Schouwenberg onder censuur zal willen brengen. De gemeente wordt van dit voornemen in kennis gesteld, en niemand verklaart zich er tegen.

Zo breekt de vergadering, waarop beiderzijds de crisis verwacht wordt, aan. Vier predikanten zijn aanwezig. Aan De Cock wordt weer het presidium opgedragen.

De zaak wordt direct al scherp gesteld. Uit de notulen van de classicale vergadering van Mastenbroek toont de praeses aan, „dat de kerkeraden van Zwolle, Zalk en Kampen zich zeer bezondigen, door alle regel en orde te verwerpen en zich te stellen tegen het ganse lichaam, zonder aan te tonen dat het zich tegen de waarheid bezondigd heeft”. Daarenboven „willen zij de leraren tot evangelische handel noodzaken, en verwerpen in het tegenovergestelde geval hun dienst”. Al verder „zijn de regeerouderlingen zonder wettige roeping en ordening in het werk der leerouderlingen of herders en leraars getreden, en hebben zich also bezondigd niet alleen tegen alle kerkordeningen der Gereformeerde kerk, maar ook tegen de door God gestelde orde in het werk der bediening van zijn gemeente; zie 1 Cor. 12 : 28”.

Daar „deze staat van zaken scheuring dreigt te baren”, stelt de praeses voor, dat de misnoegden nog eenmaal de gelegenheid krijgen om „hun bezwaren bescheidenlijk voor te dragen” om te trachten die door onderlinge overweging uit de weg te ruimen.

Van Velzen kan nu nog zijn krachten beproeven om de bezwaren te ontzenuwen, maar 't is boter aan de galg gesmeerd. Ondanks alle tegenbetogen houden de bezwaarden wederom vol, „dat men blijkbaar allen

voor wedergeborenen houdt”, en „dat men door verandering in de kerkorde te maken uit de grond der Scheiding is getreden”. „Op grond van een dusdanig uittreden uit de belijdenis beweren dan Hoksbergen en Schouwenberg, dat zij verstoken zijn van herders en leraars, en daarom ook vrijmoedigheid gevonden hebben tot het werk, hetwelk zij op de roeping der gemeenten hebben verricht”.

De discussie, waarbij vooral Schouwenberg zich duchtig tegen Van Velzen weert, loopt tenslotte uit op „wanordelijk getwist”, en de praeses maakt er daarom een einde aan. Daar Schouwenberg zich beroepen heeft op de door luitenant Smitt gestelde open brief van de kerkeraad van Zwolle aan F. A. Kok van Dwingelo, wordt tenslotte nog die brief en de weerlegging daarvan door De Cock, voorgelezen. En dan moet de zaak maar rijp zijn.

Derhalve wordt nu „in omvraag gebracht, of de zich bij aanvang afscheurende broeders te bestraffen zijn”.

De grote meerderheid antwoordt hierop bevestigend.

„Na de opnemng der stemming dringt de praeses er bij de afwijkende broeders nader op aan, terug te treden en schuld te bekennen omtrent het verwerpen van de dienst der dienaren, alsmede vanwege het indringen in het werk, door Gods ordinantie aan de dienaren des Woords opgedragen.”

En dan wordt de teerling geworpen.

* * *

Als De Cock zwijgt en op antwoord wacht, staat Schouwenberg op. Hij haalt het tevoren gereedgemaakte en door hem en zijn mede-kerkeradsleden ondertekende document voor de dag. En hij leest:

„De ondergetekende leden van de kerkeraad der Christelijke Gereformeerde gemeente te Zwolle verklaren de leden der provinciale kerkvergadering, welke de Dordtse kerkenordening hebben verworpen en in plaats daarvan die van Utrecht of enige andere kerkenordening hebben aangenomen, onbevoegd, om over de zaken der Zwolse, Kamperse en Zalkse gemeenten te oordelen, terwijl zij tevens aan de vergadering doen kennen, dat zij alle verdere onderhandelingen, kerkelijke samenkomsten en kerkelijke verenigingen opzeggen met allen, die afwijken van de kerkelijke verordeningen der Dordtse vaderen, vastgesteld in 1618 en 1619, tot tijd en wijle deze wederom door Gods genade mochten terugkomen en terecht gebracht worden, terwijl zij in zulk een geval er niets tegen hebben om zich (aan) het oordeel der provinciale vergadering te onderwerpen, indien het naar Gods Woord en de genoemde gereformeerde kerkelijke ordeningen geschiedt.”

Onmiddellijk nadat Schouwenberg dit stuk aan de praeses overhandigd heeft, betuigen de vertegenwoordigers van Kampen en Zalk, en voorts ook de afgevaardigden van Deventer, en gedeeltelijk ook die van Mastenbroek en Rouveen, daarmede hun instemming. En vervolgens verlaten deze broeders „tegen alle vermaningen” en bloc de vergadering.

Deze neemt daarop het eenparig besluit om de opzieners van Zwolle,

Zalk en Kampen „bij de volharding op zodanige wegen, welke tegen alle door God gestelde orde en tegen alle broederlijke liefde indruisen, in hun bedieningen te schorsen, alsmede hun gemeenten op te wekken hen in die paden niet te volgen”.

In de zeer uitvoerige overwegingen wordt hun doen een „zich scheiden van de zichtbare kerke Jesu Christi op aarde” en „een volslagen scheuren” genoemd, waarbij er nog met nadruk op wordt geattendeerd, dat hun „ter hunner tegemoetkoming een bediening overeenkomstig de onovergeziene Dordtse kerkordening is aangeboden”.

Ook de broeders „welke zich met die scheuring verenigd hebben verklaard”, worden „aanvankelijk” in hun bediening geschorst. Een commissie krijgt last om hen vanwege hun zondige wandel te vermanen en hen „bij volharding in deze scheuring van hun ambt vervallen te verklaren”.

* * *

De heengegane broeders consolideren tien dagen later hun afzonderlijk kerkbestaan.

Zij besluiten verder te varen onder de aloude vlag van de Dordtse kerkenordening, en oefenen daardoor vrij sterke aantrekkingskracht uit.

Het sentiment speelt daarbij een grote rol. Velen onderscheiden niet tussen de Dordtse kerkorde en de Dordtse leerregels, en agiteren fel tegen de afval van de Dordtse leer ¹⁾. En dat men vele als trouw aan de oude leer en dienst bekend staande mensen vanwege hun agitatie censureert, maakt de kloof nog dieper ²⁾.

Typerend voor de opgeroepen sentimenten is een „Ontboezeming mijns harten omtrent de Dordtse leer”, door W. H. van Dam, landbouwer en „Dordts Gereformeerd ouderling onder 't kruis” te Leermens. Ziehier enkele coupletten van het kreupelrijm:

¹⁾ Nog in 1841 leest ouderling Jochem Kok van Mastenbroek op de prov. vergadering van Overijsel en Gelderland, welke 18 Mei te Dalfsen wordt gehouden, „een verklaring voor van de gronden, naar welke men voornemens is de regering van de kerk van M. te regelen en op welke men vereniging met de andere gemeenten wenst te onderhouden.” Deze verklaring wordt „niet in aanmerking genomen vanwege de verwisseling en verwarring van Dordtse kerkorde en Dordtse leerregels”.

²⁾ W. W. Smitt noemt straks een „groot aantal” gevallen te Ommen, ook gevallen te Amsterdam (H. H. Middel, vrouw Aalders en Wed. Steijling), te Delfzijl (J. J. Klok), en voorts te Dordrecht, Hoogeveen, Groningen, Sneek, Harlingen, Leeuwarden, Pekela, Uithuizermeeden, 't Zandt, Schiedam, Rotterdam, Smilde, Scharnegoutum, Garrelswier, Wildervank, Koekange enz.

Dat het hard tegen hard is gegaan, wordt duidelijk getypeerd door de ontvangst van een voorstel, dat Van Raalte namens de kerkeraad van Genemuiden doet op de vergadering van de classis Zwolle van 1 Nov. 1838, „om ten believe van de afgescheurde gemeenten de oude kerkenorde onovergezien aan te nemen en alleen de bezwaren tegen dezelve in een voorrede op te nemen, of het dienen mocht tot bevrediging en vereniging der ontroerde gemeenten”. „Het eenparig gevoelen der broeders is, dat dit ondoelmatig is, omdat men het ongeoorloofd schat een in zonde lopende menigte, welke aan de vruchten kenbaar wordt als boos, in dit kwade toe te geven; alsmede dat de boze verwijdering niet zozeer vloeit uit de veranderde kerkenorde, maar uit bandeloosheid, daar men van mening is dat mensen, voor vroom bekend, niet mogen gecensureerd worden...”

„De Dordtelingen staan door Gods genade vast, al doet de nieuwe mood' die waarheid overlast.”

„Al worden wij geschorst door ons gans af te zetten, wij houden 't met Gods kerk en met de Dordtse wetten.”

„Daarom scheid ik mij af van al die nieuwigheden, want met die oude leer ben ik wel mee tevreden.”

Het aanvragen van „vrijheid”, waartoe de meeste Afgescheidenen, de vervolging moede, op voorbeeld van Scholte sedert 1839 overgaan, waarbij ze noodgedwongen officieel afstand doen van de naam en rechten der aloude Gereformeerde kerk, is nieuw koren op de molen van de „Dordtelingen” en versterkt hun gelederen.

* * *

In 1840 is de „kruisgezinde” beweging vrij sterk geworden. Op 11 Juni toch van dat jaar zijn niet minder dan een zestigtal vertegenwoordigers van dertig gemeenten uit alle delen van het land te Mastenbroek bijeen.

Een groot bezwaar voor dit meest conservatieve deel der Afgescheidenen is echter, dat er geen enkele predikant met hen is meegegaan. Tevergeefs heeft men gehoopt, dat De Cock alsnog hun zijde zou kiezen — Zwolle heeft zelfs nog in het begin van 1840 een beroep op hem uitgebracht —, of dat Buddingh uit Zeeland zich aan zou sluiten. Men moet dus, wil men waarlijk kerk zijn en blijven, een oplossing zoeken om in de dienst des Woords en der sacramenten te voorzien.

Sommigen menen, dat deze zaak rustig aan de afzonderlijke gemeenten kan worden overgelaten, die hun voorgangers ook met de bediening der sacramenten kunnen belasten. Maar op de genoemde vergadering weten anderen door te drijven, dat aan vijf oefenaars de schriftelijke machtiging wordt verleend, „om als dienaars van Christus voor de kerk onder 't kruis Gods Woord te verkondigen en de heilige bondzegelen te bedienen”.

Twee der verkozenen zouden altijd incognito gebleven zijn, als een bewaard gebleven afkondigingsbriefje hun namen niet had ontdekt. Het zijn Pieter Wachtendonk, een meubelmaker te Gouda, die tevoren de Afgescheiden gemeente aldaar als ouderling en voorganger diende, en Frederik Drok, een oefenaar afkomstig uit Smilde. Geen van beiden heeft zich ooit het ambt van dienaar des Woords aangematigd ³⁾.

Het is dan ook met die hele aanstelling tot predikant wel erg wonderlijk gegaan. Een examen heeft er niet plaats gevonden. En de vergadering is reeds goeddeels verlopen als de „zending” wordt verleend. Vanwege het

³⁾ Pieter Wachtendonk, geboren in 1805, verhuist spoedig naar Rotterdam, waar hij zich wederom bij de Christelijke Afgescheidenen aansluit en nog jarenlang als gewoon ouderling werkzaam is. Frederik Drok, geboren in 1800, en voorkomend op de lijst van de eerste Afgescheidenen te Smilde, oefent naderhand voor een kleine, niet geïnstitueerde kruisgezinde groep in Ambt-Vollenhove en krijgt pas na jaren, in 1858, na onderzoek van de classis Overijsel, een acte van toelating als „catechiseermeester”. Daarna komt zijn naam in de acten van de kerkelijke vergaderingen der kruisgemeenten niet meer voor. Op 14 Januari 1874 sterft hij als voorganger van de Christelijke Gereformeerde kerk ter genoemde plaatse.

vergevorderde uur is er ook geen gelegenheid meer om de verkozen „leraars voor de kerk onder 't kruis”, overeenkomstig het slot van art. 4 der Dordtse kerkorde, in de vergadering met oplegging der handen in hun bediening te bevestigen en in te zegenen. Daarom wordt door de achtergeblevenen besloten, dat dit dan maar op de aanstaande Zondag te Zwolle moet geschieden.

* * *

Metterdaad zijn er van het plan om de bevestiging te Zwolle te doen plaats vinden maar enkele ingewijden.

En men doet daarmee zeer geheimzinnig. De gemeente wordt geheel onkundig gehouden van wat er te gebeuren staat. Zelfs ouderling Van der Sluis, die anders te Mastenbroek het voorstel om aan een aantal broeders een zending als leraar te verlenen, heeft ondersteund, heeft er daags tevoren nog geen flauw vermoeden van. De manier waarop hij dan door Schouwenberg in het geheim wordt ingewijd, is allerwonderlijkst: „Ge moet niet schrikken, als ge morgen wat vreemds ziet op de dijk”. Blijkbaar is Schouwenberg zelf zenuwachtig en onzeker.

Hoe dit zij: op Zondag 14 Juni vindt ten huize van de heer Ridderinkhoff, waar de godsdienstoefeningen gewoonlijk gehouden worden, de be- raamde bevestiging plaats. Schouwenberg, die daartoe als oudste in jaren en lerend ouderling te Zwolle het meest in aanmerking komt, treedt in de morgendienst op als bevestiger van W. W. Smitt en D. J. van der Werp. 's Middags legt „dominee” Smitt aan Schouwenberg de handen op.

Ouderling Van der Sluis is opzettelijk weggebleven. Ook verlaten een aantal gemeenteleden onderwijl de dienst, naar het heet bezwaard over het feit, dat er geen afkondigingen hebben plaats gevonden. Maar de diakenen Van der Bent en Van Beek zijn enthousiast. Van der Bent neemt zelfs actief aan de handeling deel, door tijdens de handoplegging in de morgendienst voor Schouwenberg het kerkboek vast te houden, waaruit deze de zegenspreuk voorleest. En na de dienst spreken beiden zeer bewogen van de genade, die God hun verleend heeft, dat hun ogen hun leraars mogen aanschouwen.

* * *

In dezelfde week nog neemt het verzet tegen de bevestigde leraars ernstige vormen aan.

De diakenen gaan overstag en beleggen met de malcontenten een protest-vergadering. Zelfs een der bevestigden, Van der Werp, kiest de partij der ontevreden. Hij speelt daarbij een minder mooie rol, zodat de Zwollenaren zich later nog tegen zijn toelating als predikant bij de Afscheidenen verzetten⁴⁾. Schouwenberg wankelt ook, en zoekt in zijn verlegenheid

⁴⁾ Douwe Johannes van der Werp (13 April 1811—1 April 1876), geboren te Uithuizen, wordt in 1834 als hulponderwijzer te Houwerzijl ontslagen, verricht dan hulpdiensten als oefenaar te Smilde, Diever/Dwingelo en Uithuizen/Uithuizemeeden. Hij begeeft zich Augustus 1841 ter opleiding naar De Cock in Groningen, oefent nog van 1842 tot 1844 te Leeuwarden, en wordt op 7 April 1844 aldaar als predikant bevestigd. Hij dient vervolgens de gemeenten van Ferwerd (30 Nov. '51), Lioessens (12 Nov. '54), Broek op Langendijk

tevergeefs heul bij Hoksbergen van Kampen. Toch houdt hij naderhand weer stand.

Tevergeefs belegt men te Langenholte een classicale vergadering, om de tegen Schouwenberg en Smitt opgestoken storm te stillen. De kerkeraad van Zwolle eist daar, dat die broeders hun bediening weer zullen prijsgeven. De overgrote meerderheid van de overige broeders „protesteert daartegen” echter „krachtig”.

Te midden van de in Zwolle voortdurende verwarring nemen sommige leden der gemeente weer contact op met De Cock. En deze zendt daarop aan de kerkeraad een uitnodiging om zich te doen vertegenwoordigen op de provinciale vergadering, welke op 18 Mei 1841 te Dalfsen wordt gehouden.

Schouwenberg gaat daar niet op in. Hij antwoordt tezamen met Smitt, „dat zij en de Kampers daar niet kunnen verschijnen, omdat het doel der vergadering hun onbekend is en omdat zij niet kunnen handelen zonder de gemeenten, met welke zij in gemeenschap staan”.

Maar de rest van de kerkeraad „vloeit door” en kiest de zijde van de Afscheidenen. Men ontslaat Schouwenberg als ouderling, „wegens onrechtmatige handelingen, door zichzelf als leraar op te werpen en anderen daartoe te bevestigen”, en gaat, nadat het college onder leiding van De Cock op 2 Juli 1841 is aangevuld en uitgebreid, eigen kerkdiensten be- leggen.

Vrijwel terzelfder tijd verplaatst Smitt het centrum van zijn werkzaamheid naar Zalk, waar hij als predikant beroepen is.

* * *

Bij Schouwenberg gaat de kerkstrijd als een nachtkaaars uit. Hij oefent of spreekt niet meer, maar blijft, gelijk velen in de gemeente, eenvoudig „stil zitten”. Volkomen apathisch heeft hij zich het heft uit handen laten nemen.

Eindelijk, in het laatst van 1842, doet hij wat. Hij richt dan namelijk het verzoek aan ouderling Van Hezel, „om ontslag van de gemeente”. Maar de kerkeraad heeft geen haast. Pas op 8 Mei 1843 komt zijn verzoek „om een attestatie” in behandeling. En dan „wordt bepaald, dat hij eerst in de kerkeraad zou moeten verschijnen, ten einde men met de reden waarom bekend worde”. En weer zit men van beide kanten stil.

In December 1843 wordt de kerkeraad actiever. Men zendt een commissie om Schouwenberg „te vermanen vanwege zijn ergerlijk gedrag, en verder hem te vragen of hij nog als lidmaat der gemeente moet aangemerkt worden”. De zaak is, dat Schouwenberg „een liederlijk leven leidt”.

Schouwenberg laat zich vermanen. „Hij moet bekennen zich niet wel

(10 Mei '57). Den Helder (27 Maart '59) en Burum (31 Mei '61—Sept. '64), gaat dan naar Amerika en dient daar van 1861 tot 1872 de gemeente van Graafschap (Mich.), waar hij tevens de opleiding van studenten verzorgt, en van 1872 tot 11 Juli 1875 die van Muskegon (Mich.). Kanker aan de mond maakt een einde aan zijn werkzaamheid. Als synodelid (1846—1854) en curator van de Theol. School (1854—'57, '60—'61), synodepraeses (1872 en '74) en redacteur van de De Wachter (1868—'75) heeft hij ook zijn aandeel gehad in de leiding van het bredere kerkelijke leven.

te hebben gedragen, maar gevoelt er berouw over en belooft beterschap. Het ontslag van de gemeente wil hij nog liever enige tijd uitgesteld zien.”

In Februari 1844 blijkt echter, dat hij zich ook door Smitt heeft laten vermanen, op grond waarvan de kerkeraad besluit hem „van het lidmatenboek te royeren”.

Van nu aan behoort Schouwenberg weer ondubbelzinnig tot de kruisgezinden. Hij en weinige anderen te Zwolle zijn dan buitenleden van de gemeente te Zalk. Straks groeit, onder de opvolger van Smitt, Derk Klinkert, uit dat residu weer een zelfstandige gemeente.

* * *

Nog eenmaal doet Schouwenberg een stap. Op de buitengewone kerke-raadsvergadering van 20 Juli 1852 „geeft het lidmaat A. Schouwenberg zijn begeerte te kennen om voor zijn lidmaatschap te bedanken”. Hij verklaart „geen de minste reden daartoe te hebben en met de prediking en kerkregering zeer goed verenigd te zijn, maar dat hij met het opkomend geslacht niet goed voort kan wat het natuurgestel betreft”. Ds Klinkert vermaant hem, maar het mag niet baten. Hij blijft bij zijn voornemen.

Op 14 December kan de kerkeraad van de Christelijke Afscheiden gemeente te Zwolle vervolgens in „De Stem” publiek meedelen, dat broeder Albert Schouwenberg „met volle vereniging des harten” is weergekeerd. Hij heeft „ongevergd erkend”, dat „hij op den duur geen vrede heeft gehad met de aanmatiging van het leraarsambt”, en wenst en bidt, „dat ook de anderen, die op dergelijke manier leraars zijn geworden, alzo mochten terugkeren, ten einde al Gods volk weer verenigd tezamen wone als in de dagen voor 1837”.

Dus sterft Schouwenberg, vier en zestig jaar oud, op 24 Januari 1854 in vrede met de broederen, waarvan hij eenmaal al te haastig is vreemd.

Maar de scheuring, waarin hij een aanmerkelijk aandeel heeft gehad, is daarmede niet geheeld.

Dat gaat helaas zo gemakkelijk niet.

*

LUITENANT SMITT

Op 27 Februari 1828 worden enkele jonge mensen te Steenwijk door de kerkeraad op het matje geroepen. Zij hebben namelijk „de onbeschaamdheid en dweepzucht” zover gedreven, dat zij, in plaats van naar de kerk te gaan, ’s Zondagsavonds om de veertien dagen „leesgezelschap” houden.

Een van die onbeschaamde dweppers is Wolter Wagter Smitt, de vier of vijf-en-twintigjarige zoon van Jacobus Smitt en Hendrikje Wagter, die pas drie jaar geleden belijdenis heeft gedaan.

Als hij en z’n kameraden zich niet laten intimideren en ook een publieke kanselafkondiging niet baat, wordt tegen hen de hulp van de sterke arm ingeroepen. Het stadsbestuur wordt eerbiedig verzocht „ervoor te waken, dat deze samenkomsten, welke zo geheel strijdig zijn met de wil van Zijne Majesteit, onze geliefde Koning, waardoor de rust van de Vaderlandse kerk, de liefde en de stichting der gemeente ondermijnd wordt, en waardoor allerlei wanorde ontstaat, worden te keer gedaan”.

Wanneer deze klacht niet helpt, doet men er nog een schepje bovenop. De samenkomsten van die jonge lieden — aan wie terloops nog verregaande onkunde, trots, hardnekkigheid, valsheid en misbruik van Gods dierbaar woord verweten wordt — vormen een gevaar voor de staat!

Maar Gallio trekt zich geen van deze dingen aan. Zelfs als de alarmkreet luidt, dat meer dan honderd personen zich aan het gesignaleerde kwaad schuldig maken, verroert nog de sterke arm zich niet.

De Gouverneur dier provincie, bij wie de kerkeraad tenslotte zijn toevlucht zoekt, heeft een meer geopend oor voor de jammerklachten. Maar toch blijven ook dan de vergaderingen nog doorgaan. Van de toepasselijkheid van het Napoleontische Wetboek van Strafrecht op dergelijke „associaties” heeft men in die tijd in Overijssel blijkbaar nog geen weet.

* * *

Hoe weinig zich de magistratuur van Steenwijk om al die kerkelijke jeremiades bekommert, blijkt nog nader uit het feit, dat Wolter Wagter Smitt op 4 October 1829 aangesteld wordt tot sergeant-majoor bij de overijsselse schutterij te Steenwijk. Ruim een jaar later wordt hij bevorderd tot de rang van tweede luitenant.

In die functie doet hij tijdens de Belgische opstand dienst in Zeeuws-Vlaanderen. Van daar uit neemt hij in de zomer van 1831 deel aan de acties in België.

Naderhand neemt luitenant Smitt de garnizoensdienst waar te Zwolle.

Dit duurt tot 31 Augustus 1839, op welke datum de schutterij wordt ontbonden.

* * *

Het verblijf van luitenant Smitt te Zwolle dateert van 1834. En van het begin af schaamt deze officier in werkelijke dienst zich niet om in gezelschappen voor te gaan.

Daar blijft het niet bij. In de zomer van 1835 openbaart hij zich ook in een tweetal brochures als een geestelijk welbewapend strijder voor de zaak der Afscheiding. „Het zaad des geloofs vrijmoedig gestrooid tegen het onkruid onzer dagen”, zo luidt de titel van de eerste. De tweede heet nog sprekender: „Is verwerping van het Nederlands Hervormd kerkbestuur al dan niet noodzakelijk geworden”. Beide boekjes zijn met vaardige pen in de vorm van een samenspraak geschreven, en behoren tot de beste vlugschriften uit die tijd.

Voor al in het tweede is luitenant Smitt bijzonder op dreef. Heel duidelijk is de officier aan het woord, als hij de stelling weerlegt, dat vrome leraars toch hun plicht doen als zij in eigen gemeente de waarheid onvervalst verkondigen. Hoor hem betogen:

„Een schildwacht welke in tijd van vrede op het bolwerk van een vesting geplaatst is, kan gezegd worden zijn plicht te doen, wanneer hij al de consignes welke hem gegeven zijn, getrouw naleeft, en hij is niet verantwoordelijk voor de post van een andere, nabij hem staande schildwacht. Doch wanneer in tijd van oorlog de vesting van buiten door de vijanden wordt aangevallen, en vele met hem op wacht staande manschappen... de aan hen toevertrouwde post verraderlijk overgeven... kan dan die schildwacht gezegd worden zijn plicht te hebben gedaan, omdat men hem in persoon op zijn post nog niet is aangevallen? Zou hij zich kunnen verantwoorden met te zeggen: ik stond nog ongehinderd; men verdreef mij niet van mijn post? Zou hij bij de eerste ontdekking van de vijandelijke aanval en van het verraad van binnen, niet dadelijk de wacht in het geweer hebben moeten roepen?”

Het appèl van luitenant Smitt eindigt dan ook met een krachtig „te wapen.”:

„Te wapen dan, Gods volk! uw Koning roept: te wapen!
Uw lendenen omgord! 't is thans geen tijd van slapen.
't Is plicht en meer dan tijd, door daden te betonen,
dat wij verwerpen hen, die onze Heilvorst honen.”

Geen wonder dat onze luitenant, die de pen zo goed weet te hanteren, tot provinciaal correspondent wordt aangewezen, en aldus fungeert als een van de centrale punten voor de kerkelijke berichtendienst der Afscheidenen.

In die kwaliteit stelt hij ook het — door Brummelkamp van een voorrode en een geleidende missive voorzien — adres op, dat aan het einde van 1835 door de Afscheidenen in Overijssel en Gelderland bij de Koning wordt ingediend. Waardig wordt daarin het verwijt van scheurmakerij ont-

zenuwd, en met het oog op de noodzakelijkheid om voor de zich uitbreidende gemeenten lokaliteiten in te richten, „de vrije uitoefening en bescherming der oud-gereformeerde godsdienst” dringend verzocht. Als ze maar in de hun toekomende vrijheid worden bevestigd, willen ze gaarne op eigen kosten gebouwen inrichten en leraars beroepen, „ten einde vele zielen, welke een honger en dorst gevoelen, niet naar brood en water, maar naar het eeuwig blijvende woord van God, kunnen worden gevoed en verkwikt”.

* * *

Een bijzondere vriend en medewerker is hij van De Cock.

Bekend is de reis, die hij in de zomer van 1836 in diens gezelschap naar Urk maakt. Hij is het, die dan ronduit aan de Burgemeester vraagt, of De Cock in het Hervormde kerkgebouw een godsdienstoefening mag houden en of de burgervader zelf ook niet tot de beweging wil toetreden. Als de goede man zoveel moed niet kan bijeenbrengen, heeft luitenant Smitt nog moed genoeg om het risico van De Cock te delen, door naast deze als voorganger in grote clandestiene samenkomsten op te treden. De rechtbank van Hoorn stuurt hem daarvoor echter een jaar later een rekening van honderd gulden plus bijkomende kosten thuis.

Te Zwolle, waar hij overigens de gemeente regelmatig voorgaat, houdt hij zich aanvankelijk bij de samenkomsten aan het getal van twintig personen behalve de huisgenoten. Dat is bittere noodzaak, want de Zwolse gemeente wordt „als op loden schoenen nagegaan”.

Later opent zich een uitweg uit die moeilijkheid. Bij het tweede lid toch van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 wordt aan de Afscheidenen de mogelijkheid geboden om als individuele personen op vergunning van het plaatselijk bestuur boven het getal van twintig personen godsdienstig samen te komen.

Te Zwolle maakt men aanstonds van die gelegenheid gebruik. Maar men krijgt daartegen bezwaar als blijkt, dat de vergunning verclaused is door diverse bepalingen, waarvan wel de voornaamste is, dat men zich van alle officiële kerkelijke handelingen moet onthouden. Volgens De Cock is men er in gelopen. Met het aanvragen van die individuele vergunning zou men eigen kerkbestaan verloochend hebben. En de oprechtheid als de duiven zou gebieden, dat men een onder dergelijke voorwaarden verleende vergunning moest teruggeven.

Luitenant Smitt denkt daar echter heel anders over. Hij ziet er niets verkeerd in, dat men niet als kerk, maar als ingezetenen van de gemeente aan het hoofd van het plaatselijk bestuur verlof gevraagd heeft om boven-talig te mogen samenkomen. De ambtsdragers behoeven zich niet te laten gelden tegenover hen die buiten zijn. Dat doet Paulus ook niet tegenover stadhouder Felix, hoezeer hij van de gemeente erkenning eist.

Ook acht hij het helemaal niet noodzakelijk, dat de gemeente, die zich harerzijds tot niets verplicht heeft, zegt, dat zij zich aan de gestelde bepalingen niet kan onderwerpen. Natuurlijk mag men er zich niet naar schikken, maar men behoeft geen slapende honden wakker te maken. De

Egyptische vroedvrouwen kregen het bevel van de goddeloze Farao, om de Israëlietische jongetjes te doden. Maar zeiden die vrouwen toen: „o koning, dat gruwelijk bevel zullen wij nimmer nakomen”? Neen. Er staat duidelijk: „de vroedvrouwen deden niet gelijk de koning tot hen gesproken had”. En de Here keurde hun gedrag goed. Zij hadden door genade geleerd, bij de oprechtheid der duiven ook de voorzichtigheid der slangen te bewaren.

Tenslotte oordeelt hij het ook onjuist, dat de gemeente met een schriftelijk protest de aanval opent. Zij moet de vijanden zolang uit handen blijven, als het met Gods woord en een goede consciëntie kan bestaan. De Heiland toch leert ons: „als ze u in de ene stad vervolgen, vliedt naar de andere”. En in de verzoeking mag geen christen lopen.

Intussen — zo schrijft hij aan de kerkeraad —, „denkt gij anders, en is het uw gemoedelijke overtuiging op grond van des Heren getuigenis, dat ik dwaal en dat gij schriftelijk moet protesteren: ik wens niet alleen in uw daden te berusten, maar ook is de wens mijner ziel om iedere broeder daarom even hartelijk lief te hebben en niemand ooit enig verwijt te doen van de gevolgen”.

Ondanks zijn prachtig betoog krijgt Smitt van de kerkeraad geen gelijk. Het door De Cock opgestelde protest gaat metterdaad in zee. Maar voorbeeldig blijft althans de houding van Smitt ten aanzien van de proporties van de kwestie-in-geding. Hij acht een andere geloofsbeslissing dan de zijne mogelijk, en wil zich uit broederliefde daarnaar schikken. Deze houding valt temeer te waarderen, daar het meningsverschil blijkbaar bij anderen reeds tot „scheuring en smartelijke verwijdering” heeft geleid¹⁾.

Wat de kwestie zelf betreft: dikwijls heeft men een flagrante tegenstelling geconstateerd tussen Smitts hier geuite mening en zijn later protest tegen de sedert 1839 door de Afscheidenen gevraagde „vrijheid”. Maar deze zaken liggen niet in hetzelfde vlak. Bij die vrijheidsaanvraag geven de Afscheidenen zelf met zovele woorden hun gepretendeerde rechten en titel als Gereformeerde kerk prijs. Daarvan is in het onderhavige geval geen sprake. Aan Smitt kan in dezen geen inconsequentie worden verweten; aan de leiders der Afscheidenen meer dan dat.

* * *

Helaas handhaaft Smitt zijn prachtig voorbeeld van christelijke verdraagzaamheid jegens broeders niet, als de meningen verdeeld raken ten aanzien van de herziene kerkorde van 1837.

Ofschoon geen lid van dat college, brengt hij de in de kring van de Zwolse kerkeraad levende bezwaren onder woorden in zijn „Antwoord op een brief van F. A. Kok... door de kerkeraad... te Zwolle”.

Hij uit daarin onder meer het, gezien de ganse situatie, niet onredelijke verwijt, dat men door het niet in alles behouden van de Dordtse kerkenordering aan anderen aanleiding geeft, om de Afscheidenen voor een

¹⁾ Men is er reeds toe gekomen, om afzonderlijk te vergaderen. De Cock weet echter door zijn persoonlijke tegenwoordigheid de broeders weer tot elkaar te brengen.

„nieuwe secte” te houden. Maar vooral moeten de inleidende artikelen over het kerkklidmaatschap het ontgelden. Het is volgens hem „afwijking van de leer der vaderen”, dat men drijft, „dat men alles wat zich in de zichtbare kerk bevindt, voor waarachtige leden van de kerk zal houden, ja dat men zelfs niemand van geveinsdheid mag verdenken, zolang hij zuiver van belijdenis en onbesproken van wandel is”²⁾.

Laatstgenoemde critiek, ingegeven door vrees voor valse gerustheid, is echter ongetwijfeld uit misverstand geboren. Terecht wijst De Reformatie erop, dat de Utrechtse artikelen voorkomen in een kerkorde, en „niet zien op hetgeen de leden inwendig zijn voor het alwetend aangezicht des Heren, maar dat zij alleen en uitsluitend betrekking hebben op de regering en handelingen der opzieners in de gemeente ten aanzien van de bediening der sacramenten en de uitoefening der christelijke tucht”. Ter snede is ook de opmerking, dat zij volkomen in overeenstemming zijn met de Dordtse Leerregels, waarin van degenen die hun geloof uiterlijk belijden en hun leven beteren, gezegd wordt, dat men van dezulken naar het voorbeeld der apostelen het beste moet oordelen en spreken.

Smitt laat zich echter, ook door De Cock, niet beleren, en verzet zich niet, als het komt tot een breuk met het kerkverband.

Zelfs duurt het niet lang, of hij treedt als de erkende leider van de uitgetreden — naar hem ook wel „Smittsgezinden” genoemd — op.

* * *

In 1840 wordt van de andere zijde royaal de hand ter verzoening uitgestoken. Men wil wederkeren tot de onveranderde Dordtse kerkenordering, en De Cock wendt zich — op aandrang van de provinciale vergaderingen van Groningen en Drente, waarop ook Van Velzen tegenwoordig was — in zijn „Opwekking en toespraak aan de gemeente des Heren in Nederland” ook tot „de broeders die nu in onmin met of in vervreemding van de kerk leven”. Hij doet dat met het dringend verzoek om hun wensen schriftelijk aan de te houden synode kenbaar te maken, ten einde tot oplossing van de geschillen te komen. Daarbij wordt erkend, dat „door van de gereformeerde kerkregering afwijkende concepten menige moeilijkheid is ontstaan”, en dat dit en „verkeerdelijk toegepaste kerkucht” tot de scheuring heeft geleid.

De „Dordts-Gereformeerden” laten deze opwekking niet onbeantwoord. In grote getale komen hun vertegenwoordigers op 11 juni 1840 naar

²⁾ Reeds eerder heeft Smitt zich tot tolk gemaakt van „de mening, die er heerste, dat Ds Van Raalte tot grond om te kunnen dopen eiste een bewust geloof, dat de kinderen hoofd voor hoofd in Christus geheiligd waren, d. i. aangezien door den Vader in Christus”. Dat is geweest op een provinciale vergadering, die op verzoek van de Zwolse kerkeraad op 24 Mei 1837 is bijeengeroepen „om te spreken over de bediening van de doop”. Smitt heeft daar tegen het geschetste gevoelen ingebracht „de verschillende betekenissen van het wordt heilig, b. v. gewijd enz., alsmede dat zulk een geloof niet mocht gevorderd worden, daar de genade geen erfgoed was”. Van Raalte heeft die beschuldiging toen echter afgewezen en de gemeenten tot getuigen geroepen, „dat hij om tot de bediening van de doop over te gaan alleen gevorderd heeft zuiverheid van belijdenis en onbesproken wandel in een van beide ouders”. Daarmee heeft men toen „algemeen genoegen” genomen.

Mastenbroek om zich daarop te bezinnen. Aan Smitt wordt dan opgedragen om hun gezamenlijke houding daartegenover kenbaar te maken.

Die houding is helaas star in 't quadraat. Men moet — zo heet het in de „Beantwoording... vanwege de algemene vergadering der Dordtse Gereformeerde gemeenten” — eerst maar eens tot oprechte schuldbelijdenis komen en de verongelijkte broeders om vergeving vragen. Ook zijn zij het niet, die in onmin met en vervreemding van de kerk leven, doch de anderen zijn afgedwaald, en dié moeten wederkeren. Er behoeven dan ook helemaal geen onderhandelingen plaats te vinden. „Blijkt het in den vervolge, dat er onder de broeders zijn, welke met belijdenis en handel tonen ware Dordts-gereformeerden te zijn, dan zijn die vanzelve met ons verenigd, en wanneer wij hen als zodanig leren kennen, bieden wij hen van harte de broederhand aan om met hen in kerkelijke gemeenschap te leven”.

Tenslotte komt men toch met z'n eisen voor de dag:

„1. Dat men in alles, zonder enige uitzondering, wederkere tot de leer, tucht en dienst der Gereformeerde kerk, vastgesteld in de Nationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619, met verwerping van alle ingevoerde nieuwigheden;

2. dat men de zodanigen, die met woorden en daden tonen niet gereformeerd en voor geen waarschuwingen vatbaar te zijn, welke steeds ballasten in de kerk waren tot verdringing en onderdrukking van Gods erfdeel naar dat zij macht hadden, vaarwel zegge en in geen zichtbare kerkgemeenschap met hen leve;

3. dat men met daden tone, dat men verenigd is met de Gereformeerde kerk, en zich dus verzoene met die broeders, welke om hun voorstaan van de rechten der kerk gecensureerd of afgesneden zijn, op grond van waarheid, gelijk het oprechten betaamt;

4. en eindelijk, dat diegenen welke met het bovenstaande instemmen, doch welke zich schuldig gemaakt hebben aan het verloochenen van de naam „Gereformeerd” en het wegschenken der goederen en rechten van de Gereformeerde kerk, dit bij de bevoegde autoriteiten herroepen en terug begeren.”

* * *

Een verzoenende geest ademen deze eisen niet bepaald. En men is er zelf tevoren van overtuigd, dat er op die gronden geen vereniging zal tot stand komen.

Men wacht dan ook niet langer met het consolideren van eigen zelfstandig kerkelijk leven.

Ook hierbij is Smitt de leidinggevende figuur. Van het plaatselijk dominee-spelen van Hoksbergen en Flier heeft hij nooit iets moeten hebben. Hij heeft „daarover het hoofd geschud, en bijkans gespot met dit begane werk”. Hij zelf is na zijn ontslag uit de schuttersdienst, op 17 October 1839 te Zwolle beroepen, en in December van datzelfde jaar ook te Zalk, Uithuizermeden en Rouveen. Hij heeft echter steeds bedankt, „als

voornaamste reden opgevend, dat hij wel gezonden is om te prediken, maar niet om te dopen”. Toch heeft de noodzaak om een oplossing te zoeken zich al sterker aan hem opgedrongen. In de ambtelijke bediening van de zegelen des verbonds moet tenslotte toch op de een of andere wijze worden voorzien, anders zijn de merktekenen van de ware kerk niet geheel voorhanden. Dus komt hij, als eigen onverzoenlijke houding een definitieve streep haalt door de mogelijkheid om weer door de Afgescheiden predikanten te worden verzorgd, met het voorstel voor de dag, om officieel als kerkelijke vergadering aan een aantal broeders „zending” te verlenen tot de heilige dienst.

Al zijn energie heeft hij nodig om dit voorstel erdoor te krijgen. Het gaat door stormen van bezwaren heen.

De bedoeling is, dat het slot van art. 4 der Dordtse kerkorde wordt toegepast, waar voor leraars die gezonden worden in de kerken onder 't kruis, wordt toegestaan, dat behalve de examinatie ook de oplegging der handen geschiedt in de classicale vergadering.

Hoksbergen en anderen willen echter van geen examinatie en zending door een meerdere vergadering weten.

Ook van andere zijde wordt nog een bezwaar voorgesteld, „of men namelijk door de bedoelde personen te roepen en te zenden voor de kerk onder 't kruis, de gemeenten niet de gelegenheid beneemt, om uit die leraars een keus te doen voor een bijzondere gemeente. Dit bezwaar wordt echter opgeruimd door de bepaling, dat die broeders, welke in het algemeen door de vergadering voor de kerk onder 't kruis worden geroepen en gezonden, ook voor iedere gemeente in het bijzonder beroepbaar zijn.”

Het examen vormt een nieuw struikelblok. De zes aangewezen examinatoren gevoelen weinig voor hun taak. Eén van hen, diaken Van der Bent van Zwolle, zegt „dat het kinderachtig is, dat kinderen mannen zullen onderzoeken”, en „dat de beroepen personen allen bij de gemeenten en onder hen bekend zijn als bekwame en rechtzinnige mensen”. Ook anderen stemmen toe, „dat in het onderhavige geval de examinatie niets betekent”. „Hierop wordt door de geroepen broeders ingebracht, dat de gemeenten daarop lichtelijk aanmerking kunnen maken. Zodat de vergadering bepaalt, dat de gemeenten welke naderhand een bijzondere roeping op een dezer broeders mochten uitbrengen, dan nog een examen kunnen verlangen. Daaraan zal de beroepen predikant zich moeten onderwerpen, in geval hij die roeping zou willen volgen en de gemeente een onderzoek begeert.”

Met dat al is de vergadering reeds aan 't verlopen, als de zaak er eindelijk doorgaat, zodat van een bevestiging der aangewezen broeders niets meer kan komen.

Metterdaad is er zodoende niets meer van een handelen overeenkomstig de Dordtse kerkorde overgebleven. En als het waar is, wat Hoksbergen en anderen later beweren, dat het slechts een minderheid is geweest, met behulp waarvan Smitt zijn zin heeft doorgedreven, blijft er van de wettigheid van die roeping al helemaal niets over.

* * *

Aan de bevestigingsgeschiedenis te Zwolle en de daarop volgende be-roering gaan we hier voorbij. De levensschets van Schouwenberg licht daarover uitvoerig in.

Smitt blijft eenzaam achter op zijn post van predikant in algemene dienst.

Hij zoekt en vindt echter nieuwe aaneensluiting van de gedunde ge-lederen der Dordts-Gereformeerden op een vergadering, welke op 1 en 2 Juni 1841 te Kampen wordt gehouden. De onderlinge vrede wordt daar weer getekend. Ook treden enkele nieuwe krachten toe.

Kort daarop laat hij zich een beroep welgevallen van de gemeente te Zalk, waar hij in 21 Augustus 1841 intrede doet. De enkele getrouwen die te Zwolle zijn overgebleven, worden dan in die gemeente geïncorpo-reerd. Ook hijzelf blijft te Zwolle woonachtig, en zijn vrouw³⁾ houdt voor hun levensonderhoud de enige jaren terug begonnen winkelnering aan. Dat is wel nodig, want traktement ontvangt Ds Smitt van zijn ge-meente niet.

Van zijn optreden in de eerstvolgende jaren is weinig bekend. Het bredere kerkelijk leven van de Dordts- of Oud-Gereformeerden sluimert. Iedere gemeente handelt op zichzelf, en groei zit er weinig in.

Wel stijgt langzaam aan weer het aantal leden te Zwolle, zodat er ook weer een ouderling en een diaken voor die groep afzonderlijk kunnen worden benoemd. Voor die diaken, Smitts zwager Derk Klinkert, zal het echter pas zijn weggelegd, om de Zwolse gemeente tot nieuwe bloei te brengen.

Ook ontvangen de gelederen een krachtige versterking, als Smitt in Januari 1844 een flinke groep te Rotterdam, die daartoe onder leiding van haar voorganger C. van den Oever haar begeerte kenbaar maakt, als kruisgemeente institueert.

Niet lang daarna wordt er weer een algemene vergadering te Linschoten gehouden, waarop onder presidium van Smitt het kerkverband voorgoed wordt geconsolideerd.

* * *

In 1845 treedt Smitt nog eens als woordvoerder van zijn groep naar voren. Hij is in dat jaar scriba van de algemene vergadering, en schrijft na afloop daarvan, krachtens een hem verleende opdracht, wederom een vlotte samenspraak, onder de titel: „Waar openbaart zich de Gerefor-meerde kerk in Nederland?” In dit vlugschrift handhaaft hij de pretenties van „de Gereformeerde kerk onder het kruis” tegenover de Hervormden en voornamelijk tegenover de Christelijke Afscheidenen.

Alle bekende geschillen en bezwaren worden in deze brochure naar voren gebracht. Ook worden er vele vermeende dwalingen, die in de prediking onder de Afscheidenen zouden voorkomen,esignaleerd. Ken-merkend voor Smitt en zijn medestanders zelf is het, dat met name de prediking van een welmenend aanbod van Christus aan allen die onder

³⁾ Sedert 1836 was hij gehuwd met Lamberta Lindeboom (1807–13 Jan. 1884).

het evangelie leven, als een ernstige afwijking wordt voorgesteld. Ook wordt aan de Afscheidenen verweten, dat zij aan het bevindelijke chris-tendom de bodem inslaan.

Zijn Afscheiden collega H. A. de Vos van Zwolle neemt de hand-schoen op. Dat is geen wonder. Want Smitt kon in zijn brochure hem wel getekend hebben. In een conflict toch tussen hem en zijn ambtge-noot B. Fijnebuik⁴⁾ waren soortgelijke beschuldigingen tegen hem naar voren gekomen. Zo is zijn „Brief of brøderlijke terechtwijzing aan de heer W. W. Smitt” goeddeels een preken voor eigen parochie.

Metterdaad weet De Vos de zware leerstellige beschuldigingen, die Smitt in zijn samenspraak aan Vroomhart in de mond heeft gelegd, op een behoorlijke wijze te weerleggen. Maar het handhaven van de zaaksge-rechtigheid der Afscheidenen gaat hem minder goed af. Kennelijk on-juist is het, als hij de voorstelling geeft, als zou de Utrechtse kerkorde toentertijd slechts aan de kerken ter overweging zijn aanbevolen. Ook in het verdedigen van het aanvragen van „vrijheid” is hij niet sterk.

Smitt laat het er niet bij zitten, en repliceert met zijn „Antwoord op een brief of — zogenaamde — broederlijke terechtwijzing van H. A. de Vos”. Deze brochure bevat heel wat historische bijzonderheden, waardoor de door zijn opponent gegeven voorstelling van zaken wordt gecorrigeerd. Helaas geeft dit boekje ook blijk van sterke persoonlijke antipathie en gaat Smitt zich daarin te buiten aan grove beledigingen.

Gelukkig doet De Vos daar verder het zwijgen toe.

* * *

Nog in de volle kracht van zijn leven wordt dominee Smitt op 31 Augus-tus 1846, nadat hij die dag nog tweemaal gepreikt heeft, neergeworpen op een ziekbed, dat op 9 September d. a. v. reeds zijn sterfbed wordt.

⁴⁾ Die Barend Fijnebuik, geboren te Zwolle en overleden aldaar in 1881, is een zeer merkwaardige figuur geweest. Hij werd predikant in de Ned. Herv. Kerk te Zoutelande 29 Sept. 1833, te Zwartsluis in 1836, te Vlissingen 6 Mei 1838, te Hoogeveen 29 Dec. 1839. Reeds op 15 Maart 1842 werd hij door de Chr. Afscheiden gemeente te Zwolle beroepen, doch bedankte. Op 10 Juli 1842 volgde hij een beroep van de Chr. Afscheiden gemeente te Schiedam op. Binnen vijf maanden nam hij daar echter weer schriftelijk ontslag, als reden opgevend, dat bij hem twijfel was gerezen of de gemeente wel het karakter van de oude Gereformeerde Kerk vertoonde. Wegens laster en trouweloze verlaten van de dienst schorste de kerkeraad hem en weigerde hem een attestatie te geven. Hij vestigde zich metter-woon te Zwolle en werd daar door de Chr. Afscheiden gemeente op 4 Juni 1844 als tweede predikant beroepen (zonder vast traktement). Zijn beroeping werd geaprobeerd, nadat hij openlijk van de kansel te Schiedam schuldbelijdenis had afgelegd. Kort na zijn bevestiging te Zwolle, op 4 Aug. '44, ontstonden er moeilijkheden tussen hem en zijn collega De Vos, wiens critiek op het ambtsgewaad en wiens prediking hij laakte, ook tegenover mensen buiten Zwolle. Toen hij in een preek verklaarde, dat „wie een algemene roeping stelde, als de remonstranten vroeger uit de kerk gebannen moest worden” (31 Aug. '45), kwam het tot een open conflict. Weer legde Ds Fijnebuik zijn ambt neer en verbrak de gemeenschap met de kerk van Zwolle. Hij werd op 18 Sept. '45 door de classis geschorst wegens laster, trouwe-loze verlaten van de dienst en openbare scheurmaking. Op 7 Mei '46 volgde zijn totale afzetting. Ds Van Velzen van Amsterdam en de Prov. vergadering van Noord-Holland hielden hem de hand boven 't hoofd. Tenslotte liep zijn aanhang te Zwolle te niet. Ook Noord-Holland trok zijn hand van hem af in verband met boze geruchten over zijn levenswandel (Nov. '47). Hij ging toen weer terug naar de Ned. Herv. Kerk en poogde nog predikant te worden op Urk, 66k voor de Chr. Afscheiden gemeente. Zijn verzoek om weer predikant te worden werd echter door het prov. kerkbestuur van Zuid-Holland naderhand definitief afgewezen.

Hij laat zijn vrouw achter met vijf kinderen, terwijl de zesde klopt aan de deur van haar schoot.

Ds C. van den Oever — zijn opvolger als leider der kruisgezinden — houdt bij zijn graf in de buurtschap 's Heerenbroek een lijkpredikatie, waarin hij hem typeert met de woorden uit Joh. 5 : 35: „Hij was een brandende en lichtende kaars”.

Hij wás . . . Maar twee zonen zouden straks de kaars van het door hem met zoveel liefde en ijver bediende Woord verder dragen.

*

DOMINEE IN BUITENGEWONE DIENST

Een oud doop- en lidmatenboek. Door vocht vervreten randen. De eerste bladzijde vermeldt in forse letters, dat het is aangelegd door

WILLEM COENRAAD WUST,
dien de allerhoogste God tot leraar
heeft verkoren en krachtdadig
heeft geroepen, en die van Gods
gemeente als zodanig erkend is en
verkozen, en na zijn inzegening
van God extraordinair in de wijn-
gaard gezonden.

* * *

Wie is die extraordinaire dominee?

Hij is op 12 Augustus 1807 als zoon van Andries Wust en Catharina Ontijt te Utrecht geboren. Later vindt zijn vader werk op de Marinewerf te Medemblik. Zoonlief wordt daar straks smidsleerling voor een daggeld van zeventig cent.

Bijna zeventien jaar oud, wil hij „zijn fortuin beproeven”. Hij tekent daartoe een vijfjarig contract voor de zeedienst. Dat levert hem een handgeld van acht gulden vijfenzeventig en een gagé als matroos derde klas van elf gulden per maand.

24 Juni 1824 wordt hij op de monsterrol van de korvet Pollux ingeschreven, en spoedig vertrekt hij op die kleine oorlogsbodem naar de Oost. Jaren horen zijn ouders niets van hem. Op aanvraag deelt de Minister in Juli 1827 aan zijn vader mede, dat hij in September 1826 nog in leven was . . .

November 1827 komt hij met de Pollux weer te Den Helder terug, waar hij hoort, dat zijn vader inmiddels overleden is. Hij heeft dan van de marine schoon genoeg. In een request aan de Minister verklaart hij, dat hij „veel gevaren heeft doorstaan” en dat „de zeedienst voor hem niet welgevoegelijk” is. „De gesteldheid van zijn lichaam permitteert hem niet” het langer daarin vol te houden. Daarom wenst hij „de overige tijd van zijn leven tot vreugde van zijn betrekkingen uit de zeedienst ontbonden te worden” en weer in zijn vorig emplooi te Medemblik of elders te worden te werk gesteld.

Die vlieger gaat echter niet op. Bij een herkeuring blijkt hij kerngezond, en zijn verzoekschrift wordt op 14 Januari 1828 van de hand gewezen.

Pas op 10 December 1830 krijgt hij eindelijk ontslag. Dan krijgt hij naar zijn wens een baan als smid op de rijkswerf te Den Helder.

* * *

In het jaar 1836 komt hij krachtdadig tot bekering, gevolgd door wat hij jaren later zijn „vrijmaking” noemt.

Verkort weergegeven, zegt hij hiervan het volgende:

Ge moet dan weten, dat ik al vooraf mijzelf als een verbondsbreker aan Gods gerechtigheid onderworpen had, en dat ik mij door Christus van Gods oordeel vrijgesproken kende en in mijn Verlosser roemen kon. Ik was vol vuur om mijn Heiland te verheerlijken, maar voelde toch dat ik iets miste.

Maar zie: de Here wilde mij verder leiden en dieper doen wortelen.

Door een zekere gebeurtenis en door een samenloop van omstandigheden die alle tégen mij waren, kwam ik in zulk een woedende razernij tegen de Here Jezus, dat ik zijn Woord wel onder de voet had kunnen vertreden.

Toen nu die razernij bedaard was, meende ik dat ik opnieuw moest beginnen, zo en zo diep vernederd worden en zoveel berouw hebben.

Maar op zekere dag toen ik mezelf zocht te verbreken, kreeg ik die woorden te gevoelen: noch voorhuid is iets, noch besnijdenis, maar een nieuw scheepsel in Christus. Hierop zag ik mijn verkiezing ten leven in Christus en raakte mezelf kwijt. Ik verloor mijzelf in God en gaf me over, zodat ik nu niet meer voor Hem, maar Hij in mij en voor mij leeft, en ik niets meer ben dan leem voor God. Nu laat ik mij beschijnen door de Zon, en ik kan niet meer voor het kruis, voor het voorhangsel staan in zelfverbreking, maar nu zie ik achter het voorhangsel, waar Jezus met zijn bloed is ingegaan en leeft in eeuwigheid.

* * *

Ten tijde van zijn bekering is het in Den Helder zo geesteloos, dat hij „er geen twee bekeerde mensen kent”. De kerk biedt „een droge, letterlijke, liberale, remonstrantse prediking”, waarom hij zichzelf in eigen woning zoekt te stichten. Al spoedig vormt zich om hem een gezelschap van zeven personen, waaronder ook zijn afdelingsbaas J. C. Scheffer, die zich in het voorjaar van 1839 van de kerk afscheiden.

Daar blijft het niet bij. Op verzoek van zijn vrienden treedt Wust op Paasmaandag 11 April 1840 voor het eerst als oefenaar op. Dit is het begin van regelmatige samenkomsten van een groter getal ook niet-afgescheidenen, die zich dikwijls avond aan avond door Wust laten stichten. En de Here zegent die oefeningen. Er komen verscheidenen tot bekering.

De nieuwe beweging trekt de aandacht. Geen wonder. Allen getuigen tegen het verval der kerk, en roepen tot geloof en bekering. En sommige bekeringen zijn zeer luidruchtig.

Zo die van de sjouwerman W. C. Henkes op 31 Mei 1840. Die man heeft na de godsdienstoefening Wust en Scheffer bij zich aan huis ver-

zoekt. Dan grijpt het spreken over de geestelijke dingen hem machtig aan. Hij valt op de grond en begint hevig te kermen om genade.

Dat veroorzaakt een grote volksoploop voor 't huis. Men bestormt de woning en trapt de deuren in. Wil Wust en Scheffer al vloekend en scheldend te lijf. Maar dezen zijn onaantastbaar. Ze gaan zingen. Andere broeders komen erbij en heffen mee de lofzang aan. Het gepeupel blijft razend op een afstand.

De gemeentebode komt op last van de Burgemeester het zingend gezelschap vragen om uit elkaar te gaan. Maar ze mogen niet gehoorzamen. God is bezig zielen te bekeren. Laat de Burgemeester de rustverstoorders beteugelen!

Diep in de nacht zakt het gepeupel af. Dan scheiden de broeders in vrede.

De volgende avond is men weer eendrachtig bijeen. Maar het gepeupel is aanstonds ook weer op 't appèl. Men dringt naar binnen. Maar Wust en Scheffer zijn niet bang en leggen voor de tierende troep een heerlijke belijdenis af. Tenslotte verschijnt de Garnizoenscommandant, en jaagt allen die niet tot het gezelschap behoren, het huis uit.

's Morgens daarop moeten Scheffer en de huisbewoners bij de Burgemeester op het matje komen. Wee hun gebeente als ze 't wagen om met meer dan negentien mensen bij elkaar te komen! Hij zal ze dan met geweld uiten laten drijven.

Scheffer: we moeten Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen. En we zullen genooddaakt zijn ons op de Koning te beroepen.

Dat laatste kan. Als ze intussen maar bij elkaar vandaan blijven.

Scheffer geeft alles aan Wust te kennen. Die moet het verder maar weten. Maar hij zit ermee. Alles goed en wel met dat vrijheid-vragen aan de Koning, maar ze vormen nog niet eens een gemeente. De grote meerderheid behoort nog tot het Hervormd genootschap.

Er moet raad geschapt. De broeders moeten tegen morgenavond maar worden saamgeroepen bij weduwe Lobé.

Zo komen de mannen op 3 Juni 1840 onder leiding van Wust bij elkaar. De voorzitter begint met de artt. 27-29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis voor te lezen. Dan vraagt hij alle aanwezigen hoofd voor hoofd af, of ze ondanks de toenemende vervolging bereid zijn, zich gemeenschappelijk onder het juk van Christus te verbinden, zich van dwalende secten af te scheiden en zich als een gemeente Gods te gedragen.

Men moet wel weten wat men doet. Want terwijl men samen is, wordt het huis weer van alle kanten met stenen bekogeld. Boven blijft er geen ruitje heel, en zo beuken de stenen op de zolder, dat men elkaar amper kan verstaan.

Niettemin geven allen op één na met handslag Wust als hun keus te kennen, dat ze voor de naam en de zaak van Christus alles over hebben.

Vervolgens wordt het door Wust opgestelde rekwest om vrijheid van godsdienst voorgelezen en door allen goedgekeurd.

Dan moet er nog een kerkeraad komen, die ook het rekwest moet teke-

nen. Wust stelt naast zich als voorganger, zijn vakgenoten Johannes Coenraad Scheffer en Jacob Bruin voor als ouderling, en de sjouwerman Willem Henkes met de timmerman Franciscus Rijlaarsdam als diaken. Er rijzen geen bezwaren. Een week of zes later zullen ze door Wust in hun respectieve ambten worden bevestigd.

Buiten is het helse rumoer al meer toegenomen. Honderden belegeraars staan te wachten met stenen in de hand. Zo gaat het naar huis. Onder schreeuwen en schelden, met schoppen, spuwen en slaan, vervolgt men de vluchtenden. Toch wordt niemand ernstig gemolesteerd, behalve de man die niet heeft kunnen besluiten om mee te doen.

* * *

In hun adres aan de Koning verklaren Wust en de zijnen, dat zij de God hunner vaders op grond van Gods Woord en hun geëerbiedigde Gereformeerde Dordrechtse synode in geest en in waarheid zoeken te dienen, en dat hun godsdienst hun dierbaarder is dan hun leven. Deswege verzoeken zij de Koning nederig, dat het hun vergund mag worden om hun godsdienst vrij en ongehinderd uit te oefenen.

De Burgemeester van Den Helder attendeert hen erop, dat ze daarbij geen reglement hebben overgelegd. Dus haasten zij zich op 1 Juli daaraanvolgende om die leemte aan te vullen door „een verslag van hun godsdienst”, waarin ze hun „gronden, stellingen, ordeningen en verplichtingen” opgeven. Zij verwijzen daartoe naar de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels, en belijden daarvan, dat die stukken de waarachtige Gereformeerde en alleen ter zaligheid leidende leer behelzen. Voorts geven ze de tijden en de plaats van hun godsdienstoefeningen op. Tenslotte verklaren Wust en de ouderlingen en de diakenen ieder voor zich, wat hun plicht en werk is, waartoe ze geroepen en verkoren zijn.

Merkwaardig dat Wust, die nog slechts oefenaar is, voor zich reeds de ganse taak van een dienaar des woords omschrijft, en eindigt met de verklaring: „dit is mijn plicht, en ik hoop in de kracht Gods daar tot mijn laatste snik aan te beantwoorden”.

Op 27 September dringt Wust uit aller naam nog nader op een gunstige beschikking aan. Hij wijst erop, dat het getal der ongedoopte kinderen toeneemt en dat de moeilijkheden zowel voor hen als voor de achtbare politie ten gevolge van het optreden van kwaadwilligen vermeerderen. Ook maakt hij de Koning opmerkzaam op de oordelen, die God in de laatste jaren over Nederland heeft doen komen. De ouders der ongedoopte kinderen voegen hun smeebeden daarbij, en trachten het hart van de Koning te vermurwen door erop te wijzen, dat zij gemiddeld reeds „circa vier jaren uitzien naar het ogenblik, dat zij het sacrament van de heilige doop aan hun zo dierbaar kroost in de leer die zij voor God en mensen belijden, zien toedienen”.

Het is echter alles vergeefse moeite. De rekwestranten voldoen helemaal niet aan de vereisten. Hun getal is te klein. Hun reglement deugt niet. Ook „bestaan ze enkel uit ondergeschikte ambachtslieden, sjouwers en

lieden van de mindere burgerklasse, die geen middelen bezitten om een afzonderlijke gemeente te vormen en hun armen te onderhouden”. Tenslotte is hun adres niet individueel ondertekend en zijn de handtekeningen niet gewaarmerkt. Zij kunnen „derhalve in geen de minste aanmerking komen tot gunstige overweging van hun verzoek” en krijgen eind September nul op 't rekwest.

* * *

Intussen zijn ze doorgestaan met hun samenkomsten, eerst in het huis van weduwe Lobé en later — als de ruimte te klein wordt — in haar naast het huis staande stal. Die hebben ze gedeeltelijk afgehuurd, waarbij ze zich garant hebben moeten stellen voor de schade, die door baldadigheid van derden daaraan wordt toegebracht.

Daar staat Wust dan achter een lessenaar te preken met de koeien aan zijn rechterzijde. Op lange planken zit het volk op de kale aarde. Maar de Here werkt krachtig onder hen. Behalve 's Zondags komen ze vrijwel avond aan avond samen. Wust is zo vol geest, dat als hij eindigt, hij het gevoel heeft, dat hij dadelijk wel weer beginnen kan.

Dit gaat zo voort, niettegenstaande het herhaalde verbod van de Burgemeester, die Wust en Scheffer telkens bij zich laat komen. Nadere maatregelen worden echter door de politie vooralsnog niet genomen. Blijkbaar nemen de autoriteiten, zolang de koninklijke beslissing op de rekwesten niet is afgekomen, maar 't liefst een afwachtende houding aan.

Niet alzo het gepeupel. Wust vermeldt in zijn autobiografie: „Men beschuldigde mij ervan, dat ik de mensen als door een toverkracht verleidde. Door van klein tot groot werd ik uitgejouwd als een dief. Overal werd ik met modder en stenen nagegoooid. Aan mijn woning deden ze allerlei baldadigheid en lieten geen ruit heel. Bij herhaling stonden ze voor mijn ramen te schelden, te schreeuwen en te spotten. Soms bestormden ze mijn deur en wilden me uit het huis scheuren... Het ging onder onze godsdienst niets beter. Ze kwamen in benden aanschreeuwen, en konden ze niet doorstormen omdat de ingang met toehoorders verstopt was, dan vlogen ze als wilden tegen de ramen op, en konden ze mij bereiken, dan wierpen ze mij met drek...”

Op een avond in de week rameien een paar kerels, onder aanvurend gejoel der toeziende menigte, met een zware ladder de deur van de stal open en de kathedier omver. Vrouwen gaan gillen. Maar Wust blijft kalm en roept de mannen zo ernstig tot bekering, dat ze onder de indruk komen en afdruipten. Dan bemoedigt de voorganger het kleine kuddeke en laat aanheffen: „De Heer zal opstaan tot de strijd...”

Op een avond in September wordt voor de zoveelste maal de godsdienstoefening met schreeuwen en vloeken en het gooien van drek en modder gestoord. De nood klimt hoog. Maar de voorganger laat zingen: „Rijs op o God, rij op, toon uw gezag; betwist uw zaak, wees onze pleitbeslechter; 't is meer dan tijd; gedenk, o hoogste Rechter, wat smaad de dwaas U aandoet dag op dag. Vergeet niet, Heer, dien onverdraagb'ren

hoon, dat luid geroep van al uw weerpartijders: Het woest getier van uwe machtbestrijders stijgt telkens op tot voor uw hemeltroon." En zie, de Here geeft uitkomst. De politie jaagt het gepeupel uit elkaar, zodat de godsdienstoefening in rust en vrede kan eindigen.

Maar op een Zondagavond daarna is 't weer mis. Keien vliegen door de ruiten. Als de belegerden een goed heenkomen zoeken, worden ze onder scheldwoorden met straatvuil en stenen bekogeld.

Nu is 't welletjes, vindt de Officier van Justitie te Alkmaar, en hij laat de belhamels voor de balie komen.

Intussen acht hij ook de tijd meer dan gekomen, om „de aanleidende oorzaak" van die verstoring van orde en rust te stuiten. Op 10 November 1840 hebben Wust en zijn kerkeraad hun eerste boete — met de kosten een totaalbedrag van f 57.51½ — te pakken. Bovendien geeft de Officier aan de Commissaris van politie te Den Helder last, om alle eventuele verdere samenkomsten der veroordeelden desnoods met geweld uiteen te drijven; wat volgens de kroniekschrijver van Den Helder ook eenmaal is gebeurd.

* * *

Inmiddels heeft de behoefte aan sacramentsbediening de gemeente geleid tot beraad, hoe daarin kan worden voorzien. Men heeft bij geruchte gehoord, dat Ds Scholte wel eens te Hoorn komt preken. Derhalve wordt aan Wust opgedragen „om Zijn Eerw. te schrijven, hem te verklaren wie en wat ze zijn, en hem uit te nodigen om tot hen over te komen". Evenwel, na lang wachten ontvangen ze bericht, dat hij niet kan komen.

Nu ze geen hulp van buiten kunnen krijgen, besluiten ze met algemene stemmen om Wust tot hun herder en leraar te verkiezen.

De moeilijkheid blijft echter, wie hem zal ordenen. Er zijn er, die van oordeel zijn, dat de gemeente daartoe zelf volkomen bevoegd is. Wust heeft daartegen op zichzelf ook geen bezwaar. Toch wil hij, mede om lastering te ontgaan, liever wachten tot God de gelegenheid opent om alle gerechtigheid te vervullen.

Daarna hoort men bij geruchte iets van de beweging van een zekere dominee Smitt van Zwolle, en Wust schrijft hem om inlichtingen. De leider van de kruisgemeenten antwoordt hem daarop, dat ze met dertig gemeenten staan die tegenover de Afgescheiden kerk aan de Dordtse synode getrouw zijn gebleven en in hun vergadering een paar broeders tot de heilige bediening hebben verkozen en geordend. Ds Flier van Woerden is er een van, en die zal hen „op wettige gronden" wel willen helpen.

Wust schrijft daarop in naam van zijn gemeente een brief aan Abraham Flier, bedienaar des goddelijken woords bij de oud-Dordts Gereformeerde gemeente te Woerden, met het verzoek of deze over wil komen om hem als leraar in te zegenen.

In November komt het antwoord binnen. Flier voelt zich te oud om zulk een verre reis te doen. Bovendien moet er een examen plaats vinden voor drie kerkeraden. Wust moet dus maar met zijn kerkeraad, voorzien van een beroepsbrief en een getuigschrift van de Helderse gemeente, naar

Woerden komen. Dan kan daar, in samenwerking ook met de kerkeraad van Linschoten, de zaak in orde gebracht worden.

Dit voorstel valt in goede aarde. Op 10 December 1840 gaat het gezelschap op reis. En alles verloopt naar wens. Twee dagen later wordt Wust in tegenwoordigheid van zijn eigen kerkeraad en drie kerkeradsleden van Woerden en Linschoten door Flier aan de tand gevoeld, en de man die zelf nimmer examen heeft gedaan, is bevredigd. Wust ontvangt een getuigschrift, dat bij hem niets is bevonden, wat strijdig is met Gods Woord of met de kerkorde van Dordrecht.

Flier aarzelt dan ook niet om hem in een samenkomst van de Woerdense gemeente op 13 December 1840 in het ambt te bevestigen, waarop Wust zijn intrede doet in het ambt met een preek over Gal. 1 : 15 en 16.

Aldus komt Wust met het attest van Flier op zak, op 15 December weer als officieel dominee in Den Helder terug.

Heel spoedig worden nu doop en avondmaal bediend. Een doopvont en avondmaalsstel krijgt de gemeente uit Alkmaar cadeau.

Voorts wijdt Wust zich geheel aan de opbouw der gemeente. Hij laat daartoe zijn broodwinning varen, maar van de gemeente krijgt hij voortaan acht gulden per week, waar drie jaar later nog een gulden bijkomt. Daar moet zijn vrouw, Helena Voet, van zien rond te komen. Ze zijn echter maar met z'n beiden.

* * *

Als dominee is Wust wel op zijn plaats. Preken kan hij ongetwijfeld. Een proeve uit zijn eerste tijd is nog bewaard¹⁾. 't Is een preek over 2 Cor. 5 : 17: „Wij dan, wetende de schrik des Heren, bewegen de mensen tot geloof". Een echte oefenaarsprek. Met de exegese van het tekstverband staat de prediker op zeer gespannen voet, en er komt heel wat omhaal bij. Maar toch is 't een goed woord. De centrale boodschap van het evangelie wordt zuiver vertolkt.

De hoofdgedachte is deze: Zonder de ware vreze voor de heiligheid des Heren komt niemand tot de vrede. Daartoe moet de Heilige Geest met de hamer van zijn Woord het hart verbrijzelen. Dan komt de benauwing, en die is niet met een praatje van troost uit de weg geruimd. Het wordt slechts vrede, als dodelijk onmachtigen en gans verlorenen in zichzelf, bewogen worden om met een verbrijzelde en verslagen geest tot Jezus te vluchten. Maar kom dan ook met uw schrik des Heren tot Hem. Zit niet te veel te wroeten in uzelf, maar zie op het Lam Gods, op Hem die u lokt met zijn doorboorde handen, en die oneindig liever uw zonden wil vergeven dan gij ze vergeven wilt hebben...

Gelijk hier, ontvangt steeds, zonder dat hij de rijkdom van Gods genade in Jezus Christus verdonkert, het ontdekkend element in zijn prediking een ruime plaats. Zelfs zozeer, dat het niet allen steeds behaagt.

¹⁾ De noodige waarschuwing aan allen vereerders van God en Christus, verklaart volgens 2 Corinthhe 2 : 17 uit naam en ten behoeve van de Oude Gereformeerde gemeente in Nederland, Amsterdam 1841.

Op een keer komen er ter kerkeradsvergadering klachten, dat hij de onbekeerde zondaars wel wat al te hard heeft aangepakt. Hij heeft in een avondpreek gezegd, dat zij die God in de letter zonder de Geest dienen, een papieren Jezus hebben, en dat zij die grote wijsheid in het hoofd, maar geen waarheid in het hart hebben, Jezus slechts bezitten als een hersenschim.

Ook een ouderling vindt deze uitdrukkingen wel wat scherp. Maar Wust is zich van geen kwaad bewust. Hij verklaart met nadruk dat hij zijn consciëntie vrij wil houden om de zondaar op alle manieren uit te schilderen en Gods oordelen de onboetvaardige aan te kondigen.

* * *

Ook in zijn catechetisch onderwijs aan kleine kinderen dringt hij met alle kracht aan op bekering.

En de Here geeft door een opwekkingsbeweging ook onder de jeugd, getuigenis, dat de gemeente met haar zaad in zijn verbond is opgenomen.

Eens, terwijl hij naar gewoonte met kinderen van negen tot twaalf jaar zal catechiseren, wordt het hem zo wonderlijk teer in zijn gemoed, dat hij gelooft dat er wat te gebeuren staat. Hij houdt eerst een toespraak tot de kinderen en zegt tot hen, dat de Here zelf op deze avond met hen catechiseren zal. Dan gaat hij naar gewoonte in gebed, en smeekt de Here aanhoudend op grond van zijn verbond om genadig tot bekering in de kinderen te werken.

Eer hij geëindigd heeft, begint het ene kind voor, het andere na, te zuchten en te kermen. Ja, er zijn er, die het doodsbenuwd krijgen van angst. Stil ziet de herder toe, wat ervan komt. Dan komen tenslotte vier kinderen tot volle ruimte en gaan jubelen en zingen. De anderen komen niet zover, maar „komen toch uit de angst onder de beloften en krijgen de vrijstad te zien, waarin de behoudenis voor voortvluchtigen is te vinden”.

De opwekking is van langere duur. Het geestelijk inzicht van die kinderen is wonderbaar. Hun ijver en liefde doet hen overal van Jezus getuigen. Wust lopen ze overal achterna. Hij lijkt wel een kloek met kuikens.

* * *

In het oefenen van de christelijke tucht is Wust zeer ijverig.

Voor elk avondmaal gaat hij met een ouderling de gemeente door, en als er iets ontdekt wordt dat niet in orde is, worden de delinquenten op de kerkeraad ontboden en ernstig bestraft. Ruziemakers moeten op de kerkeraad verzoenen. Als het zusters geldt, moet de herstelde vrede met een kus bezegeld worden.

En als 't om 't recht des Heren gaat, kent Wust niemand naar het vlees. Helena Voet wordt ook nog wel eens ontboden, al blijkt achteraf, dat de schuld der telkens weer oploeiende kijverijen meer bij de huisbazin, weduwe Lobé, dan bij zijn eigen in de schaduw levende huisvrouw ligt.

Voorts wordt elke beschuldiging wegens sabbatschennis, onkuisheid,

diefstal, en vloeken niet te vergeten, ernstig onderzocht. Als de schuld bewezen is, volgt onherroepelijk de censuur, tenzij er tekenen van waarachtig berouw worden gezien. Zij die hun schuld belijden, moeten op de kerkeraad vertellen, hoe ze met hun zonde werkzaam zijn geworden. Als het dan echt blijkt, volgt onmiddellijk vergeving, zelfs bij zeer ergerlijke zonden.

Dat laatste brengt Wust nog eens in moeilijkheden. Hij had met de kerkeraad in een geval van overspel de betrokken zuster op haar getoond berouw aanstonds weer toegelaten tot het avondmaal. Een broeder der gemeente maakt daarop bij het huisbezoek scherpe aanmerking. Het gaat hard tegen hard, want Wust neemt deze critiek niet. De stemmen worden al heftiger. Tenslotte wordt aan Wust verweten, dat de duivel in hem uitblinkt, waarop deze zich wel wat op een voetstuk verheft met z'n: neen man, Gods deugden blinken in mij uit; welke slotopmerking met hoongelach wordt ontvangen.

Dat wordt ook weer een censuurzaak. Toch moet gezegd, dat Wust alles doet om deze zaak in der minne te schikken. En enige maanden later, als de overtuiging bij hem is gerijpt, dat het toch beter was geweest in zo'n geval de overspelige een tijdlang te beproeven en zolang van het avondmaal te houden, is hij eerlijk genoeg om er rond voor uit te komen, dat hetgeen waarop die broeder aanmerking maakte, voor zijn ziel tot schuld geworden is.

Wust mag dan af en toe heftig worden, tenslotte is het hem waarlijk te doen om te behouden en te genezen. En als er ootmoed is, dan is hij teer. Dan moet hij de broeders, die de schuldigen vaak te hard aanspreken, remmen. De bediening der verzoening is zijn liefste bezigheid.

Maar o wee, als iemand geen spoor van geestelijke werkzaamheid vertoont; wie, ofschoon hij zegt te geloven, geen enkele bevindelijke grond kan opgeven en geen vruchten toont. Zo iemand wordt als liegend tegen de Heilige Geest aanstonds openlijk van het avondmaal geweerd.

Eén ding vergeet hij wel wat veel: dat de gestalte van boeteling óók een pose kan zijn. Hij komt daarmee nog wel eens bedrogen uit.

Als echter op zekere keer een jongeman de kerkeradskamer binnenkomt, die het uitbuldert van droefheid en benauwdheid, aldoor klagend over zijn consciëntie, laat hij zich daardoor niet om de tuin leiden. De jongeman moet, als hij nuchter is, maar eens terug komen.

* * *

Van overheidsvervolgingen heeft Wust met zijn gemeente na de eerste ernstige dreiging weinig last meer.

De Officier van Justitie te Alkmaar heeft wel gelast om de samenkomsten desnoods met geweld uiteen te drijven, maar het getij voor dergelijke maatregelen is verlopen. Koning Willem II heeft de troon beklommen, en die moet van alle mogelijke dwangmaatregelen niets hebben. Deze geeft dan ook, zodra hem het geval door middel van de Gouverneur der provincie ter ore komt, uitdrukkelijk last om dergelijke maatregelen

onmiddellijk te staken. Ook de uitvoering der vonnissen moet worden opgeschort. Hij geeft zelfs de zeer geheime opdracht, hem een besluit ter tekening voor te leggen, waarbij aan de Afscheidenen te Den Helder alsnog erkenning zal worden verleend.

Zo hard lopen de ministers echter niet van stapel. Het enige directe gevolg van deze koninklijke wens is, dat de Burgemeester de vertrouwelijke opdracht krijgt om Wust en de zijnen te bewegen, van de gematigde voorwaarden van 9 Januari 1841 gebruik te maken.

Intussen is er door de gemeente al druk over het nieuwe Koninklijke Besluit en de daarin vervatte voorwaarden voor het verkrijgen van vrijheid gesproken, zulks in verband met daarover uit Zwolle en Woerden ingekomen brieven. De meningen zijn klaarblijkelijk verdeeld. De door de Burgemeester uitgeoefende aandrang doet echter de schaal aanvankelijk ten gunste van het aanvragen van de aangeboden vrijheid doorslaan. Wust en Scheffer gaan naar Alkmaar, om de papieren door de advocaat Foreest te laten opmaken.

Maar het zit daarmee nog niet vlak. Er blijven nogal wat bedenkingen.

Tenslotte hakt Wust de knoop door en spreekt zijn afkeuring over de stukken, zoals ze daar liggen, uit. De naam „Dordts-Gereformeerd” moet behouden blijven, en er mag ook niet formeel afstand van kerkelijke rechten en goederen worden gedaan.

Aldus wordt besloten. Dienovereenkomstig verklaren de vijf kerkeraadsleden en tweeënvijftig ledematen in hun adres van 7 April aan de Koning: „Wij wensen in genen dele dubbelzinnig te handelen, en moeten Uwe Majesteit als welmenende onderdanen verklaren, dat wij Dordts Gereformeerd zijn en blijven, en in alles blijven bij de leer, tucht en dienst der echt voorvaderlijke Gereformeerde kerk; ook dat wij wettige erfgenamen op de kerkelijke bezittingen en rechten zijn en blijven”.

Alle kruisgemeenten kiezen op de Algemene vergadering, die in Juni daaraanvolgende te Kampen wordt gehouden, eenzelfde gedragslijn.

Zo gaat het echter niet. Erkenning op die manier zou naar het oordeel van de Minister van Eredienst „geen andere dan verderfelijke gevolgen voor de rust des lands” kunnen doen verwachten. Toch wordt bij kabinetsbeschikking van 26 Mei aan de adressanten nogmaals verzekerd, dat erkenning zal volgen, zodra aan de gestelde eisen wordt voldaan. Het gelukt echter niet hen daartoe te bewegen, wat de civiele autoriteiten ook doen om hen zover te krijgen.

Ten langen leste geeft het Gemeentebestuur hun daarom maar — overeenkomstig instructies van hogerhand — een particuliere vergunning om boventallig samen te komen.

Daar blijft het bij. In een zeer uitvoerige Nieuwjaarswens van 1 Januari 1843 verdedigt Wust voor de Koning nog eens zijn standpunt. Op 27 Februari van datzelfde jaar vraagt hij wederom uit naam van heel de gemeente om erkenning, zonder genoopt te worden tot prijsgeving van naam en rechten. Als ze „van de van God geschonken naam afstand deden, zouden ze hun bekering tot God, hun herstel in Christus, de werking van

de Heilige Geest, ja het ganse goddelijke Woord moeten verloochenen”. En al „wensen” zij „nooit menselijk geweld te gebruiken”, zij „kunnen voor God noch mensen verantwoorden om met hun handtekening afstand te doen” van hun rechten als gereformeerden. Zij toch „hebben zich om geen andere reden van het thans bestaand kerkbestuur afscheiden, dan omdat het de door de vaders duur gekochte leer verdrong, en met de hoop, dat het bestaand kerkgenootschap eenmaal tot de ware gereformeerde leer zou terugkeren, opdat door scheuring gemaakte wonden wederom geheeld zouden worden”. Al die vertogen baten echter niet. Het laatste bekende adres dateert van 26 October 1844. Daarin vragen Wust en zijn kerkeraad klagend, „waar men in Gods heilig Woord of in de bezworen Grondwet vinden kan, dat een waar Christen in zijn rechten niet erkend mag worden”. Het antwoord is echter monotoon: aan de voorwaarden voor toelating is niet voldaan.

Erg veel last hebben ze er echter niet van. Te Den Helder worden ze niet meer vervolgd. Wel wordt Wust nog met dwangbevelen bedreigd om de vroegere boete te betalen. Maar als in Februari 1842 lijfswang voor de deur staat, zendt hij een verzoek om kwijtschelding in, hetwelk schijnt te zijn ingewilligd.

Op andere plaatsen bezit Wust die vrijheid echter niet. Als hij in 1845 voor meer dan twintig mensen te Krabbendam gepreekt heeft, wordt hij op 11 Februari nog eens door de Rechtbank te Alkmaar tot een boete verwezen. En daar komt hij niet af. In October is na aanmaningen en dreigementen de boete betaald.

* * *

Wust krijgt ook in eigen kring met een erkenningskwestie te maken.

Blijkbaar onder invloed van de openbare critiek van de zijde der Afscheidenen, worden er in het begin van het jaar 1842 in zijn eigen gemeente bedenkingen geuit tegen de wettigheid van zijn roeping tot predikant, gelijk trouwens ook tegen de wettigheid van de kerkeraad in z'n geheel.

In Juni is de beroering in de gemeente zo groot geworden, dat de kerkeraad besluit, alvorens avondmaal te vieren, de vertrouwenskwestie te stellen. Daartoe worden twee vergaderingen belegd, eerst een met de manslidmaten, en een week later een met de zusters der gemeente. En op die vergaderingen worden allen hoofd voor hoofd door Wust bezworen, of zij voor het aangezicht van de alomtegenwoordige, alziende en alwetende God de wettigheid der ambten erkennen.

Die plechtige procedure heeft succes. Slechts één broeder en één zuster aarzelen, en verklaren dat ze ermede worstelende zijn voor de Here. Maar die éne broeder — de latere dominee Jacob Juch — haalt op dezelfde avond nog bakzeil, verklarend dat de Here het nu aan zijn ziel getuigt, dat leraar en kerkeraad wettig zijn voor God. De worstelende zuster komt niet zover. Maar dan trekt Wust voor haar de consequentie, dat ook de sacramentsbediening voor haar niet wettig kan zijn en het avondmaal dus aan haar niet kan worden uitgereikt.

Daarmede is blijkbaar aan de oppositie de kop ingedrukt. Wust mag zich in de toevloed van steeds meer naar waarheid dorstende zielen verheugen, zozeer, dat de plaats van samenkomst al spoedig moet worden uitgebreid. En de kerkeraad zit vast in 't zadel. Temeer, als op voorstel van Wust in December 1843 het classicaal besluit valt, dat, daar ouderlingen en diakenen evenals de leraars een roeping van God hebben en vervuld moeten zijn met de Heilige Geest, en de roeping Gods onbetrouwelijk is, zij zonder wettige verhindering in hun roeping zullen blijven en niet na twee jaren afgaan.

* * *

Ook buiten Den Helder krijgt Wust invloed.

Vrijwel van het begin af gaat hij ongeveer eens per maand een Zondag naar Krabbendam, waar op 21 Augustus 1841 een ouderling en een diaken worden verkozen en bij een volgend bezoek in het ambt bevestigd. Een paar maanden later sticht hij een miniatuurgemeente te Westgraafdijk — tussen Alkmaar en Purmerend —, waarbij acht leden zijn aangesloten. De verkozen ouderling wordt op 7 November 1841 te Den Helder in het ambt bevestigd. Ditzelfde gebeurt drie jaar later, op 3 November 1844, met een ouderling voor Schagerbrug. En de buitenleden te Alkmaar komen onder leiding van een ouderling van Den Helder samen.

Voor het bezoeken van die groepjes moet Wust nogal eens op reis.

De eerste keer dat hij naar Westgraafdijk gaat, zal hem zijn leven lang heugen.

Er komt, als vroeger te Den Helder, een hele oploop. Wust houdt eerst een toespraak, maar daarmee bezweert hij de menigte niet. Men begint te schreeuwen en de een dringt de ander op. Tenslotte smijt men alles om, vliegt in dolheid op de prediker aan en slaat hem de ogen dicht. Voorts sleurt men hem het dorp uit, en trapt hem zolang, tot hij er versuft bij neervalt. Tenslotte laat men hem, onder bedreiging dat men hem zal vermoorden als hij ooit weer terug komt, in de modder liggen. Met de grootste moeite sleept Wust, wien bovendien de bovenkleren van het lijf zijn gescheurd, zich naar Alkmaar. Diep in de nacht komt hij daar bij een zuster, Bazie genaamd, aan, die hem als een barmhartige Samaritaanse liefderijk verpleegt. Als hij de volgende dag te Den Helder terugkomt, herkent de gemeente hem, vanwege zijn zwaar gezwollen gezicht, amper. Maar — zo vertelt een ouderling later — Wust is blij, om Christus' wil smaadheid te hebben mogen lijden, en wil dan ook geen vervolging tegen degenen die hem mishandeld hebben, instellen.

De predikant van Westgraafdijk, die het gemeen heeft opgeruid, verschijnt de volgende week stomdronken op de preekstoel en wordt deswege voor zes weken in zijn ambt geschorst.

* * *

Met de genoemde groepjes onderhoudt Wust ook een soort classicaal verband. Sedert Mei 1843 komen op zijn initiatief alle ambtsdragers half-

jaarlijks te Den Helder of te Krabbendam samen, om als classicale kerkeraad de gemeenschappelijke belangen te bespreken.

Maar daarbij blijft het niet. Hij neemt ook een direct aandeel in de consolidering van het breder kerkverband.

Sedert de vergadering van begin Juni 1841 te Kampen is van dat breder verband vrijwel niets terecht gekomen. Enige briefwisseling is alles geweest. Maar in September 1843 komt er een verzoek in van de broeders te Woerden, of Wust niet eens over kan komen om daar en elders te preken, en na ernstige deliberatie besluit de kerkeraad om hem voor onbepaalde tijd op reis te laten gaan.

Meer dan zes weken blijft hij weg, en 't is niet alleen preken, wat hij in die tijd doet. Er wordt ook druk geconfereerd, met name met Flier van Woerden en Sterkenburg van Giessendam. Met zijn medewerking besluiten dan de kerkeraden van Woerden en Giessendam, alle pogingen aan te wenden om tot een hechte kerkelijke samenbinding te geraken en daartoe tegen het volgende voorjaar een algemene vergadering te beleggen.

De classicale vergadering van 6 December 1843 te Krabbendam houdt zich reeds bezig met de nadere voorbereiding. Men besluit daar namelijk, dat men zowel te Den Helder als te Krabbendam een concept van enige „kerkorders” zal opmaken om die aan de grote kerkvergadering voor te dragen.

Metterdaad worden de pogingen om het kerkverband nader te regelen, op de Algemene vergadering van 5 Juni 1844 te Linschoten met succes bekroond.

Bijzondere „kerkorders” doen daarbij geen dienst. Men houdt zich onder voorbehoud van toepasselijkheid, aan de Dordtse kerkenordening. De ouderlingen en diakenen worden gebracht onder de belofte, „zich in alles te zullen houden aan de leer der kerk, zoals die overeenkomstig Gods Woord gevonden wordt in de Formulieren van eenheid”. En de „bedienaren des goddelijken Woords” ondertekenen allen van harte het aloude „eedsformulier”.

Dat is al. Maar 't is genoeg. Als Wust weer thuis komt, luidt zijn kort en bondig „verslag”: „Wij zijn nu met onderscheiden gemeenten kerkelijk verbonden”. Het zijn de gemeenten van Rotterdam, Woerden, Linschoten, Giessendam-Hardinxveld-Sliedrecht, Noordwijk aan Zee, Den Helder, Krabbendam, Zalk, Rouveen, Spijk en Uithuizermeden.

* * *

Al spoedig moet Wust de consequenties van zijn handtekening onder het Dordtse ondertekeningsformulier ondervinden. Er rijzen namelijk reeds in het volgende jaar bedenkingen ten aanzien van zijn rechtzinnigheid.

De eerste bedenkingen worden veroorzaakt door zijn heel sterk gespannen vasthouden aan de idee van de éne aloude Gereformeerde of Hervormde kerk. Daardoor leeft hij op gespannen voet met de afscheidingsgedachte. Als de Krabbendamse ouderling Jacob Akkerman op de classicale vergadering van 6 December 1843 beweert, dat de Afschei-

denen ook kerk zijn, kiest hij daartegen scherp positie. Anderzijds doet hij in Mei 1842 met zijn gehele gemeente actief mede aan de adresbeweging in de Hervormde kerk, waarin op het herstel van het formulierengezag wordt aangedrongen.

Na verloop van tijd wordt zijn standpunt uitgesproken dolerend. Al meer gaan zijn ogen ervoor open, dat ja, „de Gereformeerde kerk in Nederland wel diep is weggezonden en als een stiefmoeder 's Vaders kinderen heeft geslagen en door dwaze herders uit het huis 'des Heren heeft verdreven”, maar ook, „dat velen van Sions kinderen tegen hun moeder zijn ontstoken en haar wreedaardig hebben verworpen, zonder zich aan Sions breuke mede schuldig te kennen”. Deze groeiende overtuiging van solidaire schuld aan de verbreking van de Gereformeerde kerk komt in 1845 niet onduidelijk in zijn brieven aan sommige broeders uit.

Dit geeft die broeders aanleiding om Wust aanstonds bij het begin van de Algemene vergadering, welke van 9 tot 12 September 1845 te Rotterdam wordt gehouden, aan de tand te voelen. Hij moet maar eens duidelijk verklaren, of hij nog wel overtuigd is, dat de Scheiding uit God en dat het Hervormd genootschap de valse kerk is, en dat zich in „de Gereformeerde kerk onder 't kruis” de ware Gereformeerde kerk openbaart, zoals die beschreven is in art. 29 van de Geloofsbelijdenis.

Nog staat Wust niet stevig in zijn overtuiging. Tegen de logistische redeneringen van de anderen kan hij niet op. En het einde van dit bedrijf is, dat hij de broeders voldoening geeft, en voor zover hij zich in zijn brieven anders mocht hebben uitgedrukt, dit „van harte herroept”.

Later echter komt alles weer met kracht naar voren. „Ik zag” — zo schrijft hij in zijn autobiografie — „dat wij allen schuldig waren aan de afwijking en de val van onze Moederkerk, en dat velen nog een schuld daarbij gemaakt hadden door stilzwijgen... (of) haar geheel te miskennen en te verwerpen, alsof ze om haar rimpelachtigheid en gebreken in 't geheel dood, zonder leven en enige stem was, en zij niet meer bestond. Ik kreeg daar zo'n inzien en gevoel van, alsof ik alleen van alles de schuld had. Hierop zonk ik voor God in ootmoed neer, en mocht eerst mijn eigen schuld, maar ook voor al Gods volk van de dagen onzer vaderen af onzer aller ongerechtigheden belijden, als Daniël, voor de Verbonds-god onzer vaderen.”

Op 17 September 1846 stelt hij aan Ds C. van den Oever een aantal vragen, waarin wel heel duidelijk tot uitdrukking komt, hoezeer hij positie kiest tegen de verabsolutering van eigen afzonderlijk kerkbestaan.

Zou het — zo vraagt hij — niet goed zijn, de afscheiding maar te herroepen, en tegenover de Hervormden enz. op te treden zoals de apostelen tegenover de Joden, het aan God overlatend welk lichaam Hij van ons maken wil?

Kan men niet beter voortaan geen namen laten schrappen, en volstaan met het „opvragen” en bij ons inleveren van attestaties? Want me dunkt dat we niet recht staan als een nieuw opgerichte kerk, doch alleen als opgestane personen in de kerk.

Zou het niet gewenst zijn, dat we aan alle leraars en leden die de oude paden liefhebben, aanboden te corresponderen? En zouden we er geen goed aan doen, de vijandschap tegen de Afscheidenen enz. af te leggen?

Zou het niet ten voordele wezen van het koninkrijk Gods, als we het woord des Heren om niet gingen verkondigen aan alle plaatsen, waar Hij een open deur geeft?

En dan een laatste, voor de bazige Van den Oever wel heel ontdekkende vraag: Zouden we de kerk niet stellen in de handen van Jezus, die haar alleen kan oprichten en bewaren, in plaats dat wij haar in onze macht zoeken te krijgen? Wij blijven immers maar boodschapjongens en zijn niet meer dan knechten toch...

Wust krijgt evenwel geen ander antwoord, dan een verwijzing naar de handige brochure van W. W. Smitt, die de vraag, „waar openbaart zich de Gereformeerde kerk in Nederland?”, tot volkomen zielerust en streling des gemoeds voor de Kruisgezinden heeft beantwoord. Maar daarmee zijn de vragen voor mensen als hij de wereld niet uit.

* * *

De kerkvraag is echter het enige niet, wat Wust in moeilijkheden brengt.

Nauwelijks is dit punt op de eerste zittingsdag van de Algemene vergadering van 1845 te Rotterdam voorlopig afgehandeld, of een preek, die hij 's avonds voor de Rotterdamse gemeente houdt, brengt hem in nieuwe verwickelingen.

Die preek — over 1 Kon. 18 : 36 — is blijkbaar niet al te goed geslaagd, en de volgende morgen brengt Van den Oever in het midden, dat hij daartegen ernstige bezwaren heeft. Het merendeel van de andere broeders stemt met deze kritiek in. Er rijzen gewichtige bedenkingen, of Wust wel zuiver is in de leer.

De Helderse pastor is niet zo goed, of hij moet zich — op grond van het ondertekeningsformulier — aan een hernieuwd onderzoek aangaande zijn rechtzinnigheid onderwerpen. Dat gebeurt op staande voet, en neemt ongeveer een hele dag in beslag. Het wordt een breed opgezet examen in de geloofsleer. Het resultaat laat nog wel iets te wensen over. Aan het einde, als Wust op de gang staat, bidden de broeders tenminste — daarbij voorgegaan door Van den Oever — om licht, genade, wijsheid en getrouwheid in deze voor de vergadering zo moeilijke zaak. Tenslotte besluit men echter op voorstel van de praeses, Ds Noorduyt, met algemene stemmen, om hem in zijn betrekking als leraar te blijven erkennen, daar het niet onduidelijk gebleken is dat hij in zijn hart geen dwalingen is toegedaan, en dat de verkeerde stukken, in zijn predikatie voorgedragen, meer uit ongenoegzame voorbereiding, dan wel uit onzuiverheid in de kerkleer zijn voortgevloeid. Hij wordt slechts broederlijk vermaand om zich te oefenen en nimmer zonder genoegzame voorbereiding de prediking des evangelies te ondernemen. Deze vermaning wordt door Wust aanvaard,

en hij legt de belofte af, zich op alle mogelijke wijze te zullen oefenen in de kennis der waarheid die naar de godzaligheid is. Hierop verlenen de broeders hem opnieuw de rechterhand der gemeenschap met hartelijke toespraken en zegenbeden.

Zo komt Wust er ditmaal nog zonder kleerscheuren af. Officieel tenminste. Later komt meermalen ter sprake, dat Wust verplicht zou zijn om zich op een volgende vergadering aan een nader examen te onderwerpen: een minder welwillende consequentie, die uit de door Wust aanvaarde vermaning om zich te oefenen wordt getrokken ²⁾.

Metterdaad komt al spoedig vooral bij de predikanten Van den Oever en Van Leeuwen een geest van onwelwillendheid tegenover hem openbaar.

Dat komt heel duidelijk uit, als Wust vlak na Nieuwjaar 1846 een beroep krijgt naar Giessendam, vanwaar Sterkenburg kort tevoren naar Nieuwerkerk in Zeeland is vertrokken.

Wust besluit om daarheen te gaan. Moeilijkheden in eigen gemeente zijn aan dat besluit niet vreemd. Er zijn in de laatste tijd nogal wat mensen die zich onttrekken. En in de omgeving loopt het gerucht dat de gemeente hem moede is.

Erg op dreef is Wust althans te Den Helder niet meer. Wel denkt hij later met heimwee aan zijn eerste gemeente terug, maar toch begint „de zon daar voor hem te dalen” en hij „gevoelt, dat zijn tijd en werk daar ten einde loopt”. Kort tevoren heeft hij er zelfs over gedacht om zich maar met de Afscheidenen te verenigen. Ouderling P. Jolly van Hoorn brengt die boodschap op de Provinciale vergadering van 6 November 1845 over. Maar bij nader inzien ziet hij blijkbaar van verdere stappen in die richting af. Het beroep naar Giessendam lijkt hem beter. Royaal zal hij 't daar wel niet krijgen — Sterkenburg heeft die gemeente in grote armoede verlaten —, maar kerkisme behoeft hij daar althans niet te verwachten. Het grootste deel van de leden toch heeft zich nimmer officieel afgescheiden.

Later zal hij nog wel eens schreien over de verandering. In zijn late levensavond daaraan terugdenkend, klaagt hij: „Het was of ik uit de zomer in de winter kwam. Ja, te Giessendam ging ik de woestijn in. Terwijl men te Den Helder in de geest leefde en zich daardoor liet leiden, leefde men hier naar zijn verstand. Te Den Helder toetste men zijn geest aan het Woord, hier toetste men het Woord aan zijn verstand en draaide het naar eigen zin. Te Den Helder waren ze leergierig en kinderlijk onderworpen; hier dachten ze als mannen met baarden, die alles menen te weten. Te Den Helder waren ze door de Heilige Geest gereformeerd gemaakt, en hier waren ze het door opvoeding van zichzelf geworden in de letter.”

Maar dat weet hij, als hij het beroep krijgt, nog niet. Op 29 Januari deelt hij zijn beslissing aan de kerkeraad mede en op 1 Maart 1846

²⁾ Maar dit laat zich niet uit de notulen aflezen. Het wordt ook door Wust ten stelligste ontkend. En te Den Helder heeft men — hoewel de vergadering besloot om de kerkeraad van het voorgevallene in kennis te stellen — er evenmin van geweten.

preekt hij afscheid, nadat zijn ontslagbrief door de toekomstige consulent, Ds Noorduyn, is getekend. Op Maandag 2 Maart vertrekt hij naar zijn nieuwe arbeidsveld.

Voordat het zover is, hebben Van den Oever en Van Leeuwen echter tegenover hem een minder mooie rol gespeeld. Ze hebben te Giessendam over hem geroddeld, en al hun best gedaan om die gemeente tegen hem in te nemen. Bovendien heeft Van den Oever in zijn kwaliteit van consulent geweigerd de beroepsbrief te tekenen, en gemeend, de gemeente over die beroeping als een „verkeerde handelwijze” te moeten vermanen.

Dat zet bij Wust kwaad bloed, en hij beklaagt zich in verschillende brieven over die broeders op een ongezouten manier. Zij hebben „lasterlijke uitbraaksels tegen hem en zijn leer uitgespogen”. Ook de handelingen van de Algemene vergadering deugen in zijn ogen nu niet meer. Hij is daar, dank zij de onzuivere manipulaties van die twee, onrechtvaardig veroordeeld.

* * *

De gehele zaak van geleerde onderzoekingen gaat Wust dwars zitten. Zijns inziens is de innerlijke roeping veel belangrijker. Daarnaar moet bij aankomende leraars allereerst gevraagd worden. Als die grond er is, kan de rest wel worden bijgebracht, zoals dat met Apollos gebeurde.

„In onze dagen” — zo zegt hij veel later — „stelt en maakt men alles scholastiek, om door opvoeding en lering de leraren te maken. Maar als men de instelling der leraren wil halen uit de tijd der apostelen, dan maakt niet de ene mens de ander tot leraar, maar dan is het de Heilige Geest zelf, die ze kiest, maakt en als een gift aan de kerk schenkt, en ze also met zichzelf vervult, dat ze prediken wat Hij hen leert.”

Neen, het deugt vandaag aan de dag helemaal niet. „In de dagen der vaders begon Gods gezant alles met het hart; men hield het geestelijke voor de wijsheid Gods en de letter voor schil. Nu begint men als een gezant van mensen uit en met het hoofd, en houdt de geleerdheid voor geestelijk en de letter voor merg en pit.”

Uit deze mentaliteit maakt hij dan ook achteraf bezwaar tegen de wijze waarop student J. Plug door de classicale vergadering van 15 en 16 April 1846 te Rotterdam geëxamineerd wordt, welke „miskenning van een kerkelijke vergadering” hem prompt een nieuw odium op de hals haalt.

* * *

De verhoudingen worden al meer gespannen.

De gal vloeit bij Wust over, als Van den Oever hem weer lastig valt over een preek, die hij tijdens de genoemde classicale vergadering heeft gehouden.

Die preek is gegaan over het ongeloof van Thomas. Wust heeft daarbij een paar opmerkingen gemaakt, die wel wat mystiek klonken. De gelovigen zouden door de wond in de zijde van Christus een ruimere ingang in de hemel hebben. En Thomas zou nimmer zo na aan het hart van Jezus

zijn geweest, dan toen hij zijn hand in de open wonde van Christus had gestoken.

Wust wordt deswege als rooms verketterd. En hij is daarover zo verontwaardigd, dat hij verklaart, zolang de hemel staat niet meer in Rotterdam te zullen preken.

Hij slaat in zijn boosheid terug. Verkettert zijn Rotterdamse collega hem, prompt komt het antwoord: jij bent een ketter. Hij protesteert tegen diens spreken van een rechtvaardiging van eeuwigheid. Van den Oever kaatst echter de bal terug en wint het glansrijk. Straks weet hij de Algemene vergadering dusdanig te imponeren, dat niet hij met zijn Comriaanse onderscheiding tussen een rechtvaardiging van eeuwigheid en een rechtvaardiging die plaats heeft in de vierschaar Gods, gespannen in de consciëntie van de uitverkoren zondaar, maar de simpele Wust, die van dergelijke scholastieke onderscheidingen geen verstand heeft, in staat van beschuldiging wordt gesteld. Dat hij het houdt bij rechtvaardiging om niet, om Christus' wil, door het geloof, heet straks officieel „strijdig met Gods Woord en met de leer van onze Gereformeerde kerk”.

Met een ander protest heeft hij al evenmin succes. Van den Oever zou het bevindelijk leven van Gods kinderen wegedeneren en bevindelijke preken voor duivelswerk uitkrijten. Maar het enige wat hij daarmee bereikt, is, dat hijzelf zich nader moet verklaren, omdat hij „openbaringen en gezichten schijnt door te drijven als grond voor de waarachtige bekering en de bevinding der heiligen”.

Ja, met een baas als Van den Oever is het kwaad kersen eten. Hoe meer hij schrijft en protesteert, des te groter wordt het dossier, waarin „dominee Kees” het bezwarend materiaal verzamelt, dat dienen moet om hem onschadelijk te maken.

* * *

Waarschijnlijk wel mede om al deze dingen legt de oproep tot landverhuizing naar Noord-Amerika in het eind van het jaar 1846 sterk beslag op zijn hart. Hij ziet het als een roeping Gods om in ballingschap te gaan, ten einde onder dat oordeel nog een zegen weg te dragen. Op een gemeentevergadering in de eerste week van het nieuwe jaar deelt hij zijn besluit om weg te trekken aan zijn gemeente mee.

Dit wekt verontwaardiging. En enige gemeenteleden wenden zich per brief tot Van den Oever, die als consulent van Giessendam geldt, om toch de zaak voor hen te regelen en te schikken. Ook de beide kerkeraadsleden, ouderling A. van der Zouwe en diaken P. Bosman, gaan in persoon naar Rotterdam om te overleggen wat hun te doen staat, nu Wust zich van zijn gemeente ontbonden heeft verklaard.

Prompt luidt het advies, dat zij hun leraar „de preekstoel moeten ontzeggen”.

Voor dit drastisch optreden deinzen de broeders wel wat terug. Of de consulent het hun dan maar op een briefje wil geven.

Dat komt in orde. Drie dagen later — op 21 Januari 1847 — zendt

Van den Oever „als praeses van de classis en consulent van de gemeente Giessendam” aan de kerkeraad een brief met een daarbij ingesloten epistel aan het adres van Wust, waarin hij voorlopig geschorst wordt „tot de eerstkomende vergadering”, „met vermaning om zolang stille te zijn”.

De aangevoerde gronden voor deze eigenmachtige schorsing zijn „valse leer en ketterij, openbare scheurmakerij, openlijke blasphemie of lastering, trouweloze verlating van zijn dienst en meinedigheid”. Dat is nog al wat. Maar het moet uit het vorenverhaalde „klaarblijkelijk” zijn.

Wust is echter van de klaarblijkelijkheid van zijn zonden niet overtuigd, en steekt zijn verontwaardiging niet onder stoelen of banken. Voorts schort hij zijn emigratie voorlopig op, om het eerst met Van den Oever uit te vechten.

Zijn gemeente is blij dat hij blijft, en kiest in haar geheel zijn zijde. Ook diaken Bosman blijft hem trouw. Alleen ouderling Van der Zouwe houdt het met de door Van den Oever uitgesproken schorsing, en schrijft aan de consulent, „dat hij zich niet langer met zulk een huichelachtige boel als die leraar en gemeente bij hen is, kan ophouden”.

Samen met diaken Bosman schrijft nu Wust op 25 Januari aan zijn tegenstander te Rotterdam een krasse brief, waarin hij allereerst mededeelt, dat de Here zijn hart heeft omgezet om niet naar Amerika te vertrekken, en voorts verklaart dat hij de schorsing als onwettig verwerpt. Van den Oever moet weten, dat hij door hem en zijn gemeente niet meer als broeder wordt erkend.

Hij schrijft ook naar Den Helder, maar daar is intussen zijn tweede tegenstander Van Leeuwen als zijn opvolger beroepen en bevestigd. Dientengevolge worden zijn brieven daar als opruiend gekwalificeerd. Men gaat er echter niet verder op in, daar men zijn doorsnijden van alle band met Van den Oever en zijn aanhang als een afscheuring van de kruisgemeenten in hun geheel opvat.

* * *

In die situatie komt er op 16 Maart 1847 te Rotterdam wederom een Algemene vergadering bijeen. Van den Oever is praeses en Van Leeuwen scriba. Een goed begin.

Wust is niet verschenen. In plaats daarvan zendt hij een apologie van vierenzestig bladzijden.

Hij had zich die moeite wel kunnen besparen. Want nog voordat het verweerschrift van Wust ook maar in aanmerking is genomen, zegt de vergadering op heel het autocratisch optreden van Van den Oever ja en amen, en wordt de door deze uitgesproken schorsing als wettig erkend. In het algemeen wordt Wust nog schuldig verklaard aan zonde tegen het derde gebod, van wege de zeer oneerbiedige uitdrukkingen die hij in zijn brieven heeft gebezigd. Tenslotte wordt hij schriftelijk vermaand om de hals te buigen onder de alleszins wettige schorsing, en dat voor onbepaalde tijd, staande aan het oordeel van de classis. Hij blijft bovendien onder de verplichting van een hernieuwd examen, waartoe hij zich op de Algemene

vergadering van 1845 heet te hebben verbonden. Voorts eist men, dat hij voor de classis een voldoende schuldbelijdenis aflegt en alle dwalingen en lasteringen tegen de broeders herroept. Indien hij echter in zijn verkeerdheden volhardt, zal naar kerkorde verder met hem moeten worden gehandeld.

Ook de kerkeraad van Giessendam wordt schriftelijk gecensureerd, omdat hij toont het in alles met z'n leraar eens te zijn. Bovendien wordt ernstig gelaakt, dat althans een deel van de kerkeraad en vele gemeentelieden nimmer officieel hun afscheid bij de Hervormde kerk hebben ingediend. Zolang dat niet gebeurt, kan men niet als leden van de Gereformeerde kerk onder 't kruis worden erkend.

Sterkenburg wordt met een ouderling afgevaardigd om de bullen ter plaatse te bezorgen. Maar uiteraard oogst hij daarmede te Giessendam geen succes.

Dan worden er voorts korte metten gemaakt. In overleg met Van den Oever zendt Sterkenburg bij de gemeenten een acte van afsnijding rond, die overal moet worden getekend.

De kerkeraad van Den Helder is daartoe echter nog niet voetstoots bereid. Men wil z'n vroegere dominee eerst nog vermanen, „om z'n consciëntie vrij te maken”, wat op 20 September schriftelijk gebeurt. Inmiddels blijft de acte liggen, waarmee de kerkeraad nog de toorn van Van den Oever opwekt. Als echter Wust de Helderse vermaningen niet ter harte neemt, is ook daar de teerling geworpen. Behalve diaken Johannes Klaassen, die niet overtuigd is dat alle middelen tot hereniging zijn beproefd en minstens een jaar en zes weken wil wachten, ondertekenen allen de afsnijdingsbul, waarna hij verder wordt doorgezonden.

Eind 1847 heeft Van den Oever zijn doel bereikt: Wust is er officieel uitgegooid.

Zijn gemeente doet nog een poging om de zustergemeenten van hun stap terug te brengen. Het enige antwoord is echter het besluit der vergadering, van 28 Maart 1848, om ook „de gemeente af te snijden”.

Een aantal leden ziet er nu ook geen heil meer in om in Nederland te blijven, en onder leiding van Wust vertrekt men naar Noord-Amerika³⁾.

* * *

Wust en de zijnen vestigen zich met andere zuidhollandse emigranten twintig mijl bezuiden Chicago in de „Lage Prairie”, waar men land kan krijgen voor twee tot vijf dollar per acre en een koe met kalf voor tien tot vijftien dollar.

In deze nederzetting sticht Wust op 3 September 1848 een gemeente,

³⁾ De achterblijvenden wenden tegen Juni nog bij Van den Oever pogingen aan, om weer onder de Kruisgemeenten te worden opgenomen. Maar dat gelukt niet. Van den Oever stelt als voorwaarde, dat men zich eerst officieel moet afscheiden van de Hervormde kerk, vervolgens zich als gemeente moet ontbinden en zich door hem opnieuw tot een gemeente laat formeren. Dat is — op enkele uitzonderingen na — de Giessendammers echter te machtig, en ze blijven onder leiding van diaken Jan Rietveld afzonderlijk staan. Van den Oever zal zich nimmer kunnen beroemen, een gemeente te Giessendam te hebben gesticht.

die zich in het volgende jaar aansluit bij de Dutch Reformed Church.

Dicht in de buurt komt ook een groepje emigranten uit Krabbendam en omstreken wonen: oude kennissen van zijn eerste arbeidsveld, die een miniatuurgemeente op zichzelf vormen. Ook zij worden geestelijk door hem verzorgd.

Eveneens gaat hij nu en dan preken voor de Hollanders te Chicago, die nog niet tot een gemeente gevormd zijn.

Wust voelt zich echter niet thuis. Een „ellendige” hut „van dunne planken”, midden op de open prairie, dient hem en zijn vrouw ter woning. De wind heeft vrije toegang door de vele reten; wolven huilen er 's nachts omheen, en slangen krioelen er in menigte.

Dat „kleine, ruwe vertrek” wordt zijn „treur- en kermhuis”. Want de geesteloosheid onder de emigranten is ontstellend groot. Velen, die in Nederland om hun geloof vervolging verdragen hebben, zinken weg. En anderen, „die in Nederland geen of een valse godsdienst hadden, willen nu het eerste en hoogste woord hebben en over Gods volk heersen”. Eindeloos geharrewar teistert de kerkelijke samenleving. Zo weinig heeft men voor zijn bezoldiging over, dat hij zich „menigmaal met veertig centen in de week moet behelpen”.

Onder dit alles komt er ook over Wust zelf een geestelijke depressie. Hij „vindt geen vereniging voor zijn ziel”.

Een der Krabbendammers, de ouderling Jacob de Jong, schrijft daarover in de zomer van 1850 naar zijn vrienden in het moederland ongeveer als volgt:

Toen wij Wust hier voor het eerst weer hoorden preken, waren we bijzonder voldaan en zeiden onder elkaar, dat hij daarin gevorderd was. We waren dan ook verblijd, dat hij hier was om Woord en sacramenten onder ons te bedienen. Maar we hebben hem niet meer zo gehoord. Spoedig ontdekten we, dat het niet goed met hem was naar de geest. We vroegen hem wel om te preken, maar meest uit behoefte aan de bondszegelen. Niet gaarne zouden we hem wekelijks gehoord hebben. Met zijn gemeente leefde hij veelal in twist, waarin wij nog een en andermaal, doch zonder vrucht, gepoogd hebben te bemiddelen. Hij wilde er dan ook graag weer vandaan...

* * *

Het is voor hem een grote uitkomst, als hij in het voorjaar van 1850 weer beroepen wordt door zijn oude gemeente te Giessendam.

In het laatst van Mei aanvaardt hij met zijn vrouw de terugreis. „Maar” — zo zegt hij in zijn autobiografie — „wat hadden wij een akelige, zielverwoestende toestand, eer wij weer te New York scheep waren. Het scheen alsof God mij op deze weg in alles tegenkwam. Nu eens ontging ons de spoortrein, dan waren we weer te laat voor de boot, en in New York moesten wij weer op het zeilschip wachten. Dit bracht al mijn inwonend bederf in beweging, en satan stelde mij daarbij voor ogen de ontrouwe mishandeling der mensen, zodat ik in opstand kwam tegen God

en in razernij verviel. Ik gevoelde zulk een satanische haat tegen al wat mens is, dat ik bloeddorstig de wereld wel had kunnen uitmoorden. Evenwel, dit moest ik bezuren met duisternis en pakken op mijn ziel. Totdat God mij zijn genade weer toonde en ik zijn gunstig aangezicht weer mocht zien."

Behouden en wel komt hij te Giessendam aan. Een huis staat klaar, en hij wordt door zijn gemeente, die nog altijd geïsoleerd staat, „in liefde ontvangen".

Evenwel, de geestelijke toestand van die gemeente is er tijdens zijn afwezigheid ook niet beter op geworden. Er heeft in die tussentijd iemand onder hen gepreekt, waardoor de meesten „volbloed-Antinomiaan" zijn geworden. Zij zeggen „dat zij nu in Christus zo vrijgemaakt zijn van de wet, dat zij op de dag des Heren aan niets gebonden zijn. Alleen die buiten Christus zijn, zijn verplicht de sabbat te houden, als zijnde nog onder de wet." Ook wanen zij zich „in ondervinding en licht" ver boven Wust verheven.

Het wordt dan ook voor Wust te Giessendam een „ploegen op rotsen".

Geen wonder, dat hij door brieven tracht, de oude banden met de kruisgemeenten weer aan te knopen.

De uitgestoken hand wordt echter niet royaal aanvaard. De vergadering van Mei 1851 is van oordeel, dat er harerzijds van verzoening geen sprake kan zijn. Wat hun persoonlijk optreden betreft willen de leden best verzoenen. Maar ten aanzien van de kerkelijke procedure is niets goed te maken. Wust moet beginnen zijn afzetting als wettig te erkennen en belijdenis van schuld doen over al zijn verkeerdheden. En dan moet hij zich ook nog aan een nieuw examen onderwerpen. Ook zijn zogenaamde kerkeraad en de leden der gemeente moeten eerst schuldbelijdenis doen om weer in de schoot der kerk te kunnen worden opgenomen.

Dat klinkt niet moedgevend. Evenwel wordt daarmee niet alle contact afgesneden. En tenslotte vindt er een zekere verzoening plaats. Want als hij in Juni 1854 weer naar Amerika vertrekt, krijgt hij ook van de broeders onder het kruis „een attest van aanbeveling" mee.

* * *

Het is niet uit weelde, dat Wust weer naar het nieuwe land oversteekt. Te Giessendam heeft hij een „karig traktementje" toegeworpen gekregen als een stuk „genadebrood". Tenslotte is de kerkeraad, daar de leden in hun grote verlichting voor de kerkedienst hun beurs dicht houden, genoodzaakt om zich van hem te ontslaan. Het enige wat men hem meegeeft, is een „loffelijk getuigenis". Daarmee moet hij maar zien, waar hij terecht komt.

Met een ziekelijke vrouw maakt hij de overtocht, met amper geld genoeg bij zich om de reis te betalen.

Het is zijn plan om in de buurt van Chicago, waar hij bekend is, te trachten op een stukje land in zijn onderhoud te voorzien. Dominee wenst

hij niet meer te worden, want hij is „de twisten in het kerkelijke moe". Wel hoopt hij nog zijn gaven te kunnen besteden waar behoefte daaraan mag blijken.

Op zijn doorreis komt hij echter te Buffalo in aanraking met een paar ambtsdragers van de Hollandse Gereformeerde gemeente aldaar. Of hij een keer bij hen wil preken. Vooruit dan maar. En één Zondag wordt drie Zondagen. En na drie Zondagen volgt een beroep. En weer wordt Wust gepakt door het wondere ambt.

Tot 1856 werkt hij te Buffalo. Daarna bedient hij gedurende ruim acht jaar de veel grotere gemeente van Rochester in dezelfde classis.

De eerste jaren is hij daar met blijdschap en zegen. Naderhand krijgt hij het echter te kwaad met allerlei nieuwigheden. Hij wenst geen gezangen in de kerk. Zondagscholen en jongelingsverenigingen acht hij een aantasting van het ouderlijk gezag. De veramerikanisering van de Nederlandse kolonisten is hem een doorn in het oog. Ook constateert hij oppervlakkige ruimheid in de leer bij engels-sprekende ambtgenoten. Dat alles brengt hem tot protesten en klachten bij classis en synode.

In 1864 neemt hij een beroep aan naar de Hollandse Gereformeerde gemeente van Lodi in de staat New Jersey. Daar komt hij nog meer dan tot dusver in aanraking met reeds geheel Amerikaanse kringen van de Dutch Reformed Church, waarin de verruimings- en vernieuwingsgeest het verst is doorgedrongen. Dienovereenkomstig neemt zijn verzet tegen alles, wat bij de vaders niet in praktijk geweest is, toe.

In 1867 draait het uit op een open conflict, vanwege het besluit der synode, om het praedicaat „Hollandse" (Dutch) als hinderlijk voor de uitbreiding der kerk te laten varen.

Wust trekt hiertegen heftig van leer. Zelf zegt hij er later van: „God drukte het door zijn Heilige Geest met zulk een gewicht op mijn ziel, en deed mij het verraad zien, dat ik er gebukt onder wegzakte". Hij ziet het als een treden buiten de geschiedenis, als een losmaking van de vaders. Gij hebt — zo roept hij zijn broeders toe — uw wezen en bestaan uit de Hollandse Gereformeerde kerk; daarin en daarbij behoort gij voor God; daar zult gij van God gezocht worden gelijk Adam in de hof. Die haar nu verlaat of zichzelf verandert, verloochent God in zijn wijze van ordening, zich verheffend boven de God zijner vaders. Of gij nu al in Amerika zijt en de Engelse taal spreekt en u onder Amerikaanse kleding verbergt: God zal u als een afgefallen Hollander en verlater van uw voorvaders oordelen en het hunne van u teruggeisen.

Ondanks het protest van Wust zet de synode de naamsverandering door, onder bepaling, dat de najaarsclasses nog daarover zullen stemmen. Op de bewuste vergadering nu van de classis Paramus dienen Wust en zijn kerkeraad een schriftelijke verklaring in, dat geen bestuur gerechtigd is om aan de kerk iets te ontnemen of te veranderen en dat zij die verandering nooit zullen erkennen. Op de vergadering van 21 April 1868 dient de classicale rapporterende commissie van antwoord. Zij noemt het stuk van Wust c.s. „heftig en onzinnig", en is van oordeel, dat taal en

geest groot gebrek tonen aan christelijke nederigheid, terwijl de naamsverandering ten zeerste wordt misduid.

Wust blijft echter op zijn stuk staan en het draait op een schorsing van hem en zijn kerkeraad uit.

Van het een komt het ander. De schorsing, waarbij Wust en zijn kerkeraad nog „lieve broeders” heten, wordt straks een afzetting. Een proces over de kerkelijke goederen, dat zich over vijf jaar uitstrekt, eindigt met het definitieve verlies daarvan. Zijn gemeente blijft hem echter groten-deels trouw, en na jaren vindt Wust in een afzonderlijk kerkbestaan met een nieuw gebouw rust.

* * *

Wust blijft met zijn Hollandse Gereformeerde gemeente te Lodi apart staan.

Onderhandelingen, die in 1869 gevoerd worden tussen hem en de kleine kerkengroep, die zich reeds in 1857 heeft afgescheiden van de Dutch Reformed Church en het praedicaat „Ware” (True) voor die naam voert, lopen op niets uit. Wust wil wel verenigen, maar dan moet die toevoeging weg. En ook wil hij, dat men officiëel zal uitspreken, „dat de Afscheiding hier in Amerika ook zondig is”. Elke gedachte aan een nieuwe kerk is voor hem nog steeds uit den Boze.

Toch komt er later toenadering. Zijn onophoudelijke strijd in een stroom van geschriften tegen de decadentie in de Reformed Church leidt daar als vanzelf toe. Hij gevoelt zich daarbij eensgeestes met dat andere, dan nog kleine groepje. In 1875 houdt hij de kerk als lichaam, gelijk ze voor Hollanders in de synode van Dordrecht bestand had, voor verbrokkeld en in gedeelten verstrooid. Wel gelooft hij nog niet dat het al Gods tijd is om Zion te vergaderen en weer op te bouwen. Tevoren moet de zondemaat vol en de afval volkomen zijn. Maar kerkelijke verenigingspogingen behoeven daarop toch niet te wachten.

Metterdaad komt er in het daaropvolgende jaar een zeker contact tot stand, waarbij hij echter voor zijn eigen kerk de naam „Hollandse Gereformeerde gemeente” bewaart.

* * *

De voortdurende worsteling heeft Wust afgemat en bij hem en zijn vrouw gaat langzamerhand een dringende begeerte leven om weer naar Nederland terug te kunnen gaan.

Het is voor onze vriend dan ook een verhoring van zijn dagelijks gebed, als hij in 1878 nog eens een roeping ontvangt naar het vaderland. Op de Algemene vergadering van 29 October 1878 der Nederduits Gereformeerde gemeenten van Daniël Bakker — een tak van de Ledeboerianen — wordt namelijk met algemene stemmen besloten om Wust „gemeenschappelijk uit Amerika te roepen.” Alle gemeenten verbinden zich — zonder dat er een traktement genoemd wordt — om hem, wanneer hij het beroep aanneemt, te onderhouden. Zijn woonplaats zal Nieuw-Beyerland zijn. Als

bijzondere voorwaarde wordt gesteld, dat hij de psalmen van Datheen zal laten zingen.

Ofschoon zijn gemeente te Lodi node in de steek latend, gaat Wust toch met vreugde op 1 Februari 1879 heen. Zestien dagen daarna komt hij behouden te Nieuw-Beyerland aan, waar hij 's Zondags daarop door Ds Bakker wordt bevestigd. Zo wordt hij — om zijn eigen woorden te gebruiken — „herder in het achtergebleven schaapskooitje van Ledeboer, die nog ouderwets gereformeerd zijn en stijf en stug staan tegenover Beëlzebub.”

In het eerste jaar werkt hij in de nieuwe kring onder veel toeloop en zegen. Ook in de andere gemeenten, die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd, met name die te Den Haag en die te Stad aan 't Haringvliet, ondervindt hij veel waardering.

Het frappeert hem echter, dat ofschoon men de overleden stichter der gemeenten hogelijk roemt, te Nieuw-Beyerland „geen knoop van Ledeboer te zien” is. Sabbatschennis door kroeglopen en biljarten, eendenjagen, staluitmesten enz. is aan de orde van de dag, ook bij de leden van zijn kerkeraad. Wust verloochent zichzelf niet en trekt daartegen met hevigheid te velde, waardoor een aanmerkelijke verkoeling tussen hem en zijn kerkeraad ontstaat.

Daar komt nog iets bij. Een paar kerkeraadsliden krijgen het ook met hem aan de stok over de bekering. De blijmoedige geloofszekerheid van Wust wordt door hen voor luchthartigheid uitgekreten, en zij maken hem deswege bij vrienden en aanhangers zwart.

Het komt tot een uitbarsting op een kerkeraadvergadering in Augustus 1880, waar ook Ds Bakker aanwezig is. Er vallen heftige woorden. Wust klaagt, dat hij nog nooit zo door een kerkeraad beledigd is en dat hij met zulke mensen niet verder kan werken. Bakker kiest geen partij. Hij verzucht alleen maar, dat hij nog nooit zo'n kerkeraadvergadering heeft bijgewoond.

Wust is strijdensmoe. Bovendien gevoelt hij, dat hij het werk niet meer aan kan. Daarom vraagt hij op de Algemene vergadering van 2 September 1880 te 's-Gravenpolder, die hij zelf wegens ongesteldheid niet kan bijwonen, schriftelijk emeritaat aan. Een officiëel antwoord ontvangt hij op die aanvraag niet. Wel schrijft zijn collega hem een sussende brief.

De vrede keert schijnbaar weer, maar achter zijn rug blijven zijn ouderlingen tegen hem stoken.

Wederom is het daarom voor Wust een uitkomst, als zijn oude gemeente te Lodi hem in het vroege voorjaar van 1881 opnieuw beroept. Ds Bakker schrijft, dat het heengaan van Wust hem spijt en geeft hem een loffelijk getuigenis, medeondertekend door twee van zijn ouderlingen mee. En zo neemt de bijna vierenzeventigjarige leraar op 3 April afscheid van zijn gemeente om na afscheidsbezoeken aan familie en vrienden, met zijn zeventigjarige vrouw op 7 Mei d.a.v. voor de derde maal van Rotterdam uit de oceaan over te steken.

* * *

Zijn oude gemeente ontvangt hem op 19 Mei 1881 „met innige blijdschap”. Door Ds C. Vorst van Grand Rapids wordt hij 's Zondags daarop opnieuw in het ambt bevestigd.

Kort daarop leest hij tot zijn grote verbazing in de courant, dat de Algemene vergadering van de Bakkerianen van 11 Mei 1881 heeft verklaard, dat hij niet zuiver in de leer was. Nadere informatie bevestigen, dat deze uitspraak door zijn tegenstanders is doorgedreven zonder enige schijn van bewijs. Vooral de kerkeraden van Stad aan 't Haringvliet en 's-Gravenhage zijn deswege hevig verontwaardigd.

Het raakt tenslotte Wust niet meer. Zijn gemeente waardeert hem, dat is voor hem genoeg. De verscheurdheid der kerk benauwt hem nog wel. Maar mensen kunnen dit kwaad niet meer herstellen. Alleen door de antichristelijke afbraak heen zal God zelf zijn Zion herbouwen.

* *

Lang houdt zijn lichaam de arbeid niet meer vol. In 1883 ontvangt hij van zijn gemeente eervol emeritaat, waarna hij zich metterwoon vestigt te Passaic (N.J.).

In Amerika wil hij echter niet sterven, en tegen Mei 1885 zet hij opnieuw koers naar het oude vaderland.

Zijn geest is dan nog volkomen helder. Op reis schrijft hij nog een boekje onder de titel „Alleen in Gods kerk de zaligheid geopenbaard”, dat niet meer is gedrukt. Het is een lofzang op Gods verkiezing als enige grond voor het bestaan der kerk.

Voor het in die dierbare leer gedrenkte geloofsleven verwacht hij van Amerika geen heil meer. Hij gispt nog eens de „vrolieke rararetjes en hupsa's”, waarmee men het geestelijk leven besaust, het democratisch handelen in de kerk, de leervrijheid aan de scholen en de gelijkberechtigtheid van allen. Het zou voor alle ware gereformeerden maar het beste zijn, om Amerika met al z'n vet en zoet, vrijheid en vrolijkheid, te verlaten. Ja, het oude, betreurenswaardige, diepgezonken vaderland is nog beter dan de schone en genotvolle amerikaanse wereld. Want dit is nog een land, waar het martelaarsbloed voor de waarheid is gevloeid. En daar zijn ook nog de graven der vaderen met menigten van gedenktekenen, waarop men de voorbijgangers wijzen kan, en waarover men allen die over de weg gaan, verklaringen kan geven. Maar het beste is het nog Boven. Daarheen gaat hijzelf welhaast op reis. „Ik spreek als een gezalfde gelovige, wiens stad en erfenis boven is, in de hemel...”

Hij behoeft niet lang te wachten.

Op 10 Mei 1885 heeft hij te Amsterdam voet aan wal gezet.

18 November 1886 gaat hij van die plaats uit de eeuwige rust binnen ⁴⁾.

*

4) Van de talrijke brochures die hij in druk heeft uitgegeven, mogen genoemd worden: *Het Licht ontdekt de duisternis...*, Voorburg z.j. (1879); *Geen alliantie te New York, maar de verkiezing Gods is waarheid*, 2e dr., Voorburg z.j., (1880);

Mijn 42-jarige loopbaan... (1882).

DE MAN VAN DE DERDE MOGELIJKHEID

„Moge de tijd haast geboren worden, dat alle ware Gereformeerden en nu zo overal verstrooide kinderen Gods door de Opperherder der kerk worden bijeenvergaderd, opdat Neêrlands Zion, als in de dagen van ons godvruchtig voorgeslacht, in het oog aller vijanden schrikkelijk zij als slagorden met banieren...”

Aldus schrijft Bastiaan Sterkenburg in zijn geleidewoord voor de Notulen van de Algemene vergadering der Oud-Gereformeerde kerk in Nederland, gehouden te Linschoten op 4 en 5 Juni 1844.

* *

De man met dit ideaal is al jaren geleden als enfant terrible buiten de kerkdeur gezet.

Dat gebeurt in Juni 1830. Hij woont dan te Almkerk in het land van Altena, waar hij op 3 Januari 1809 is geboren ¹⁾. In alle eer en deugd gaat hij 's Zondags naar de Hervormde kerk. Dat is niets bijzonders. Ook onderscheidt hij zich niet van familie en vrienden, dat hij tijdens de kerkdienst zijn hoge hoed wel eens op zet, want het kan danig tochten in het hoekige gebouw. Maar Bas weet daarvoor met flair een bepaald moment te kiezen. Hij voelt het altijd tochten als er door Ds Sjoenis een gezangvers wordt opgegeven. Dan verrijst prompt boven de samengepakte schare zijn cylinder en houdt haar stille betoging tegen wat zijns inziens de eenheid op het fundament der waarheid stoort.

Dit verdriet de pastor. Hijzelf doet de gezangenbundel alle eer aan door naarstig gebruik. Hij staat er ook op, dat zijn gemeente voor dit product der verlichting diepe eerbied toont. Dus waarschuwt hij de stille demonstrant, en laat hem, als dit niet helpt, zonder vorm van proces door de veldwachter uit de kerk zetten.

De flinke dominee krijgt daarvoor van al zijn ringbroeders een grote pluim op zijn hoed. Een hele vergadering wordt aan het evenement gewijd, en het drastisch optreden van de Almkerker collega wordt door allen „ten volle toegejuicht en navolgenswaardig geacht”.

De boosdoener is echter niet uit het veld geslagen. Wel vraagt hij straks, nadat de dominee geweigerd heeft hem persoonlijk te woord te staan, aan de kerkeraad onderdanig om onderricht, tegen welke wetten hij toch wel mag gezondigd hebben, maar als hij de pen hanteert, speelt een lachje om

1) Zijn vader heette Job Sterkenburg en zijn moeder Maria Biesheuvel.

zijn mond. „Het scheen me toe dat ik zo volstrekt niet verbonden was om mijn hoed voor het lezen der liederen af te nemen. Ik heb toch meer dan eens gezien, dat er waren, die het voorlezen van de wet des Heren en van Gods woord door de voorzanger, met bedekten hoofde aanhoorden. Maar dit bleef onopgemerkt, en tenminste werden zij die een dusdanige minachting toonden voor Gods Woord, niet uit de kerk geleid. Dus dacht ik niets te misdoen, daar toch, dunkt me, de liederen van geen hoger weerde zijn dan het woord des Heren.”

Daarvan kan Ds Sjoenis weinig terug hebben. En de bedienaar van de sterke arm wordt nog gevoeliger getroffen, doordat Bastiaan de onderdanigheid zo ver drijft, dat hij in 't vervolg als er een gezang wordt opgegeven heel gehoorzaam zélf de kerk uitgaat.

Vijf jaar later zou de betogende hoed van Bastiaan Sterkenburg school maken te Almkerk. De opvolger van Ds Sjoenis, Gezelle Meerburg, zou tenslotte voor die massademonstratie zwichten. En dat zou deze man des vredes in conflict brengen met de kerkelijke besturen en tot de noodsprong van Afscheiding drijven.

* * *

Bastiaan Sterkenburg is inmiddels voor dominee gaan studeren en is op 12 December 1834 als student te Leiden ingeschreven.

Natuurlijk leeft hij dan nog wel met de gang van zaken te Almkerk mee, te meer, daar vele van zijn verwanten Gezelle Meerburg op de weg der Scheiding volgen. Maar hij kan er zich niet in vinden. Spijtig meldt Meerburg later, dat Sterkenburg „hoogmoedig” is en bij de Afscheiding openbaar komt als „zich verenigende met de vijanden”.

Met zijn gang naar de preekstoel wil het overigens niet vlotten. Daarbij schijnen geldzorgen ook een rol te hebben gespeeld. De in Reveilkringen geziene Amsterdamse oliekooper J. Rooseboom, die zeer met hem is ingenomen, leent hem althans driehonderd gulden om zijn studiën te kunnen voortzetten. Daar komt later nog narigheid van. Rooseboom kan zijn geld alleen terug krijgen door verkoop van een stuk land van vader Job, die zich borg gesteld heeft. Hij blijft dan echter nog met de gemaakte kosten ad veertig gulden zitten, wat, hoewel Bastiaan belooft dat bedrag te zullen vergoeden zo gauw hij kan, niet dienstig is om diens goede naam te bevorderen.

De Burgemeester van Giessendam vertelt naderhand, dat „Sterkenburg slechts zeer korte tijd aan de Hogeschool te Leiden in de voorbereidende wetenschappen en nimmer rechtstreeks in de godgeleerdheid” moet hebben gestudeerd. En Scholte kwalificeert hem dan minder vriendelijk als „een gewezen student, die eerst te Leiden en daarna te Groningen zijn fortuin gezocht heeft, doch er niet in heeft kunnen slagen om in het Hervormd kerkgenootschap onder het talrijke heir van proponenten te worden opgeschreven, maar zich eindelijk zelf bekwaam genoeg heeft geacht”. Zelf vestigt hij de indruk, dat hij uit confessionele overwegingen de studie aan de universiteit niet heeft voortgezet. In een adres toch van April 1840

deelt hij mede, dat hij „vroeger gestudeerd heeft te Leiden, maar wegens gemoedelijke bezwaren in de leerwijze en (wegens) de ontbinding van de eenheidsbanden in het eedsformulier, zich verenigd houdt met de vanouds gereformeerde leer, vastgesteld door de synode van Dordrecht”.

Hoe dit zij: afstuderen doet hij niet²⁾.

Hij gaat oefenen, en komt in het begin van 1840 bij die bezigheid in aanraking met een gezelschapskring te Giessendam, waarvan de grote meerderheid, evenmin als hijzelf, nog niet formeel is afgescheiden. Sedert hij als voorganger in dat gezelschap optreedt breidt de kring zich snel uit. Ook een aantal Sliedrechtenaren is van de partij. En zozeer is men met elkander ingenomen, dat men reeds in April samen een gemeente sticht, die te Giessendam 61 volwassenen en 57 kinderen telt, en te Sliedrecht 17 volwassenen met 9 kinderen.

Wat de informatie over die gemeentevorming aangaat zijn wij weer voornamelijk op het oordeel van tegenstanders aangewezen. Scholte zegt er niet meer van, dan dat Sterkenburg „enige mensen te Giessendam en omstreken bewogen heeft om hem een zogenaamd ambtsgewaad te verschaffen en hem als leraar aan te nemen”. De kerkeraad van de officiële Afgescheiden gemeente te Giessendam weidt naderhand meer uit, en getuigt, dat Sterkenburg „nog bij het Hervormd kerkgenootschap behorend, enige leden der gemeente verleidde om zich met hem te verenigen, en zonder examen, zonder roeping noch bevestiging, op eigen gezag het ambt van leraar aanvaardde, een gemeente vormde, een kerkeraad verkoos en ouderlingen en diakenen aanstelde”. En de Burgemeester van Giessendam weet er niet meer van, dan dat Sterkenburg „eerst als voorganger bij de oefeningen” is opgetreden, „doch later ook in zijn klederdracht zich geheel als leraar of prediker heeft voorgedaan en gedragen”. Hij zegt er voorts nog bij, dat Sterkenburg en zijn aanhang, welke, zeer enkelen uitgezonderd, behoort tot de geringe, zelfs behoeftige stand en vooral tot de minst verlichte klasse, zich uitdrukkelijk tegen formele afscheiding verklaren, niet-tegenstaande zij zich met de daad wel separeren.

Inderdaad vertoont de nieuw-gevormde gemeente geen enkel onderscheid met de andere afgescheiden gemeenten, behalve dat zij prijs stelt op de wonderlijke naam van „verenigde gereformeerde gemeente met de synode van Dordrecht 1618 en 1619”. Zelfs vraagt zij bij haar instituering vrijheid aan met een onder de afgescheidenen gangbaar huishoudelijk reglement, terwijl ook de vereiste verklaring, dat men geen aanspraak zal maken op enige goederen of inkomsten van erkende kerkgenootschappen, grif wordt afgelegd. En hoezeer zij geestelijk wel afgescheiden is, blijkt ten duidelijkste uit haar betuiging, dat het „thans erkende kerkgenootschap opgehouden heeft een met de Leerregels van de Dordtse synode verenigde gereformeerde kerk te zijn”, zodat men „verplicht” is om „zulk een vereniging en kerkelijke gemeenschap op te zeggen tot zolang zulk een ge-

²⁾ Hij is, komende van Leiden, op 6 Februari 1837 ingeschreven aan de Universiteit te Groningen, en heeft daar geen enkel examen gedaan.

nootschap mocht wederkeren tot de vanouds gereformeerde leer". In de naam ligt de ganse pretentie van Sterkenburg en de zijnen, dat zij geen „afscheiding" beogen, besloten.

* * *

Eén typerende trek moet nog vermeld worden. Ze komt uit in de geringe wijzigingen, die Sterkenburg en de zijnen in het van de Afscheidenen overgenomen huishoudelijk reglement hebben aangebracht.

Daaruit blijkt, dat zij onderscheid maken tussen belijdenis der waarheid en belijdenis des geloofs. Het laatste is Gods zaak alleen. Daarom willen zij niet spreken van „weigeren om belijdenis des geloofs af te leggen". In plaats daarvan spreken ze van „weigeren om van het onderwijs der waarheid gebruik te maken, of het de Here behagen mocht hen bekwaam te maken om belijdenis des geloofs af te leggen". Neen, de opvoeding brengt niet verder dan tot de belijdenis der waarheid. Men mag belijdenis van persoonlijk geloof en avondmaalsviering niet als doel daarvan stellen. Pas als degenen die in de leer der waarheid opgevoed zijn, „de betekende zaak des doops", namelijk „de inwendige roeping en trekking des Geestes in de bekering des zondaars", „door Gods genadig voornemen in Jezus Christus mogen deelachtig geworden zijn," — eerst dan staat de toegang tot het avondmaal open.

De „ligging" der kruisgezinden komt hierin, voordat er van enig kerkelijk verband met die groep sprake is, reeds duidelijk openbaar.

* * *

Hoewel Sterkenburg niet tot de Afscheidenen wil behoren, deelt hij wel in de maatregelen daartegen.

Hij houdt aanvankelijk godsdienst oefeningen, regelmatig elke Zondag, ten huize van de winkelierster Tromp en haar zoon. Deswege wordt hij voor de eerste maal geverbaliseerd op Zondag 9 Februari 1840. En niet-tegenstaande hij volgens Scholte de heren rechters te Gorkum bidt en smeekt om hem toch niet te vervolgen en te bedenken dat hij niet tot de Afscheidenen behoort, komt deze preek hem te staan op een boete van vijftig gulden. De huisgenoten komen er met een boete van ieder acht gulden af. De gerechtskosten komen er natuurlijk bij.

Nadat de gemeente is geïnstitueerd en een schuur tot kerk is ingericht, terwijl het aangebouwde huisje Sterkenburg tot pastorie dient, begint de stroom van hoge boeten te vloeien. Wegens samenkomsten te zijnen huize op 12 Juli en 2 Augustus wordt hij veroordeeld tot betaling van telkens vijfenzeventig gulden en de kosten. Dan tenslotte komt sedert 9 Augustus wegens wekelijks geconstateerde overtredingen een wekelijkse eis tot voldoening van een boete van honderd gulden. Dat gaat zo een half jaar voort. Wel wordt een vonnis van 9 September door de Hoge Raad gedeeltelijk vernietigd en de boete door het Provinciaal Gerechtshof op 31 December tot de helft verminderd, daar hij niet wegens het afstaan van zijn woning, doch alleen wegens het leiden der godsdienst oefeningen strafbaar

wordt geacht, maar de Officier van Justitie te Gorinchem weet toch aan zijn trek te komen, door hem nu voor elke dienst afzonderlijk, tweemaal per Zondag, te vervolgen.

Sterkenburg betaalt de boeten niet. En het gevolg is, dat hij op 31 December 1840 in de gevangenis te Gorinchem wordt gegijzeld.

Het heet, dat enkele bemiddelde gemeenteleden hem nog aangeboden hebben, de boeten voor hem te betalen. Maar Sterkenburg moet dat geweigerd hebben met de woorden: „Zion is om niet verkocht, het zal ook zonder geld gelost worden" (Jes. 52 vs 3).

Zijn gevangenschap duurt niet lang. Koning Willem II, wars van alle dwangmaatregelen tegen de Afscheidenen, geeft, zodra hem het geval ter ore komt, bij kabinetsbeschikking van 4 Januari 1841 last, om in afwachting van nader te treffen voorzieningen, die dwangmaatregel onmiddellijk op te schorten. Dienovereenkomstig wordt hij reeds op 6 Januari weer uit zijn gijzeling ontslagen.

Op dezelfde dag echter wordt hij door de Rechtbank te Gorinchem nog eens tot een hoge boete veroordeeld.

Sterkenburg gaat nu op audiëntie bij de Koning, en stelt hem met vrijmoedigheid de belangen van de gereformeerde gezindheid voor, waarop de Koning hem verdere bescherming toezegt.

Bij Koninklijk Besluit van 9 Januari 1841 worden dan ook de voorwaarden voor toelating en erkenning van afgescheiden gemeenten aanmerkelijk verzacht. En aan vervolgden, die daarvan gebruik willen maken, wordt in opdracht des Konings de wenk gegeven, dat zij een rekwest om gratie kunnen indienen.

Die laatste wenk volgt Sterkenburg ook op, als hij begin Maart 1841 opnieuw met lijfswang wordt bedreigd. Alleen maar: het lijkt weinig op een verzoek om gratie. Zijn adres van 8 Maart 1841 is meer een verzoek om rechtsherstel. Als „verkondiger van het evangelie onder het kruis" bij „de verenigde christelijke gereformeerde gemeente met de synode van Dordrecht" vraagt hij de Koning niet minder dan „vernietiging van alle vonnissen en alle gevolgen daarvan".

Bovendien voldoen hij en de zijnen niet aan het Koninklijk Besluit van 9 Januari. Zij stellen wel een adres op om „erkenning en vestiging", maar weigeren pertinent de naam van Christelijke Afscheiden gemeente aan te nemen. Al zijn zij volgens art. 28 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis afgescheiden van degenen die niet van de kerk zijn, afgescheiden van de algemene christelijke kerk zijn ze niet, en daarom wensen ze hun naam te behouden. Wel willen ze beloven geen aanspraak te maken op bezittingen, inkomsten en rechten van het Hervormd kerkgenootschap. Zij „staan die gewillig af op bevel van Jezus: zo iemand met u rechten wil en uw rok nemen, laat hem ook de mantel. Hun ogen verschonen bij hun uitgang uit het Hervormd kerkgenootschap ook hun huisraad niet."

Op 20 Maart 1841 leveren Sterkenburg en twee ouderlingen het adres persoonlijk bij de Minister van Eredienst in. Deze heeft met hen, gelijk hij zelf zegt, „een zeer minzaam gesprek", waarin hij hen tracht over te halen

om toch voor hun gemeente toelating te vragen onder een naam, waarin het woord Gereformeerd niet voorkomt. Maar Sterkenburg weigert dit pertinent. Hij staat op zijn recht om vrijelijk als gereformeerd predikant te preken in de met de synode van Dordrecht verenigde gereformeerde kerk. De Minister spreekt dan de vrees uit, dat hij nimmer van vervolging zal worden ontslagen, daar de Regering hem dit recht nooit zal geven. Waarop Sterkenburg besluit: „Er kome van, wat komt; ik mag niet anders handelen; God doe wat goed is in zijn ogen”.

Hij laat het er echter niet bij zitten, en gaat op 27 Maart daaraanvolgende wederom, nu te Rotterdam, bij de Koning op de openbare audiëntie. Hij heeft een adres bij zich, waarin hij nogmaals aandringt op erkenning onder de begeerde naam.

De Koning ontvangt hem hartelijk. „Wel Sterkenburg, hoe gaat het?” „Hoe zou het gaan, Sire, zolang de overheid nog steeds de kerk vervolgt?” Hij wijst vervolgens de Koning op diens roeping, ook als nazaat van Prins Willem I, om op grond van art. 36 der Nederlandse Geloofsbelijdenis Christus' rechten in de kerk van Nederland te handhaven.

Bewogen luistert de Koning toe. Tenslotte zegt hij: „Daar kan ik thans niets meer aan doen; dit recht is mij als vorst ontnomen”. Waarop Sterkenburg repliceert: „Met God kan alles, Sire”.

Zo luidt de overlevering van dit gesprek.

Vaststaand feit is, dat de Koning na die audiëntie op 27 Maart bij kabinetsbeschikking aan de Ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken zijn „verlangen kenbaar” maakt, „dat, ofschoon deze afgescheidenen niet erkend zijn, echter maatregelen worden genomen om hen niet te bemoeilijken en om hen voor vervolgingen vrij te waren, in afwachting dat over hun erkenning als gemeente zal zijn uitspraak gedaan”.

Voordat het bericht daarvan bij de Officier van Justitie te Gorinchem binnenkomt, is deze echter reeds, hoewel hij nog een aantal procesverbalen heeft liggen, voorlopig met vervolging opgehouden. Spijtig merkt hij op, dat hij dit gedaan heeft „in het belang van de achtbaarheid der justitie, daar het voorschands zeker is, dat de vonnissen toch niet ten uitvoer worden gelegd.”

Hij heeft het goed bekeken.

Ofschoon de Hoge Raad Sterkenburgs rekwest om gratie als „hoogst ongepast” en „s Konings aandacht geheel onwaardig” kwalificeert en zowel dit college als de Minister van Eredienst vanwege zijn „verregaande hardnekkigheid” daarover een ongunstig advies uitbrengen, besluit de Koning toch om hem de boeten, waartoe hij bij eenentwintig vonnissen tot een totaal bedrag van f 1975.— is veroordeeld, kwijt te schelden. De kosten moet hij wel betalen, maar ook ten aanzien hiervan krijgt het Ministerie van Financiën opdracht, om de betaling gemakkelijk te maken en bij de invordering met toegevendheid te werk te gaan.

Nog verder gaat de Koning. Bij kabinetsbeschikking van 6 Mei 1841 verzoekt hij de Minister van Eredienst om te overwegen, „of er niet een middenweg te vinden ware, ten einde althans te voorkomen, dat „de indieners van de rekwesten van 20 en 27 Maart „aan rechterlijke vervol-

gingen blijven blootgesteld, en wel in dier voege, dat ofschoon hun verzoek, zoals het is liggende, werd afgewezen, aan dezelve echter gelijktijdig een zodanige vergunning wierd verleend, als voor hen nodig is om buiten de termen der strafwet te blijven. Zonder deze of enige andere soortgelijke maatregel is het naar Zijner Majesteits inzien te duchten, dat er om deze lieden wederom vervolgingen zullen plaats hebben, van welke Hoogstdezelve het wenselijk acht dat zij zoveel mogelijk worden gevrijwaard”.

De oplossing wordt gevonden, doordat de adressanten bericht krijgen, dat ze als bijzondere personen een vergunning voor godsdienstig samenkomen kunnen aanvragen bij het plaatselijk bestuur. De zaak wordt soepel geregeld, en — dan is de vervolging te Giessendam voorbij.

* * *

Intussen is de positie van Sterkenburg en de zijnen volkomen gelijk geworden aan die der kruisgezinden. En klaarblijkelijk hebben zij elkander in Maart 1841 ook reeds gevonden.

Immers, in hun adres van 20 Maart verwijzen zij niet meer naar een eigen huishoudelijk reglement, maar naar de Dordtse kerkenordening, waarnaar zij onder het bekende voorbehoud verklaren zich „met andere gemeenten in ons vaderland, waarmede zij verenigd zijn”, te zullen gedragen.

Bovendien blijkt uit dit adres, dat zijn aanhang zich dan, behalve over Giessendam en Sliedrecht, ook over Hardinxveld heeft uitgebreid.

Zijn gemeente is er echter niet groter op geworden. Een groot deel, de ambtsdragers inclus, heeft zich bij de Afgescheidenen aangesloten. Volgens hen is Sterkenburg, die dit persé niet heeft gewild, slechts „met een gemengd hoopje” overgebleven. Zozeer heeft de wederkeer van de Afgescheidenen tot de Dordtse kerkorde, gelijk aan de kruisgezinden in 't gemeen, ook Sterkenburg de wind uit de zeilen genomen.

* * *

In het nieuwe kerkverband is Sterkenburg geen sterke figuur.

Op de vergadering van Juni 1841 te Kampen is hij niet aanwezig en wordt over hem ook niet gesproken.

Wel doet hij mee aan de voorbereiding van de Algemene vergadering van de Oud-Gereformeerde kerk in Nederland, die in de voorzomer van 1844 te Linschoten bijeenkomt, en bekleedt hij daar het scribaat.

Maar leiding geeft hij niet.

't Is net, of hij in officiëel kerkelijk leven niet aarden kan. Of is het de teleurstelling over het niet bereiken van zijn ideaal: de herleving van de aloude gereformeerde kerk, die bij hem de fine fleur er wat af doet gaan?

* * *

Hoe dit zij: zijn maatschappelijke omstandigheden heeft hij althans niet mee.

Zeker, sedert 1841 kan hij te Giessendam ongestoord het evangelie verkondigen. Hij kan zelfs aan trouwen denken, en treedt op 13 Augustus

1841 te Gorinchem in het huwelijk met de dertigjarige dochter van een grofsmid aldaar, Feija Josiena de Kruijff geheten. Hij krijgt ook kinderen ³⁾).

Maar dit is geen teken van toenemende welstand. Er wordt in de pastorie, „buitendams verwijderd van de dijk no. 98”, waar men moet leven van de geef, armoede geleden. Het is allicht voor hem een uitkomst, als hij in het najaar van 1845 te Nieuwerkerk op Duiveland wordt beroepen. Immers aldus luidt een bericht van de kerkeraad van de Christelijke Afgescheiden gemeente aldaar: „Na een treurig verblijf van weinige jaren is hij in een armoedige toestand naar een dorp in Zeeland vertrokken”.

* * *

Op 4 December 1845 komt Sterkenburg op zijn nieuwe uitgestrekte werkerterrein aan. Ouwerkerk, Oosterland, Haamstede, Burgh en Bruinisse vallen er ook onder. Vroeger heeft Buddingh te Nieuwerkerk een gemeente gesticht, maar die gemeente is in de laatste jaren ingezonken. Tenslotte is de plaatselijke leidsman, Dirk van Farowé, in contact getreden met Van den Oever, en deze heeft een half jaar geleden opnieuw de ambten ingesteld.

Samen met Van Farowé, in wiens schuur de godsdienstoefeningen weer zullen worden gehouden, gaat Sterkenburg een week na aankomst op audiëntie bij het dagelijks bestuur der burgerlijke gemeente, dat hen in de gelegenheid gesteld heeft om hun belangen kenbaar te maken.

Sterkenburg zegt dan, dat hij op Zondagnamiddag 14 December te Nieuwerkerk het Woord zal gaan verkondigen, en hij nodigt burgemeester, assessoren en verdere leden van het gemeentebestuur vriendelijk uit om daarbij tegenwoordig te zijn. Er zal voor goede gereserveerde plaatsen worden gezorgd. „Nietwaar, broeder van Farowé?”

De vriendelijke uitnodiging wordt echter genegeerd. In plaats daarvan krijgt Sterkenburg te horen, dat men, indien hij voortgaat met „de uitoefening van zijn godsdienstleer”, genoodzaakt zal zijn om procesverbaal op te maken. Hij krijgt nog een maand respijt om zich van een koninklijke vrijbrief op grond van het besluit van 9 Januari 1841 te voorzien.

Sterkenburg weert die coulance af. Een dag of een maand is hem precies om 't even. Hij zal voortgaan met de verkondiging van de leer des goddelijken Woords. Al zouden er ook „moordschavotten en brandstapels voor hem worden opgericht, hij hoopt in die leer te volharden voor zijn koning Jezus, zolang het bloed door zijn aderen vloeit”.

Op Zondagmorgen 14 December wordt Sterkenburg door Van den Oever in tegenwoordigheid van ongeveer driehonderd mensen in het ambt bevestigd met een preek over Ezech. 3 vs 17. 's Namiddags doet Sterkenburg zijn intrede, voor ongeveer vierhonderd mensen het Woord bedienend uit Col. 4 vs 3.

Ook de veldwachter heeft op die dag dienst. 's Morgens vraagt hij aan het begin aan Van den Oever, of deze voornemens is dienst te verrichten.

³⁾ Zijn oudste, Samuël, wordt geboren op 25 Augustus 1842. Drie jaar later ongeveer, in 1845, komt zijn zoon Paulus ter wereld. Nog drie jaar later krijgt hij een dochtertje, Johanna.

Het antwoord luidt: „Met Gods hulp, ja”. „Dan heb ik van de Burge-meester in last om procesverbaal op te maken”. Van den Oever repliceert laconiek: „het is wel”. Sterkenburg laat zich 's middags evenmin afschrikken. „Ik zal het procesverbaal met liefde afwachten, en met Gods hulp treed ik op.”

En dat gaat vervolgens zo door. Steeds is de dienaar der wet ter plaatse en schrijft zijn sober relaas.

De gevolgen blijven niet uit. Af en toe wijst de Rechtbank te Zierikzee vonnis over een groot aantal overtredingen. Elke dienst kost Sterkenburg en Dirk van Farowé en ieder die daarbij op enigerlei wijze in functie is geweest, steevast tien gulden. Zulke boeten ontvangt Sterkenburg welgeteld eenentachtig maal, en zijn ouderling nog enige keren meer.

Tevergeefs dienen Van Farowé en de anderen, Van den Oever inclusief, op 26 Februari 1846 en nog eens op 3 April een rekwist om gratie bij de Koning in. Ze zijn lang genoeg gewaarschuwd, oordeelt de Hoge Raad, en de Koning treedt niet meer tussenbeide.

Sterkenburg zelf doet aan deze verzoeken om gratie niet mee. Hij „vindt geen vrijheid voor zijn geweten om aan de Koning om gratie te verzoeken, dewijl hij zich overtuigd houdt, niets tegen zijn geweten, noch tegen de Gereformeerde leer van 1618 en 1619, die in de Grondwet van 1815 gewaarborgd is, te hebben gedaan”.

Wel dient hij op 27 Februari een ander rekwist bij de Koning in, om met de anderen van vervolging te worden ontslagen en toegelaten te worden als een Christelijke Gereformeerde gemeente onder het kruis. Ook dit adres wordt zonder meer van de hand gewezen.

Begin Mei daaraanvolgende gaan Sterkenburg en zijn ouderling nog eens persoonlijk naar Den Haag om hun belangen te bepleiten.

Zij hebben een op 2 Mei gedateerd adres bij zich, waarin zij zich aandienen als „belijders van de Christelijke Gereformeerde gezindheid”. Als zodanig klagen ze over de vervolging, die hun ten onrechte wordt aangedaan. Het Nederlands Hervormde kerkgenootschap is vals geworden, maar de oude Gereformeerde kerk bleef in een klein getal belijders bestaan. Daarom „kunnen zij het Koninklijk Besluit van 9 Januari 1841 met een goede en onergerlijke consciëntie niet aannemen”. In die omstandigheid worden zij nu „gedreigd met verkoping van hun goederen of desnoods lijfswang”. En wel worden zij „liever gekerkerd dan Gode ongehoorzaam te zijn”, „maar vanwaar zullen onze vrouwen en kinderen dan brood bekomen?” Daarom verzoeken zij de Koning dringend om hen van de „ten onrechte opgelegde boeten en kosten te ontheffen”.

Sterkenburg herinnert de Koning daarbij aan de bescherming, die hij te Giessendam onder zijn vaderlijke regering heeft genoten.

Ook attendeert hij erop, dat hij in dorpslasten met zijn Hervormde collega is gelijkgesteld, hoewel hij geen tractement noch middelen van bestaan heeft, maar moet leven van liefdadigheid.

Kunnen zij echter zo geen verhoring krijgen, dan behage het de Koning om hun een land aan te wijzen, „waar zij de gereformeerde godsdienst

vrij kunnen uitoefenen", en „hen dan vrij van alle boeten en justitiekosten te laten trekken". Dan zullen zij „hierin de wille Gods beproeven", „hoewel het hun een smerte zoude zijn hun wieg en bakermat te moeten verlaten".

De bedoeling is, dat Sterkenburg en Van Farowé dit adres van hun kerkeraad persoonlijk „in handen zijner Majesteit" overgeven. Maar de reis blijkt „vruchteloos, daar noch de Koning, noch zijn Minister, noch enig regeerder hun enig gehoor verlenen wil". De Koning schrijft zelfs eigenhandig op het afwijzend advies, dat de Ministers van Eredienst en Justitie op 10 Juli op het ingeleverde rekwest uitbrengen, het woord „conform".

Eind Mei hebben zij reeds een allerlaatste waarschuwing ontvangen om boeten en kosten tot een bedrag van f 1576.— te betalen, daar anders tot verkoop bij executie of lijfswang zal worden overgegaan. Hoe dat afgelopen is, meldt de historie niet. Waarschijnlijk heeft er een executoriale verkoop van goederen van Van Farowé plaats gevonden.

Tenslotte komt er echter aan het laatste vervolgingsbedrijf een einde.

Dit heeft een dubbele reden.

Allereerst worden een aantal vonnissen tegen Sterkenburg en zijn voorzanger op 18 Januari 1847 door de Hoge Raad in cassatie vernietigd. Dit hoogste rechtscollege verklaart dan, dat het doen der veroordeelden „noch misdaad, noch wanbedrijf noch overtreding daartelt" en „ontslaat hen te dezer zake van alle rechtsvervolging".

In de tweede plaats heeft Sterkenburg eind 1846 even over de grens van de gemeente Oosterland zelf een voormalige arbeiderswoning gekocht en de schuur voor plaats van samenkomst ingericht. Hij heeft dat gedaan met behulp van een hypotheek van f 2500.—. Daar hij nu voortaan slechts over zijn eigendom beschikt, wordt hij door de Rechtbank te Zierikzee op 19 Januari 1847 ook in dezen buiten strafvordering gesteld.

Ten overvloede heeft de gemeenteraad van Oosterland met algemene stemmen Sterkenburg verlof gegeven tot het houden van godsdienstoefeningen in gezegd gebouw.

Met dit al behoort de laatste toepassing van de Napoleontische strafwet op godsdienstige samenkomsten in Nederland eindelijk tot het verleden.

* * *

Helaas worden de vervolgingen door interne moeilijkheden in Sterkenburgs gemeente vervangen.

Eerst ontstaat er een heftige ruzie tussen Dirk van Farowé en de overige leden van de kerkeraad. De oorzaak daarvan is niet bekend. Het gelukt echter in November 1846 de kerkvisitatoren Van den Oever en Noorduyn, na heel veel moeite, om de twist bij te leggen, zodat allen elkander weer de broederhand toereiken.

Later botert het in de gemeente weer niet. Op de Algemene vergadering toch van April 1849 vraagt Sterkenburg zelf een extra kerkvisiteatie aan, ten einde de geschillen in zijn gemeente te vereffenen. De moeilijkheid

ligt dan niet, althans niet uitsluitend bij Dirk van Farowé, want die vertrekt reeds op 1 Mei 1849 naar Noord-Amerika. Maar er zijn anderen, die „in miskenning liggen van onze kerkstaat". Blijkbaar is er een deel der gemeente, dat sterke sympathieën koestert jegens Van Dijke, de leider van een tak der Ledeboeriaanse gemeenten.

In deze heeft zelfs Van den Oever geen succes. De mensen laten zich niet tot rede brengen, en hij kan op de volgende vergadering niet anders dan de mislukking van zijn zending rapporteren.

* * *

Overigens staat Sterkenburg zelf in die tijd bij de kruisgemeenten nog in ongeschokt aanzien.

In 1850 sticht hij nog een gemeente te Oud-Vossemeer, en in datzelfde jaar wordt hij praeses van de Algemene vergadering. In die functie leidt hij ook de voorbesprekingen van de Algemene vergadering van Mei 1851 te Apeldoorn met een deputatie van de Afscheidenen over een eventuele vereniging met die kerkengroep.

Sterkenburg vraagt de deputatie wat het doel is van haar komst. Dan houdt Van Velzen „een treffelijke aanspraak" naar aanleiding van Joh. 17 : 22b, „waarmede alle harten der broederen volkomen instemmen en verenigd zijn". Over de grondslag der vereniging: „de leer en kerkregering van de Gereformeerde kerk in Nederland", is men het ook aanstonds hartelijk eens. Als de commissie voorts als de intentie van haar synode kenbaar maakt, dat men de herders en leraars der kruisgemeenten wil erkennen en hun krachtens de vereniging een zending wil verlenen onder de christelijke afgescheidenen, is men ook op dit tere punt aanvankelijk bevredigd. Maar de kwestie van de naam en van de aangenomen vrijheid blijft voor de ganse vergadering een heet hangijzer, en de zaak der vereniging blijft tenslotte op deze punten hangen.

* * *

Sterkenburg is omstreeks die tijd uit Oosterland vertrokken en predikant te Haarlem geworden.⁴⁾

Daar gaat het spoedig helemaal mis. Hij krijgt met zijn kerkeraad ruzie in verband met de aankoop van een kerk; een ruzie, die zo hoog loopt, dat men handgemeen raakt. Een diaken en twee kerkmeesters, die hem daarbij mishandelen, moeten daarvoor nog drie dagen de gevangenis in. Maar Sterkenburg zelf gaat blijkbaar ook niet vrijuit. Hij wordt tenminste op een buitengewone vergadering, welke op 11 November 1851 te Haarlem wordt gehouden, „om verscheidene wettige redenen gecensureerd en geschorst". Het heet, dat hij zich aan „wangedrag en sluwe handel" heeft schuldig gemaakt. En daar hij „hardnekkig en halsstarrig blijft voortgaan in zijn verkeerde handelingen", wordt hij op de buitengewone vergadering van 10 en 11 December d.a.v. „finaal van zijn post ontzet".

⁴⁾ Op 6 Mei 1851 is hij te Apeldoorn reeds als afgevaardigde van de gemeente Haarlem aanwezig. In het Haarlemse bevolkingsregister wordt hij echter pas op 7 Juni 1851 als met vrouw en drie kinderen ingekomen uit Oosterland ingeschreven.

Hij blijft voorlopig wonen op de Oudegracht te Haarlem, met een groepje van tien personen om zich verenigd.

Hij heeft het dan financieel bijzonder moeilijk, daar ook de weinigen die hem trouw gebleven zijn, niet in het minst trachten in zijn onderhoud te voorzien. Geen wonder, dat hij bij alle zorgen hevig prikkelbaar wordt. Zo erg, dat zijn aanhangers, die overigens geen enkele aanmerking op zijn prediking hebben, tenslotte zeggen hem niet meer te kunnen horen, „wegens het driftig bestaan dat hij gedurig openbaart”.

Ook zijn vrouw schijnt hij omstreeks deze tijd te hebben verloren.

* * *

Aldus vrijwel geheel vereenzaamd en verlaten, zoekt hij tenslotte toch vereniging met de Christelijke Afscheidenen.

Hij wendt zich daartoe tot de Provinciale vergadering van Noord-Holland, maar deze verwijst hem naar de kerkeraad van Amsterdam, waaronder Haarlem ressorteert, en naar de classis.

Op 31 Mei 1853 komt hij dan te Amsterdam ter kerkeraadsvergadering, en herhaalt daar zijn verzoek om een „christelijke vereniging” voor zich en de tien personen die met hem verbonden zijn. Men belooft hem, zijn zaken te zullen onderzoeken en hem te zullen berichten wanneer het classis is, opdat hij zo nodig vervolgens daar kan verschijnen.

Het beloofde onderzoek vindt metterdaad plaats, en grondig ook. Men stuurt een commissie naar de oliekoper Rooseboom, die naar het heet geld van hem moet hebben. Eveneens naar de Hervormde emeritus-predikant J. van Velsen, met wiens dochter Sterkenburg gezegd heeft te verkeren. Ook stuurt men een commissie naar Haarlem om zijn zaak bij zijn aanhang te onderzoeken. En tenslotte verzoekt men nog Ds Gezelle Meerburg van Almkerk en de kerkeraad van Giessendam schriftelijk om inlichtingen.

’t Haalt echter niet veel uit. Rooseboom vertelt zijn verhaal over de lening, die Sterkenburg vroeger van hem heeft ontvangen, en van de beloofde veertig gulden die hij nog nooit heeft betaald. De emeritus-dominee houdt zich op de vlakte. Hij noemt hem zijn „dwalende broeder”, en verklaart op een desbetreffende vraag, dat hij wel blijken heeft gegeven het geld van een ander te gebruiken, ofschoon hij zich daar verder niet mee wil inlaten. Hoe voorts Gezelle Meerburg en de Giessendammers, benevens zijn aanhangers te Haarlem over hem denken, is reeds vroeger verteld. Eigenlijk komt er niets ergerlijks voor de dag. Zelfs is een getuigenis uit Haarlem van een juffrouw, die geld geleend had voor de aankoop van een kerk, ontlastend door Sterkenburg, en belastend voor de classicale commissie, die bij de kruisgezinden zijn zaak behandeld heeft.

Al deze dingen worden verhandeld op de classicale vergadering van 2 Augustus 1853 te Amsterdam. En het zou er niet ongunstig voor hem hebben uitgezien, ware zijn vroegere collega W. H. van Leeuwen, die zich kort tevoren met de Afscheidenen verenigd heeft, niet aanwezig geweest. Deze ex-schoolmeester, die wel vaker minder hartelijk tegenover vroegere

collega's optreedt, noemt Sterkenburg een „onoprecht, huichelachtig, willekeurig, heerszuchtig en gevaarlijk mens, die altijd met draaierijen is omgegaan, zodat het niet raadzaam is hem aan te nemen”. Bewijzen doet hij echter niets. Toch is de classis nu huiverig om zelf te beslissen, en zij besluit om de zaak weer op de Provinciale vergadering te brengen.

Sterkenburg is zelf niet aanwezig, als dit besluit valt. Hij is wel ontboden, maar nadat zijn zaak behandeld is, komt er een briefje van hem binnen, waarin hij verklaart, dat hevige kiespijn hem heeft verhinderd, die morgen op reis te gaan.

In dat briefje verklaart hij nog eens, dat het zijn bedoeling is om „in de schoot der kerk te worden opgenomen, tot bevordering van de christelijke eenheid”. Mocht de Here hem langer in zijn wijngaard willen gebruiken als bedienaar van het evangelie, dan zou hij zodoende ruimer arbeidsveld vinden en meer geordend kunnen optreden. Zijnerzijds stelt hij slechts als voorwaarde, dat hij „niet verplicht wordt om de vrijheid aan te nemen, zoals ze door de meeste afgescheiden gemeenten aangenomen is”, en dat hij zodoende niet gedwongen wordt om de naam „Gereformeerd” prijs te geven. Hij spreekt tenslotte nog de hoop uit, „dat de vergadering over hem zal handelen, om hem, zodanig als hij is, in de schoot der kerk op te nemen, niet met de gemeente, maar met de zijnen; hem persoonlijk als bedienaar van het evangelie”.

Men besluit deze brief bij de stukken te voegen, die aan de Provinciale vergadering zullen worden overgelegd.

Helaas zijn de volgende provinciale acten verloren gegaan. Maar de gang van zaken laat zich denken. Men blijft huiverig om deze vreemde eend in de afgescheiden bijt op te nemen. Vast staat, dat hij tenslotte niet wordt aanvaard.

* * *

Enige jaren later is de Bommelerwaard zijn voornaamste arbeidsterrein. Hij moet daar veelvuldig hebben gepreekt.⁵⁾

Hij woont in die tijd rond 1861 opnieuw te Giessendam. Ongetwijfeld heeft hij weer banden aangeknoopt met zijn oude volkje, dat met Wust buiten de kruisgemeenten is geraakt. Officieel is hij daar echter niet beroepen. Immers hij noemt zich „predikant volgens Markus 16 : 15, 16”, een predikant dus, die er overal op uittrekt.

In het najaar van 1864 wordt het naburige Papendrecht als zijn woonplaats vermeld.

Daar bereikt hem het verzoek van een oefenaar, C. Dominicus van Kattendijke op Zuidbeveland, om voor de om hem verenigde groep de ambten in te stellen.

5) Eén van die preken is in druk verschenen. Hij hield haar op de eerste Zondag na de watervloed in de Bommelerwaard van 14 Januari 1861. De titel luidt: „De watersnood. Gods roepende stem aan het Nederlandse volk tot bekering”. De tekst is sprekend. „Indien gij u niet bekeert, zo zult gij allen insgelijks vergaan”, Lukas 13 vs 5b. De uitgave was ten bate van de vele slachtoffers.

Sterkenburg preekt dientengevolge op 7 December 1864 in „de tent der samenkomst”, een van binnen geheel rood geschilderde houten loods. De volgende avond is men daar weer present. Dan leest Sterkenburg de artikelen 27–32 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis voor en vraagt alle aanwezigen af, of zij begeren in die weg en op die grondslag zich aan elkaar te verbinden. Vervolgens worden de ambtsdragers gekozen.

Op 29 Januari is hij er weer om de gekozen ambtsdragers te bevestigen. En dan legt hij er grote nadruk op, dat het *niet* de bedoeling is, „om een bijzonder kerkgenootschap op te richten”. Maar hij bevestigt die ambtsdragers voor allen in de wijde omtrek, die geen kerkelijk genootschap weten te kiezen, maar niettemin wensen te volharden bij de in de Belijdenis vervatte leer der gereformeerde vaders.

De volgende Zondag preekt Sterkenburg nog eens te Kattendijke en doopt er elf kinderen. Drie maanden later houdt hij er voorbereiding en bedient er het avondmaal.

* * *

Niet lang daarna moet hij zich gevestigd hebben te Amerongen. Hij tracht daar als boer in zijn levensonderhoud te voorzien. Ook heeft hij daar een kleine kring om zich heen, in wier gezelschap hij af en toe voorgaat. Meestal echter gaat hij ook van daar uit voor de Zondag op reis, dikwijls naar de Bommelerwaard.

Van een van die reizen over de Lek wordt nog een anecdote verteld. Als hij op reis gaat, geschiedt dat in de eerste tijd altijd nog in het oude ambtsgewaad met de bekende driekante steek. Maar op een keer, terwijl hij met een roeiboot naar de overkant wordt gebracht, waait zijn steek in het water. Hij ziet daarin dan een aanwijzing des Heren om zich voortaan van het oude ambtsgewaad te ontdoen.

Te Amerongen treft hem ook eenmaal een ernstige ramp. Zijn kleine hofstede brandt tot de grond toe af. Door bijdragen van heinde-en-verwonderde vrienden wordt hij echter in staat gesteld om zijn doening weer te laten opbouwen.

In 1867 hebben we weer een vast punt. Hij probeert dan namelijk weer in een officiële kerkgemeenschap te worden opgenomen. Blijkbaar voelt hij, dat hij nu wel kan pretenderen de gereformeerde gezindheid te vergaderen, maar dat het resultaat niets anders is dan een klein groepje apart.

Op 18 September 1867 doet hij aan de secretaris van de synodale commissie van de kruisgemeenten, Ds Engelberts, het mondelinge verzoek, met zijn gemeente te Amerongen weer in die kring te worden opgenomen. De synodale commissie verwijst hem echter op 11 December d.a.v. naar de Algemene vergadering. De notulen van die instantie zwijgen evenwel in 1868 over hem in alle talen.

In 1869 ziet hij zijn schoonste kans: meedoen met de hereniging tussen afgescheidenen en kruisgezinden op katholiek-gereformeerde basis.

Op de synode der Afgescheidenen te Middelburg is hij in persoon aanwezig met een lastbrief van opzieners van op zichzelf staande gemeenten,

om — zo heet het — „mede de vereniging met ons te beproeven”. Hij wordt echter verwezen naar de synode der kruisgemeenten, daar hij door die gemeenschap kerkelijk behandeld is. Als hij „zijn zaken met die broeders in het reine” gebracht heeft en „door hen in zijn bediening hersteld” is, kan hij „langs die weg” met de vereniging meedoen. De kruisgezinden begeren hem echter niet terug. Hij wordt afgewezen, nadat men „vroegere notulen heeft ingezien en nadere getuigenissen ingewonnen”.

* * *

Voortaan gaat Sterkenburg zonder verder omzien voort om gereformeerde samenkomsten of vergaderingen te stichten en te verzorgen, zonder daarmee een bijzondere kerkformatie te beogen.

Voorlopig blijft het centrum van zijn werkzaamheid als „leraar der Gereformeerde kerk” gevestigd te Amerongen. Van daar uit sticht hij omstreeks 1880 een „gereformeerde samenkomst” met ouderlingen en diakenen in de omgeving van Alblasserdam te midden waarvan hij zich op 25 April 1888 metterwoon vestigt.

Hier, te Kinderdijk, komt zijn zwerversleven tot rust. Hij wordt bemind door zijn vrienden en is geacht door allen. De jeugd heeft ontzag voor zijn vermanend woord, als hij hen betrapt op dobbelspel of straatslenteren op Zondag. Op de catechisatie weet hij zijn leerlingen te boeien, en met prijzen spoort hij hen aan tot grondig leren. Sommigen krijgt hij zover, dat ze de Nederlandse Geloofsbelijdenis achtereen kunnen opzeggen.

* * *

Zijn kring heeft naderhand een aanmerkelijke uitbreiding gekregen. Op plaatsen als Capelle aan de IJssel, Slidrecht, Hendrik-Ido-Ambacht en Schiedam zijn thans ook voorgangers werkzaam in zijn geest.⁶⁾

Het karakter van de door deze voorgangers verzorgde samenkomsten is, overeenkomstig de bedoeling van Sterkenburg, zwevend. Men noemt zich geen „kerk” of „gemeente”, maar heeft het over „onze samenkomst” of „onze gemeenschap”. Leden in de kerkrechtelijke zin van het woord zijn er niet. Op sommige plaatsen noemt men zich desgevraagd „hervormd”, en betaalt men nog kerkelijke belasting aan de Hervormde kerk. Als gemeenschap heeft men dan ook geen rechtspersoonlijkheid. Zelfs zijn er thans geen officiële ouderlingen en diakenen meer, al behartigt een soort bestuur het huisbezoek en de armenzorg. Kerkverband bestaat er alleen in zoverre, dat de geordende predikanten in de samenkomsten die geen geordende voorganger bezitten, doop en avondmaal bedienen, en ook wel eens over en weer preken.

⁶⁾ In 1896 is een oefenaar van boerenafkomst, een zekere Hendrik Stam (27 Juni 1838—5 Mei 1916) van Capelle a. d. IJssel door hem bevestigd in het ambt. Deze heeft op zijn beurt weer J. H. Bogaard, een afgezette godsdienstonderwijzer uit de Ned. Herv. kerk te Slidrecht geordend. Bogaard heeft, na het „verslag van hun roeping” te hebben aangehoord, H. Vlot te Capelle a. d. IJssel, H. Hofman te Schiedam en A. Bijkerk te Slidrecht tot de dienst ingeleid, en Hofman op zijn beurt weer G. van den Breevaart te Hendrik-Ido-Ambacht. De voorganger te Alblasserdam, A. P. Verloop, is pas op 9 Juli 1951 door Ds Hofman in het ambt bevestigd.

Kras gezegd: men wenst geen aparte kerk te zijn en geen aparte naam te dragen, omdat men elke kerkvorming buiten de éne Gereformeerde of Hervormde kerk veroordeelt, al is het dat men daarbuiten een nooddak heeft gevormd.

Sterkenburg is heel oud geworden, en heeft vrijwel tot het einde toe gepredikt. De laatste maal gaat hij voor op 30 Juli 1899. Hij heeft dan tot tekst genomen: „ik ben niet gekomen met uitnemendheid van woorden of van wijsheid, want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u, dan Jezus Christus en dien gekruisigd”.

Op 18 Januari 1900 gaat tenslotte de man met katholiek-gereformeerde idealen uit zijn noodwoning heen naar de plaats, waar de kerk van Christus niet meer is verscheurd.

*

DE PAUS DER KRUISGEZINDEN

Op 14 Februari 1802 komt Cornelis van den Oever in het kleine plaatsje Valkenburg onder Rijnsburg de wereld binnen. Zijn vader is daar timmerman en z'n moeder verdient er wat bij met naaien.

Die moeder is een vrome vrouw. Helaas sterft ze, als de jongen nog maar amper acht jaar is.

Op school is het ventje leergierig. Men vindt dat hij straks best „meester” kan worden. Maar dat kan vader Van den Oever niet betalen. Hij doet hem al gauw bij een schipper, om zelf de kost te verdienen.

In zijn vlegeljaren blijft er niet veel over van de godsdienstige indrukken, die hij in zijn prille jeugd heeft ontvangen. Hij houdt meer van een borrel dan van een preek, en kaartspel is een geliefkoosde bezigheid voor vrije Zondagsuren.

Lui is hij niet, en pas meerderjarig, wordt hij te Schiedam zetschipper op de pakschuit naar Rotterdam. Daar kan hij op trouwen, en op 14 December 1823 stapt hij met Kaatje van der Bil, de toekomstige moeder van zijn dertien kinderen, in de huwelijksboot.

De wilde haren gaan er dan wat af. Kees wordt godsdienstig. Onder invloed van een preek over de opwekking van de jongeling te Naïm is hij „in de ruimte gesteld”.

Omstreeks 1832 komt hij in kennis met Cors Noorduyn van Noordwijk aan Zee, die hem tot een broeder wordt en dieper inleidt in de waarheid. Tijdens een ernstige ziekte in 1833 leest hij het boek Ezechiël, en het „mensenkind graaf dieper” grijpt hem machtig aan.

Van deze tijd dateert zijn geestelijke breuk met het Hervormd kerkgenootschap. Hij geeft „zijn scheidbrief aan zulk een trouweloze en afvallige kerk” en sticht zichzelf. Als hij kerkt, gaat hij naar Overschie, waar Ds D. Tjeenk nog de zuivere waarheid verkondigt.

Tengevolge van zijn ziekte moet de anders sterke kerel zijn baan opgeven. Hij vestigt zich dan te Rotterdam en begint mensen om zich heen te verzamelen, aan wie hij, als trouw discipel van Noorduyn, oude schrijvers voorleest en catechetisch onderwijs geeft. Zo wordt hij langzamerhand tot oefenaar gevormd. Overigens lijdt hij in die tijd met zijn groeiend gezin heel wat armoede.

Als zich in 1836 de Afscheiding ook te Rotterdam doorzet, is hij mee van de partij. Aanstands dient hij de jonge gemeente als ouderling.

Lang houdt hij het evenwel in die kring niet vol. Ook voor hem wordt het tornen aan de Dordtse kerkenordening en het publiek prijsgeven van de pretentie dat men de aloude Gereformeerde kerk is, het struikelblok.

De geschiedenis met Noorduyn, die nog altijd met hem in broederlijk contact staat, zal zijn houding wel mede hebben bepaald.

Gedurende korte tijd wordt zijn verblijf te Rotterdam nog onderbroken. Maar in de loop van 1841 vestigt hij zich definitief aldaar aan de Raampoortlaan. Hij vergadert daar als oefenaar een vaste kring van toehoorders om zich heen en tracht op die manier verder aan de kost te komen.

* * *

Nu, oefenen kán hij.

Daarvan getuigt een preek — waarschijnlijk de eerste —, die hij op dringend verzoek van zijn vrienden in 1842 te Rotterdam voor zijn rekening laat drukken: „Gods waarschuwing en bedreiging aan de inwoners van Juda en Jeruzalem, uit Zephanja 1 : 2. Volgens den tekst verklaard, overgebracht en toegepast op de inwoners van Nederland; door C. V. D. O.”

De preek gaat over het woord: Ik zal ganselijk alles wegrapen uit dezen lande, spreekt de Here.

Na een voorafpraak over het woord van Jezus: Simon, Ik heb u, wat te zeggen, verdeelt hij zijn stof in drieën: Wie het is, die hier spreekt, tot wie Hij spreekt, en wat Hij spreekt. Dat is echter alles slechts inleiding tot de zeer lange toepassing, waarin de vervulling van deze profetie voor het volk van Nederland in zijn dagen wordt aangewezen. Alles is weggeraapt. Weggeraapt zijn „de bekeerde, godzalige koningen, vorsten en overheden, de voedsterheren en zoogvrouwen” der kerk. „Weggeraapt heeft God de zegeningen in nering en hantering”. „Alles is zo zwaar belast, dat wij in onze huizen niet kunnen wonen, zonder voor uit-en-ingaan, voor uitzicht enz. zwaar te betalen. Geen kleedje aan ons lijf, geen betebroods, of wat wij ook zouden mogen gebruiken, dat niet belast is.”

Na gedurende enige tijd de staatkundige en maatschappelijke zwarigheden te hebben opgesomd, gaat hij voort: „God heeft ook weggeraapt onze gewenste en bloeiende kerkstaat in al zijn delen”. „Weggeraapt heeft God al die dierbare Godsmannen van de predikstoel”. De besten zijn nog ontrouw geworden en staan als meinedigen op de kansel. „Weggeraapt is alle vreze Gods, weg is alle heiliging van 's Heren dag”. „Weggeraapt is alle godsdienst en vreze Gods ook uit de huisgezinnen; daar is geen vrede tussen man en vrouw, bijna geen opvoeding onder de kinderen.” Zelfs in de gezelschappen der vromen is vaak de dood in de pot. In de gesprekken wordt niet gerekend met het negende gebod. „Dan is het: hebt gij dat gehoord van die of die...; die is niet bekeerd; die staat niet recht in de waarheid; die kent het stuk van de rechtvaardigmaking niet; die heeft nooit overgang gekend, enz.” Of andersom: „o, dát is een licht; zijn woord wordt meer geacht dan Gods woord, hoe bedorven of misselijk het ook moge wezen. Wat zodanig een zegt, dat is echt...; daar komt of is niemand op zulk een vergadering, die niet door hem gekeurd wordt..., en zo is men daar meester van de hemel en de hel...”

Dat gaat zo een poos door, en vervolgens zegt de prediker — vrijwel de helft van zijn toespraak moet nog komen! —: „laten we nu nog eens

kortelings met een woord tot onszelf inkeren”. En dan krijgen eerst alle mogelijke soorten onbekeerde mensen een beurt. Op de „trotse pronkers” heeft de oefenaar het vooral voorzien. „Bezie ik de vrouwelijke sekse, ziet gij haar hoofd, het gelijkt somtijds, of door de menigvuldige linten, strikken, bloemen en veren wel een ooievaarsnest, of door de kaalheid en ontbloting van hetzelfde, een kop van een chinees; haar armen gelijken wel luchtballen... Niet minder moet men zich verwonderen over de manspersonen; want beziet men hun hoofd, verscheidene daarvan gelijken, vanwege de misselijke petten-dracht, meer naar de kop van een tijger of enig ander dier, dan naar het hoofd van een mens. Ziet gij hun gezichten aan, met dat neerhangend lange Absalomshaar, zo van hun hoofd als baard, dan moet men menigmaal in twijfel staan, of men een Noorweegse bok ziet dan of het een mens is. En zou ik hier ook nog verder spreken van zijn gouden oren, zijn van diamant glinsterend hart en zijn met goud overtoegen vingers? alsof hij een galeiboef was of anders een der wilde beesten, dewijl hij met een ketting of koord om zijn hals moet lopen”.

Ook de gierigaards, de dronkaards en hoereers, en niet te vergeten de huichelaars krijgen een beurt. God zal hen allen wegrapen en dan komen ze terecht in de hel.

Dan komen de bekommerden aan de beurt, bij wie God nog veel moet wegrapen, voordat ze ware vrede gevonden hebben. Ook het meer gevorderd volk van God moet nog dikwijls door de diepte der verdrukkingen. Maar voor hen komt de troost: God zal eenmaal al die smarten van hen wegrapen. Wegrapen hun valse vrienden. „al zouden zij met Judas zichzelf verhangen”. Wegrapen van de bedrukte vrouwen hun Nabals, „als Hij hun hart verstenen zal en door de dood wegrukken”.

Ook de mannen met lastige „wijven” worden getroost. Maar daarover straks.

En dan komt het slot: „En eindelijk, volk van God..., eenmaal zal God van u wegrapen al die kwellingen van uw gemoed, al die boosheid en verdorvenheid die u nog aankleven..., maar uw ziel zal Hij oprapen uit al die diepten en opvoeren tot voor zijn troon...”.

* * *

Het huwelijksleven van Van den Oever is niet erg harmonieus. Daarvan getuigt het volgende verhaal, dat lang in zijn vriendenkring met milde humor wordt naverteld.

Als onze oefenaar de genoemde preek houdt, is zijn vrouw niet tegenwoordig. Die is in de „opkamer”, welk vertrek door een raampje op de vergaderruimte uitzicht geeft.

Aan het slot van zijn preek gekomen, raakt Van den Oever al meer in vervoering. En het schijnt dat, als hij de mannen troost, zijn eigen hart hevig meesprekt.

Sara luistert achter in de tent. En zo hoort ze dan:

„God zal u niet altoos laten zuchten, nedergebogen en bedrukte mannen, die somtijds uit moedeloosheid de dood zouwt verkiezen boven het leven, vanwege de smart, die u aangedaan wordt van degenen die in uw schoot

liggen... Hij ziet al uw moeite en verdriet..., dat gij, niettegenstaande al uw zorg en moeite, die gij aanwendt tot welzijn van haar zielen en lichamen, nochtans de schrikkelijkste lasteringen uit haar monden moet horen, alsof gij de grootste Farizeeër en huichelaar waart. Ja, zo gij haar niet in trotsheid en dergelijke zaken de volle toom wilt geven, dan moet gij horen, dat gij een tiran zijt, die niets voor haar over hebt. Maar dat gaat nog verder, omdat gij wellicht een nauwe betrekking onder het oprechte volk van God hebt, waarvan zelfs een David moest betuigen van Jonathan: uw liefde was mij wonderlijker dan de liefde der wijve. O, als dat plaats heeft, wordt wellicht niet geschroomd te zeggen, dat gij een hoereerder en overspeler zijt; hetwelk u door de ziel snijdt, en waardoor het u menigmaal zo bitter wordt in uw huis, dat gij met Elia wel eens uitroept: o Here, neem mijn ziele van mij, want het is mij beter te sterven dan te leven; want uw arme ziel krijgt daaronder zo menige wond. Och wat wordt gij er niet onder verwoest, dewijl onder dat alles ook uw boosheid, die u nog aankleeft, menigmaal ten top rijst. En ach, arme zielen, dit doet u nog meer kwaad dan al het andere. Maar, o arme mannen, die hierover zo menigmaal met uw hoofd gebukt gaat, als uw ziel schreit van droefheid: ook zal God zulke wijven wegrapen; zij zullen niet alleen met Michal onvruchtbaar, maar met Lots wijf tot een eeuwige gedachtenis zijn, als God haar uit Sodom van de wereld zal wegrapen, maar niet met de Lots in Soar inbrengen."

Nauwelijks heeft de prediker dit gezegd, of het raampje gaat open, Kaatje steekt haar hoofd naar binnen, en roept: „Dat zou je wel willen, lelijke smeerlap!"

* * *

Kaatje is de enige niet, die onze oefenaar lastig valt. Al spoedig breidt het getal toehoorders zich uit, en hij komt deswege in aanraking met de Rechtbank, die bij hem overtreding van het Napoleontische wetboek van strafrecht constateert.

Sedert October 1841 wendt hij zich, om boeten te ontgaan en een kerkje te kunnen inrichten, meermalen tot de Koning, om met de zijnen als „Oud-Gereformeerden" erkenning te verkrijgen in de burgerlijke maatschappij. Maar dit gelukt hem zelfs niet, als hij zich in December 1842 bereid verklaart om voor zijn kring de naam van „Christelijk Apostolisch" te aanvaarden.

Intussen wordt ook de behoefte aan een „gezette kerkverbinding" steeds sterker gevoeld. Wel zijn reeds in 1841 Van den Oever en M. Jansen tot ouderling en D. van Vianen en P. Zuur tot diaken, benevens J. Tollig tot kerkmeester verkozen, maar de ambtsdragers schijnen niet bevestigd te zijn, en ook staat de aldus officieus geformeerde gemeente alleen op de wereld.

Een eerste poging, door Van den Oever ondernomen om in contact te komen met de kruisgemeenten, mislukt. Ze is voor iemand die er formeel nog buiten staat, ook wel erg groots opgezet.

Hij nodigt namelijk alle voorgangers van gemeenten, die niet tot het

verband der Christelijke Afscheidenen behoren, tegen 21 Juni 1843 uit tot een vergadering te zijnen huize, om te zien of men tot een lichaam zou kunnen komen. Maar broeder Noorduyt weigert beslist op deze uitnodiging in te gaan. Als van den Oever en de zijnen verenigen willen, dan moeten ze zich maar bij Noordwijk insluiten. En met name W. W. Smitt van Zalk zal aan de Rotterdamse oefenaar duidelijk gemaakt hebben, dat er ten zijnent eerst behoorlijk een gemeente geërdineerd moet worden.

Die richting gaat het dan verder uit. Op een aan de kerkeraad van Zalk gericht verzoek komen Smitt en zijn ouderling Z. Stoel tot hen over om de gemeente in institueren.

Als de afgevaardigden op 13 Januari 1844 in de vergadering van de verkozen kerkeraad verschijnen, deelt Van den Oever — die zeer typerend aanstonds de leiding neemt — hun mede, dat men hun overkomst begeerd heeft, „om te vernemen of wij kerkelijk kunnen verenigen met die gemeente en anderen, waarmede zij uitwendig verbonden zijn". In verband daarmede vraagt hij aan Ds Smitt „om ons verslag te geven aangaande hun gevoelen betreffende de leer en regering van hun kerkgenootschap".

Hierop wordt „door gemelde leraar en de met hem afgevaardigde ouderling verklaard, dat zij zich in alles verenigd vinden met de leer, tucht en dienst der Gereformeerde kerk, zoals die is vastgesteld op de Nationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619; tevens dat zij verwerpen alles, wat door de Afscheidenen van het zogenaamd Hervormd genootschap sedert de uitleiding der gemeenten is gemaakt of verbroken".

Van den Oever en de zijnen vinden „in deze belijdenis en verklaring volkomen vereniging", waarop de vergaderde broeders „elkander de rechterhand der gemeenschap geven" en Smitt verzocht wordt de verkozen ambtsdragers te bevestigen en de gemeente te ordineren.

Op 14 Januari worden dan Van den Oever en broeder P. Zuur in het ambt bevestigd. De volgende dag wordt „onder verbinding aan de zuivere gereformeerde leer, tucht en dienst... de oud-gereformeerde gemeente te Rotterdam door Ds Smitt geërdineerd. Bij die gelegenheid verbinden zich vierenzestig leden onder plechtige belofte aan gemelde gereformeerde leer, om samen uit te maken de grondslag der gemeente". Op 16 Januari worden tenslotte nog de beide andere verkoren ambtsdragers bevestigd en twintig kinderen gedoopt.

* * *

Nog altijd is Van den Oever geen dominee, al kan hij preken als de beste.

Maar ook daar wordt aan gewerkt. In zijn afwezigheid wordt op 13 Februari 1844 de gemeente door de overige leden van de kerkeraad opgeroepen, bij welke gelegenheid hij door de mansledematen met algemene stemmen tot herder en leraar wordt verkozen. En de volgende dag komt de kerkeraad hem de beroepsbrief als verjaringspresent aanbieden.

Aanvankelijk vestigt hij de indruk, niet de vrijmoedigheid te hebben om deze beroeping te aanvaarden. Maar intussen werkt hij wel ijverig mee om een algemene vergadering te Linschoten voor te bereiden. Hij weet

met name Noorduyn te bewegen om er nu aan mee te doen. En als de vergadering staat gehouden te worden, laat hij zich door Smitt overhalen om zich aan een kerkelijk examen te onderwerpen. Terzelfder tijd — op 4 Juni 1844 — bericht hij aan zijn gemeente, dat hij „onder inwachting van de kerkelijke approbatie de op hem uitgebrachte beroeping heeft aangenomen”.

Het examen vindt plaats op 5 Juni en verloopt bevredigend. Reeds de volgende dag kan hij aan zijn kerkeraad het bewijs overleggen, dat de Algemene vergadering over het gehouden onderzoek „zeer wel voldaan” is, en met algemene stemmen heeft besloten, „dat aan den broeder Cornelis van den Oever zal gegeven worden een zending als gezant van den Christus, om het evangelie te verkondigen, de sacramenten te bedienen en de sleutelen des hemelrijks te gebruiken, zoals een getrouw dienstknecht van Christus betaamt”.

* * *

Op 9 Juni 1844 wordt Van den Oever, na een voorbereidingspredikatie door Noorduyn en avondmaalsbediening door Smitt, 's avonds door laatstgenoemde in het ambt bevestigd. Noorduyn en Sterkenburg nemen aan de handoplegging deel. En twee dagen later doet „dominee Kees” zijn intrede met een preek over 2 Samuël 7 vs 18b: „Wie ben ik, Here Here, en wat is mijn huis, dat Gij mij tot hiertoe gebracht hebt?”

In deze preek, waarin zijn levensloop de revue passeert, komt ook zijn huisgezin ter sprake. Veel goeds weet hij er niet van te zeggen:

„Wat is ook mijn huis? Ook daarin is geen waarde, en het is nog niet openbaar, wat ervan worden zal. Tot heden toe is het een huis, dood door de misdaden en zonden... Het is waar, de Here heeft mij ook beloofd van twee uit hen, dat Hij ze toebrengen zal, die mij op zekere tijd bijzonder het voorwerp van het gebed waren en die ik niet los kon laten, waarop de Here het aan mijn ziel beloofd en toegezegd heeft, dat Hij wilde, dat zij één waren, gelijk Hij met de Vader één was. Doch Hij moet dat heil nog doen uitspruiten, want nog is daar niets kennelijks van.”

Is het met zijn huisgezin niet veel gedaan, zijn gemeente komt al spoedig tot grote bloei. Met zijn praktische, mystiek getinte prediking vol pakkende allegorieën weet hij de volksziel te grijpen.

Een kerkgebouw aan de Raampoortlaan, waar hij woont, is spoedig gereed. Op 16 September 1844 wordt de eerste steen gelegd en op eerste Kerstdag kan hij het gebouw in tegenwoordigheid van een menigte toehoorders in gebruik nemen.

Het duurt niet lang of de Christelijke Afscheiden gemeente ter plaatse is door de zijne sterk overvleugeld.

* * *

Merkwaardig is een soort ondertekeningsformulier, dat door alle belijdende leden der gemeente moet worden onderschreven. Het is gedrukt, terwijl de naam van de kerk met inkt is ingevuld. Zeer waarschijnlijk is dit stuk ook in andere kruisgemeenten gebruikt.

Het opschrift luidt: „Vrijwillige en oprechte verklaring tot verbinding in de vereniging met de Gereformeerde kerk en gemeente onder 't kruis te Rotterdam. Het welk wij allen openlijk voor God en de kerk verklaren en zelf met onze hand ondertekenen”.

En dan volgt het formulier zelf:

„Wij ondergetekenden verklaren en belijden en hebben beleden voor God en de gemeente, dat wij ons verbinden en hebben verbonden als ledematen der Gereformeerde kerk, die thans in ons vaderland wel gekend, maar niet erkend wordt, en daarom onder het kruis verkeert. Maar inzonderheid aan de gemeente dier genoemde kerk aan deze plaats. Gelovende en belijdende, dat dezelve gegrond is op Gods Woord, d.i. de schriften van het Oude en Nieuwe Testament, welke wij onvoorwaardelijk aannemen als Gods onfeilbaar woord, zonder enige uitzondering. En dat wij ons onderwerpen aan de kerkordening, welke ten dienste der Gereformeerde kerk en gemeenten in Nederland in orde gebracht is door de leden der Nationale synode te Dordrecht... Ter onderrichting van den onkundige strekt dit tot verklaring, dat de inhoud dier kerkordeningen behelst hetgeen vervat is in de 37 artikelen der Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus, de Formulieren van eenheid en verdere liturgieën. Als gelovende en belijdende, dat dezelve op Gods Woord gegrond zijn, waarom wij niet alleen dezelve belijden, maar ook beloven dezelve te belevan, en in handel en wandel te betonen, dat wij oprechte leden dier kerk zijn, die wij geloven de enige ware kerke Jesu Christi te zijn, volgens de kenmerken, daarvan opgegeven in artikel 29 van onze Nederlandse Geloofsbelijdenis...”

Daarop komt nog een belofte van onderwerping aan de kerkelijke tucht en de belofte van mede te zullen dragen alle lasten en noden der kerk en van afstand van alle voorrechten en goederen der kerk bij onttrekking of excommunicatie.

Het meest merkwaardige van heel dit formulier is wel de wonderlijke dooreenhaspeling van de kerkordening, de belijdenisschriften en liturgische formulieren¹⁾. Men zou de indruk kunnen krijgen, dat die kerkordening zelfs door de opsteller nooit gezien is. En dat voor een kerk, die juist om die kerkordening afzonderlijk staat!

* * *

In werkelijkheid wordt de gemeente van Van den Oever — en dat geldt veelszins ook van de andere kruisgemeenten — door heel iets anders getypeerd, dan door trouw aan de inzettingen der Dordtse vaderen. Ofschoon men de graven der profeten bouwt, staat men met de belijdenis van die profeten op zeer gespannen voet. Met name wat de Dordtse Leerregels zeggen over het welmenend aanbod des heils aan allen die het evangelie horen, wordt met grote beslistheid verworpen.

¹⁾ Op soortgelijke wijze is reeds in het rekwest om erkenning van December 1841 van de Dordtse „Leerregels” verklaard, dat hun „inhoud bestaat in de zevenendertig Geloofsartikelen, de Heidelbergse Catechismus, Formulieren van eenheid en verdere liturgie”.

Een geschiedenis die zich afspeelt in 1851, spreekt in dezen boekdelen. Er zijn dan een aantal leden, onder aanvoering van Dirk van Renswoude, die bezwaar maken tegen de prediking van Van den Oever, omdat hij „niet aan alle mensen hoofd voor hoofd de Christus welmenend aanbiedt”.

Van den Oever noemt hen met hun beschuldiging vlakweg ongereformeerd. Ze moeten zich maar bij „de remonstrantse factie” voegen. Hij voor zich wenst nooit anders te preken dan „tot de goddelozen te zeggen, dat het hun kwalijk zal gaan en tot de rechtvaardigen, dat het hun wel zal gaan, en dus geen paarden voor de zwijnen te werpen en het heilige de honden niet te geven. Want een dode zondaar heeft geen behoefte aan de levende Jezus. Daarom moet hij naar het recht van Gods wet bij zijn schuld en daaropvolgende straf bepaald worden. En dan hem de weg aanwijzen, hoe hij daarvan verlost kan worden. Maar niet aan alle mensen uit Gods naam (Christus) welmenend aanbieden. Dit is niet minder dan het bloed van Christus onrein achten.”

De bezwaarde broeders worden door zijn vertoog niet overtuigd. Integendeel. Als hij geen welmenend aanbod des heils verkondigt, „dan is hij geen evangeliedienaar en dus niet van God gezonden”.

De kerkeraad gaat dan onmiddellijk over tot toepassing van censuur, niettegenstaande de broeders zich op de classis beroepen.

Hangende dit appèl geeft een der bezwaarde broeders, A. van der Hart, een brochure in het licht onder de titel: „Het evangelie niet in strijd met de leer der verkiezing, of iets over het welmenend aanbod der genade”.

Dit baat de broeders echter niet. Ook op de classis worden ze in het ongelijk gesteld. Deze vergadering geeft zelfs na verloop van tijd aan de kerkeraad het advies om tot afsnijding over te gaan, hetwelk op 21 Juli 1852 plaats vindt.

En zo erg vindt Van den Oever de „afwijking”, dat hij bij de namen der geëxcommuniceerden aantekent: „De kerk drage zorg, zo ik ooit moge vertrekken of door de dood weggenomen worden, om zulke ontroerders der gemeente niet licht weer in dezelve op te nemen, tenzij de Here hen veranderen en bekeren mocht”.

Op de algemene vergadering van 14 en 15 September 1852 te Zwartsluis dienen de broeders A. van der Hart en H. van der Heul alsnog hun beklag in tegen de gang van zaken. Maar ook daar krijgen zij nul op 't rekwest. De vergadering spreekt uit, „dat zij niet gecensureerd zijn om hun gevoelen, maar omdat zij de leraar beschuldigden anti-Gereformeerd te preken en hem niet erkenden als gezant van Christus en dit overal verbreidden, ten einde de eenvoudigen af te trekken en de gemeente te verwoesten door twist en verdeeldheid”. De vergadering veroordeelt het ook sterk, „dat men eigen rechter geworden is met een gedrukte beschuldiging van onrechtzinnigheid tegen een leraar, lijnrecht in strijd met de zovele openbare geschriften van die auteur”. „Ze komen ook nu tot de vergadering om meesterlijk te disputeren en aan de kerk hun onrechtzinnig gevoelen op te dringen”. Ze zijn dan ook door de classis „terecht afgesneden”.

Daaroverheen krijgen de appellanten nog een hartige brief van de scriba,

de gewezen schoolmeester W. H. van Leeuwen, „namens de algemene vergadering”²⁾, waarin hun verweten wordt, dat zij „als particuliere leden” zich „publiek in geschrifte” rechtvaardigen „over leerpunten, die rechtstreeks behoren tot de schoolse godgeleerdheid”, wat „uitsluitend het werk is van doctoren en professoren” en „zelfs niet eens behoort tot het ambt van gewone dienaren des Woords”. Derhalve is het spreekwoord op hen van toepassing: „Schoenmaker, houdt u bij uw leest”.

Tenslotte worden de ex-broeders verwezen naar wat W. W. Smitt in zijn brochure „Waar openbaart zich de Gereformeerde kerk in Nederland?” over de kwestie van het algemeen aanbod der genade geschreven heeft. Smitt was wel geen doctor of professor, maar dat mag niet hinderen. Evenmin het feit, dat Smitt over het algemeen en welmenend aanbod der genade dingen zegt, die in het hart van Gereformeerde predikers nimmer zijn opgekomen. Het mag voldoende zijn, dat de leden van de algemene vergadering „daarbij nog persisteren” en daarmee hun „volkomen overeenstemming verklaren”.

Ook anderszins weet Van den Oever de kerkelijke straf wel te hanteren.

Zelfs zijn gezinsleden ontziet hij daarbij niet.

Onder dagtekening van 7 Juli 1847 meldt het kerkeraadsverslag, dat „op de kerkeraadsvergadering is gedagvaard het lid H. van den Oever”. Dat zal de latere predikant Hermanus geweest zijn, die dan nog timmerman is van beroep. „Deze wordt bevonden een wederspannige zoon tegen zijn ouders”, en vervolgens als openlijk schuldig aan zonde tegen het vijfde gebod, in het openbaar „voor de gemeente afgeroepen en gecensureerd”.

Mogelijk hangt deze censuurgeschiedenis samen met een lopend verhaal, waardoor Van den Oever als krachtmens wordt getypeerd.

Eén van zijn zoons leeft met hem in vete, en draagt drie mannen tegen betaling op, om zijn vader af te ranselen. Zij verbergen zich in de kerk en komen, als Van den Oever uit de kerkeraadskamer komt, op hem af. Maar ze krijgen hun bekomst, want de pastor smijt ze één voor één over de banken.

* * *

Zeër typerend voor Van den Oevers optreden tegenover tegenstanders is een vrij verwikkelde kwestie, welke zich afspeelt in 1857 en breedvoerig in de kerkeraadsacten is weergegeven.

Ouderling J. Smaling heeft zich in een overigens vrij onbeduidende gelegenheid verstout om van zijn pastor kwaad te spreken.

Dat is niet best. Betrekkelijk kort geleden nog heeft Van den Oever een aantal leden „wegens vuile lastering” van zijn persoon gecensureerd.

Als de grote man er dan ook achter komt, dat zijn ouderling hem nog wel bij zijn zielsvriend, de timmerman C. van Eeuwen uit Gouda, heeft zwart gemaakt, is hij „zeer verbitterd”.

²⁾ In feite wordt deze brief slechts door de autoriteit van nabijlevende broeders uit Zwolle, Zalk, Tricht, Noordwijk en Zwartsluis gedekt.

Smaling krijgt natuurlijk op de kerkeraadsvergadering geen hand. En wat de dominee daarmee bedoelt, blijkt ondubbelzinnig uit zijn daarbij gegeven commentaar, dat hij „met zulk een valse Judas geen verkeer wil houden”. Bij de daaropvolgende bespreking van de zaak windt hij zich hevig op, en met „een verkeerde indruk in het gemoed” weigert hij zelfs Smaling langer als ouderling te erkennen. Wel „zakt dit naderhand enigszins bij”, maar „de bron blijft liggen”.

Kort daarop worden er uit de gemeente een menigte bezwaren ingebracht tegen een nieuw-verkozen ouderling. Deze, A. Schaap geheten, is meer dan vijftientwintig jaar geleden vrijmetselaar geweest, maar heeft toentertijd met berouw voor God met heel die beweging gebroken. Van den Oever oordeelt de ingebrachte bezwaren dan ook onontvankelijk.

De bezwaarden ontketenen echter onder leiding van een zekere Job Oudijk een actie, daarbij bedektelijk gesteund door ouderling Smaling.

Van den Oever staat echter zijn mannetje. Op een gemeentevergadering zegt hij onomwonden: „Indien het ulieder doel is om een club te formeren, dan moet gijlieden vooraf weten, dat ik nog nooit een doekje geweest ben, dat men om de vinger heeft kunnen winden, en dat ook nu op mijn oude dag niet zal worden. Dus gij begint dan vergeefs werk, want gij krijgt dat nooit gedaan”.

Het wordt op die samenkomst een grote janboel. Over en weer slingert men elkaar verwijten in 't gezicht. Een oude baas, Marinus de Jong, beschuldigt Van den Oever, „dat hij de God van Ekron zoekt”, wat zoveel zeggen wil als dat de geldduivel hem te pakken heeft. Van den Oever verweert zich met te zeggen, „dat hij nooit iemand tot last geweest is, ja zelfs nog nooit traktement heeft gehad”, en noemt zijn beschuldiger „een schandelijke oude man”.

„Hierop wil die oude sukkel met de leraar vechten”. Het komt echter niet tot een verder handgemeen, want Van den Oever, „hierover driftig rakende, verlaat de vergadering, welke daarmede in verwarring uit elkaar loopt”.

De gemoederen worden naderhand wat gekalmeerd, als Schaap eigener beweging, vanwege de ellende in de gemeente, van zijn benoeming tot ouderling ontheffing vraagt.

Zelfs komen enkelen zozeer tot bezinning, dat zij Van den Oever vergeving vragen voor hun gehouden gedrag. Van den Oever eist dit echter van alle „reclamanten”, voordat het avondmaal gehouden wordt. Metterdaad komt men 's avonds tevoren te zijnen huize. Maar in plaats van te verzoenen, komt men met nieuwe verwijten aandragen.

Van den Oever heeft er dan genoeg van. Daar is 't gat van de deur, en ze behoeven nooit weer bij hem te komen. In naam van de kerkeraad ontzegt hij ze voorts allen het avondmaal. Diezelfde boodschap krijgt ook ouderling Smaling, welke met de oppositiepartij heult en de mensen dikwijls bij zich aan huis ontvangt.

Op de volgende kerkeraadsvergadering speelt Smaling weer de verdrukte onschuld. Maar Van den Oever wil hem nu definitief niet meer als ouder-

ling erkennen en roept de classis te hulp. Voor de zoveelste keer windt hij zich daarbij op en zegt in grote drift „woorden, die beter gezwezen hadden kunnen worden”.

De classicale commissie, die ook klachten van de andere zijde heeft ontvangen tegen Van den Oever en de kerkeraad, is met het geval verlegen. Zij durft geen uitspraak doen, en verwijst de zaak naar de aanstaande Algemene vergadering. Deze oordeelt Smaling schuldig en geeft, daar hij weigert zijn verkeerdheden te belijden, aan de kerkeraad toestemming om hem te schorsen in zijn ambt van ouderling en hem als lidmaat te censureren. En met de andere malcontenten mag de kerkeraad ook naar bevind van zaken verder handelen.

Er komt nu spoedig een einde aan het rumoer. Daar de oppositie het hoofd niet in de schoot legt, maar ten huize van Hendrik Mondeloo aparte godsdienstoefeningen gaat beleggen, worden „de hardnekkigen openlijk gecensureerd”. En op 6 Januari 1858 wordt in de kerkeraadsacten gemeld, dat Jan Smaling, Sebastiaan Verbrugge, Job Oudijk, Marinus de Jong, Hendrik Mondeloo, Willem van Es en Jan Nijding met hun huisvrouwen „openlijk van de gemeente zijn gesepareerd”. Op 15 Juli volgen er nog een aantal.

Het is voornamelijk deze groep, die straks, na het landelijk conflict met Van den Oever, het eerst weer contact zal zoeken met de andere kruisgemeenten. Voorlopig komt men bijeen in de borstelfabriek van Lindeman aan de Goudseweg. Later, als de groep aangroeit, zet Lindeman daar een kerkje. Men laat zich dan achtereenvolgens stichten door Hugenholtz en Flesch. Door Ds Veldman van 's-Gravenhage wordt de kring in de eerste helft van 1863 wederom in het verband der kruisgemeenten opgenomen.

* * *

Ondanks deze en andere strubbelingen groeit en bloeit Van den Oevers gemeente. Reeds in 1849 wordt, om meer ruimte te vinden, de galerij in het kerkgebouw vergroot, en een paar jaar later moet er een stuk aan het gebouw zelf worden gezet om de toehoorders te bergen.

Toch is, vooral in het begin, de kerkekas allerminst ruim voorzien. Men zit voortdurend op de bodem. Tekenend is het, dat in 1847 de honoraria voor predikanten van elders en ook de avondmaalsbenodigdheden en zelfs de briefport voor kerkelijke correspondentie uit de diaconiekas moeten worden betaald, omdat de kerkekas die lasten niet dragen kan. Nu is dat volgens Van den Oever geen bezwaar. De vaders deden ook wel dergelijke dingen en beide kassen zijn er om elkaar te helpen. De „bedeling” moet dan maar verminderd worden.

Toch heeft de kerk niet veel geld nodig. Tractement behoeft men aan Van den Oever niet te betalen. Dat is één van de dingen, waarin hij gloriëert. Niemand zal kunnen zeggen — zo roept hij wel eens van de kansel uit —, dat hij hem heeft rijk gemaakt. Ook andere gemeenten wijst hij gaarne op de belangeloosheid van al hetgeen hij voor hen doet.

Zelfs voor een pastorie en een kerkgebouw heeft Van den Oever zelf

moeten zorgen, waartoe hij gelden heeft opgenomen. Naderhand wil hij van die zorg wel af. Maar eerst is er geen geld voor de betaling van de kosten van de overdracht, en later zijn er geen broeders te vinden, die willen instaan voor rente en aflossing. Zo duurt het tot 1853, voordat het kerkgebouw eindelijk op naam van de gemeente komt te staan.

Toch vloeien naderhand de middelen wat ruimer. In 1851 kan men reeds voor tweeduizend gulden de consistorie van de leraar kopen, en bovendien nog zevenhonderd gulden besteden om er een leslokaal bij te bouwen.

Dat staat in verband met de stichting van een school. In October 1848 hebben de Christelijke Afscheidenen het voorstel gedaan om gezamenlijk een school op te richten, maar dat hebben Van den Oever en de zijnen van de hand gewezen. Zij hebben in dezen „noch met de algemene, noch met de afgescheidene christenen” willen samengaan, dewijl beide partijen hen „in het kerkelijke miskennen”. Daarom hebben zij „in eenvoudigheid” getracht, voor zichzelf een school te krijgen. Dat is echter nog niet zo eenvoudig geweest, maar na veel teleurstellingen heeft men toch de vereiste toestemming gekregen, en op 1 December 1851 is in de genoemde lokaliteiten de school geopend.

Een jaar of vijf later wordt er een afzonderlijk schoolgebouw in gebruik genomen. De oude ruimte wordt dan voor een naaischool bestemd. Ook sticht men een tehuis voor ouden van dagen en voor wezen.

Onderwijl gaat het ook met Van den Oevers financiën steeds crescendo. Later, als hij apart staat, sticht hij een nieuw kerkgebouw uit eigen middelen, en ook op andere plaatsen is hij financieel bij kerkbouw geïnteresseerd. Als hij sterft, is hij een vermogend man.

Het geheim daarvan is allereerst de offerbus in de kerk, die voor hem is bestemd. Al krijgt hij dan geen tractement, de inhoud daarvan weegt wel tegen een heel dik tractement op.

En verder spreekt het volgende verhaal, dat van verschillende kanten komt, boekdelen.

Van den Oever preekt gaarne tegen zondige weelde. Eens, na zo'n preek, meldt zich een zeeman bij hem: „Dominee, ik heb een gouden horloge. Is dat nu ook zonde?” „Zeker, man.” „Wat moet ik er dan mee doen?” Even nadenken en dan het antwoord: „Geef het maar aan mijn zoon; die is toch nog onbekeerd...”

De eenvoudige Korbree van Zwartsluis had allicht niet helemaal ongelijk, toen hij in 1864 in een brief aan Ds Klinkert verzuchtte: „O, dat de Here ons toch beware voor brooddienaars. Die hebben wij genoeg gehad in Kees met zijn zoons.”

* * *

Dat is later.

Vóór 1858 wordt Van den Oever in de Gereformeerde kerk onder 't kruis algemeen gerespecteerd, en sedert de dood van W. W. Smitt in 1846 is hij onbetwist de leidinggevende figuur.

In die periode bekleedt hij tot vijfmaal toe het presidium van de algemene vergadering.

Van hem gaat ook in 1849 het plan uit, dat de dominees ieder in hun ressort „namens de verenigde gereformeerde gemeenten” een advertentie in de dagbladen plaatsen met een „uitnodiging van de opzieners der gemeente Jesu Christi aan alle leraars en medeopzieners der gemeente, om gemeenschappelijk met ons de handen ineen te slaan tot opbouw en vereniging der ware Gereformeerde kerk in Nederland op grond van de leer, tucht en dienst onzer vaderen...”, en tot dat einde met ons gemeenschappelijk te vergaderen op de 26ste April aanstaande te Zwartsluis...”

De verwachtingen van het resultaat van deze advertentie zijn vrij hoog gespannen.

Daags tevoren komen de afgevaardigden der kruisgemeenten al onder leiding van Van den Oever ter bestemder plaatse bijeen. Men maakt dan het programma voor de samenkomst klaar en stippelt de te volgen gedragslijn uit. Men zal de broeders die aan de uitnodiging gehoor geven, vragen, „of zij van zins, willens en bereid zijn om zich los te maken en te ontsluiten van het kerkgenootschap waartoe zij behoren”. Aan de Christelijke Afscheidenen zal gevraagd worden, „dat ze hun vrijheid bij de Regering intrekken. Doch zo daarin sommigen zwak mochten staan, zullen de zodanigen worden gedragen, welverstaande, wanneer er gehele gemeenten mochten overgaan”.

De volgende dag is wel ontvullend. Slechts één persoon komt eens poolshoogte nemen. 't Is M. H. J. Bosch, de jonge Afscheiden predikant van Hattem. En al spoedig wordt duidelijk, dat ook deze vermeent nog „geen genoegzame redenen te vinden” om zich met hen te verenigen. Hij vertrekt weer met de verklaring, dat hij de ontwikkeling der dingen in de toekomst nader af wil wachten.

Kort daarop ontvangen de kruisgezinden op hun beurt een uitnodiging van de Christelijke Afscheidenen om zich op hun synode te voegen ten einde over hereniging te spreken. In de geest van: niet wij bij jullie, maar jullie bij ons.

Maar daarvoor zijn de kruisgezinden weer niet te vinden. Ze verschijnen dan ook niet, maar sturen een brief, die door Van den Oever als praeses van de laatstgehouden vergadering het eerst wordt ondertekend. Daarin wordt betoogd, dat men niet tot de Christelijke Afscheidenen kan overkomen, daar dezen zijn afgeweken van het beginsel der Scheiding.

Dat pakt verkeerd uit. Van Velzen stelt voor de synode een antwoord op, waarin onomwonden het afzonderlijk bestaan der kruisgemeenten als scheurmakerij en afkering van de ware kerk wordt gekwalificeerd.

Natuurlijk kan Van den Oever daartoe het zwijgen niet doen. En zo komt van de ene brochure de andere. De eerste verenigingspoging eindigt in een vinnige polemiek³⁾.

* * *

³⁾ Van den Oever schrijft zijn „Afgespeste verdediging”. Ds F. A. Kok van Schoonhoven antwoordt daarop met een „Wederlegging der afgespeste zelfverdediging...”, waarop Van den Oever nogmaals reageert met zijn „Antwoord op de wederlegging...”

Vertegenwoordigt hij also de kruisgemeenten naar buiten: veel meer nog wordt zijn grote betekenis gemarkeerd door zijn optreden als superintendant in eigen kring.

Zijn correspondentie is zeer uitgebreid. Dikwijls ook gaat hij voor enige weken achtereen op tournee, om contacten te leggen en te bewaren. Vele kruisgemeenten worden door hem persoonlijk geïnstitueerd ⁴⁾.

In het geheel moet hij op zesenzeventig plaatsen hebben gepreekt, zeventien predikanten in het ambt hebben bevestigd en tien kerkgebouwen in gebruik hebben genomen.

Verscheidene jongeren, waaronder behalve zijn zonen M. Keulemans, P. Siemense en J. Holster, ontvangen van hem een zekere opleiding, en bij in 't geheel eenentwintig studenten houdt hij het oppertoezicht op hun examen.

Op de kerkelijke vergaderingen is zijn woord wet. Met name zijn eigen discipelen en degenen die zich door hem de toegang tot het ambt ontsloten zagen, blijven jarenlang onder de ban van zijn persoonlijkheid.

Trouwens, wie het waagt om zich tegenover hem te stellen, tekent daarmee zijn eigen doodvonnis als leraar der kruisgezinden. Vooral Wust krijgt dat te ondervinden.

Toch is hierbij meer dan heerszucht in het geding. Van den Oever is van de schouderen en opwaarts verheven boven al het volk. Ook als prediker. Honderdzevenendertig preken zijn van hem in druk verschenen ⁵⁾. Ze zijn dikwijls in hoge mate pakkend en actueel ⁶⁾. Een deel van zijn invloed is ongetwijfeld ook daaraan te danken geweest.

Van den Oever komt straks ten val. Maar een man met machtige gaven en een geboren leider is hij zonder twijfel geweest.



⁴⁾ Tijdens een reis van 3 tot 12 Juni 1845 institueert hij een gemeente te Nieuwerkerk in Zeeland en doopt aldaar acht kinderen. Een jaar later zal hij een gemeente te Ruhrort ordineren. Die reis kan echter niet doorgaan, want ter elfder ure krijgt hij bericht, dat de politie gereed staat om hem onmiddellijk bij aankomst in de gevangenis te zetten.

In Mei 1847 maakt hij een tournee langs Noordwijk, Edam, Zwolle, Apeldoorn, Rouveen, Bierum, Uithuizermeeden enz. In Augustus daaraanvolgende sticht hij „onder het samen-vloeden van een menigte toehoorders” een gemeente in de stad Naarden.

In December van hetzelfde jaar institueert hij de gemeente van Zwartsluis, preekt te Zwolle en te Zalk, en stelt orde op zaken te Apeldoorn.

De maand September van het jaar 1848 vindt hem in Groningerland om daar met name de gemeenten te Bierum en Uithuizermeeden te versterken.

Begin Maart 1849 maakt hij een reis naar Idskenhuisen in Friesland, neemt de gemeente aldaar in het kerkverband op en bevestigt op 4 Maart Ds de Vries in het ambt. Twee maanden daarna is hij alweer op een uitgestrekte tournee in het Noorden.

Op dergelijke reizen sticht hij in Mei 1852 een gemeente te Vlissingen en precies vier jaar later doet hij hetzelfde te Emden in Oostfriesland.

⁵⁾ Ruim de helft daarvan zijn gebundeld, namelijk „Het boek Ruth in 20 leerredenen” (R'dam 1855), „Feeststoffen in 20 leerredenen” (R'dam 1859) en „Veertigtal leerredenen over het lijden des Heeren” (Deventer 1867-69). Deze bundels zijn nog niet lang geleden te Nieuw-Beijerland herdrukt.

⁶⁾ Zie hiervoor Dr J. C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, blz. 74-84.

DE WANDELENDE JOOD

De tragiek van het separatisme, gelijk dat door deze ganse geschiedenis heenspeelt, treedt wel heel duidelijk aan het licht in de levensgang van de bekeerde Jood Salomon Mozes Flesch.

Zijn weg voert slechts voor korte tijd over het kruisgezinde erf, maar niettemin ruimen we voor deze merkwaardige wandelende Jood een plaatsje in op het toch bonte schilderij.



Ge moet dan weten, dat hij op 29 Juni 1812 in een zaak voor tweedehands kleding te Amsterdam is geboren ¹⁾. Een deel van zijn jeugd brengt hij verder door te Edam. En na zijn huwelijk in 1837 vestigt hij zich te Monnikendam ²⁾.

In zijn jonge jaren schijnt hij een hartstochtelijk ijveraar geweest te zijn voor de voorvaderlijke inzettingen. Hij moet zelfs joodse godsdiensten hebben gegeven. Anderzijds getuigde een mede-militair later dat hij in dienst nogal losbandig was.

Hoe dit zij: niet lang na zijn huwelijk bevindt hij zich onder de wapenen in verband met de troebelen tussen ons land en België. Hij vertoeft dan een tijdlang op het fort Rammekens bij Vlissingen. Onbekenden stoppen hem daar een tweetal uit het engels vertaalde boekjes in de ransel, geschreven door „een getrouwe leerling van Mozes en de profeten” ³⁾. Die boekjes worden dan, volgens zijn eigenhandige aantekening, „het oorspronkelijke middel” tot zijn bekering. Zijn vrouw gaat hem daarbij nog voor.

Enige jaren later verhuist hij via Kampen, waar hij een poos als boekenjood in zijn onderhoud voorziet, naar Hoogeveen, om zich door Ds W. A. Kok te laten opleiden tot predikant bij de christelijke afgescheidenen. Dat gaat vlot, want, gekomen in 1845, wordt hij reeds in het voorjaar van 1846 door de provinciale vergadering van Groningen toegelaten tot de heilige dienst.

¹⁾ Zijn ouders, Mozes Vles (gest. in 1825 te Edam) en Marianne van der Goen (gest. in 1843 te Monnikendam), woonden toen op Uijlenburg 12.

²⁾ Op 16 Aug. 1837 treedt hij te Amsterdam in het huwelijk met Sara Izaak de Jongh, bij wie hem in het volgend jaar te Monnikendam een dochter, Klara, wordt geboren.

³⁾ „Het verbond der belofte. Eene plegtige en gemoedelijke aanspraak aan de kinderen van Abraham, Isaac en Jacob, behelzende eenige gewichtige beschouwingen over den tegenwoordigen toestand, de verwachting en de toekomstige heerlijkheid van Israël”, en „De hoofdgronden van den godsdienst, kortelijk beschouwd in verband met de goddelijke overeenstemming van de onderscheidene zich opeenvolgende openbaringen, waarmede God de menschen begunstigd heeft”.

Hij is dan zeer kort als predikant werkzaam te Elburg, en vertrekt vandaar nog in 1846 naar Amersfoort, een gemeente die zich in het conflict met Brummelkamp aan diens zijde heeft geschaard en aan de invloed van Van Velzen heeft onttrokken. Zonder approbatie van de classis Hilversum en de provinciale vergadering van Noord-Holland en Utrecht wordt hij daar in November 1846 door een dominee van de Gelderse richting in het ambt bevestigd.

Spoedig sluit hij echter weer vrede met de andere partij door zich naar de in het rijksgeschied van Van Velzen heersende regels alsnog te schikken. Na een nieuw onderzoek in de fundamentele stukken des geloofs mitsgaders getoonde boetvaardigheid wordt hij met zijn gemeente daar weer in genade aangenomen.

* * *

In Amersfoort zelf gaat het echter niet lang daarna mis. Hij krijgt met zijn kerkeraad hooggaande ruzie. Flesch beklagt zich, dat men hem laat huizen in een ongezonde woning, die ook zo bekrompen is, dat hij daar onmogelijk kan studeren. Tevens voldoet de kerkeraad niet aan zijn financiële verplichtingen jegens hem. De kerkeraad op zijn beurt verwijt hem, dat hij niet in de week wil preken. En van dat preken gesproken: de dominee meent, dat men in de gemeente met zijn prediking de spot drijft, terwijl de kerkeraad ook deze bal terugkaatst met de bewering, dat Flesch van de prediking misbruik maakt om de gemeente te beschimpen. Voorts zit men wederzijds vol op zichzelf geheel onbeduidende grieven.

Flesch acht de toestand onhoudbaar en vraagt aan de classis ontslag van zijn verbintenis aan de gemeente van Amersfoort. Hij is bereid in de classis te blijven wonen, en die gemeenten in de classis te dienen, die hem zullen begeren. Maar de classis gaat niet op deze suggestie in. De gemeente van Amersfoort moet voor zijn onderhoud zorgen en hem van een goede woning voorzien en Flesch moet daar blijven, en dan moeten ze verder samen in eensgezindheid leven.

De classis heeft echter gemakkelijk praten. Flesch beweert, dat het voor hem onmogelijk is om het te Amersfoort vol te houden. En na de classicale vergadering 's Zaterdagavonds thuis gekomen, laat hij rondzeggen, dat hij de volgende morgen afscheid zal preken.

Maar de kerkeraad is er ook nog. Voor de aanvang van de dienst komen er twee leden bij hem, die een verklaring van hem eisen, dat hij zich in het vervolg met de gemeente wil verenigen. Flesch antwoordt, dat hij dat nog niet kan zeggen, maar dat hij nu althans bereid is om te preken. De kerkeraadsleden beletten hem daarop de toegang tot de kerk. Als Flesch daarop, omlopend, de voordeur van de kerk binnengaat, ziet hij, dat reeds een oefenaar van elders zijn plaats op de preekstoel heeft ingenomen.

Nog dezelfde Zondagmiddag gaat hij zijn nood klagen bij Mevrouw Zeelt van Baambrugge. En deze ontfermt zich over hem, gelijk zij reeds gedaan heeft met zovelen, die in nood gezeten zijn. Hij mag zijn bivak opslaan op een buiten van haar te 's Graveland. Dan kan hij, zolang hij

zonder emplooi is, haar — voor het merendeel uit Hervormden bestaande — huisgenoten stichten.

Een paar dagen later — Donderdag 21 October 1847 — laadt hij dan ook zijn boeltje te Amersfoort op, en vertrekt, zonder van iemand afscheid te nemen, naar 's Graveland.

Later verontschuldigt hij dat overhaast vertrek met de bewering, dat zijn gezondheid, blijkens een doktersattest, ontruiming van zijn woning noodzakelijk maakte, en dat het gure jaargetijde hem dwong om de verhuizing te bespoedigen.

* * *

Zo is dan Flesch een tijdlang huispredikant van Mevrouw Zeelt.

Ook is hij in die tijd nog een poosje „zeer tot genoegen van de gemeente” werkzaam onder de Afscheidenen te Edam, waar hij zijn jeugd jaren heeft doorgebracht. Lang zal dat echter niet geweest zijn, want de acten van de provinciale vergadering, die een aaneengesloten verhaal der gebeurtenissen geven, zwijgen daarvan in alle talen. De gemeente te Edam blinkt echter niet uit door meelevens met het kerkverband, zodat clandestien optreden aldaar voor Flesch niet onmogelijk is geweest.

Zijn voornaamste werkzaamheid is echter buitenkerkelijk. Mag men de onbevestigde mededeling van ouderling Reymersink van 's Graveland geloven, dan heeft hij gedurende het driekwartjaar van zijn verblijf aldaar niet alleen buitenkerkelijk gepreekt, maar ook gedoopt, avondmaal bediend en huwelijken bevestigd.

Ook moet hij eens een Zondag de groep van Wormser te Amsterdam hebben gesticht.

* * *

Intussen is Flesch nog altijd officieel predikant van Amersfoort, en al spoedig na zijn overhaast vertrek is hij door zijn kerkeraad gecensureerd. De Provinciale vergadering van 4 November 1847 wordt nu door de gevluchte dominee in het geval betrokken, en beide partijen beloven zich aan het oordeel van die vergadering te onderwerpen.

Het oordeel luidt, dat Ds Flesch niet van de gemeente van Amersfoort mag worden losgemaakt. De kerkeraad moet aanstonds de censuur, die door hem is uitgesproken, opheffen, en voor de gemeente schuldbelijden, dat men de dominee verhinderd heeft om te preken. De dominee mag te 's Graveland blijven wonen, totdat men hem te Amersfoort een geschikte woning verschaft heeft. Wel moet hij de dienst te Amersfoort zoveel mogelijk waarnemen, wat ook door de gemeente moet worden gehonoreerd.

Beide partijen krijgen bedenktijd tot aan het einde der vergadering om zich te conformeren. Dan onderwerpt zich de kerkeraad. Maar Flesch kan — hoewel hij onderwerping beloofd heeft en er waarlijk niet slecht is afgekomen — maar niet tot een besluit komen en vraagt uitstel van beslissing tot Zondag over acht dagen. De vergadering berust daarin tenslotte, maar benoemt een commissie om op de uitvoering van haar

besluiten toe te zien. Zou Flesch weigeren eraan te voldoen, dan zou hij als gecensureerd beschouwd worden.

Ter bestemder tijd verklaart Flesch, dat hij moet blijven protesteren tegen het besluit der vergadering, om hem niet van Amersfoort te ontbinden. En in een brief aan Ds Van Velzen van 20 November 1847 motiveert hij zijn starre houding met de klacht, „dat de gemeente van Amersfoort burgerlijk en zedelijk tegen God en zijn kerk schuldig staat door de ellende aan hem en zijn gezin berokkend”. Ook heeft de kerkeraad geen schuld beleden, zoals hij had beloofd te zullen doen, maar integendeel openlijk in de godsdienstoefening bekend gemaakt, dat Ds Flesch door de provinciale kerkvergadering gecensureerd was en niet tot de preekstoel mocht worden toegelaten. Daarom is het hem onmogelijk om aan de eis van de vergadering te voldoen.

Het is ook moeilijk. De broeders van Amersfoort hebben netjes gewacht, tot de fatale termijn voor Ds Flesch verstreken is. Toen hebben ze zich van hun plicht tot schuldbelijdenis ontslagen geacht, en zijn er als de kippen bij geweest, om het op die dag ingaande besluit van de provinciale vergadering te publiceren.

Hoe komt dat weer voor elkaar?

Flesch zelf zit met die puzzle blijkbaar ook. Hij wendt zich althans op 25 Januari 1848 om advies tot de Amsterdamse kerkeraad.

Deze geeft hem bij monde van Ds Van Velzen de raad, om alsnog zonder verwijl aan de commissie, die in zijn zaak benoemd is, te melden, dat hij zich onderwerpt.

Flesch geeft eindelijk toe. Maar hij verbindt daaraan te voorwaarde, dat de kerkeraad van Amersfoort eerst ook nog schuldbelijdenis doet en z'n verbintenissen inzake woning en tractement nakomt, en hem, zodra het seizoen gunstig is, netjes uit 's Graveland komt afhalen.

Maar nu heeft de kerkeraad weer wat. Hij vertelt aan een lid der commissie, dat Flesch aan een aantal leden, die zich tijdens zijn verblijf te Amersfoort aan de gemeente hebben aangesloten, heeft aangeraden, hun lidmaatschap op te zeggen, wat door de meesten ook gedaan is.

Ds Flesch werpt dit als laster van zich. Hij heeft van die onttrekkingen wel gehoord, maar er zich niet mee bemoeid. Maar een door Flesch getekend briefje is althans in één geval het bewijs van het tegendeel.

* * *

Zo komt de zaak op 4 Mei 1848 weer op de Provinciale vergadering, nadat de classis — waar Flesch niet is verschenen — verklaard heeft hem voor gecensureerd te houden, daar hij niet op tijd aan zijn verplichtingen heeft voldaan.

Ook op die Provinciale vergadering is Flesch niet aanwezig. Hij is — zo schrijft hij — door enige ongesteldheid verhinderd om te komen. Tevens dringt hij in die brief nogmaals aan op ontslag van de gemeente van Amersfoort en beroepbaarstelling in vereniging met de kerk.

Wat zijn losmaking betreft, geeft de Provinciale vergadering hem nu

tenslotte in arren moede zijn zin. Maar zonder kleerscheuren komt hij er niet af. Vooral het verhaal van ouderling Reymerink van 's Graveland over zijn aanrichten van scheuring aldaar, neemt de broeders tegen hem in. Wel handhaaft men de eis aan de gemeente van Amersfoort, dat die alsnog schuldbelijdenis moet doen. Maar bij meerderheidsbesluit wordt ook de censuur over Ds Flesch voor onbepaalde tijd verlengd. Hij mag niet preken, totdat hij onderwerping heeft getoond en schuldbelijdenis heeft afgelegd. Zolang wordt hij onder voogdij van de classis Hilversum gesteld. Deze mag hem pas beroepbaar stellen, als hij aan zijn verplichtingen heeft voldaan.

* * *

Kort daarop krijgt Flesch van een door de Provinciale vergadering benoemde commissie de schorsingsbrief thuis. De argumenten zijn vooral aan de mededelingen van ouderling Reymerink ontleend. Behalve dat hij niet aan het besluit van 4 November 1847 heeft voldaan, heeft hij zich schuldig gemaakt aan scheurmaking te 's Graveland, aan onordelijke bediening der bondszegelen, aan huwelijksbevestiging buiten de gemeente en aan optreden in een scheurkerk te Amsterdam.

Flesch kan een deel der schorsingsgronden, welke hem worden voorgehouden, allerminst billijken, en protesteert daartegen. Wel betuigt hij mondeling tegenover Ds Van Velzen berouw over zijn gemeenschap met „afgekeerden”.

De commissie doet nu wat water in de wijn, en bericht hem, dat als hij bereid is een boetepreek te houden voor de classis Hilversum, en aan de afgekeerden te Amersfoort schrijft, dat hij, toen hij hen aanraadde zich af te scheiden, door een verkeerde geest werd gedreven, en hen daarbij vermaant tot wederkeer, — hij van de censuur ontslagen zal worden.

Vóórdat hij deze brief van de commissie ontvangt, is er echter voor hem een nieuw perspectief gekomen. Hij heeft een beroep naar de gemeente van Harlingen ontvangen, en heeft dit „uit begeerte naar een ordelijke gemeente” aangenomen. Hij heeft er voorts geen gras over laten groeien, doch met bekwame spoed — omdat zijn vrouw bevallen moet — alles voor zijn vertrek geregeld.

Als het bericht van de commissie hem gewordt, en hem met name door Ds Van Velzen nog ten sterkste wordt ontraden om te vertrekken vóórdat hij aan de hem opgelegde verplichtingen heeft voldaan, staan dan ook zijn goederen reeds gepakt en is het schip, dat hem zal overbrengen, in aantocht. Flesch laat het er daarom verder maar bij zitten en vertrekt naar het hoge Noorden.

* * *

Op 20 Juni 1848 komt Ds Flesch te Harlingen aan.

Men weet daar niets van alles wat zich heeft afgespeeld, en heeft hem beroepen in de onderstelling, dat hij wettig leraar van Amersfoort en beroepbaar was.

De consulent, Ds Uitterdijk van Franeker, heeft echter naderhand geruchten gehoord, en maakt nu bezwaar om Flesch te Harlingen in het ambt te bevestigen. Ook de classis deelt zijn bezwaren en spreekt uit, dat Flesch niet bevestigd kan worden, voordat hij door de Provinciale vergadering van Noord-Holland van de censuur is ontheven.

Inmiddels heeft Flesch te Harlingen toch vrolijk de kansel beklommen.

Hij voelt echter wel, dat hij toch wat doen moet. En daarom schrijft hij een brief aan de commissie van de Noord-Hollandse synode, waarin hij ten dele schuld bekent, en verzoekt om hem van de censuur te ontheffen, opdat hij te Harlingen bevestigd kan worden.

De commissie schrijft hem echter terug, dat zij zich, nu hij te Harlingen woont en preekt, niet meer bevoegd acht om in zijn zaak te beslissen, en verwijst hem naar de eerstkomende Provinciale vergadering.

Ondanks de aandrang van Ds Uitterdijk om zich inmiddels van prediking te onthouden, gaat hij daarmee echter, na onderbreking voor één Zondag, voort.

* * *

Zo komt de zaak van Flesch nog eens op de Noord-Hollandse synode, als deze op 2 November 1848 weer bijeenkomt.

Zowel Flesch als Uitterdijk van Franeker zijn daarbij tegenwoordig.

En — wonder boven wonder — de stemming jegens Flesch is niet ongunstig.

De vergadering heeft ernstige critiek op de censuurbrief der commissie, en laakt het, dat daarin de beschuldiging van scheurmaken te 's Graveland zo naar voren is geschoven, hoewel deze beschuldiging slechts door één persoon was geuit en niet was onderzocht.

Wel is de vergadering ontstemd over het feit, dat Ds Flesch zich niet van prediking heeft onthouden. En de delinquent belijdt hierover grif schuld. Hij had zich aan de vergadering moeten onderwerpen. „Hij was daarbij ernstig bepaald geworden, toen hij met krankheid in het lichaam bezocht was. De Here had hem getoond, dat zijn ongesteldheid niet tot de dood was, maar dat Hij hem had opgericht, dewijl deze zaak, het belijden van schuld en verzoening met de kerk, hem nog te doen stond”. Door Ds Uitterdijk gevraagd, of hij dan zijn berouw niet had moeten tonen door vervolgens de prediking na te laten, stemt Flesch ook dit toe. Wel verontschuldigt hij zich enigermate met de grote aandrang van de kerke-raad van Harlingen, maar hij erkent, dat het doorgaan mis is geweest: „Ik had dit niet moeten doen”.

Besloten wordt daarom, dat Ds Flesch aanstonds in een ander vertrek een brief van schuldbelijdenis zal schrijven, welke naar de classis Hilversum en naar de Provinciale vergadering van Friesland kan worden gezonden, om te Harlingen en waar het verder nodig mag blijken, te worden voor-gelezen.

Flesch voldoet daaraan, en de vergadering toont zich bevredigd. De censuur wordt opgeheven en met de nodige getuigschriften voorzien kan

hij naar Harlingen terugkeren, waar kort daarop zijn officiële bevestiging plaats vindt.

* * *

Lang blijft hij te Harlingen niet. Op 19 April 1849 neemt hij afscheid van die gemeente om zich de week daarop aan de christelijk-afgescheidene gemeente van Dordrecht te verbinden.

Daar krijgt hij na verloop van tijd opnieuw herrie. Een deel der gemeente wil in de tweede helft van 1850 niets meer van hem weten. Men klaagt over een „dorre, letterlijke bediening”, die het „door God ontblote hart van zijn ware volk niet stichten kan”. Voorts beschuldigt men hem van scheurmaken, laster en meinedigheid, „vloeiende uit die allerakeligste bron van geldzucht”.

Ter classicale vergadering te Dordrecht wordt deze onverkwikkelijke zaak behandeld op 30 en 31 October 1850, en Flesch wordt daar „veroordeeld om de predikdienst de tijd van zes weken te laten”.

Flesch protesteert daartegen prompt bij schrijven van 31 October 1850, waarbij hij eindigt met de mededeling, dat hij hoopt, zich „voorts in alle eenvoudigheid buiten de kerkelijke gemeenschap te behelpen”.

* * *

Een tijdlang staat Flesch nu met degenen die hem te Dordrecht trouw gebleven zijn, afzonderlijk.

Zijn aanhang is niet gering. De nieuw ontstane gemeente telt ongeveer driehonderd zielen.

Na verloop van tijd komt hij echter in contact met de kruisgezinden, welke hem met open armen ontvangen. Cors Noorduyt met name prijst de hand des Heren, die Flesch „op zonderlinge wijze” tot hen heeft gebracht.

De aansluiting levert dan ook geen moeilijkheden op. Flesch wordt broederlijk onderzocht door Noorduyt, Van den Oever en Kloppenburg, en daarna door Van den Oever nog eens weer te Dordrecht in het ambt bevestigd.

En het blijft werkelijk een poos goed gaan. Op de Algemene vergadering van September 1852 te Zwartsuis, waar hij voor het eerst aanwezig is, worden hem al aanstonds verschillende vertrouwensopdrachten verstrekt. Hij wordt met Van den Oever en Van Leeuwen benoemd in de commissie voor het afnemen van peremptoire examens, terwijl hij met Kloppenburg de in de gemeenten Naarden en 's Gravenmoer gerezen moeilijkheden mag onderzoeken. Ja, hij voelt zich in de nieuwe kring zo thuis, dat hij in Mei 1853 op de classicale vergadering te Rotterdam verklaart, zich door Gods Geest aan de gemeenten onder 't kruis verbonden te gevoelen, hetwelk bij de Afgescheidenen nimmer het geval geweest was.

* * *

Doch 't kan verkeren. Kort na genoemde ontboezeming haalt hij zich „door zijn schandelijke handelingen en sluwe listen, zo met de gemeente,

als met kerk- en armengelden, kerkelijke censuur en schorsing in de dienst op de hals". Hij weet die echter „listiglijk te ontduiken door enige dagen voor de te houden (classicale) vergadering een zogenaamde acte van ontbinding te schrijven, te doen drukken en overal rond te zenden", waarbij hij verklaart, zich af te scheiden van de gemeenten van Van den Oever, niet „van enige, die genoemd is naar Jezus Christus".

De eigenlijke acte luidt als volgt:

„Aan de classicale commissie der Gereformeerde gemeenten onder het kruis, Ds C. van den Oever en ouderling J. Smaling te Rotterdam, tot bericht en informatie dezer classe in 't bijzonder en aanhorige departementen in 't gemeen, zij deze acte van ontbinding gericht, met de verklaring, dat de ondergetekende bedankt voor de eer hem tot dusver bezeugen als examiner uwer kerkgemeenschap en lid uwer classicale commissie, en tevens om als leraar in uw midden en aan uw zijde en onder uw naam niet langer te fungeren, uit hoofde der treurige ervaring van trouweloosheid, liefdeloosheid en — wat bovenal mijn onverenigbaarheid besliste — de hoogste mate van ordeloosheid zo in leer, prediking als kerkregering, onder uw banieren gevonden. Het lust mij thans niet een en ander uiteen te zetten; wellicht zal daarvoor hierna, hetzij in de tijd, zeker in de eeuwigheid tijd over schieten; tenminste zullen wij van ons individueel recht bij elke gelegenheid gebruik maken, niet om met ulieden te twisten, noch om de oprechten die aan uw leiband lopen — om welke het mij smart, dit erken ik tegelijk — te bedroeven, maar (om) met mond en pen openbaar steeds de waarheid te blijven leren en te verdedigen, waar zulks mijn roeping zal zijn of worden. Alleen zij deze strekkende (om) UEd. mijn gemeenschap rondborstig op te zeggen, als niet meer behorende tot u en de uwen, maar alleen tot die, welke het vrije eigendom zijn van de Koning der koningen en de Heer der heren.

Gedaan te Dordrecht den 1 Augustus 1853; en blijf na toebede van genade, wijsheid en licht van boven aan u allen,

UEd. dv. dienaar S. M. Flesch.

Het begeleidend schrijven, waarmee de acte wordt rondgezonden, is van de volgende inhoud:

„Aan de vrienden N.N. en medeopzieners en leden van Christus onze Here te X. Heil en zaligheid.

Deze is dienende UEd. te informeren, dat ik mij om de hierachter in de reeds opgezondene acte van ontbinding opgegevene redenen gedrongen gevoeld heb, mij te moeten ontbinden van het kerkgenootschap onder het kruis, in zoverre Gods getuigenis met het getuigenis des Geestes in mijn hart mij verplichtte, niet één schrede verder voort te zetten met een man, die al zijn gemeenten naar zijn naam laat noemen en gelijk een paus ze alle regeert, ik verklaar, voor het merendeel strijdig tegen het Woord van God en gezonde en gegronde kerkelijke ordinantiën. Waarom ik die gemeenten beklaag, welke te goeder trouw zich laten onderwijzen van de

zodanige die zelve behoorde onderwezen te worden in hetgeen Gereformeerd en, wilt ge, Dordts kan of mag worden genaamd. Hierbij dient UEd. te weten, dat ik mij alleen en bij uitsluiting ontbind van de zodanigen, die naar zijn naam — gemeenten van Van den Oever — genoemd worden, en niet van één enige, die genoemd is naar Jezus Christus, Wien alleen toekomt eer en heerlijkheid tot in eeuwigheid, amen.

Dordrecht, 1 Aug. 1853.

Ik blijf intussen uw dienaar in Christus, S. M. Flesch.

N.B. In geval UEd. bij de laatsten uzelve hebt leren rangschikken, dan verwacht ik in liefde hiervan opgaaf, opdat ik wete, wie het zijn, met wie ik mij kan achten verenigd te zijn, en zo nodig dienst bewijze."

* * *

Veel succes schijnt hij met zijn rondschriven niet te hebben gehad.

In September 1853 verlaat Ds Flesch Dordrecht en belandt weer in de woonplaats van zijn jeugd: Edam. En op verzoek preekt hij daar aanstonds weer op Woensdag en Zondag bij de Afgescheidenen.

Zo goed slaat dat in, dat reeds op de volgende Dinsdag de kerkeraad aldaar, onder leiding van ouderling Akkerboom, besluit om Flesch als leraar te beroepen op een tractement van vijfhonderd gulden, dat voor driekwart direct al spontaan uit eigen kring is toegezegd.

Om de zaak nader te regelen wendt men zich tot Ds Van Velzen te Amsterdam. Maar daar blijkt, dat er met de begeerde dominee nogal wat aan de hand is, onder meer, dat hij niet eens lid is van de christelijk-afgescheiden kerk. Van Velzen raadt dan ook het voornemen beroep ten sterkste af, en verwijst voor het overige naar de consulent, Ds Nentjes van Urk.

Teleurgesteld komen de afgevaardigden te Edam terug, en vertellen van hun wedervaren op de kerkeraad. Maar Flesch, die daarbij mede aanwezig is, weet ter vergadering met overlegging van stukken zijn onschuld zo overtuigend te betogen, dat men algemeen van oordeel wordt, dat hij te Dordrecht onchristelijk is behandeld, en hem diezelfde avond nog als lid der gemeente toelaat en tot ouderling benoemt.

Nu kan hij vrij preken, zonder door een consulent te worden lastig gevallen. Als ouderling spreekt hij een stichtelijk woord, en wie zal hem daarin hinderen? Wel heeft de provinciale vergadering van Zuid-Holland, welke op 16 November 1853 te Dordrecht bijeenkwam, het schriftelijk bij haar ingekomen verzoek van „de afgezette leraar Flesch" „om hem weer in de kerk op te nemen", „geheel afgeslagen" en besloten om hem, „indien er geen andere stukken van een waarachtige bekering voor de dag komen, noch als leraar, noch als lid weer aan te nemen", — maar Zuid-Holland is Noord-Holland niet. Hij houdt het oefenaarschap te Edam dan ook vol van October 1853 tot Maart 1854, en krijgt daarvoor de niet hoge maandelijks vergoeding van ruim vijftien gulden.

In „De Stem" van 28 December 1853 wordt echter door „één der

wachters op Sions muren" publiek gewaarschuwd tegen die indringer, welke nu weer te Edam „zijn streken tracht uit te voeren". En tegenover de protesten van Flesch zelf en van zijn kerkeraad, houdt de redacteur Vincent voet bij stuk en verklaart zich bereid desgewenst nadere bewijzen voor zijn waarschuwing te geven.

* * *

Ondanks dit kwaad gerucht wordt Flesch echter op 30 Januari 1854 door de christelijk-afgescheidene gemeente te Minnertga beroepen.

Hij neemt het beroep aan, verlaat einde Maart Edam en leidt reeds op 7 April d.a.v. de kerkeraadsvergadering van Minnertsga als haar voorzitter. Betreffende zijn honorarium wordt op die vergadering bepaald, dat „het tweede zakje of budel, benevens zovele bussen er aan de uit- of ingangen van het kerkgebouw geplaatst zullen of kunnen worden, bepaalde-lijk en uitsluitend voor" hem zijn.

De volgende Zondag houdt hij zijn intrede-preek, zonder er zich om te bekommeren, dat daar een bevestiging aan vooraf behoort te gaan.

Natuurlijk erkent de classis hem niet als predikant, en op de classicale vergadering van 9 Mei worden er dan ook twee ouderlingen uitgenodigd om de gemeente te vertegenwoordigen. De kerkeraad is echter solidair met z'n dominee en neemt dit niet.

Het blijft echter zo mooi niet. Blijkens de kerkeraadsnotulen van 15 Juni 1854 heeft hij dan al ruzie met een van de ouderlingen.

Bovendien wordt zijn gezin door een zware slag getroffen. Op 24 Juli toch sterven de oudste twee jongens, Mozes en Johannes, de een veertien en de ander zeven jaar oud, tengevolge van het eten van vergiftige bessen.

Ongeveer terzelfder tijd wordt ook Flesch zelf ongesteld.

Te midden van al die narigheden komt zijn drie jaar jongere broer, Hartog Mozes, bij hem op bezoek. In z'n diepe geestelijke depressie wijst deze hem op al z'n ellenden als gevolg van z'n overgang naar het Christendom.

Totaal het stuur kwijt schrijft Flesch dan op 30 Augustus 1854 aan zijn kerkeraad, dat hij weer tot het Jodendom is overgegaan.

In het Handelsblad van 11 September bevestigt hij deze mededeling per advertentie.

Op 12 September daaraanvolgende noteert de kerkeraad zijn vertrek met stille trom uit Minnertsga naar Amsterdam.

De classicale commissie, die benoemd is om de onregelmatige handelingen van de kerkeraad ter plaatse te behandelen, heeft nu gemakkelijk werk. Als zij op 5 October arriveert, vindt zij in de kerkeraadskamer ootmoedige mannen, die grif erkennen, met hun aanvaarding van Flesch als predikant, verkeerd te hebben gehandeld.

* * *

Intussen heeft de pers der Afgescheidenen zich met het geval-Flesch bemoeid.

In De Bazuin van 15 September memoreert Brummelkamp dit droeve gebeuren met als slot de verzuchting: „Klimme ons gebed voor hem en de zijnen ten hemel op".

Hierop volgt een reactie in De Stem, waarin G. W. te Z., met verwijzing naar teksten als Hebr. 10 : 26-29, informeert naar de gronden van zulk een gebed. En de redacteur Vincent is in een onderschrift al gauw klaar met z'n conclusie: „wij mogen niet eens voor de rampzalige bidden, die zich heeft schuldig gemaakt aan de zonde tegen de Heilige Geest".

Brummelkamp repliceert in De Bazuin weer met een zeer bezadigd artikel, waarin hij het tijdelijk karakter van deze verloochening accentueert.

Hij krijgt gelijk.

In het Handelsblad toch van 26 October 1854 verbaast Flesch de belangstellende lezers met een nieuwe advertentie, gedateerd „Amsterdam, 15 October 1854", waarin hij de vorige „met hart en mond" herroept, hartelijk vergiffenis verzoekt, en verklaart, „meer dan ooit tevoren de oprechte vriend te zijn van allen, die God liefhebben en dienen".

Zowel De Bazuin als De Stem vermelden ook dit nieuwe bericht met de nodige commentaar.

Zelf kwalificeert Flesch later de bewuste periode van zijn terugval in het Jodendom als „zijn veertigdaagse verzoeking in de woestijn".

„En Petrus, naar buiten gaande, weende bitterlijk" — dat is de tekst van een door hem in verband daarmee uitgegeven boetepreek.

* * *

De geschiedenis wordt verder vaag.

Gedurende zekere tijd preekt Flesch voor een kring te Ouderkerk aan de Amstel. Maar hij neemt daarvan al spoedig weer afscheid, omdat ze tot een ander „zogenaamd evangelie" is vervallen.

Daarop vestigt hij zich in Januari 1856 een preekgelegenheid in het vrije Evangelische — vroeger Persiaanse — kerkgebouw op de Boomsloot te Amsterdam.

Maar ook hier houdt hij het niet uit.

Begin 1862 woont hij te Heukelom, waar hij het beroep van manufacturier uitoefent.

Tenslotte verhuist hij met zijn gezin via Gorinchem, waar hij van 14 April tot 1 Juli verblijft, naar Rotterdam, waar hij nog enige maanden preekt in het kerkje van de borstelfabrikant Lindeman aan de Goudseweg. Hij preekt daar voor de nog niet geïnstitueerde kring van kruisgezinden, die niet met de scheuring van Van den Oever zijn meegegaan en in het daaropvolgende jaar weer door Ds Veldman van 's Gravenhage in het verband van de Gereformeerde kerk onder 't kruis wordt ingelijfd.

Nu komt echter niet zijn moeilijk, achterdochtig karakter, maar de dood aan zijn arbeid een einde maken.

Vanaf zijn veertigste levensjaar heeft hij reeds aan een slepende ziekte

geleden. Op 9 December 1862 bezwijkt hij daaraan in de ouderdom van vijftig jaar.

Enkele weken voor zijn dood houdt hij zijn zwanenzang over de tekst: „Aldaar zal geen nacht zijn”.

Onder zeer grote belangstelling wordt hij ten grave gedragen.

„Volgens getuigenis van de weduwe en van de vrienden des overledenen is door hem tot op het laatst van zijn leven Christus als de enige Naam onder de hemel tot zaligheid verkondigd, en is hij na een leven van strijd en veel verguizing ingegaan in de rust, die er overblijft voor het volk van God”. Aldus De Bazuin, die op 26 December van zijn overlijden melding maakt.

*

EEN MISLUKTE DOMINEESCARRIERE

De hoofdpersoon van de hier volgende detailschets heeft weinig of geen invloed uitgeoefend op de gang van zaken in de kruisgemeenten. Maar de verwickelingen rondom deze mislukte dominee zijn toch in meer dan één opzicht typerend voor het kerkelijk leven van de kruisgezinden met zijn eigenaardige moeilijkheden.

Voor al het gevaar van het feit, dat men voor de geestelijke verzorging bij uitsluiting is aangewezen op voorhanden singuliere gaven, wordt hier wel fel belicht.

* * *

Het verhaal begint te Midwolda in Groningerland. Daar is al vroeg een afgescheiden gemeente met een onafscheidelijke oefenaar. Maar de opleidingsschooltjes bij de christelijke afgescheidenen werken snel, en het ziet er aan het eind van de veertiger jaren naar uit, dat ook deze gemeente een echte dominee — op artikel 8 dan altijd — kan krijgen. Men slaat het oog op een „student” bij Ds De Haan te Groningen: Derk Jans Vos, afkomstig uit Bergum in Friesland.

De toegenegenheid is wederzijds, en student Vos gaat daar tegen 1850, in afwachting van de gunstige uitslag van zijn examen, al vast hulpdiensten verrichten.

Dat is niet ongewoon, gerekend naar de verleden tijd. Maar de synode van Amsterdam 1849 heeft pas dat plukken van onrijpe vruchten in de ban gedaan, en aan docenten en kerkelijke vergaderingen voorgeschreven om te „waken tegen het misbruik in het voorgaan van leerlingen in de gemeenten”.

Dus komt Derk Vos reeds in het begin van 1850 enigszins in de moeite met kerkelijke instanties. En wel daarmede samenhangend, kan hij aan de provinciale deputaten in het voorbereidend examen „geen genoegzame voldoening geven”.

Het gevolg is, dat Vos van de opleiding te Groningen geen heil meer verwacht, en zijn geluk bij Ds Van der Werp te Leeuwarden gaat beproeven.

Uit Thesinge komen intussen over hem minder mooie praatjes. „Volgens zekere getuigen” moet hij iemand zijn „van zeer slecht levensgedrag, die zich aan vele zonden heeft schuldig gemaakt”.

Ds Van der Werp neemt echter de door de classis Groningen aan hem overgebriefde geruchten niet serieus. Zelfs een formeel protest van de genoemde classis, op 17 Januari 1851 gericht aan die van Leeuwarden,

kan niet verhinderen, dat men Derk Vos aldaar tot proponent bevordert.

Daarmee is hij echter nog geen dominee. Hij moet in de provincie Groningen nog peremptoir examen doen, en tot dat einde moeten de door de classis Groningen tegen hem geuite beschuldigingen eerst uit de weg worden geruimd.

Er zit dus niets anders op, dan dat hij op 21 Maart 1851 ter behandeling van zijn zaak ter vergadering van die classis verschijnt. Er komen dan heel wat brieven en paperassen op tafel en hij mag ook het zijne ervan zeggen. Maar het vergaat hem als een automobilist, die een aanrijding gehad heeft: „zijn ónschuld kan niet bewezen worden”. En daar de vergadering in hem „geen bewijzen van ootmoed en schuldbekentenis bespeurt”, handhaaft zij haar protest tegen zijn examen: de gaven van ootmoedigheid en zedigheid zijn niet voorhanden.

Als hem deze conclusie wordt meegedeeld, barst Derk Vos in boosheid uit, en hij slingert de broeders het fel verwijt in 't gezicht: „O gij vergadering, gezeten om recht te doen, spreekt gij het recht?”. Hij zal wel eens zien of het aangaat, dat de classis Groningen over die van Pekela en Leeuwarden zou heersen.

Hij probeert dan ook direct om zijn peremptoir examen te doen plaats vinden in de hem meer gunstig gezinde provincie Friesland. Maar de provinciale vergadering van Groningen treedt daartegen met grote klem op, en het gelukt haar deputaten tenslotte om de Friese kerken van het plegen van die onregelmatigheid te weerhouden.

Tot overmaat van ramp krijgt Vos ook de ouderlingen van Midwolda tegen zich, zodat ook dezen de beschuldiging omtrent „onzedelijkheid in de wandel” met hun getuigenis gaan dekken.

Maar de diakenen, en met hen een aanmerkelijk deel der gemeente, laten Vos niet los, en handhaven de beroeping.

De breuk van het kerkverband is daarmee gegeven.

Ter onderscheiding noemt de groep van Vos zich voortaan „de oud-orthodoxe gemeente van Midwolda”.

In die kwaliteit wendt men zich in de zomer van 1851 tot de Koning met een verzoek om subsidie, op welk rekwest bij ministeriële dispositie van 22 October d.a.v. afwijzend wordt beschikt.

* * *

Het isolement der oud-orthodoxe gemeente duurt niet lang. Men zoekt en vindt al heel spoedig contact met de kruisgezinden. Daar is de ontvangst hartelijk. De critiek op de Afgescheidenen is een goede introductie. Vos deelt „veel ellende” van hen mede, en verklaart, „liever z'n hoofd te willen verliezen, dan trouweloos worden of zich immer weer met de Afgescheidenen verenigen”. Voorts verklaart zijn ouderling J. H. Sportel, dat de gemeente reeds twee jaar „zegen en bloei” ondervonden heeft onder zijn dienst. In de officiële attesten van zijn kerkeraad heet Derk Vos tenslotte niet anders dan het slachtoffer van verkeerde behandeling en tegenstand.

De kruisgezinden laten hem op grond van al het gehoorde gaarne tot

het peremptoir examen toe. En op de vergadering van de classis Overijssel van 21 en 22 Januari 1852 te Zwolle, wordt hij door Ds Van den Oever, die daarvoor uit Rotterdam is overgekomen en het presidium waarneemt, meteen onderzocht.

Voor de bijbelse en kerkelijke geschiedenis krijgt hij vrijstelling. Hij heeft daarin bij de Afgescheidenen reeds tweemaal examen gedaan, en men meent, om des tijds wil, het getuigenis van die examinatoren wel te kunnen aanvaarden.

Een zeer gewichtig element in het examen, dat men niet overslaat, is het onderzoek naar zijn genadestaat en roeping. Uitdrukkelijk toch hebben de kruisgezinden vastgesteld, dat een student niet „gepromoveerd” mag worden, indien hij geen blijken geeft van hartveranderende genade. Maar dit onderzoek levert bij Derk Vos geen moeilijkheden op, en ook de proefpreek en de rest „beantwoordt aan het doel”.

De eindconclusie der vergadering is, „dat er geen wettige redenen bestaan, waarom broeder Vos aan zijn gemeente, die verlangt van hem gediend te worden, zou mogen worden onthouden; waarop de schriftelijke zending van de vergadering aan Zijneerwaarde wordt overhandigd”. 's Zondags daarop wordt hij door Ds Plug van Zwartsluis in zijn gemeente „bevestigd en ingezegend”.

* * *

De groep te Midwolda is echter maar klein en het valt haar niet mee om een dominee te onderhouden.

Reeds op de Algemene vergadering van 14 en 15 September 1852 te Zwartsluis klaagt ze haar nood en verzoekt om voorziening. Maar de vergadering wijst haar op haar eigen verantwoordelijkheid.

Daarmede is Vos echter niet geholpen. En al wordt er althans te Zwartsluis voor hem een keer gecollecteerd, de steun uit de classis, waarop Midwolda zich in uiterste instantie beroepen mag, is geenszins voldoende.

Hij vindt echter een poosje later een goed heenkomen naar de pas gestichte gemeente van Wanneperveen, waar hij op 5 April 1853 door de consulent, Ds Plug van Zwartsluis, opnieuw in het ambt word geïnstalleerd.

Midwolda verdwijnt meteen weer van de kaart der krusgemeenten.

* * *

Uit het begin van het verblijf van Vos te Wanneperveen is een merkwaardige bijzonderheid bekend.

Pas is de Wet op de kerkgenootschappen tot stand gekomen, waarbij de mogelijkheid geopend is, dat gemeenten erkend worden zonder toelating te vragen. En Vos is er aanstonds bij om een kennisgeving te dien aangelegenheid aan de Koning te richten.

Op 8 October 1853 namelijk geven D. J. Vos, v.d.m., en de zijnen aan Zijne Majesteit kennis van de oprichting van „een kerkgemeente, behorende tot het Gereformeerd kerkgenootschap in Nederland, ingericht op grond van de leer en geloofsbelijdenis, vastgesteld door de nationale synode, gehouden te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619”.

Zij krijgen echter bij dispositie van de Minister van Eredienst d.d. 1 November 1853 ten antwoord, „dat niemand bevoegd is om buiten de wil en medewerking van het Nederlands Hervormd kerkgenootschap een gemeente op te richten, welke tot dat kerkgenootschap zou behoren”.

Zo speelt ook onder de nieuwe wet de Regering haar spel van misverstand steeds voort. Een Gereformeerde kerk buiten het Hervormde kerkgenootschap kan voor haar eenvoudig niet bestaan.

Maar al houdt Den Haag zich van den domme: de Gereformeerde gemeente te Wanneperveen bestaat er evengoed om.

* * *

Erger voor de jonge gemeente is, dat er al spoedig herrie komt. Er moet een buitengewone classicale vergadering aan te pas komen, die op 17 November 1853 ter plaatse wordt gehouden. En daar regent het klachten tegen de dominee.

Het meest belangwekkend is de klacht, door een groot deel van de kerkeraad geuit, dat de dominee van de preekstoel gezegd heeft, dat ook de Christelijke Afscheidenen mede de zichtbare kerk van Christus zouden uitmaken. Huns inziens lijnrecht in strijd met de tweede belijdenisvraag, die bij de toelating tot het avondmaal wordt gedaan, „of gij gelooft, naar uw overtuiging, dat alhier de ware zichtbare kerk van Jezus Christus gevonden wordt, zoals die omschreven wordt in artikel 29 van onze Ge-loofsbelijdenis”.

De vergadering is het met die klacht eens. De bewering van Ds Vos wordt tegen de Belijdenis geacht, die maar één algemene christelijke kerk erkent. Men gelooft wel, dat er onder de Afscheidenen zijn, die tot de onzichtbare kerk behoren, maar „de ware zichtbare kerk van Jezus Christus” maken alleen zij uit, „die zich uitsluitend houden aan de te Dordrecht vastgestelde leer, tucht en dienst der Gereformeerde kerk”.

Vos kan tegen deze theoretische „konsekwenz-macherei” niet op. Hij belijdt zich onvoorzichtig te hebben uitgedrukt, en belooft zich voortaan voor dergelijke beweringen, die tot twist en scheuring in de gemeente kunnen leiden, te zullen wachten.

Andere beschuldigingen over onrechtzinnigheid in de prediking, waarmede ouderling R. H. Hoorn zowel in als buiten de gemeente tegen zijn dominee stemming maakt, lijken de classis maar wat gevit. Hoe licht kan aan een leraar niet een uitdrukking ontglippen tegen zijn bedoeling.

Er is nog iemand, die gemoedelijk bezwaar inbrengt tegen dominee's inwendige roeping. Maar daaraan heeft de vergadering helemaal geen boodschap. Daar de bezwaarde broeder zijn predikant kerkelijk wel erkent, mag hij zijn gemoedsbezwaar wel bij zich houden.

Evenmin wordt een klacht over scherpe uitdrukkingen van Ds Vos al te serieus genomen. De persoon die ze uit, heeft in dezen zelf nogal wat boter op z'n hoofd. Ds Vos wordt slechts vermaand, zich van scherpeheid zoveel mogelijk te onthouden.

Ouderling Hoorn wordt voorts terechtgewezen vanwege het niet uit-

oefenen van zijn functie. Hij mag in geen geval zijn post verlaten, wil hij zich niet der afzetting waardig maken.

Zo houdt de classis kennelijk Ds Vos de hand boven 't hoofd. En zij mag tenslotte het genoegen smaken, een verzoening tussen de dominee en zijn ouderling te bewerkstelligen. Zij beloven elkander op handslag om, al het voorgaande vergetend en vergevend, voortaan in vereniging des harten samen het heil der gemeente te zoeken.

* * *

Helaas is de vrede van korte duur.

Reeds op 23 November ligt er een brief van Ds Vos op de tafel van de kerkeraad van Zwartsluis, waarin deze mededeelt, dat ouderling Hoorn de classicale handelingen verwerpt, niet meer ter kerk komt en voortgaat hem te blameren. Deswege vraagt hij het consent van de zusterkerk om die ouderling te censureren.

De toestemming wordt zonder bezwaar gegeven. Ook de classicale vergadering van 9 Maart 1854 hecht aan Hoorns afzetting haar sanctie.

Daarmede is de zaak echter niet van de baan. Hoorn is blijkbaar ook kerkmeester en weet zich als zodanig nog te laten gelden.

Er gebeuren in de volgende maanden te Wanneperveen onverkwikkelijke dingen. Hoorn laat met ketting en slot de preekstoel afsluiten, zodat Vos, wil hij niet over de rand heen klauteren, genoopt is zijn preken vanaf het voorlezersbankje uit te spreken. Erger voor hem is, dat de gewezen ouderling ook de buidel dicht houdt, zodat Vos er financieel al even slecht aan toe is als vroeger te Midwolda. Een afgescheiden dominee, door wie Hoorn zich ondanks zijn theorie dat de kerk der kruisgezinden de alleenware is, in eigen huis laat stichten, vaart er wel bij.

Tenslotte laat de koppige boer niet na om met zijn oude, door de classis reeds tweemaal afgewezen klachten over onrechtzinnige prediking, Vos tot op de Algemene vergadering van 1 tot 3 Augustus 1854 te Rotterdam te achtervolgen. Ook hier wordt hij echter in het ongelijk gesteld en vanwege zijn hatelijk optreden ernstig bestraft.

* * *

Toch heeft die Algemene vergadering voor Vos een noodlottig slot.

Hij wordt namelijk door het lot aangewezen, om op Donderdagavond 3 Augustus de zittingen der synode met een openbare predikatie te be-sluiten.

Dat is geen sinecure. Want zulks moet naar de ongeschreven kruisgezinde wet „uit de Geest” gebeuren. Het is juist een van de onder de kruisgezinden levende bezwaren tegen de afgescheidenen, dat er onder hen dominee's voorkomen, „die evenals de hedendaagse liberalen op de preekstoel staan te lezen”. „Als zodanigen toch vragen om de leiding des Geestes, komen zij met een leugen voor God”.

Vos moet dus voor de vuist weg preken, zoals hij dat altijd geacht wordt te doen. En dan blijkt wel, dat er in Wanneperveen meer dan vitzucht van de zijde der hoorders in het spel is geweest.

Zijn tekstkeuze is verbluffend van durf. Het is Psalm 68 vers 14, waar de Statenvertalers zes woorden hebben ingelast om een zin te krijgen. En welk een zin. „Al laagst gijlieden tussen twee rijen van stenen, zo zult gij toch worden als vleugelen ener duive, overdekt met zilver, welker vederen zijn met uitgegraven geluwen goud”. 't Is waarlijk geen wonder, dat Derk Vos in deze woorden geen dragelijke betekenis kan ontdekken. Het ellendige is echter, dat hij er nochtans wel over durft preken.

De preek wordt dan ook baarlijke onzin. Niemand kan er een touw aan vastknopen. En men ergert zich verschrikkelijk. Velen lopen halverwege de kerk uit. Tenslotte maken een aantal synodeleden aan de schandelijke vertoning een einde, door hem te beduiden, dat hij maar op moet houden.

* * *

Na die scene wil Vos er, zonder groeten, stilletjes tussen uit knijpen.

Maar die vlieger gaat niet op. De broeders houden hem terug en vormen een dichte kring om hem heen. En tegen wil en dank moet hij wel goedvinden, dat men de volgende morgen nog eens in het kerkgebouw zal samenkomen om officieel over het gebeurde te handelen.

Die Vrijdagmorgen tracht Vos tevergeefs zich te rechtvaardigen. De broeders zien het geval niet op zichzelf. Zij combineren de klachten uit Wanneperveen en de geruchten uit andere plaatsen, waar hij gepreikt heeft, met wat zij gisteravond allemaal hebben meegemaakt. Men moet uit een en ander wel besluiten, „dat de man onbekwaam is om een gemeente te stichten”.

Wat of hij er nu zelf van denkt?

Moeilijke vraag. Zijn toestemming, waarvan de notulen gewagen, zal wel niet zonder geestelijke pressie verkregen zijn.

't Slot is, dat men hem „broederlijk aanraadt” om maar naar een andere werkkring uit te zien.

Ook daarin bewilligt het slachtoffer.

Maar dat men hem de termijn van een maand stelt, is niet broederlijk meer. En dat de classis verder met hem moet handelen, is een duidelijke stok achter de deur.

Vos houdt de eer aan zichzelf.

In Wanneperveen ziet men hem niet terug. Een paar weken later zendt hij uit Bergum een brief aan Ds Plug, waarin hij bedankt en ontslag neemt als leraar, en tevens verzoekt van het lidmaatschap der kerk te worden „ontdaan”.

Wel erg werelds is, wat de predikanten Van den Oever en Wedemeijer, als praeses en scriba belast met de uitgave der Notulen van de Algemene vergadering, daarop in een postscriptum den volke kond doen: „De kerk geeft Zijnedele zowel als leraar als ook als lidmaat gáárne ontslag”.

* * *

Te Bergum zoekt Vos aanstonds weer contact met de Afscheidenen. En blijkbaar is de Friese sympathie voor hem nog niet gedooft. Alle in-

stanties werken mee om hem weer spoedig in die kring de weg naar de kansel te banen. Hij doet belijdenis van schuld, en wordt vervolgens een jaar onder toezicht gesteld van Ds Baron en de kerkeraad van Bergum. Daarna ontvangt men hem, blijkens acten en notulen, weer als predikant buiten bediening. Minder gelukkig gewagen echter de attesten die hij ontvangt, van hem als proponent.

In het late najaar van 1855 gaat hij een Zondag voor in de gemeente van Amsterdam, en hij bevalt daar goed. Alleen wordt zijn stem wat zwak geacht. Een der ouderlingen beveelt hem daarop aan bij de gemeente van Andijk. Een proefpreek die hij vervolgens daar houdt, valt zeer in de smaak, en heel gauw daarop wordt hij onder leiding van Ds Nentjes van Urk met bijna algemene stemmen te Andijk beroepen.

De Groningers bederven het echter. De predikanten De Beij en Dosker, die de publicatie van het beroep lezen, herinneren zich de oude geschiedenis in die provincie, en protesteren bij de consulente tegen zijn bevestiging. En dan gaat ook in Noord-Holland de wind voor hem uit een verkeerde hoek waaien. De onwelwillendheid, waarmee men hem bejegt, klampt zich vast aan een geschil over de vraag, of hij als predikant is overgekomen, dan wel als proponent, die nog peremptoir examen moet doen, moet worden aangemerkt. Deswege wordt de approbatie van het op hem uitgebrachte beroep eindeloos getraineed, terwijl de kwestie bovendien nog — niet-tegenstaande de meest positieve getuigenissen uit Friesland — te zijnen ongunste wordt beslist.

Vos laat zich echter niet uit het veld slaan. Hij betreft de pastorie te Andijk en tijgt zonder bevestiging aldaar aan 't werk. Voorts weigert hij volstandig om zich als proponent te laten behandelen, en gaat zelfs in appel bij de Synode.

Alles zou voor hem op den duur misschien nog wel goed gekomen zijn, als hij het met zijn gemeente had kunnen vinden. Maar helaas: ook te Andijk gaat het weer mis. Eerst trekken kerkeraad en gemeente volkomen zijn partij. Maar al gauw lopen er leden bij hem uit de kerk, omdat ze zich met het gehoorde niet kunnen verenigen. En ofschoon de kerkeraad hem aanvankelijk dekt en die weglopers vermaant, krijgt ook dit college, als er goed een jaar om is, van z'n dominee schoon genoeg.

Een stok om de hond te slaan is gauw gevonden. Op 31 Maart 1857 dient de kerkeraad bij de classis tegen hem de schriftelijke aanklacht in, dat volgens een uitdrukking van Vos in een catechismusprek, „naar de onderwerpelijke genade al de leden, zo bekeerd als onbekeerd, het heilig avondmaal moeten en kunnen houden”.

In deze aanklacht vindt de classis, ondanks het verweer van Vos, gereede aanleiding, om hem per brief „het voorgaan in de gemeente te Andijk te ontzeggen”.

De synode, die kort daarop zijn oude zaak in hoger beroep te behandelen krijgt, doet geen besliste uitspraak. Noord-Holland moet maar beslissen. „Als hij niet als wettig leraar van Andijk kan aangenomen worden”, wordt

deze provincie gemachtigd om hem „als beroepen leraar van Andijk te ontslaan”.

Zo neemt de classicale vergadering van 4 Augustus 1857 de behandeling van zijn geval weer op. Aan de afgevaardigden van Andijk wordt eerst de verzekering ontlokt, dat de schorsing op hem geen goede uitwerking heeft gehad en dat zijn handelwijze geen blijken geeft van ommekeer.

En dan doet de classis iets heel vreemds. Ze bemoeit zich met de door haarzelf uitgesproken schorsing helemaal niet meer, doch speelt eenvoudig de gemeente van Andijk tegenover haar beroepen leraar uit. Vos moet maar zien dat hij een goed attest krijgt van Andijk om zich daarmede te melden bij de provinciale synode ten einde peremptoir geëxamineerd te worden. Krijgt hij het met dat attest niet voor elkaar, dan is Andijk van hem ontslagen en kan overgegaan tot het beroepen van een andere herder en leraar.

De provinciale vergadering, die eind September te Amsterdam gehouden wordt, speelt hetzelfde spel mee, en „vernietigt de beroeping”. Slechts krijgt Andijk de raad, „om hetgeen aan D. J. Vos tot onderhoud van hem en zijn gezin vrijwillig is toegelegd, tot op dezen dag uit te betalen”.

* * *

Vos is, als hij de uitspraak van de provinciale vergadering hoort, woedend. En als de kerkeraad hem dan een achterstallig bedrag van zeventig gulden als „gift” aanbiedt, op voorwaarde dat hij de pastorie verlaat, weigert hij deze transactie pertinent. Nooit zal hij zijn ambtswoning goedschiks verlaten en hij zal zich als wettig geroepen predikant van Andijk ook ten aanzien van zijn traktement wel recht verschaffen.

Kerkelijk is er voor hem echter geen heul meer te vinden. Tevergeefs wendt hij zich in Februari 1858 nog tot de Synodale commissie om bijstand tegen de kerkelijke uitspraken in zijn zaak. In arren moede wendt hij zich dan nog eens tot de classis met beklag over kerkeraad en consulent en met de machteloze verklaring, dat hij niet kan berusten in het besluit van de laatstgehouden provinciale vergadering. Maar hier krijgt hij de hardste klap in z'n gezicht. De classis deelt hem per brief mee, dat zij zich houdt aan dat besluit, „en derhalve Vos niet meer kent”. Als zij wist, waar hij als lidmaat thuis behoorde, zou zij hem langs kerkelijke weg vervolgen!

Zowel de classis als de provinciale vergadering raden voorts nog de kerkeraad van Andijk aan om Vos door de rechterlijke macht tot heengaan te nopen.

Dit is echter nog zo eenvoudig niet. De kantonrechter weigert zijn medewerking, omdat er geen huurcontract is en het niet bewezen is, dat Vos op de pastorie geen recht heeft.

Wederzijds begint men dan te procederen. Vos zoekt zijn recht als wettig predikant van Andijk tot in hoogste instantie. Zelfs de Hoge Raad komt erbij te pas. Jaren gaan ermee voorbij.

Pas op 6 Maart 1861 krijgt de kerkeraad bericht van zijn advokaat, dat

de zaak nu geheel beëindigd is, en dat men tot het beroepen van een andere predikant kan overgaan. Vos heeft het spel verloren.

De gemeente houdt een dankstond, gelijk men het proces met een biduur is begonnen.

Nog verlaat Vos niet goedschiks de pastorie. Hij klemt zich daaraan als een drenkeling aan een strohalm vast. Er moet tenslotte een deurwaarder aan te pas komen. Voor elf gulden zestig staat hij op de keien.

* * *

Onderwijl heeft zich bij Vos ook een huiselijk drama voltrokken. Zijn echtgenote heeft hem namelijk verlaten, en is naar Bergum vertrokken. De Rechtbank te Hoorn spreekt later de officiële echtscheiding uit.

Vos zelf blijft nog geruime tijd te Andijk woonachtig. Blijkbaar heeft hij daar toch nog enkele vrienden, en een daarvan neemt hem op in zijn huis. Op den duur vindt hij echter ook hier geen rust. Er komt een gespannen verhouding, die zo hoog loopt, dat een van de huisgenoten hem met een hooivork het huis uitjaagt.

In Friesland, tracht hij dan nog een tijdlang door het verkopen van kruidenierswaren aan de kost te komen. Maar zelfs dat wil niet gelukken. Hij sterft arm en berooid, en wordt voor rekening van een Hervormde diaconie begraven.

Daarmee valt het scherm over een mislukte domineescarrière vol dramatische spanningen.

Kyrie eleison — erbarm U Here — ook over de „geslaagde” dominees.

*

DE PERIODIEKE KRUISGEZINDHEID VAN IDSKENHUIZEN

Dat niet altijd en overal het beginsel voor de keuze van het kerkverband der kruisgemeenten even zwaar weegt, is uit voorgaande schetsen reeds een en andermaal gebleken. Soms is dat verband metterdaad niet meer dan een kledingstuk, dat men verwisselt naar gelegenheid en omstandigheden.

Heel duidelijk komt dit uit in de geschiedenis van de kleine afgescheiden gemeente van Idskenhuisen.

In die gemeente zijn sedert haar stichting in het begin van 1844 voortdurend moeilijkheden. Eerst draaien ze om de persoon van Klaas Jokes Wielenga, op wiens grond en van wiens geld het kerkje is gebouwd. Maar het helpt weinig dat deze dorpspotentat op 29 Januari 1846 als scheurmaker wordt geschorst. Drie maanden later moet haar predikant, Ds F. Redeker, alweer klagen, dat de gemeente „over 't geheel ganselijk handelt tegen de ordening van Gods woord”.

Na Redekers dood in 1847 gaat het niet veel beter. Voor de predikants-weduwe wordt al heel slecht gezorgd. De gemeente vindt een gulden per week gedurende het jaar van gratie nog een te zware last, al moet erbij gezegd worden, dat het vrouwtje zelf ook reden geeft tot ernstig vermaan. Maar ook afgedacht daarvan ziet het er met de geestelijke toestand der gemeente niet rooskleurig uit. In lange tijd wordt er geen avondmaal gevierd.

Intussen is zij toch druk doende om zich weer van een dominee te voorzien.

De eerste keer mislukt het. De beroepen „student” Ruiter zakt eind 1847 te Leeuwarden voor het examen en dient dan een briefje in, dat hij bezwaar heeft tegen „de vrijheid” en zich daarom van de kerk afscheidt. Het op hem uitgebrachte beroep wordt dan op aandrang van de classis te niet gedaan.

De Idskenhuisers hebben echter spoedig een ander op het oog. Ze verpanden in het voorjaar van 1848 hun hart aan een zekere Harm R. de Vries. Ook deze voldoet echter bij het peremptoir examen niet geheel aan de gestelde eisen, en wordt door de examinerende vergadering verplicht nog les te nemen bij Ds Ten Have in het naburige Joure. Daarvoor hebben hij en de gemeente van Idskenhuisen echter geen geduld, en tengevolge van de moeilijkheden met het kerkverband die daaruit voortspuiten, zoekt de ganse gemeente met haar beroepen predikant heul bij de kruisgezinden.

* *

Eind Januari 1849 geeft de gemeente aan Ds Van den Oever van Rotterdam haar wens te kennen om in het verband der kruisgemeenten te worden opgenomen. Tevens wordt hem verzocht om de beroepen predikant te komen bevestigen.

Van den Oever is gaarne bereid om zijn hulp te verlenen. De gemeente moet zichzelf echter eerst onthinden, om vervolgens opnieuw uit op zichzelf staande personen tot een lichaam te worden geformeerd. Het vorig kerkbestaan moet worden uitgewist, wel mede opdat een nieuwe parel aan de kroon van Van den Oever als kerkstichter kan worden toegevoegd.

De Idskenhuisers hebben geen bezwaar, en aldus geschiedt, dat Harm de Vries op 4 Maart 1849 in de nieuwgevormde kruisgemeente in het ambt wordt bevestigd. Ruim een maand later zet hij, nadat Van den Oever een kort verslag heeft uitgebracht, op de algemene vergadering te Zwartsluis in aller tegenwoordigheid zijn naam onder het „eedsformulier”, waarop hem plechtig „zending” wordt verleend om als „dienstknecht Jesu Christi” onder de kruisgezinden werkzaam te zijn „aan alle plaatsen, waar de Koning zijner kerk de dienst van gemelde broeder zal gelieven te gebruiken”.

Dat is dus voor elkaar. Maar de gemeente te Idskenhuisen profiteert niet lang van de ten koste van haar vroeger kerkelijk standpunt gekochte leraar. In hetzelfde najaar vertrekt De Vries al naar een andere gemeente ¹⁾.

* *

Blijkbaar is daarmee ook de liefde van de Idskenhuisers voor hun nieuwe kerkverband vervlogen. Ondanks ernstige vermaningen tot standvastigheid onttrekt de gemeente zich met naar het oordeel van de broeders kennelijke „vleselijke bijbedoelingen” weer aan de gemeenschap om het contact met de christelijke afgescheidenen te vernieuwen.

Reeds in Januari 1850 is dat contact gaande, en een paar maanden later is de gemeente weer normaal, alsof ze niet weg is geweest, op de classis Tjallebert vertegenwoordigd.

Ze heeft dan tevens een nieuwe voorganger in J. T. Grevelink. Maar ook deze is met zijn gang naar de preekstoel niet voorspoedig. Hij struikelt tot tweemaal toe bij het voorbereidend examen. En inmiddels ziet hij ook kans om het bij de gemeente te verbruken. De meerderheid van kerkeraad en gemeente heeft er in de zomer van 1851 „volstrekt” genoeg van om zijn oefeningen langer aan te horen, wat, daar Grevelink weigert van zijn betrekking afstand te doen, weer een hoop narigheid geeft. De verwarring wordt nog groter als de meerderheid een zekere W. W. Dijkstra bereid vindt om het werk van voorganger op zich te nemen.

De classis, bekoormerd om de ellende waaraan de gemeente ten prooi

¹⁾ Ds De Vries is van najaar 1849 tot voorjaar 1852 werkzaam te Naarden-Muiden, en vertrekt vandaar naar s. Gravenmoer. Daar raakt hij al spoedig in conflict met zijn ouderling, de emeritus-dienaar Abraham Flier, welke laatste een lange litanie van aanklachten tegen hem indient, welke de indruk vestigen, dat het hem volkomen ontbreekt aan kerkbesef. Hij behoudt echter zijn terrein, en dient vervolgens nog sedert 26 November 1854 de kerk van Haamstede, sedert 14 April 1856 die van Oosterland en sedert October 1857 die van Poortvliet, waar hij in Mei 1861 overlijdt.

is, verbiedt echter successievelijk zowel Grevelink als Dijkstra om voor de gemeente te oefenen, en verwijst de zaak verder naar de provinciale vergadering.

Dat is voor de meerderheid al weer reden genoeg om de broeders te groeten, en het kerkverband kan niets anders doen dan de overgebleven rest, waarin „ongebonden toestanden” heersen en sommigen „heimelijke schadelijke gevoelens” zijn toegedaan, „zonder kerkelijke voorrechten” bij de gemeente van Joure in te lijven, op hoop dat „zij nog eenmaal weder als goede leden kunnen worden erkend”.

* * *

Intussen klopt de „afgekeerde” meerderheid in September 1852 aan bij de algemene vergadering der kruisgemeenten, om wederom in de kring te mogen worden opgenomen.

De broeders zijn daarvoor wel wat huiverig. Terecht verwijten zij de Idskenhuisers „onvastheid van kerkelijk standpunt”. Wederopneming kan niet geschieden dan na een proeftijd en oprechte schuldbelijdenis.

Dat schrikt de gemeente echter niet af. Op de classicale vergadering van 14 April 1853 te Zwartsluis herhaalt zij haar verzoek om wederopneming, en vraagt voor haar oefenaar Dijkstra, die zelf aanwezig is, dat hij „moge bevorderd worden in zijn zaak om voortdurend de gemeente te dienen en eenmaal als herder en leraar te worden toegelaten”.

De classis besluit dan allereerst om aan de gemeente een acte van schuldbelijdenis toe te zenden, waarin haar onder meer wordt afgevraagd, „of het u, zo kerkeraad als leden, van harte leed is, door uw gedrag, hetzij door onverschilligheid of onkunde, reden te hebben gegeven van smarte aan Gods volk”. Pas na terugzending van het door allen getekende stuk aan de praeses der vergadering, Ds Plug, kan de gemeenschap geacht worden hersteld te zijn.

In goed vertrouwen dat het antwoord bevredigend zal zijn — wat achteraf metterdaad blijkt —, gaat de vergadering vervolgens over tot onderzoek van Dijkstra's bekwaamheid als voorganger. Diens preekvoorstel wordt echter „onvoldoende bevonden, omdat er geen verband, verdeling noch samenhang der waarheden in is opengelegd”. Ook het „onderzoek in de waarheden” verloopt „onbevredigend”. Men kan hem dus geen acte van toelating geven, en spoort hem aan om eerst eens behoorlijk onderricht te zoeken ²⁾).

Intussen wacht Idskenhuisen verdere vorderingen van Dijkstra niet af. De gemeente komt ditmaal over de teleurstelling spoedig heen, en ontvangt kort daarop in Rut Gerret Kamans senior een kruisgezinde dominee.

* * *

Die Kamans heeft al een hele levensgeschiedenis achter de rug. Ge-

²⁾ Drie jaar later zal Dijkstra nog eens proberen om examens te doen, maar zonder beter resultaat.

boortig uit Delft, heeft hij in het midden der twintiger jaren de theologische studie te Utrecht gelukkig volbracht. Maar om een duistere reden is hij geen predikant geworden.

Hij is dan ondergedoken in het heirleger van oefenaars, en is, althans gedurende een zekere tijd, te Rotterdam woonachtig geweest. Vandaar is hij in het begin van 1832 met vrouw en zes kinderen naar Arnhem vertrokken, waar hij als brillenslijper de kost verdient. Willem de Clercq, die hem in de reveilkring om Ds Laatsman van Rheden ontmoet, wordt door zijn „bevindelijkheid” wat afgestoten. Heel spoedig heeft hij te Arnhem echter ook een eigen kring gevormd, die weldra zo in de gaten loopt, dat Kamans zich genoopt ziet een koninklijke vergunning voor boventallige samenkomsten aan te vragen, — wat hem evenwel wordt geweigerd ³⁾).

Het is hem dan in de stad van de president der synode, Donker Curtius, te warm geworden, en hij is vertrokken naar de hoofdstad des lands, waar hij zijn oefenaarstalenten meer ongemerkt kan ontplooien.

Mede uit zijn gezelschap is daarop in 1835 de Afscheiden gemeente gerecruteerd, en automatisch is hij vervolgens naast Deteleff voorganger van die gemeente geworden. Hij is echter met zijn collega in conflict gekomen, en de twist is zo hoog gelopen, dat hij zijn functie heeft neergelegd om zich wederom met buitenkerkelijke oefeningen op te houden. Daarvan is schorsing en tenslotte op 21 Augustus 1836 afsnijding het gevolg geweest.

Heel wat jaren later is hij ten laatste bij de kruisgemeenten terecht gekomen en in December 1851 heeft hij als opvolger van Ds Plug te Apeldoorn een geordend emplot als predikant gevonden.

Hij heeft echter niet de nodige tact gehad om die gemeente goed bij elkaar te houden, en de remedie van de tucht wel erg royaal toegepast. Een twaalfal leden hebben op de Algemene vergadering van 1853 geklaagd, dat zij onwettig gecensureerd zijn. Een synodale commissie heeft echter het genoegen mogen smaken om de over 't algemeen onbeduidende kwesties, die aan deze tuchtepandemie ten grondslag lagen, tot oplossing te brengen en de vrede nagenoeg te herstellen.

Toch is Kamans wel zo wijs geweest om de eerste kans om te vertrekken aan te grijpen, ten einde met een schone lei opnieuw te kunnen beginnen. En zo zien we hem dan — nadat hij nog op 26 December 1853 een nieuwe kruisgemeente te Zutphen heeft gesticht, op 8 Januari zijn intrede doen te Idskenhuisen.

* * *

Het gaat daar te Idskenhuisen dan metterdaad een paar jaar goed, als we tenminste de regel mogen volgen: geen bericht, goed bericht.

Erg hokvast is Kamans echter niet. Want reeds in het vroege voorjaar van 1857 heeft hij een beroep aangenomen naar Emden in Oostfriesland, waar Van den Oever in Mei 1856 een gemeente heeft gesticht. Wel wat

³⁾ Zie voor deze episode mijn Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, I, bl. 159 v., 202 v.

voorbarig laat hij zich dan door Ds Klinkert van Zwolle van zijn gemeente losmaken, en preekt afscheid om met bekwame spoed naar het buitenland te vertrekken.

Er komt echter een kink in de kabel. Door een weigering toch van het landgerecht van het koninkrijk Hannover, kan hij zich niet als predikant te Emden vestigen. Op de classikale vergadering, die op 15 April 1857 te Zwolle samenkomt, klaagt hij in dezen zijn nood.

De gewezen dominee van Idskenhuisen moet nu wel het een en ander over zijn onvoorzichtigheid horen. Hij kon toch weten, dat genoemde regering zich het recht voorbehield om buitenlandse predikanten te weren. Men laat hem echter niet in de kou zitten, en treft een regeling met de ouderling-afgevaardigde van Emden, dat Kamans zich nog niet direct weer beroepbaar zal stellen, maar dat Emden alsnog ernstige pogingen zal aanwenden om hem in haar midden te krijgen en hem inmiddels met een geldelijke bijdrage zal ondersteunen.

De voortgezette pogingen van de Emdense gemeente hebben echter geen resultaat. De regering van Hannover erkent Kamans niet in zijn betrekking als leraar en zal niet toelaten dat hij ooit als zodanig te Emden wordt geïnstalleerd. En de Algemene vergadering van Augustus 1858 moet dan wel besluiten om de verbintenis tussen Kamans en die gemeente te vernietigen en hem voor een andere gemeente beroepbaar te stellen. Blijkbaar heeft Idskenhuisen, waar hij nog woont, geen lust om hem te houden.

Gelukkig voor hem laat een ander beroep niet lang op zich wachten. De pas geïnstitueerde gemeente te Medemblik is bereid zich over hem te ontfemen. Reeds op 15 Augustus 1858 verlaat hij Idskenhuisen om op 5 September daaraanvolgende in zijn nieuwe gemeente te worden bevestigd.

* * *

We moeten de geschiedenis van Kamans even vervolgen.

Het wordt met hem te Medemblik niet veel. Te midden van het grote conflict om Van den Oever kiest hij — zonder zijn gemeente daarin mee te krijgen — de zijde van laatstgenoemde. In Mei 1859 constateert de Algemene vergadering te Gouda, ingelicht door Ds Juch van Amsterdam, dat „zijn handelingen onoprecht” zijn. Kort daarop verklaart hij mondeling en schriftelijk aan kerkeraad en consulent, „dat hij zijn verbintenis als herder en leraar en zijn gemeenschap als broeder met Ds Juch en zijn aanhang opzegt”. En „ondanks verbod van zijn kerkeraad de dienst in zijn gemeente onderlatende”, vertrekt hij „naar elders”. Hij wordt daarover door zijn kerkeraad schriftelijk onderhouden en geciteerd voor de classikale vergadering, die tegen 31 Augustus buitengewoon te Medemblik is bijeengeroepen. Hij antwoordt echter, dat de kerkeraad „zich schamen moet”, zoiets van hem te eisen. De classis constateert dan, dat hij zich van het lichaam der kerk heeft losgerukt, en geeft Medemblik verlof om een andere leraar te beroepen.

We weten niet, wat er van onze vriend verder geworden is. Bij de kring

rondom Van den Oever wordt hij naderhand niet meer aangetroffen. Waarschijnlijk is hij al heel gauw daarop gestorven.

* * *

De gemeente van Idskenhuisen heeft inmiddels haar oog geslagen op Rut Gerret Kamans junior, die in 1835 te Amsterdam is geboren.

Deze onderwerpt zich in April 1857 aan een onderzoek, ten einde te worden bevorderd tot catechiseermeester en tevens de bevoegdheid te bekomen om herderloze gemeenten bij provisie te stichten tot oefening zijner gaven. Hij geeft de vergadering „alleszins voldoening” en ontvangt de gevraagde acte van toelating, onder voorbehoud, dat hij zich nimmer beroepbaar stellen zal, voordat hij een voleindigend examen heeft afgelegd. Hij zal zich ter verdere bekwaming stellen onder de leiding van de predikanten Plug van Zwartsluis en Klinkert van Zwolle. De onkosten zullen betaald worden uit het classikale studentenfonds, waaraan alle gemeenten behoren bij te dragen. In verband met deze verdere opleiding wordt het verzoek van de gemeente van Idskenhuisen, om hem in hun midden te mogen hebben „om bij provisie hun gemeente te stichten en de jeugd te onderwijzen”, door de classis afgewezen.

De kerkeraden van Zwolle en Zwartsluis maken ernst met de zaak. „Daar voornoemd persoon singuliere gaven heeft”, verklaart de kerkeraad van Zwolle zich op 20 April 1857 in buitengewone vergadering bereid om de kosten te helpen dragen. Ouderling N. Sikkel zal hem voorlopig huisvesten en in zijn noodzakelijke behoeften voorzien. De kerkeraad zal hem daarvoor vijftig cent per dag vergoeden. Zwartsluis neemt een soortgelijke maatregel. Eens per maand zal aan de huizen van sommige gemeentelieden voor student Kamans gecollecteerd worden, en ouderling J. Smit zal hem huisvesten voor zestig cent per dag.

Ruim een jaar later is echter de liefde van de kerkeraad van Zwolle voor de jonge Kamans vervlogen. Hij is toch in de gemeente van Idskenhuisen gaan oefenen en catechiseren, en de kerkeraad voelt er nu niets meer voor, dat de kerken hem nog langer voor hun rekening nemen, „daar hij zich tegen onze besluiten misdragen heeft”. Men zal de kwestie voorleggen aan de bijzondere vergadering van tegenover Van den Oever staande gemeenten, welke in September te Zwartsluis staat gehouden te worden.

Op de algemene vergadering van Mei 1859 te Gouda komt zijn positie weer ter sprake. Dan vragen de afgevaardigden van Medemblik om hem, zoals de vorige algemene vergadering in uitzicht gesteld heeft, beroepbaar te verklaren. De vergadering, die juist onoprechte handelingen van zijn vader geconstateerd heeft, weigert echter beslist. Hij moet eerst voor de classis Overijsel een oprechte schuldbelijdenis afleggen over zijn in de gemeente van Idskenhuisen gehouden gedrag.

De vergadering van Mei 1860 te Amsterdam, die het rapport van de classis over de trouweloze verlaten van de vader aanhoort, rekent vervolgens ook met de zoon af. Daar hij niet aan zijn verplichting voldaan heeft, oordeelt de vergadering, dat hij als lid vervallen moet worden

verklaard in de gemeente in de classis Overijssel, waaronder hij behoort.

Er ligt iets zeer onbevredigends in deze gang van zaken. Het is toch al te dwaas, dat een erkende oefenaar, omdat hij zich niet aan een ter wille van zijn verdere studie gemaakte afspraak houdt, als kerklid vervallen wordt verklaard. Moet hier de zoon sterven om de ongerechtigheid van zijn vader? Of zijn er ook bij hem sympathieën met Van den Oever gebleken, waarover men zich zo wil wreken? De geschiedenis legt daarover een sluier.

Ongeveer April 1861 preekt de jonge Kamans nog een en andermaal in de gemeente van Idskenhuisen, maar dan verdwijnt ook hij voorgoed uit het gezicht der kruisgezinden ⁴⁾.

* * *

Die gemeente heeft intussen weer een aderslating ondergaan. Ook daar zijn in 1859 bij sommigen sterke sympathieën voorhanden met de grote leider, die zo juist is uitgerangeerd. Althans ouderling Hermanus Schepers heeft zich aan diens zijde geschaard, en wordt deswege van zijn post afgezet en gecensureerd.

De gemeente sukkelt vervolgens een poosje voort met P. S. Reijenga van Woudsend als lerend ouderling. Deze heeft zich reeds in 1856 door de classis laten onderzoeken, maar toen is bij hem „geen genoegzame bekwaamheid” geconstateerd. Op de classicale vergadering van 11 April 1860 ontdekt men bij hem evenwel „geen blijken van onrechtzinnigheid” en een „matige bekwaamheid”, waarom men hem een acte van toelating als catechiseermeester en krankbezoeker verleent.

Deze loyaal-kruisgezinde broeder kan de gemeente echter blijkbaar toch niet erg boeien. Nog in hetzelfde jaar komt men in kennis met Bernardus Cornelis Felix, geboren te Leiden op 6 Augustus 1827, candidaat in de theologie aan de rijksuniversiteit te Utrecht. Deze heeft zich in het genoemde jaar vlak in de buurt, te St. Nicolaasga, gevestigd, en wordt

⁴⁾ De weg van Kamans junior leidt vervolgens naar de Hervormde kerk. Hij wordt namelijk evangelist bij de sedert 1863 landelijk georganiseerde Vereniging van Vrienden der waarheid, welke ten doel heeft om de leer en de rechten van de Gereformeerde kerk in het Hervormd genootschap te handhaven.

De „evangelisatie” van Kamans ligt in dezelfde buurt, waar hij reeds eerder geoeftend heeft. Van hem is namelijk bekend, dat hij ook catechisatie gegeven heeft aan Dr L. H. Wagenaar, die zijn jeugd doorbracht te Heerenveen.

In Maart 1883 ontvangt hij als evangelist een roeping naar Emmen, en kort daarop beeft de Oud-gereformeerde gemeente te Nieuw-Amsterdam hem als predikant. In een dergelijke kring zoekt hij het echter niet meer.

De doleantie-beweging evenwel vindt ook hem in haar gelederen. De classis Franeker van de Nederduits-Gereformeerde kerken laat hem toe om als oefenaar binnen haar ressort op te treden. Hij woont dan te Franeker, maar spoedig daarop vestigt hij zich te IJlst. Hij staat dan naar het ambt van dienaar des Woords en wordt op 8 en 9 October 1890 door deputaten der voorlopige synode onderzocht en naar art. 8 der kerkenordening beroepbaar gesteld.

Spoedig volgt een beroep naar Oostermeer, waar hij, na een op 6 Mei met gunstig gevolg afgelegd peremptoir examen, 10 Mei 1891 zijn intrede doet. Zo worden de singuliere gaven, die in 1857 bij hem zijn geconstateerd, tenslotte toch nog erkend.

Hij dient de kleine gemeente van Oostermeer vervolgens nog ruim zeventien jaar, waarna hij op 1 September 1908 wordt geëmeriteerd. Tien jaar later is hij gestorven.

ondanks de protesten van Reijenga nogal eens uitgenodigd om voor te gaan in de dienst.

Dat wordt een hele herrie, en beiderzijds beroept men zich op de classicale vergadering, die 16 Maart 1861 te Zwolle wordt gehouden. Naast de vertegenwoordiger van de kerkeraad, ouderling M. Eizema, verschijnt ook de heer Felix, maar aan laatstgenoemde wordt al gauw beduid dat hij de vergadering dient te verlaten, totdat zijn zaken zijn onderzocht. De classis spreekt dan uit, dat de kerkeraad gehandeld heeft in strijd met de gereformeerde kerkregering, en dat de heer Felix niet als voorganger mag optreden tenzij hij eerst lid van de gemeente geworden en kerkelijk onderzocht is. Een ernstig vermaan om zich te onderwerpen wordt daaraan toegevoegd.

Kerkeraad en gemeente gaan echter hun gang, wat Reijenga ook doet om hen tot rede te brengen. Men doet wat goed is in eigen ogen. De jonge Kamans laat men ook nog een en andermaal optreden. En met Felix gaat men op 12 Juni een formele overeenkomst aan.

De classicale vergadering van 30 April 1862 te Zwartsluis kan niet anders dan constateren, dat de gemeente van Idskenhuisen zich aan de kruisgezinde gemeenschap heeft onttrokken. Ouderling Reijenga is vrijwel moederziel alleen overgebleven.

* * *

De breuk met het kruisgezinde kerkverband betekent voor Idskenhuisen nog niet direct herstel van de betrekking met de christelijke afgescheidenen.

Er worden van die kant ook weinig pogingen tot toenadering gedaan. Nog op de classicale vergadering van 10 November 1859 te Heerenveen hebben de broeders van Joure gerapporteerd, „dat er geen zalf aan is te strijken”.

De Hervormde Felix is de eerste die contact zoekt. Op 12 Juli 1862 wendt hij zich tot het curatorium van de Theologische school te Kampen met de vraag, hoe hij op geordende wijze predikant kan worden in de Christelijke Afgescheiden kerk. Hij krijgt dan ten antwoord, dat hij eerst lidmaat moet worden. Over een jaar zal men wel eens verder zien.

Zo wordt Felix al vast lidmaat van de kerk te Joure. En door hem wordt dan het verzoek bemiddeld „van enige lieden te Idskenhuisen om tot een gemeente gevormd en in de classis Heerenveen opgenomen te worden”. Als dit verzoek door de afgevaardigden van Joure op 6 November 1862 ter classicale vergadering wordt gebracht, krijgt een commissie, bestaande uit de predikanten W. U. Bakker van Joure en J. H. Vos van Heerenveen en een paar ouderlingen, tot taak om „in loco onderzoek te doen en naar bevind van zaken en omstandigheden te handelen”.

Deze commissie vergadert op 4 December d.a.v. te Idskenhuisen met de heer Felix en de gewezen ouderlingen, diakenen en kerkvoogden van de „reeds ontbonden gemeente onder het kruis”. De zes laatstgenoemden worden dan aan de tand gevoeld, en geven al spoedig aan de commissie de verlangde voldoening. Zij verklaren toch, dat „het standpunt der kruis-

gemeente het ware niet kan zijn" en dat zij daarom met volle bereidwilligheid tot de Christelijke Afgescheiden gemeente zouden overgaan.

's Middags worden in de kerk de overige oud-leden van de kruisgemeente onderzocht. Daarbij zijn ook enkele anderen — blijkbaar Hervormden —, die de wens te kennen geven mee te mogen doen. Aan de laatsten wordt een korte belijdenis afgenomen.

Een moeilijkheid doet zich nog voor als twee oud-kerkeraadsleden er op staan, dat de nieuw te vormen gemeente de gelden, die de kruisgemeente aan hen schuldig was, zal garanderen. Maar daar komt niets van in. Men wil schoon schip beginnen. Gevolg is, dat een van hen, een zekere Nop, zich terugtrekt.

Het einde is, dat in totaal zes en dertig lidmaten „door het beantwoorden van enige vragen plechtig tot een gemeente worden bevestigd", waarna onmiddellijk weer twee ouderlingen, twee diakenen en twee kerkvoogden worden verkozen. Twee ouderlingen en een diaken worden ook op staande voet weer in hun ambt bevestigd; de tweede diaken een paar weken later.

De classicale vergadering van 26 Februari 1863 geeft aan heel die commissoriale arbeid haar fiat.

* * *

De relatie met Felix wordt niet bestendigd. Op 2 Januari 1863 bevindt hij zich reeds te Donkerbroek, waar hij in de combinatie met Haulerwijk 's Zondags voorgaat in de dienst. De kerkelijke vergaderingen hebben daartegen geen bezwaar als het tijdelijk is en hij zich zo spoedig mogelijk te Kampen laat examineren, iets wat na een vergeefse poging in Juli 1864, op 24 Juli 1865 gelukt ⁵⁾.

De gemeente van Idskenhuisen krijgt op 20 November 1864 weer een eigen predikant in R. L. van der Scheer. Zij maakt naderhand geen escapades meer.

Bij de vereniging van 1869 vraagt ook Reijenga van Woudsend, die zolang op zichzelf is blijven staan, weer opnemings in de gemeenschap. Daar hij echter nergens lidmaat is, moet hij weer opnieuw geloofsbelijdenis afleggen. En zijn acte van toelating als catechiseermeester en krankbezoeker bezit voor het verenigd kerkverband geen geldigheid meer.

*

⁵⁾ Felix is te Donkerbroek nooit dominee geworden. Zelfs geen ouderling. Na strubbelingen in die gemeente, waarbij hij door de classis in 't gelijk wordt gesteld, vertrekt hij op 30 October 1864 naar Bolsward, waar hij eveneens nog een tijdlang alleen maar als voorganger werkzaam is. Hij wordt daar echter op 8 October 1865 in het ambt bevestigd, en dient daarna nog sedert 1 December 1867 de gemeente van Den Helder (waar hij door het gaan dragen van een toga de sympathie van een groot deel der gemeente verliest), sedert 6 Juli 1873 die van Groningen en sedert 13 October 1878 die van De Lier. Hij vestigt zich in 1884 als rustend predikant te 's-Gravenhage, waar hij op 5 Juli 1885 nog beroepen wordt te Nijmegen. Vrijwel ter zelfder tijd ontvangt hij ook een beroep naar de Belgische Zendingkerk te Rousselaere, hetwelk hij, met opzegging van zijn lidmaatschap van de Christelijke Gereformeerde kerk, aanneemt. Te Rousselaere wordt hij geëmeriteerd op 19 Mei 1886. Hij overlijdt te Delft op 21 Maart 1907.

DE CAPITULATIE VAN VAN LEEUWEN

Wilhelmus Hein van Leeuwen is een echte schoolmeester.

Hij begint zijn carrière in 1836 als negentienjarige onderwijzer te Delfzijl, de woonplaats van de felle gezangenstormer Jacobus Klok. 13 November 1840 wordt hij vervolgens door de kerkeraad van de Christelijke Afgescheiden gemeente te Amsterdam benoemd tot hoofd van de aldaar op te richten diaconie-school. Op 23 Augustus 1841 vangt hij zijn werkzaamheid in de hoofdstad aan.

Het valt hem daar echter niet mee. De jongens zijn lastig en maken hem het leven zuur. Ook botert het niet tussen hem en de schoolcommissie.

Hij zoekt daarom een uitweg. Graag gaat hij op het oefenaarspad, en steekt het daarbij niet onder stoelen of banken, dat hij „onder werkzaamheden verkeert met den Here om door Hem nog eens gesteld te worden in zijn wijngaard".

Zo komt hij ook in de kruisgemeente van Woerden, nadat Abraham Flier zijn noodwinkel aldaar heeft verlaten om in 's-Gravenmoer te gaan rentenieren. De kennismaking wordt daar als bestiering des Heren aangemerkt. Men besluit hem te beroepen, en volgaarne neemt meester Van Leeuwen ontslag om die roeping tot hoger dienst te volgen.

Op uitnodiging van de kerkeraad komen dan tegen 27 Mei 1845 de kruisdominees Noorduyt, Smitt, Van den Oever en Sterkenburg naar Woerden om hem te examineren. Het onderzoek vindt plaats „met gunstig gevolg". En reeds Donderdagavond 29 Mei wordt de gewezen schoolmeester door Van den Oever „met oplegging der handen in de heilige dienst ingezegend".

* * *

Voorlopig is de opgang nog niet groot. In September 1846 is de gemeente „bijna verlopen".

Maar gelukkig biedt Den Helder hem op 11 October van dat jaar een nieuwe standplaats aan voor negen gulden per week. 29 November d.a.v. doet hij hier zijn intrede. En dan wordt het beter. Zijn schoolmeestersaard kan zich te Den Helder vrijuit doen gelden.

Van Leeuwen houdt van een vaste lijn. Wie wil overkomen wordt stereotyp begroet met het vermaan: „eerst het briefje inleveren bij de liberalen". Dwalenden krijgen een keurige uiteenzetting van het stuk der leer waarin ze afwijken. Die uiteenzetting wordt in de kerkeraadsnotulen netjes bewaard voor een eventuele volgende gelegenheid.

Hij zorgt tevens voor lectuur. A-b-c-boekjes heeft hij al veel geschreven. Nu ziet van zijn hand „De kleine catechismus” het licht. Daarbij komen een aantal preken met sprekende titels als „Wee wee de grote stad Babylon”, „Zij is gevallen, zij is gevallen”, en „Waarschuwend stem”.

Ook in het kerkverband weet hij te „meesteren”.

Op vrijwel alle algemene vergaderingen voert hij de pen. En meester blijft hij daarbij, want hij vult de notulen weleens op eigen gelegenheid aan.

Collega's die niet helemaal in 't gareel lopen, hebben aan hem geen beste. Vooral Wust, maar ook Sterkenburg en Vos komen dat te onder vinden.

Voorts zorgt hij voor een studie- en examenprogramma voor aankomende predikanten. Franckens Kern is het leerboek voor de stellige godgeleerdheid. Het tweede stukje van Nahuis' Kort begrip der christelijke religie geeft de leerstof voor de weerleggende theologie. En de praktische godgeleerdheid kan gepuurd worden uit Brakels Redelijke godsdienst. Ook bijbelse geschiedenis en kerkgeschiedenis staan op het program, plus wat bijbelse aardrijkskunde en natuurkunde van Palestina. De predikkunde moet blijken uit het binnen een uur preken over een opgegeven tekst, en het schriftelijk maken van een „teksttafel” van een vrije stof, een „ontleedtafel” van een catechismusstof en een „verdelingstafel” van een lijdensstof. Zo nodig wordt nog een onderzoek ingesteld naar kennis van de nederlandse taal. Kennis van de „grondtalen” is facultatief.

Aan zichzelf laat hij de opleiding opdragen, „vooral in de kennis van de grondtalen”. Hij kan dat gemakkelijk zeggen: niemand kan het toch controleren. En de studenten zullen naar dit onderwijs niet vragen.

Overigens is hij als docent niet gemakkelijk te bevredigen. Dat onder vindt Jacob Juch, die zich in Mei 1850 bij de Algemene vergadering meldt om praeparatoir geëxamineerd te worden. Zijn leermeester steekt daar een stokje voor: hij moet minstens nog een jaar wachten.

Waarschijnlijk heeft hij geen andere pupillen gehad. In het begin meldt zich ook Hermanus van den Oever, maar daar komt Vader van den Oever tegen op. Zoonlief deugt niet. Anders zijn er geen liefhebbers. De meester is te streng.

Hij maakt metterdaad voor alle kruisgezinden de band wel eng. Op zijn voorstel toch wordt in 1851 een door vorengenoemde Jacobus Klok ontworpen Acte van verbintenis aanvaard, die de broeders muurvast zet. Voor het minst alle kerkeraadsleden moeten die acte plechtig ondertekenen en aldus onvoorwaardelijk instemming betuigen met alle oude kerkenordeningen, de authentieke uitgave van de Statenvertaling, mitsgaders „de randtekening als zuiver gereformeerde uitleg des Bijbels”; voorts met de psalmberijming van 1773, de boeken tot onderwijzing op de scholen en catechisatiën die zuiver gereformeerd zijn en behoorlijk kerkelijk geapprobeer, en nog veel meer.

* * *

Intussen zit de meester zelf niet zo heel erg vast in de kruisgezinde

sfeer. Hij zou liever dominee zijn in de grotere kring waar hij vandaan gekomen is.

Mede daarom is hij vurig voor hereniging.

Reeds in Augustus 1847 schrijft hij aan Van den Oever over een biddag „met het doel, dat de Here een vereniging mag schenken tussen de gemeenten, zo die der afgescheidenen als van anderen die de waarheid zijn toegedaan”. Maar „dan dienen ook onze gemeenten van haar zijde geheel lijdelijk en onderworpen te liggen, dewijl wij anders geen vereniging kunnen verwachten”.

Bijna twee jaar later doet hij con amore mee met het plan van Van den Oever om per advertentie alle gereformeerden uit te nodigen om met hen te vergaderen tot opbouw van de ware Gereformeerde kerk in Nederland. Zelf plaatst hij een advertentie in de Haarlemmer courant, en zijn verwachtingen van het resultaat zijn hoog gespannen. De vergadering zal „naar alle waarschijnlijkheid wel veertien dagen duren”. Dat slechts één afgescheiden dominee even komt kijken is voor hem ongetwijfeld een diepe teleurstelling.

Niet dat de anderen géén eenheid begeren. Het tegendeel blijkt ook wel uit het in 1849 genomen besluit, dat vacante gemeenten ook christelijk-afgescheiden predikanten mogen beroepen, zulks „tot meerdere verbintenis van de broederlijke gemeenschap en kerkelijke vereniging”.

Maar over 't algemeen zien de kruisgezinden de mogelijkheid van vereniging alleen in het overstappen van de anderen op hun standpunt. Gelijk omgekeerd de christelijk-afgescheidenen het volle pond van hun zaaks-gerechtigheid willen handhaven. Daaruit ontstaat zo aanstonds nog een miserabele polemiek.

Van Leeuwen echter doet daaraan opzettelijk niet mee. Hij zal tevreden zijn als er een compromis gevonden wordt. Daartoe neemt hij als de synode der afgescheidenen in April 1851 te Amsterdam samenkomt, een persoonlijk initiatief. En zijn brief valt daar in goede aarde. Zij is voor die synode mede aanleiding om te overwegen, „hoe en op welke wijze van onze zijde — algemeen beschouwd — die broeders met ons zouden verenigd kunnen worden”. Men is genegen om de kruisgezinde predikanten, de manier van hun zending voor hun rekening latende, „op te nemen en door deze opneming een zending te geven onder onze kerkelijke gemeenschap”, aan elke classis overlatende om te beoordelen of men hen die niet ten volle onderzocht zijn, wederom zal examineren.

De commissie, welke dit aanbod doet, wordt door de kruisgezinden welwillend ontvangen. Wel wordt terloops opgemerkt, dat men niet onder de christelijk-afgescheiden gemeente wenst te worden „opgenomen”, maar alleen een „her- of vereniging” bedoelt, doch kwaad wordt achter de door de afgescheidenen gebruikte terminologie niet gezocht. Alleen eist men, dat de afgescheidenen hun aangenomen vrijheid zullen herroepen en de naam „gereformeerde” zullen aannemen. In afwachting van de stappen, die de broeders deswege bij de regering van plan zijn te doen, kan de vereniging nog niet doorgaan.

Van Leeuwen verwacht niet anders dan dat de vereniging nu spoedig zal plaats hebben. In het woord vooraf van de gedrukte Notulen van 1851 schrijft hij, dat het tijdstip van de vereniging, „welke door velen reeds overlang reikhalzend tegemoet is gezien”, „nu schijnt als te zijn aangebroken”. De uitgave der notulen „kan wel voor de laatste reis zijn”.

Zo sterk leeft voor hem deze gedachte, dat hij tegen 15 juni 1851 als hij voor een vacaturebeurt naar De Lier moet, de afgescheiden predikant van Broek op Langendijk, F. A. van Gijssel, verzoekt een liefdebeurt te Den Helder te vervullen, „dewijl toch immers de vereniging tussen de broeders afgescheidenen en ons zo goed als zijn volkomen beslag heeft”.

De wens is hier de vader van de gedachte. En daarbij laat hij zich wel wat gaan. Zozeer, dat ter vergadering van de classis Amsterdam van 5 Augustus 1851 over hem wordt meegedeeld, dat hij „blijkens zijn brieven aan Ds Van Velzen geneigd schijnt om zich met ons te verenigen, zodat hij, indien hij meer aangezocht werd, wellicht spoedig met zijn gemeente tot ons komen zou, zelfs indien andere leraars onder het kruis terugblijven”.

De begeerte is aan die kant echter niet zo groot. Men besluit af, te wachten hoe hij zich verder gedragen zal, zonder vooreerst meerdere pogingen bij hem aan te wenden.

* * *

Intussen zetten de afgescheidenen hun pogingen bij de regering om naamsverandering en opheffing van het Koninklijk besluit van 1841, waarbij de voorwaarden voor hun toelating nader geregeld zijn, voort.

Vooraf een adres van de afgescheiden gemeenten in Overijsel aan de Tweede Kamer trekt in 1852 de aandacht van de kruisgezinden. Van Leeuwen, die weer scriba van de algemene vergadering is, stelt het in de Notulen zo voor, dat indien dit adres wordt ingewilligd er eigenlijk geen bezwaren meer tegen de vereniging zijn. Later komen de kruisgezinden tegen deze voorstelling van zaken op en spreken als hun gevoelen uit, dat er door de afgescheidenen „veel meer moet gedaan worden om tot het standpunt van de Gereformeerde kerk weder te keren”.

Van Leeuwen vindt het echter al heel mooi, dat de broeders uit Overijsel in hun adres „openlijk verklaren, de bewuste vrijheid te hebben aangenomen om de vervolging te ontgaan, ergo een noodsprong hebben gedaan tegen de Schrift en consciëntie-overtuiging aan”. En als de regering straks, op 17 October 1852, metterdaad de hatelijke bepaling, dat men moet beloven nimmer enige aanspraak te zullen maken op de bezittingen, inkomsten en rechten van het Hervormd kerkgenootschap, intrekt, acht hij de tijd om zich te verenigen gekomen.

* * *

Op 1 Februari 1853 weet hij zijn kerkeraad mee te krijgen om met de afgescheiden broeders te onderhandelen op de volgende voorwaarden:

a. de vereniging moet plaats hebben zonder erkenning van de vrijheid, die sommige afgescheiden gemeenten voor hun eredienst van de regering hebben gevraagd;

b. men zal zich bij de vereniging losmaken van het tegenwoordige kerkgenootschap en zich voor het tegenwoordige verbinden onder de titel: christelijk afgescheiden gereformeerd;

c. de verbinding zal plaats hebben op grond van het vastgestelde op de synode van Dordrecht en van de kerkorde, en op grond tevens van het bepaalde door de synode der christelijk-afgescheidenen van April 1851.

Ook uit de gemeente worden geen bezwaren geopperd om op die grondslag te onderhandelen.

Dus gaat er nog in diezelfde maand een brief naar Ds T. H. Uitterdijk van Alkmaar, waarin de wens tot vereniging officieel wordt kenbaar gemaakt. De classicale vergadering van 1 Maart kan echter vanwege de hevige vorst door Van Leeuwen niet worden bezocht. Het wordt April, voordat de eigenlijke onderhandelingen op de provinciale vergadering onder voorzitterschap van Van Velzen kunnen plaats vinden.

Dan blijkt echter heel gauw, dat er van onderhandelen over „vereniging” eigenlijk geen sprake kan zijn. Wel wil men Van Leeuwen met zijn gemeente genadig opnemen, indien een commissie van onderzoek bevredigd zal worden over stand, ligging en bestuur, alsmede de huishoudelijke regering der gemeente. Desnoods wil men dan van een hernieuwd examen voor Van Leeuwen afzien. Maar een nieuwe bevestiging in het ambt is *conditio sine qua non*.

Van Leeuwen is daarover niet erg gesticht. Hij had zich voorgesteld, dat men op gelijke voet elkaar de broederhand zou reiken en vergeten hetgeen achter was. Maar daar treden de broeders niet in. Tenslotte zucht de Helderse dominee: vooruit dan maar!

* * *

Op 19 April 1853 komt de provinciale commissie te Den Helder om het vereiste onderzoek in te stellen. Het zijn Ds Uitterdijk met een ouderling en een diaken en Ds T. F. de Haan.

De gemeente schittert door afwezigheid. Maar dat mag niet hinderen. Van Leeuwen heeft haar goed in zijn hand. Alleen wie bezwaar zou hebben is opgeroepen. Blijkbaar geloven ze 't allemaal wel.

De commissie moet dus volstaan met de kerkeraad aan de tand te voelen. Of ze erkennen, dat hun vroeger standpunt verkeerd geweest is? Ja, zegt er één. Neen, zegt een ander. Ho, zegt Van Leeuwen: die vraag komt niet te pas. Tenslotte neemt de commissie genoegen met de gezamenlijke verklaring, dat men zich zonder verder beding op grond van de drie formulieren van enigheid en de Dordtse kerkorde bij de christelijke afgescheiden gereformeerde kerk wil aansluiten.

Allen bewilligen ook in nieuwe bevestiging. Maar Van Leeuwen komt ertegen op, dat zijn bevestiging met oplegging der handen zou moeten gebeuren. Die ceremonie geldt alleen voor hen, die tevoren nog niet gediend hebben. Het zou dan ook verloochening van zijn ambt zijn, als hij in een dergelijke bevestiging zou bewilligen. Ook meent hij, dat de provinciale vergadering een dergelijke eis niet heeft gesteld.

De Haan meent eveneens, dat de eis zo niet is gesteld. Maar Uitterdijk weet heel zeker van wél. En hij dreigt: zonder oplegging der handen gaat de voorstelling niet door.

Zo worden door Ds Uitterdijk 's avonds alleen de ouderlingen en diakenen in het ambt bevestigd. Daarna gaat hij er van door. De Haan moet de zaak met Van Leeuwen maar opknappen. Als hij er maar om denkt, dat het naar eis moet gebeuren.

De Haan zint nu op een uitweg. Dan komt hij met het volgende voorstel voor de dag: Van Leeuwen zal vlak onder de lage preekstoel gaan staan; De Haan zal dan de handen zegenend over hem uitbreiden en dit als oplegging der handen rekenen; Van Leeuwen kan er zelf het zijne van denken.

Dat lijkt een goede oplossing. En Van Leeuwen zorgt ervoor, dat zijn mening niet verborgen blijft, door aan zijn ja-woord op de bevestigingsvragen toe te voegen: „en verbindt mij alsoo andermaal en opnieuw aan deze Zijne en onze gemeente”.

Daarna gaat er een bericht naar „De Stem”, dat de vereniging beklonken is.

* * *

Men heeft echter buiten de waard gerekend. Ds Uitterdijk informeert naarstig, hoe de bevestiging van Van Leeuwen zich heeft toegedragen, en plaatst, zodra hij van de onregelmatigheid in de vorm hoort, een tegenbericht in „De Stem”, dat de zaak met Van Leeuwen nog niet haar beslag heeft gekregen.

Hij legt vervolgens aan Van Leeuwen schriftelijk de vraag voor, of deze erkent, dat de bevestiging met oplegging der handen geschied is.

In het nauw gedreven, verlaat Van Leeuwen zijn laatste stelling. Bang dat zijn zo moeizaam gewonnen positie in de grotere kring alsnog zal worden ondermijnd, tekent hij de volgende verklaring: „Ik erken, en ook de kerkeraad, dat hoewel niet in die vorm, de bevestiging toch met oplegging der handen geschied is, en dat ik het niet wettig geacht zou hebben als het niet zó, namelijk met oplegging der handen, gebeurd was”.

Nog is Ds Uitterdijk niet voldaan. Hij legt het geval per brief aan alle kerken in Noordholland en Utrecht voor, wat die ervan denken. De classis Utrecht wil in het gebeurde berusten. Maar Noordhollandse kerken antwoorden, dat zij de bevestiging niet kunnen erkennen, als ze niet geschied is overeenkomstig het besluit van de particuliere synode. Op de classicale vergadering van 2 Augustus 1853 wordt Van Leeuwen nog niet als afgevaardigde erkend. Hij mag alleen als broeder de zitting bijwonen. Verder moet de particuliere synode het maar uitzoeken.

Gelukkig voor Van Leeuwen neemt die vergadering echter met zijn verklaring genoegen.

Metterdaad is daarin Van Leeuwens capitulatie volkomen. En het is begrijpelijk, dat zijn voorbeeld bij de overige kruisgezinden geen navolging vindt. Men kan het daar niet anders zien, dan dat Van Leeuwen om

„tijdelijk voordeel trouweloos geworden is aan eed en plicht”. „Hoe gaarne men ook een oprechte vereniging zou wensen”: van de in 1851 te Apeldoorn gestelde voorwaarden kan niets worden afgedaan.

Als dan de synode der christelijke afgescheidenen van 1854 datgene wat met Van Leeuwen gebeurd is tot regel stelt, en bepaalt, dat niemand van de gereformeerden onder 't kruis onder hen als leraar kan worden erkend tenzij hij, als ware hij nimmer predikant geweest, met oplegging der handen wordt bevestigd, en er zelfs op een nader examen sterk wordt aangedrongen, — is de kans op vereniging voorlopig voorgoed verkeken. Het touwtrekken, elk aan eigen eind, gaat voort. Er is één over de streep getrokken: dat is tenslotte alles wat er is gebeurd.¹⁾

*

¹⁾ Volledigheidshalve zij nog meegedeeld, dat Van Leeuwen op 27 December 1858 van Den Helder naar Werkendam is vertrokken, en vandaar, na afscheid op 8 Juni 1863, naar Noord-Amerika is gegaan. Daar heeft hij nog in de Ware Hollandse Gereformeerde kerk — de latere Christian Reformed Church — tot 1867 de gemeente van Grand Rapids, tot 1875 die van Paterson, en tot 1880 die van Collendoorn gediend. Na in dat jaar bekomen emeritaat is hij in 1882 overleden.

DE BESOGNES VAN KLOPPENBURG

Het wordt tijd eraan te herinneren, dat te midden van allerlei merkwaardige gevallen van dominees en gemeenten, ook het heel gewone, oerconservatieve leven der kruisgezinden is doorgegaan.

Er zijn ook gemeenten bij geweest, welker kerkeraadsnotulen niets bijzonders bevatten, en dominees, wier levensbericht met enkele regels kan worden afgedaan. Ze hebben heel eenvoudig het hun opgedragen werk gedaan en het hun toevertrouwde pand bewaard.

Onder die gewone figuren kan een man als Kloppenburg worden genoemd. Als type vermelden we ook zijn levensgeschiedenis. Wat peper en zout van gevallen, waarmee hij te maken krijgt, zal er voor de smaak worden bijgedaan.

* * *

Cornelis Jacobszoon Kloppenburg, geboren te Maassluis op 15 September 1813, komt sedert einde 1846 van tijd tot tijd oefenen voor een kleine Hervormde gezelschapskring te Zwartsluis.

Al spoedig verspreidt zich het gerucht van zijn „singuliere en geestelijke gaven”, en „een menigte godvrezende of althans waarheidslievende inwoners” dringt aan op zijn overkomst, ten einde — zij het zonder kerkelijke bevoegdheid — „een betrekking onder hen aan te nemen en te bekleden als voorganger of prediker van het Woord Gods, overeenkomstig de op Gods woord gegronde gereformeerde belijdenis naar de synodale bepalingen van 1618 en '19”.

Kloppenburg voldoet aan dit verzoek en vestigt zich in 1847 met zijn vrouw, Susanna Dorothea Binnebösz, ter plaatse. Een timmerschuur aan de Nieuwe sluis wordt als spreekgelegenheid voor hem afgehuurd.

Aanvankelijk is de toeloop zeer groot, maar de belangstelling ebt langzamerhand weer terug. Slechts een betrekkelijk gering aantal getrouwen neemt met hem op 11 November 1847 afscheid van het „liberale kerkgenootschap” en besluit op 16 November d. a. v. om aansluiting te zoeken aan de Gereformeerde kerk onder 't kruis.

Tegelijkertijd nemen zij een luttel aantal vroeger-afgescheidenen in hun kring op, zodat de classicale notulen van de Christelijke Afgescheidenen straks moeten vermelden, dat „de samenkomst te Zwartsluis zich geheel heeft afgescheurd en aangesloten bij de Smittsgezinden”.

De gang van zaken ligt wel in de lijn der ontwikkeling. Reeds op de provinciale vergadering van 18 November 1837 hield de toenmalige ver-

tegenwoordiger van Zwartsluis „tegenbedenkingen” tegen de gang van zaken onder de Afgescheidenen. En pas nog waren de Afgescheidenen in Overijssel en Gelderland vanwege kwesties over ambtsgewaad en kerkregering uit elkaar gegaan. De oerconservatieve, piëtistische vroomheid, die in Zwartsluis bloeit, voelt zich in het nachthutje van de kruisgezinden beter thuis.

* * *

Op 22 November wordt Kloppenburg uit aller naam afgevaardigd naar Ds C. van den Oever te Rotterdam, om aan deze bekende figuur te vragen, hoe men als afzonderlijke gemeente binnen het bedoelde kerkverband kan worden opgenomen.

Van den Oever ontvangt hem minzaam en wijst hem de weg. Men moet een bidstond houden ten einde ouderlingen en diakenen te verkiezen en vervolgens moet men een van de kruisgezinde leraars uitnodigen om de gemeente aan te nemen en de verkozen ambtsdragers te bevestigen. Op de eerstkomende algemene vergadering kan voorts Kloppenburg worden geëxamineerd en als leraar toegelaten.

Het bedoelde biduur vindt plaats op 2 December. Kloppenburg preekt daarbij zeer toepasselijk over Psalm 50 : 20: „Doe wel bij Zion naar uw welbehagen; bouw de muren van Jeruzalem op”. Vervolgens krijgen acht van de twaalf aanwezige stemgerechtigde leden een ambt of functie toegewezen. Er worden namelijk behalve Kloppenburg als lerend ouderling nog een regerend ouderling, vier diakenen, een kerkmeester en een scriba verkozen.

En dan mogen allen zich even in de glans van Van den Oever koesteren. Want deze neemt de uitnodiging om de ambtsdragers te bevestigen aan. „Och broeders” — zo schrijft hij op 8 December — „dat de Here mij veel op uw harte mag binden, opdat zijn arme, ellendige dienstknecht mag verwaardigd worden om onder u met een volle zegen des evangeliums te mogen komen”. Zondag 19 December is de grote dag. Maar reeds op Vrijdagavond tevoren zitten de Zwartsluizers gespannen te luisteren naar zijn verhaal „van de wonderlijke middelen en wegen, die de Here met hem gehouden heeft om hem de kansel te doen beklimmen en hem toe te rusten met een ruime voorraad van eigen bevindelijke gaven en genade”.

Daar kan Kloppenburg niet tegen op. En sommigen zijn zo wég van Van den Oever, dat Kloppenburg, als hij op 10 Januari 1848 beroepen wordt, niet eens alle stemmen krijgt. Ook over de voorgenomen aankoop van een predikantswoning en grond voor een kerkgebouw ontstaat enige wrijving. Maar als Kloppenburg op 24 Maart zijn beroep aanneemt, zijn de twisten weer bijgelegd.

In de week daarop wordt de Algemene vergadering der kruisgezinden binnen Zwartsluis gehouden. Drie dagen duurt de bijeenkomst. En met verschillende onderbrekingen strekt het examen van Kloppenburg zich over die gehele tijd uit. Hij wordt dus danig aan de tand gevoeld. Maar — aldus meldt de scriba van Zwartsluis — „eindelijk is hij bekend de gawe te

bezitten om als predikant te kunnen en te mogen worden toegelaten".

Zondag 2 April wordt hij, wederom door Van den Oever, in het ambt van dienaar des Woords te Zwartsluis bevestigd.

* * *

Reeds op 1 October 1849 vertrekt Kloppenburg naar de hoofdstad, om daar acht dagen later, na bevestiging door Ds Noorduyn, de herders-staf op te nemen.

Die Amsterdamse kruisgemeente is ontstaan uit een door J. C. Scheffer op de scheepstimmerwerf „Het Groenland" op Wittenburg gevormd gezelschap. Ook na de voorlopige organisering als gemeente is genoemde broeder in zijn kwaliteit van ouderling van Den Helder daarbij als voorganger blijven fungeren. Diens ongeregelde wandel heeft de gemeente echter geen goed gedaan. Maar nadat Scheffer in 1848 weer naar Den Helder is vertrokken zonder een officiële aanstelling als „krankbezoeker en catechiseermeester" te hebben kunnen verwerven, is het de kruisdominees, door beurtelings elke Dinsdag te Amsterdam te gaan preken, gezamenlijk gelukt om de gemeente tot nieuw leven te brengen. Tegelijk met de overkomst van Ds Kloppenburg kunnen ook de andere ambten worden ingesteld.

De samenkomsten vinden voortaan onder zijn leiding plaats, eerst in een grote broeikas in de Franse Tuin aan de Plantage en later in het pakhuis „De drie suikerbroden" aan de Prinsengracht. In het begin ondervindt Kloppenburg daarbij aanmerkelijke overlast van het gepeupel. En ofschoon de politie assistentie verleent, worden niettemin de bijeenkomsten als in strijd met de strafwet verboden.

In deze nood wendt Kloppenburg zich op 17 Juni 1850 tot de Koning om bescherming van zijn persoon en dienst. En de Regering is niet onwelwillend. De vervolgingslust is voorbij. Ook zijn de inlichtingen, die het Stedelijk bestuur over hem en zijn aanhang uit de arbeidende klasse geeft, gunstig. Hij krijgt dan ook al spoedig bericht, dat hij zich met opgave van dagen en uren tot het stadsbestuur kan wenden om de vereiste vergunning te bekomen.

Zo kan zijn arbeid te Amsterdam naderhand rustige voortgang vinden. De gemeente breidt sterk uit, en ofschoon er van tijd tot tijd heel wat personen geroyeerd worden, loopt het zielental, eerst minimaal, later in de honderden.

Ook voor de opleiding maakt hij zich verdienstelijk. Willem Hendrik Gispén en Willem Eichhorn van Naarden — en misschien ook Van Brummen — hebben aan zijn voeten gezeten. Zelfs wordt gedurende korte tijd het onderwijs aan studenten bij hem gecentraliseerd.

* * *

Daar in Amsterdam krijgt hij echter ook met enige moeilijkheden te doen, waarvan hij zich krachtens kerkverband niet af kan maken.

De eerste kwestie raakt zijn oudleerling Willem Eichhorn¹⁾, die korte tijd de kleine buurgemeente Huizen heeft gediend, en op 4 April 1855 naar Zutten is vertrokken. Een zeer rustige verschijning, wiens enige gebrek is, dat hij in prediking en gebed „breijt" oftewel met „dubbele tongval" spreekt.

Niettegenstaande die „breijende" dominee stil zijn weg gaat, is Kloppenburg allereerst, en met hem heel de kruisgezinde gemeenschap, toch eenmaal hevig met zijn geval verlegen geweest.

't Is kort na zijn vertrek naar Zutten. De visventer Dirk Lustig van Huizen, die daar de gemeente in zijn huis ontvangt en als ouderling nogal wat te vertellen heeft, is zeer ontstemd, dat de dominee er zo gauw van door is gegaan. En hij dreigt, dat hij hem „de strop wel om de hals zal halen", zodat hij te Zutten niet lang dominee blijft.

Dus haalt hij een oud roddelpraatje op, dat een Amsterdammer reeds vóór de komst van Eichhorn te Huizen heeft verteld. Hoewel het erg genoeg was, heeft hij er toen blijkbaar geen waarde aan gehecht, want hij heeft actief aan Eichhorns bevestiging deelgenomen „door hem het bijbelboek boven het hoofd te houden".

De zaak komt weer aan de rol op een classicale vergadering te Amsterdam. De zegsman vertelt daar in officieel gezelschap opnieuw zijn duister verhaal.

Kloppenburg schrijft hierover onmiddellijk aan zijn collega, en deze schrikt hevig van die klad op zijn naam. Terug gaat haastig een smeekbrief om de zaak zoveel mogelijk te bedekken.

Hij maakt het daarmee echter niet beter. Want met die brief vestigt hij bij Kloppenburg de indruk, dat hij de juistheid van de beschuldiging erkent. De classis Amsterdam ziet zich daarom genoodzaakt, de kwestie op de algemene vergadering te brengen.

Maar die bredere vergadering is al evenzeer met het geval verlegen. Hoezeer Eichhorn nu ook zijn onschuld betuigt, hij kan de indruk van zijn brief niet uitwissen. En tenslotte besluit men hem te schorsen, totdat hij het bewijs van zijn onschuld geleverd heeft. Hij moet zijn beschuldiger maar aanklagen voor de wereldlijke rechter.

Eichhorn en zijn gemeente onderwerpen zich echter slechts zeer ten dele aan die uitspraak. Het enige, waarin ze bewilligen, is een aanvankelijk besluit van de vergadering, dat Eichhorn zich hangende de oplossing van de kwestie zou onthouden van de bediening der sacramenten. En ook gaat Eichhorn ten langen leste ertoe over, een aanklacht wegens laster in te dienen bij de wereldlijke rechter. Hij krijgt na een paar maanden echter bericht, dat er geen termen voor het instellen van een vervolging voorhanden worden geacht.

Dus is de zaak onoplosbaar geworden, en de Algemene vergadering van

¹⁾ W. Eichhorn (1829—28 Nov. '72) diende achtereenvolgens te Huizen (April '54), Zutten (11 April '55), Tricht (18 Nov. '60), Haarlem (eerste helft '64), Katendrecht (13 Febr. '70) en Dordrecht (11 Aug. '72).

29 tot 30 Juli 1856 te Zwartsluis staat voor de grootste moeilijkheid, daar er toch eindelijk een definitieve beslissing moet worden genomen.

Het geval is ook niet te herleiden tot een ordekwesitie, want als de vergadering eerst eist dat Eichhorn en zijn kerkeraad schuldbelijdenis zullen afleggen, dat zij de ten vorigen jare uitgesproken schorsing gedeeltelijk hebben verworpen, zijn zij daartoe ten volle bereid, waarop hun daarover „door de vergadering naar Gods woord vergeving wordt geschonken”.

Wat de zaak zelf betreft neemt de vergadering dan ten einde raad de toevlucht tot een zuiveringsseed.

Aan Eichhorn wordt een stuk voorgehouden, waarin hem „voor het oog van een alwetende God en voor zijn eer ijverende Opperrechter” wordt afgevraagd, „of gij volkomen durft belijden voor Hem, dat de aanklachten tegen uw persoon gedaan, geheel en in alle delen vals zijn, als ook dat in de brief, betreffende die beschuldiging door u aan Ds Kloppenburg geschreven, waarin gij verzoekt de zaak zoveel mogelijk te bedekken, geen de minste zonden beleden zijn, als zijnde geheel onschuldig ook aan datgene wat gij in die brief schijnt te belijden, en gij u dus voor dat heilig oog in deze zaak onschuldig kent, ja daarop de ijver Gods voor zijn eer durft inwachten, die aan de onschuldige eens recht zal doen weder-varen, maar ook zijn rechtvaardige straffen aan de schuldige niet zal onthouden”.

Hoewel Eichhorn dit stuk aanstonds wil bezweren, krijgt hij nog een uur bedenktijd om zich daarop te bezinnen.

Hierop wordt hem nogmaals het stuk voorgehouden, en door de praeses Van den Oever hem het verschrikkelijke voorgesteld, indien hij vals zou zweren. Vervolgens „staat de vergadering, diep geroerd, met hem op” en doet de praeses „een ootmoedig gebed tot de alwetende God”. En dan wordt door Eichhorn „onder aanroeping van de almachtige God zijn onschuld in alles plechtig bewezen”, waarna de praeses alles met gebed en dankzegging besluit.

De vergadering spreekt nu uit, dat de kerk verplicht is, Eichhorn „weer als leraar in haar midden te erkennen, haar gemoedelijk oordeel voor zichzelf behoudende, dewijl niemand over het geweten kan oordelen”. Zij spreekt daarbij de hoop uit, „dat elk, overtuigd zijnde hoe moeilijk deze zaak voor de vergadering geweest is, hierin zal berusten, met het oog op God, aan wie de verdere beslissing biddend is opgedragen”. De vergadering althans zal „zich met geen verdere onderzoek of beoordeling van de aanhangige zaak inlaten”. Aan Ds Wedemeijer wordt opgedragen, collega Eichhorn de komende Zondag te Zutphen wederom — gelijk de kerkeraad het uitdrukt — „openlijk te vereerlijken”.

Niet alle kruisgezinden zijn met deze oplossing tevreden. De kerk van Gouda ²⁾ met name blijft protesteren. En op de Algemene vergadering van

²⁾ Leidinggevende figuur is daar de oefenaar Frederik Urbanus, geboren in 1792, afkomstig uit Delft. Hij oefent reeds te Gouda vóór de instelling der gemeente door Ds C. van den Oever op 10 Sept. 1849, waarbij hij tot ouderling wordt gekozen. Hij vestigt zich dan op 2 Oct. '49 definitief te Gouda en dient de gemeente voor een salaris van f 4.—

19 October 1858 te Amsterdam krijgen de afgevaardigden het zover, „dat de leden, die op de vergadering van Zwartsluis 1856 tegenwoordig zijn geweest, bekennen, ofschoon met de beste bedoelingen, betreffende de eed onvoorzichtig met de persoon van W. Eichhorn gehandeld te hebben”. Toch durven zij „nimmer Zijnerwaarde beschuldigen van vals te hebben gezworen”. Daarop verklaren de afgevaardigden van Gouda, dat zij „Zijnerwaarde in zijn betrekking willen dragen, maar voor zich niet erkennen, zolang zijn onschuld niet duidelijk is gebleken”.

Later komt Gouda er nog eens op terug, maar dan wordt het protest voor kennisgeving aangenomen. Men kan niet aan de gang blijven...

* * *

Dat is het eerste moeilijke geval, waaraan Kloppenburg te Amsterdam zijn zorgen heeft gehad.

Maar met dat van de oefenaar Dirk van Dulst van Haarlem heeft hij als consulent van die gemeente niet minder te stellen gekregen.

Die Van Dulst is bakker geweest te Poederloijen in de Bommelerwaard, en heeft vele jaren sedert de Afscheiding de gemeente ter plaatse als ouderling en voorganger gediend. Hij heeft in die omgeving veel invloed gehad en het overwicht van Scholte in die contreien in het conflict rondom 1837 aangaande de doop gebroken ³⁾).

Hij is veel later, niet uit beginsel maar om een censuurkwesitie tot de kruisgezinden overgegaan, en ambieert in 1854 bij hen het ambt van dienaar des Woords in de Residentie. Voorlopig moet hij zich echter met de post van „catechiseermeester en krankbezoeker” aldaar tevreden houden. Als zodanig werkt hij echter te Den Haag zeer gezegend, en het duurt niet lang, of men kan erover gaan denken om voor de groeiende gemeente een predikant te beroepen. Daar hij echter nog geen genoegzaam examen heeft afgelegd, kan hij daarvoor niet in aanmerking komen, en dus is hij wel genoopt een nieuw arbeidsveld te zoeken.

Hij vindt dat kort daarna te Haarlem, waar het aanvankelijk ook zeer goed gaat. Daarvan getuigt een interessante credentbrief, die men in Juli 1856 vandaar naar de aanstaande Algemene vergadering zendt:

„Wij ondergetekende kerkeraadsleden van de gemeente Haarlem zenden onze weleerwaarde en geliefde broeder C. Kloppenburg, consulent, als vertegenwoordiger onzer gemeente, en verklaren van gansen gemoede verenigd te zijn met al hetgeen, waar ZEw. vóór of tégen stemt. (H'm)

Met blijdschap kunnen wij UEw. melden, dat de Here met ons is, dat onderling de broeders in vrede verkeren, dat de opkomst op 's Heren dag al meer en meer toeneemt, dat br Van Dulst in en buiten de gemeente met hoge achting en liefde bejegend wordt, en dat wij hoop voeden dat dit bij voortduring zal toenemen.”

per week, later verhoogd tot f 4.50. Bijna blind, wordt hij met behoud van salaris op non-actief gesteld op 9 Mei 1865. De gemeente is dan reeds sedert de zomer van 1863 onder zijn leiding overgegaan naar de Christelijk Afscheiden gemeenschap.

³⁾ Zie hiervoor mijn Archiefstukken betr. de Afscheiding van 1834, IV, blz. 138 v.

Maar zo innig blijft het niet.

De hoge achting, die de oefenaar buiten de gemeente geniet, gaat de broeders al gauw te ver. Onder die buitenmensen bevinden zich sommigen, die het standpunt van de kruisgezinden uit de duivel noemen. Maar Dirk van Dulst ontziet hun gevoelens en papt met ze aan. Ze komen ook zonder aanstoot bij hem onder 't gehoor en hij houdt met hen oefengezelschappen. Van Dulst gaat zelfs met zijn vriendschap zo ver, dat hij aan zijn mede-ouderling voorstelt om maar op eigen gelegenheid avondmaal te vieren, daar die buitenstaanders het Nachtmal wel van hem, doch niet van de kruisgezinde leraars willen gebruiken.

Daar zit van onze oefenaar ook wel wat eigenbelang bij. Want als hij 't alleen van zijn gemeente hebben moest, zag het er niet al te rooskleurig uit. De bewering, dat hij van honger zou omkomen als vreemde mensen hem niet hielpen, mag overdreven zijn, maar een loon van f 7.15 per week, dat hij behalve geschenken en levensmiddelen heet te ontvangen, is toch niet bijster hoog. En mag men Van Dulst geloven, dan wordt van dat loon op den duur nog geen twee gulden per week uitgetaald.

Het ergste conflict draait echter om een kerkgebouw. Gelijk zo vaak wordt ook nu het feit, dat de kruisgemeenten in de staat niet erkend zijn, zodat ze geen vaste goederen op eigen naam kunnen aanschaffen, een bron van grote ellende. Van Dulst treedt als koper op, maar zit met het risico als de gemeente in gebreke blijft de financiën te fourneren. Hij wil dus weer van het gebouw af, voordat de verkoper hem om de centen komt manen. Er doet zich aanvankelijk een kans voor om het gebouw met f 500.— winst weer van de hand te doen; maar een voorstel in die richting, waarbij hij voorslaat om de winst gezamenlijk te delen, wordt met verontwaardiging door de gemeente verworpen. Men zal wel zien het geld te krijgen. Maar het komt niet. En dan krijgt Van Dulst het tenslotte benauwd, en doet rare sprongen om de last kwijt te raken. Hij presenteert het gebouw zelfs aan de afgescheidenen, onder opmerking dat de kruisgemeente te Haarlem toch wel te niet zal gaan en dat de Here hén als gaande in zijn weg, zal bouwen. Ook suggereert hij de gemeente, dat de verkoper geen uitstel van betaling meer wil geven, en weet zodoende tenslotte een onderhandse overdracht van het gebouw aan zijn gegoede vrienden door te drijven. De gemeente wenst echter een verliespost niet te dekken. Integendeel verwijt zij hem bedriegelijke handelingen.

Het slot van 't lied is, dat Dirk van Dulst er de brui aan geeft en op 3 September 1857 ontslag neemt als voorganger. Hij zal voortaan wel huisgodsdienstoefeningen houden in godsvrucht met de oprechten.

Te vergeefs heeft de consulent deze gang van zaken trachten te stuiten. En ook naderhand benoemd in de commissie van onderzoek, gelukt het Kloppenburg niet, de broeders weer bij elkaar te brengen.

Tenslotte moet de Algemene vergadering van Augustus 1858 uitspraak doen in het geding. En deze deelt Kloppenburgs mening, dat de schuld aan beide kanten ligt. Ze schorst ten leste de oefenaar voor een jaar, met belofte dat hij daarna, als hij zich inmiddels meelevend betoont, weer op

zijn post kan worden hersteld. Natuurlijk worden ook beide partijen nog eens met nadruk vermaand om in liefde en vrede met elkander te leven.

Het wordt echter niets. De kruisgezinden te Haarlem zien Van Dulst niet meer in de kerk. Wel zoekt hij kennelijk weer contact met de Afgescheidenen.

Het briefje van afscheid, dat hij op 1 December 1858 inzendt, verrast dan ook niet meer.⁴⁾

* * *

Kloppenburg is inmiddels niet in de grote stad gebleven. In October 1857 gaat hij als opvolger van Hermanus van den Oever naar Oud-Vossemeer, waar hij op de 25ste van die maand zijn intrede doet.

En dan komt er weldra in zijn leven een periode van vrijwel volslagen isolement. Zijn gemeente staat als een „nachthutje in de komkommerhof” jaren alleen.

Dat hangt samen met het grote conflict om Van den Oever, waarin hij geen partij wenst te kiezen. Deswege menen Kloppenburg en de zijnen, dat er „voor het tegenwoordige van het vergadering-houden geen heil te verwachten” is. De tot hen gerichte vermaningen om toch het kerkverband niet te verachten, worden met diep stilzwijgen beantwoord.

Wel blijft de broederband trekken, doch telkens weer doen zich dingen voor, die Kloppenburg doen volharden in zijn afzijdige houding.

De overgang van zijn opvolger te Amsterdam naar de Afgescheidenen, vervult hem met grote verontwaardiging. Hij kan er maar niet over uit, „hoe goddeloos en trouweloos Juch gehandeld heeft met die gemeente, welke hij als een andere Judas heeft verraden en verkocht, en overgeleverd

4) Van Dulst zet daarna zijn pogingen om weer in de kring der christelijke afgescheidenen te worden opgenomen, voort. En ofschoon daar eerst nog wel wat bedenkingen rijzen, wordt hij op 21 Augustus 1860 — nadat hij zijn afdwalingen, waarom hij vroeger in de gemeente van Poederloijen is gecensureerd, heeft beleden — weer „in liefde opgenomen”.

Spoedig weet hij het oude vertrouwen in die kring geheel te herwinnen. Nadat hij eerst gemeend heeft, die roeping niet te mogen opvolgen, „als hebbende daartoe geen getuigenis des Geestes in zijn consciëntie”, wordt hij toch reeds in het voorjaar van 1861 in het ambt van ouderling bevestigd, en dient de gemeente in die kwaliteit onderscheidene jaren.

Ook zijn oefenaarschap is nog niet geëindigd. In het begin treedt hij nog meermalen te Beverwijk op. En in de tweejarige vacature tussen de predikanten Wagemaker en Donker sticht hij op uitdrukkelijk verzoek van de kerkeraad de eigen gemeente door voor te gaan in de zondagse samenkomsten. Zelfs na het vertrek van Ds Donker in 1868 treedt hij nog enige malen voor de gemeente op. En hoezeer zijn gaven gewaardeerd worden, blijkt wel uit de gratificaties, die de kerkeraad hem „uit erkentelijkheid voor zijn belangeloze ijver in het werk des Heren” verstrekt.

Ook anderszins wordt zijn geestelijke leiding gewaardeerd. Als hij in zijn laatste ambtsperiode van Januari 1865 tot December 1867 zeer veel ziek is, blijft de kerkeraad in de vele moeilijkheden, welke zich in de gemeente voordoen, met hem te rade gaan. En zelfs als rustend ouderling presideert hij in Mei 1868 nog eenmaal de kerkeraad, om mee te helpen orde op zaken te stellen.

Slechts eenmaal is de kerkeraad in hem teleurgesteld, als hij namelijk in Juli 1868 niet heeft weten te verhinderen, dat zijn dochter Truye in de Doopsgezinde kerk trouwt. Niet hij, maar moeder Van Dulst is het echter geweest, die Truye heeft gestijfd in haar botte afwijzing van het vermaan, om toch niet haar liefde voor de doopsgezinde leraar te stellen boven die voor haar eigen belijdenis.

Waarschijnlijk zeer spoedig daarna is Van Dulst gestorven. Zeker is, dat hij aan het einde van het jaar 1870 niet meer verkeert in het land der levenden.

zou hebben aan de Afscheidenen, zo de Here het niet had belet". Hij noemt dat spotten met God, schenden van verbonden en spelen met eden. „En dat doen nu die rijkbegaafde, talentvolle mannen, die op de vergaderingen vooraan zitten, het hoogste woord voeren, en honderd maal meer praten dan anderen, die het toch oprecht met de zaak menen."

Het komt echter tenslotte weer voor elkaar. Op 24 Februari 1863 deelt hij ten langen leste aan Ds Hazevoet mede, dat hij en zijn kerkeraad „besloten hebben om te vergeten hetgeen achter is en om van nu af evenals vroeger met de anderen als broeders op te trekken". Hij stelt daarbij echter als conditie, „dat wij in de eenvoudige weg blijven die wij zijn, want van vereniging met de Afscheidenen willen wij niets weten. Willen zij tot ons wederkeren, het is goed; maar wij hopen nimmer te handelen als Gispén, Holster en Juch gedaan hebben".

* * *

In zijn gemeente glijd het leven vrijwel zonder rimpel voort. Bijzondere moeilijkheden doen zich nimmer voor. Het ledental groeit gestadig en de kerk wordt veel te klein. Als er door vertrek of sterfgeval een plaatsje open komt, zijn er wel vijftig sollicitanten om die zitplaats te huren. Iets ruimer wordt het weer, als er in 1866 een heel aantal gezinnen naar Noord-Amerika vertrekt.

Over de geestelijke bloei van zijn gemeente kan Kloppenburg echter niet roemen. In 1863 schrijft hij: „Inwendig is in de gemeente de dood in de pot. Er is wel roering in de doodsbeenderen gekomen en wij zijn tot één vergaderd en tot een lichaam geformeerd, maar de Geest des levens ontbreekt nog. Echter is de Here voor ons in 't geheel geen dorre woestijn. Neen, Hij laat nu en dan zijn aangezicht nog wel eens lichten over deze of gene..."

Voor zover zijn gezondheidstoestand het toelaat — hij is nogal eens ongesteld — werkt Kloppenburg verder op classicale en algemene vergaderingen hartelijk mee. In 1865 bekleedt hij zelfs het presidium van de meeste vergadering.

Van zijn blijvende animositeit tegen de Afscheidenen legt een ingezonden stuk van zijn hand in „De Stem" nog in de zomer van 1864 getuigenis af. Langzamerhand luwt dit echter ook bij hem. En als in de voorzomer van 1869 de zaak der hereniging besproken wordt, is ook hij er niet tegen, mits er van een hernieuwde bevestiging der leraars geen sprake is, de naam Gereformeerd behouden blijft en er geen aanvraag om „vrijheid" aan de regering bij te pas komt. Anders willen hij en de zijnen maar liever eenvoudig op zichzelf blijven.

Dat laatste is echter niet nodig, want aan de gestelde eisen wordt voldaan. Ook Kloppenburg gaat straks met zijn gemeente tot het verenigd kerkverband over.

* * *

Kort daarop neemt zijn werkzaamheid te Oud-Vossemeer echter een min of meer dramatisch einde.

In Mei 1870 verlaat zijn enige dochter op slinkse wijze haar ouderlijk huis en vertrekt naar Noord-Amerika.

Dit is voor Kloppenburg en zijn vrouw onverdragelijk, en hij vraagt aan zijn kerkeraad drie maanden verlof om zijn dochter te „achtervolgen".

De kerkeraad tracht hem daarvan terug te houden. Hij vertrouwt de gang van zaken niet helemaal. Hij heeft namelijk de indruk, dat Kloppenburg, als 't hem in Amerika bevalt, wel niet meer terug zal komen. Men wordt in die argwaan nog bevestigd, als Kloppenburg zijn goederen publiek laat veilen en zijn voornaamste boeken inpakt om die op reis mee te nemen. Als echter de vermaningen om zijn gemeente niet te verlaten geen doel treffen, verleent de kerkeraad tenslotte de gevraagde vacantie. Ook de gemeente, waarin eerst over deze dingen „geen kleine beroerte" ontstaan is, geeft daaraan op een bijeengeroepen vergadering haar stilzwijgende approbatie.

Op 16 Juni gaat Kloppenburg op reis naar Rochester in de staat Michigan. En het verwachte bericht blijft niet lang uit. Op 12 Augustus komt er te Oud-Vossemeer een van 28 Juli gedateerde brief van Kloppenburg uit Rochester binnen, waarin hij de gemeente „vrijheid verleent, wanneer zij zulks verkiest, een andere leraar te beroepen".

Met slechts drie stemmen tegen besluit de gemeente zich daarop vacant te verklaren, en kort daarna brengt zij met gunstig gevolg een beroep uit op Ds M. Boon, die reeds op 20 November zijn intrede doet.

Kloppenburg heeft zich inmiddels, ook nadat hij zijn brief van 28 Juli geschreven heeft, nog als predikant van Oud-Vossemeer beschouwd.

In een brief aan zijn vriend Raman geeft hij het voornemen te kennen, in het voorjaar van 1871 daarheen terug te keren.

Als hij echter naderhand hoort, dat men aldaar iemand anders beroepen heeft, neemt hij de uitnodiging van een aantal Christelijke Gereformeerden te Grand Rapids aan, om onder hen een gemeente te institueren en hun predikant te worden.

Daar sterft hij dan na enige jaren op 6 September 1876.

*

HET GROTE CONFLICT

In 1858 komt Van den Oever in open conflict met een groot deel der kruisgemeenten, die jarenlang naar zijn pijpen hebben gedanst.

De aanleiding tot het conflict is een zeer pauselijk optreden zijnerzijds in de gemeente te 's-Gravenhage, welker consulent hij is.

Die gemeente is door de bearbeiding van Van Dulst langzamerhand rijp geworden voor het beroepen van een eigen predikant. Van den Oever heeft ervoor gezorgd, dat ze de beschikking hebben over een kerkgebouw, en nu moet er ook een dominee komen. In de loop van 1855 wordt uit een zestal N. Wedemeijer gekozen, maar deze bedankt. Dan stelt Van den Oever alles in het werk om zijn zoon Adrianus er te krijgen. Op een gemeentevergadering, waarop de beide ouderlingen niet eens aanwezig zijn, stelt hij voor, om uit het overgebleven vijftal een drietal te vormen. Dat gebeurt, maar als blijkt, dat Janus niet op het drietal voorkomt, keert men tot het vijftal terug. Ondanks het protest van ouderling F. Boers, aardappelenteler en koopman te Monster, die terecht beweert dat het stellen van kandidaten een zaak van de kerkeraad is, drijft de consulent in de daaropvolgende week een stemming uit dit vijftal door, en dan komt Janus uit de bus. Deze neemt het beroep aan en wordt door Ds Wedemeijer in het ambt bevestigd.

Ouderling Boers en zijn medestander, diaken P. Taal, hebben zich bij de gang van zaken niet neergelegd. Zij blijven met grote felheid ageren tegen de onwettige handelingen van de consulent en de bevestiger. Maar die laten zich de wet niet lezen. Optredend als classicale commissie spreken zij over de genoemde ambtsdragers vanwege hun „verkeerdheid met het doel om de gemeente te verwoesten” een provisionele schorsing uit.

Op de classicale vergadering van 6 Mei 1856 te Rotterdam wordt daarover nader gehandeld. Boers levert een schriftelijk protest in, volgens het extract uit de notulen „doorweven met de verfoeilijkste laster en leugens tegen Van den Oever en Wedemeijer”. De vergadering, waarin de eerste het presidium en de laatste het scribaat bekleedt, acht het beneden haar waardigheid om dat stuk verder voor te lezen. Ook zonder dat is de classis van de „schandelijke handelwijze” van Boers en Taal dermate overtuigd, dat zij besluit, de provisionele schorsing „door een totale schorsing te bevestigen, als ook om beiden als lidmaten der gemeente te censureren, waartoe dan ook aan de kerkeraad autorisatie wordt verleend”. Zijn eigen handelwijze heeft Van den Oever schoongesproken met een beroep op Handelingen 6.

Boers en Taal gaan in appèl bij de Algemene vergadering, die op 29 en

30 Juli 1856 te Zwartsluis wordt gehouden. Volgens besluit van de vorige bestaat deze „synode” slechts uit zes personen: twee uit elke classis. En ook daarbij treffen de appellanten weer de personen aan, tegen welke handelingen zij bezwaard zijn. Maar nu treden zij toch niet op als rechters in eigen zaak. De vier andere leden, te weten Klinkert, Plug, Kloppenburg en Siemense ¹⁾, worden benoemd als commissie om de zaak nader te onderzoeken en te beoordelen en „de afloop der zaak bij de classis Rotterdam in te dienen”. De volgende algemene vergadering zal pas over drie jaar samenkomen.

De zaak kan echter door de commissie niet zo gemakkelijk worden afgedaan. Vooral Klinkert en Plug komen door correspondentie en gesprek met Boers en Taal tot de ontdekking, dat de schuld zeker niet alleen ligt aan die zijde. En als dan de classis Rotterdam op 5 Mei 1857 toch maar voortvaart tot de afsnijding van die broeders, ontstaat er een spanning, die het bijeenroepen van een bijzondere algemene vergadering op de oude voet van afvaardiging uit alle gemeenten noodzakelijk maakt.

Op 23 September 1857 komt men te Zwolle bijeen. De praeses van de vorige vergadering, Van den Oever, deelt als reden van samenkomen mede, dat er „enige onaangenaamheden zijn ontstaan”, en vraagt dan, „waarom de commissie haar last niet naar genoegen heeft volvoerd”.

De commissie komt dan met een unaniem voorstel voor de dag, om de ganse kwestie in liefde te begraven. Maar dat zou in zich sluiten een herstel van de geschorste en afgesneden broeders, en daarvoor gevoelt althans Van den Oever niets. Derhalve wordt er in omvraag gebracht, om de handelingen van de classis Rotterdam voor haar rekening te laten, en daarin te berusten. Met twee stemmen tegen wordt dit voorstel, dat neerkomt op een totale ontrechting van de protesterende broeders, aanvaard.

Van den Oever kan gloriëren. Niemand heeft hem aangedurfd.

* * *

De afgesneden ouderling laat het er echter niet bij zitten. Hij schrijft een „Afgeperst protest”, en zendt deze brochure, waarin hij de wetteloze handelingen van Van den Oever en de classis Rotterdam op vrij overtuigende wijze aantoon, aan alle kerkeraden toe.

Van den Oever daagt hem wegens belediging voor de wereldlijke rechter. Maar de ogen van vele kruisgezinden gaan open voor het feit, dat aan Boers en Taal onrecht is geschied, dat om herstelling roept.

Klinkert en de kerkeraden van Zwolle en Zalk zijn de eersten die moed vatten. Zij besluiten, op de eerstkomende Algemene vergadering te protesteren tegen de handelingen van de vorige, en voor te stellen om deze als strijdig met Gods Woord en de kerkenordening te herroepen. Hun bezwaren zijn, dat de synode de handelingen van de classis Rotterdam niet heeft

¹⁾ Pieter Siemense (1818–10 Jan. 1897) heeft oorspronkelijk een manufacturenzaak te Wageningen. Als „pakloper” oefent hij 12 jaar in de omtrek. Hij wordt opgeleid door C. van den Oever, waarna hij op 11 Nov. '55 predikant wordt te Tricht. Vandaar vertrekt hij in 1858 naar Oosterland, waar hij werkzaam blijft tot zijn dood.

beoordeeld; dat de classis als partij in 't geding niet kon oordelen, daar praeses en scriba als consulent en raadgever in de zaak betrokken waren; en tenslotte, dat ouderling Boers, in strijd met het eerste gedeelte van art. 31 der kerkorde, zijn klacht niet mocht inbrengen.

Plug van Zwartsluis en de grote meerderheid van diens kerkeraad betuigen met dit protest hun hartelijk instemming. Zij ontveinzen zich niet, dat de nieuwe behandeling der zaak „veel spanning zal veroorzaken”, maar wat het zwaarste is, moet het zwaarste wegen.

Direct bij het begin van de Algemene vergadering van 3 Augustus 1858 en volgende dagen te Dordrecht komen de protesten voor de dag. En de broeders uit het Noorden blijken niet alleen te staan. Ook de kerkeraden van Apeldoorn en Vlissingen verlangen per instructie een nader onderzoek. Ouderling Jansen van Zwolle, Holster van Vlissingen en Juch van Amsterdam belijden bovendien onomwonden, dat zij op de vorige vergadering „onvoorzichtig gehandeld” hebben.

Men besluit tot nader onderzoek, waartoe de kerkeradsnotulen van Den Haag worden opgevraagd. Van den Oever senior komt nu met een zogenaamd uittreksel voor de dag, dat ook op de classis Rotterdam gediend heeft als argument tegen de protesterende ambtsdragers.

Aanstands komt nu de kwestie aan de orde, of dit stuk geldig is om in de zaak te beslissen. Daarbij vallen al „enige harde woorden”, daar degenen die de officiële notulen ter tafel wensen te zien, met name door Hermanus van den Oever van wantrouwen en huichelarij beschuldigd worden. Zij krijgen echter hun zin, want tenslotte wordt met algemene stemmen besloten, dat Janus en zijn ouderling Van Putten de notulen zullen gaan halen. Men zal intussen andere zaken behandelen.

Na de verkiezing van Juch tot praeses en Plug tot scriba wordt de middagpauze gehouden. In de wandelgangen raadpleegt nu Klinkert Plug en Wedemeijer over een door hem uitgebroed plan om zo mogelijk alles nog met de mantel der liefde te bedekken. Dit zou zijns inziens kunnen, als broeder Van den Oever alleen maar in de kerkeraad van Den Haag zou willen belijden, als consulent te overhaast in het beroep van zijn zoon gewerkt te hebben. Beide broeders betuigen daarmee hun adhaesie. „Och ja” — zegt Plug —, „dan zijn we er af”.

Na de opening van de middagzitting doet Klinkert dan zijn voorstel tot minnelijke schikking. Hij gaat ervan uit, dat „het alleszins blijkbaar is, dat er met de beroeping van Ds A. van den Oever te 's-Gravenhage niet naar de letter van de kerkorde is gehandeld”. Hij „gelooft wel, dat de broeders Van den Oever en Wedemeijer, die beiden in die zaak betrokken waren, de beste bedoelingen gehad hebben, te meer daar het schijnt dat Boers in de gemeente wilde heersen”. Hij „begeert echter, dat voornoemde broeders eenvoudig zullen bekennen, niet naar de letter van de kerkorde te hebben gehandeld”.

Van den Oever weigert in dit voorstel, hoe billijk ook, te treden. Hij vindt dat allen dan wel belijdenis kunnen doen, omdat alle anderen ook de wet overtreden hebben.

De stemming van Van den Oever ziende, snijdt de praeses verdere discussie af. De vergadering is blijkbaar „niet rijp voor een minnelijke schikking”. Klinkert ziet daarin een bewijs, „dat het den Here niet belieft om meer in enige schikking te treden”. Bezwaard van gemoed en „zuchtende tot God”, wachten zij de verdere gang van zaken af.

* * *

Bij het begin van de namiddagzitting van de volgende dag komt de Haagse kwestie weer aan de orde. Het notulenboek is nu ter tafel en het betreffende gedeelte wordt voorgelezen.

Het blijkt echter, „dat die notulen niet alleen niet door een behoorlijke kerkeraad getekend zijn, maar dat het ook geen notulen kunnen heten.” Officiële opening en sluiting der vergaderingen worden niet vermeld, geen leden van de kerkeraad worden er in genoemd, en „de inhoud is zo krachteloos”, dat er nog meer in het zogenaamde uittreksel stond.

Onmiddellijk na de lezing staat Van den Oever — de praeses negerend — op en zegt „met scherpe stem”: „Wat hebben jullie nou te zeggen? Spreek op!”

Klinkert repliceert, „met de hand op het kerkelijk handboekje slaande”, dat die notulen onwettig zijn en niet geschikt om daarop te oordelen, gelijk gedaan is.

Van den Oever barst nu uit in een vreselijke drift. Hij „verklaart met een vervaarlijke stem de broeders Jansen, Holster en Plug voor onbekeerde kerels, en kondigt Klinkert Gods oordelen aan”. Deze „zal, hoewel dan nog bekeerd, al zijn dagen in het zwart gaan” vanwege deze zijn daad.

De leden der vergadering zijn van ontzetting met stomheid geslagen. Zelfs de praeses doet niets.

Dan staat ouderling Jansen op, en „doet een beroep op de vergadering, of het geoorloofd is, dat door zulk een verwoede taal de broeders overheerst worden”. „Heeft men” — zo vraagt hij — „hier een vrije stem, of heerst er consciëntiedwang?”

De praeses antwoordt, „dat er geen consciëntiedwang mag bestaan”. Maar niemand durft verder iets te zeggen, en tevergeefs wachten de aangevallen broeders, of de praeses of iemand anders zich hun zaak zal aantrekken. Terwijl de anderen zwijgen, gaat Van den Oever door met de „vreselijkste vloekspraken” tegen de vier broeders te uiten. Nooit heeft men een liefdelozer veroordeling aangehoord.

Daar niemand het voor hen opneemt, staan de broeders, die zich zonder tegenspraak voor trouweloze verbondbrekers en huichelaars zien uitgemakt, dan tezamen op en verlaten de samenkomst, „die zij niet meer als een vergadering van Gods knechten tot heil der kerk kunnen erkennen”. Ook ouderling Klaas Smit van Hasselt gaat met hen heen, evenals de medeafgevaardigde van Ds Plug.

Nog een ogenblik praten ze na. „Zij bevelen zich in hun toestand als eenzamen en verjaagden onder de hoede des Heren aan en ondervinden dat geen der vloekspraken hen treft.” Hun geweten is vrij. Zij zijn over-

tuigd, „op de minzaamste wijze alles beproefd te hebben” om de moeilijkheden, „behoudens het recht der kerk, uit de weg te ruimen”. Nu valt er voor 't moment tegen „de heerszucht en wederrechtelijke handelingen van Van den Oever” niets meer te doen. Binnenkort zullen zij samenkomen om te overleggen, „hoe zij het recht der kerk tegenover overtreders der wet zullen handhaven”.

Daarop gaat ieder zijns weegs. Alleen Ds Plug gaat met Holster mee naar Vlissingen om aan die gemeente verslag te doen en de volgende Zondag Holster te Dinteloord te bevestigen.

* * *

Na deze uittocht bezint de vergadering zich op de vraag: wat nu? Moeten wij de vergadering sluiten of voortzetten?

Besloten wordt om het hoogstnoodzakelijke af te handelen en de rest te laten rusten „totdat men van de vertrokken broeders vernomen heeft hoe men hun verwijdering heeft aan te merken”. Kloppenburg zal zolang verder het scribaat waarnemen.

Nu vat de praeses, Ds Juch, ook moed — daarbij gesteund door andere broeders — om Van den Oever „ernstig te onderhouden over zijn wrede uitspraken en tomeloze driften”, die „als de enige oorzaak” van het vertrek van Klinkert c.s. zijn aan te merken. Van den Oever, gekalmeerd, weet daarop niet veel anders te zeggen dan: „ik ben ook een mens”.

's Avonds tracht een daartoe benoemde commissie Plug en Holster, die de stad nog niet verlaten hebben, te bewegen alsnog weer aan de vergadering deel te nemen. Maar die poging is tevergeefs: zij blijven solidair met de anderen.

De vergadering besluit dan de volgende morgen, „een commissie van onderhandeling” te benoemen, bestaande uit Juch en Wedemeijer. Die worden gevolmachtigd „om in alles te handelen naar Gods woord en tot heil der kerk” en „opnieuw een algemene vergadering te beleggen, waar en wanneer zij dit nodig zullen oordelen”.

Nog eenmaal komt de vergadering op de zaak Boers-Van den Oever terug. De praeses vraagt namelijk aan Van den Oever, of hij zijn beklag bij de wereldlijke rechter tegen het gedrukt protest van Boers kan rijmen met 1 Corinthhe 6. Van den Oever kan echter in zijn doen geen strijdigheid met Gods Woord zien, — en de broeders zwijgen al weer. Zelfs weet Van den Oever nog door te drijven, „dat de zaken met betrekking tot 's-Gravenhage” met verwijzing naar de besluiten van de vorige algemene vergadering „voor afgedaan worden gehouden”. Zozeer heeft hij de achtergebleven broeders nog in zijn ban.

* * *

Intussen zijn Klinkert en de zijnen vastbesloten om voet bij stuk te houden.

Op 6 Augustus besluiten de kerkeraden van Zwolle en Zalk met eenparige stemmen, „om geen gemeenschap te oefenen met de andere ge-

meenten, tenzij dezelve met hen volgens de leer en tucht wensen te handelen, en mede geen gemeenschap te houden met de hoofdleiders van het beroep te 's-Gravenhage, voor en aleer zij belijdenis van hun anti-gereformeerde handelingen hebben gedaan en de zaak volgens de synode van Dordrecht is behandeld.”

Op 28 September komen de protesterende kerkeraden op een bijzondere vergadering te Zwartsluis bijeen. De commissie van onderhandeling is ook ter vergadering aanwezig, maar zij heeft niets in te brengen. De protesterende kerkeraden dicteren eenvoudig hun vredesvoorwaarden. Ze geven tenslotte aan de broeders Juch en Wedemeijer een stuk mee van de volgende inhoud:

Weleerwaarde broeders.

Daar er tot heden toe aan ons geen gelegenheid gegeven is om onze gedachten op een algemene vergadering te ontwikkelen aangaande de ahangige zaak van 's-Hage, noch een onpartijdig oordeel over dezelve is vergund geworden, vanwege de wederrechtelijke handelingen van de leraar C. van den Oever en het stilzwijgen van de leden der vergadering, — zo is het ons noodzakelijk geworden om in een bijzondere vergadering die punten te behandelen, welke ons voorkwamen uit de weg geruimd te moeten worden tot herstelling van de broederlijke vrede, welke punten wij hier kortelijk mededelen.

Ten eerste, dat de beroeping, te 's-Hage geschied, gebleken is niet naar de kerkwet gedaan te zijn, waarom wij verlangen dat deze beroeping hernieuwd moge worden op grond van onze kerkelijke rechten.

Ten tweede, dat de censuur en excommunicatie van de leden van de kerkeraad te 's-Hage worde opgeheven, voor zover die is voortgevloeid uit de beroeping.

Ten derde, dat de classisbroeders terugkomen van hun veroordeling dier personen, als tegen art. 42 der synode van Dordrecht strijdende, daar geen personen mogen rechten, waartegen klachten zijn.

Ten vierde, dat de stoute veroordeling van vier broeders op de vergadering te Dordrecht door Ds C. van den Oever worde herroepen.

Ten vijfde, dat de broeders leden dier vergadering, die door hun stilzwijgen hun goedkeuring daaraan gegeven hebben, hiervan belijdenis doen.

Ten zesde, dat ook de censurering van de leden te Rotterdam in de zaak van het beroep van een ouderling worde onderzocht.

Ten zevende, dat door Ds C. van den Oever belijdenis gedaan worde van het verachten der kerkelijke rechten en het recht zoeken bij de wereldlijke macht.

Ten achtste, dat ook alle zaken, strijdig met de leer en tucht der kerk, worden onderzocht, en de kerk daarvan gezuiverd worde.

De vergadering wenst dringend, dat hieraan in vereniging gevolg gegeven worde, zullende zij anders zich genoodzaakt zien, de rechten der kerk naar Gods Woord te handhaven.

Geliefde broeders, mocht de Here uw harten bewerken om deze zaken

te overwegen en te behartigen, niet denkende dat enige zucht tot scheuring ons bezielt, maar dat het belang en het heil van Zion ons daartoe dringt, — hetwelk wij hopen dat ook die God daartoe op uw harten binden moge.

Namens de vergadering,

J. PLUG, president.
D. KLINKERT, scriba.

* * *

De commissie gaat met deze voorwaarden accoord. Ook zij meent dat op die basis de vrede kan worden hersteld.

Zij roept dus tegen 19 October de algemene vergadering weer bijeen te Amsterdam, ten einde verslag uit te brengen. Daarbij meldt zij aan de kerkeraden, dat de heengegane broeders geen scheuring hebben willen aanrichten, noch enige persoonlijke bedoelingen hebben gehad. Zij hebben blijkbaar enkel de ere Gods en het heil der kerk willen behartigen, op grond van Gods Woord, de orde der kerk en de belijdenis der vaderen.

Van den Oever en zijn directe medestanders zijn er echter niet gerust op. Allerlei geruchten en persoonlijke ervaringen zijn voor de grote man de zekere aanwijzingen, dat het met zijn pauselijke macht is gedaan.

De Wiertsema's van Bierum hebben hem verteld: De Overijsselse broeders hebben tegen niemand iets dan tegen uw persoon. Dat komt omdat gij vele gemeenten hebt gesticht en vele jonge leraars hebt geleerd, die u nu aanhangen, zodat zij op de vergaderingen u altijd aankleven en toestemmen. Daardoor onderstellen de voornoemde broeders, dat zij gedwongen worden om ook met alles in te stemmen. Om die reden is nu hun besluit of liever verdrag: „Ds Van den Oever moet er uit of er onder”.

Zwartsluizers hebben nog heel wat meer verhaald. Plug moet voor de vergadering gezegd hebben: „Nu zal Van den Oever toch eens goed op zijn kop hebben. Hij heeft in zijn leven veel pillen geslikt, maar nu zullen wij hem er een klaar maken, waar hij wat meer aan te slikken zal hebben.” En Klinkert moet beweerd hebben, dat als hij Van den Oever wilde opdragen, de Here de hemel toesloot.

In Vlissingen heeft men hem persoonlijk van de kansel geweerd en verhinderd om op een gemeentevergadering het woord te voeren. Ook heeft men hem, hoewel hij consulent is, in het beroepingswerk niet gekend.

Ook te Zwartsluis is geschreeuwd: Van den Oever zal hier niet op de preekstoel komen. Te Vlissingen heeft men eveneens zijn zoon Hermanus niet willen hebben; ze lazen liever een preek. En Wedemeijer heeft boze brieven geschreven over het feit, dat Hermanus te Alblasserdam is voorgaan.

De informaties die hij ontvangen heeft over de te Zwartsluis gestelde eisen, spellen evenmin iets goeds.

Hij zou moeten herroepen, dat Plug, Holster en Jansen door hem niet voor verzekerd bekeerd gehouden werden. Hij zou dus onder de gewetensdwang worden geplaatst om te zeggen dat zij wel bekeerd waren.

Ook zou de oefenaar Klaas Smit²⁾ van Hasselt hem willen dwingen tot schuldbelijdenis over een aldaar gehouden preek, waarin hij had verklaard, dat de eeuwige Vader maar één Zoon had gegenereerd en in Hem alle uitverkorenen. Zoals die Zoon uit kracht van die generatie de Zoon genaamd werd, alzo werd dan ook dat geestelijk zaad in Hem Gods kinderen genaamd. Hij zou nu belijdenis moeten doen, dat hij gepreikt had „dat een kind van God nooit een kind des duivels wordt”. „O welke blindheid!”

Dat alles doet de gal bij hem overvloeien. Plug en Klinkert moeten eerst maar eens belijdenis doen van hun trouweloosheid omtrent hun commissielast in Den Haag, want dat is de bron van alle onheilen. En ook van hun briefwisseling met Boers en Taal. En voorts van het feit, dat zij en anderen, toen zij van hun „trouweloosheid, valsheid en huichelarij” overtuigd werden, als jongens die een tik om de oren krijgen, van de vergadering zijn weggelopen. En Plug en Holster van hun leugens en handelingen te Vlissingen en elders. Enzovoort. Als dat gebeurt, wil hij ook wel belijdenis doen van zijn driften, waartoe hij als geperst werd.

Maar blijkbaar wil men die kant niet uit. En daarom ziet hij in vergaderen geen heil. Men kan beter verbeiden, dat God elk wat lager brengt. Nu kan het niet anders dan tot verwoesting strekken.

* * *

Van den Oever wil dus niet ter vergadering komen. En in de brieven, waarin hij zijn gemoed lucht, beschuldigt hij de tegenpartij van schandelijke ondankbaarheid, goddeloosheid, verborgen valsheid en wat dies meer zij. „De zielen worden misleid, de broodgod gediend, het geweten verkracht, de waarheid vertreden, de leugenaars geloofd, Gods knechten ont-eerd, de zielen der eenvoudigen verwoest...”

Zijn kerkeraad doet voor hem niet onder. Ook die schrijft, aan de „verkeerde handelingen” te Amsterdam geen deel te zullen nemen. „Wij kunnen” — zo luidt het slot van het epistel waarin ze dit melden — „wij kunnen de dwaasheid der broeders niet genoeg bewonderen, dat zij om twee à drie schandvlekken der kerke, Gods naam doen lasteren, de kerke verscheuren en verwoesten, en alzo de vijanden een zwaard geven om ons te vermoorden. O die duivelse eigenliefde. O schandelijke en hoogmoedige zelfzoeking. O ijselijke wangunst. O helse wraak, wat voert gij niet uit.”

Natuurlijk laten de zoons, Adrianus en Hermanus, met hun gemeenten te Den Haag en Middelburg, ook verstek gaan. Van den Oevers discipel Mattheus Keulemans staat eveneens wel zo onder invloed, dat hij en zijn

2) Klaas Smit, toentertijd diaken te Hasselt, ging ofschoon hij bezwaard was, in 1838 niet mee met de „Smitsgezinden”. Hij koos naderhand de zijde van Ledeboer, en schreef in 1846 met een voorrede van laatstgenoemde een fel protest tegen de door de Afgescheidenen aangenomen „vrijheid” en het bezoeken van de openbare scholen. Later — in Mei 1851 — kruisgezind geworden, zond hijzelf zijn kinderen naar de openbare school, waarover hij door sommigen werd aangevallen, maar kerkelijk niet berispt, omdat er nog geen christelijke school in de buurt was. Hij oefende veel en kreeg op 19 Mei 1858 een officiële acte van toelating als catechiseermeester. Later leefde hij nog een tijdlang in onmin met de kruisgemeenten en vertrok in die tijd naar Avereest. In 1867 werd echter de vrede weer getekend en ontving hij na schuldbelijdenis zijn acte als voorganger weer terug.

kerkeraad te Woerden „wensen te wachten met vergaderen, totdat het weglopen van een vergadering niet meer het zoeken van Gods eer en het heil van Sion genoemd wordt, maar een schuld voor God en mensen”³⁾.

* * *

Zo komt dan alleen de grote middengroep op 19 October 1858 onder presidium van Ds Juch te Amsterdam bijeen. Ds Klinkert en zijn medestanders wachten op een telegram, dat hun de goede ontvangst van hun vredesvoorstellen moet melden.

Er is maar één, die bezwaar maakt tegen de handelingen van de commissie. Dat is ouderling Van Putten van Den Haag, die blijkbaar als waarnemer voor de Van-den-Oever-partij is gekomen. Daar men zijn bedoelingen niet vertrouwt, wordt hij echter genoopt om de vergadering te verlaten. Hij moet zijn dominee gaan halen. Als die mocht weigeren te komen, mag hij, als het zijn bedoeling is om de belangen der gemeente te behartigen, terugkomen. De vergadering ziet hem echter niet weer.

Dan komen Klinkert, Plug en Holster met hun ouderlingen ter vergadering. Zij nemen echter pas zitting, nadat de vergadering het aan het slot van de vergadering van Dordrecht genomen besluit om niet meer terug te komen op de kwestie van de beroeping van A. van den Oever te Den Haag, voor krachteloos heeft verklaard. Plug wordt dan weer scriba.

Puntsgewijze komen nu de vredesvoorwaarden, die te Zwartsluis gesteld zijn, aan de orde. Behalve punt vijf worden alle onveranderd aangenomen. Het vijfde punt, waarin gevraagd is, dat de broeders die door hun stilzwijgen hun goedkeuring gegeven hebben aan het optreden van Ds C. van den Oever te Dordrecht, daarvan belijdenis doen, — wordt aldus beantwoord: „Hoewel er door sommige broeders aanmerking gemaakt is tegen het verlaten der vergadering, zo heeft nochtans de gehele vergadering toegestemd, dat die broeders door de tomeloze driften van Ds C. van den Oever daartoe zijn genoodzaakt geworden”. Daarmede wordt genoeg genomen, zodat nu de vrede voluit kan worden getekend.

Gezamenlijk keert men zich vervolgens tegen Van den Oever. Men constateert, dat diens brief aan de commissie vol staat met onbewezen beschuldigingen tegen sommige broeders en duidelijke blijken biedt, dat hij zich niet aan de orde der kerk wil onderwerpen. De brief aan sommige leden van de gemeente van Vlissingen, „vervuld met de snoodste grieven en aantijgingen”, wordt mede in de overweging betrokken. Voorts lettende

³⁾ Mattheus Keulemans (19 Dec. 1837—24 Aug. 1902), wordt in zijn geboorteplaats Rotterdam door Dr J. I. Doedes van de catechisatie weggezonden wegens zijn quaeruleren over erfonde en uitverkiezing. Van den Oever neemt dan de veelbelovende schoenlappersjongen onder zijn hoede en leidt hem op voor het wondere ambt. Op 5 Mei 1857 wordt hij geëxamineerd en op 21 Mei d. a. v. door zijn leermeester te Woerden bevestigd. Voor een in 1858 aangenomen beroep naar Oosterend op Texel bedankt hij naderhand weer, en de eis van schuldbelijdenis daarover slaat hij in de wind. Op 26 Juli 1860 doet hij zijn intrede bij het van Ds Plug afgescheurde deel van de kerk van Zwartsluis. Op 15 September 1861 neemt hij in de gemeente van Middelburg de herderstaf op. Door de historie van 1863 raakt hij los van Van den Oever, en wordt in 1865 weer in het oude kerkverband opgenomen. Hij dient later nog sedert 10 November 1889 de gemeente van Zierikzee, en sinds 11 Augustus 1895 die van Schoonhoven.

op zijn handelingen tegen sommige broeders op de vergadering te Dordrecht en op de oorsprong van alles, namelijk zijn onwettige handelingen te 's-Gravenhage, besluit de vergadering met bijna algemene stemmen om hem overeenkomstig art. 79 en 80 der Dordtse kerkorde voor een tijd in zijn dienstwerk te schorsen, „opdat de schapen des Heren niet meer worden verstrooid”. In de schorsingsbrief bidt men hem nog toe, dat zijn ziel „uit de maalstroom der verkeerdheid moge worden teruggebracht.”

Het zoenoffer is hiermede gebracht. Van den Oevers kerkeraad en de andere kerkeraden, die zich afzijdig gehouden hebben, worden slechts terechtgewezen en vermaand. De ernstigste bestraffing is voor Keulemans en de kerkeraad van Woerden. Ook de Zwartsluizer broeders, die Van den Oever aan zijn „leugens” geholpen hebben, komen er voorlopig met een vermaning af. Den Haag zal kerkvisitatie krijgen om Boers in zijn ambt te herstellen en andere kwesties te regelen.

* * *

Zoals te verwachten viel, legt Van den Oever het hoofd niet in de schoot.

Reeds tegen 9 November 1858 belegt hij een „broederlijke bijeenkomst” te Rotterdam. Aanwezig zijn zijn beide zoons, Keulemans, ouderling Van Putten van Den Haag, ouderling Flier van Woerden en de kerkeraad van Rotterdam.

Op die bijeenkomst verklaart Van den Oever, „dat het zijn overtuiging is, dat zijn schorsing niets anders was dan een samenspanning van sommige leraren der gemeente tegen ZWEw., hetgeen blijkt door een reeks van ingekomen brieven van sommige ouderlingen en leden van sommige gemeenten, waarmede ZWEw. wordt gewaarschuwd, dat niet enkel nu, maar sedert een geruime tijd een jalousie en wangunst zonder gegronde reden tegen ZWEw. bestaan heeft”. De bedoelde brieven worden voorgelezen. Daarop stelt Van den Oever voor, „om alle bescheiden bijeen te verzamelen en die door de druk bekend te maken, namelijk alleen aan de leden der gemeente”. Bij meerderheid van stemmen wordt tenslotte besloten om een stuk, dat Van den Oever al klaar heeft, waarin alle bescheiden vervat zijn, door allen getekend rond te zenden. De enige die tekening weigert is kerkmeester J. M. van Hoek van Rotterdam.

Voordat die circulaire in zee gaat, stuurt men eerst nog een briefje aan de synodale commissie, „om hen aan te manen tot herroeping van de uitgebrachte schorsing”. „Uit naam van de samengekomen broeders van onderscheiden gemeenten” schrijft de kerkeraad van Rotterdam „aan de heren leden van de benoemde commissie van de kerkvergadering, gehouden den 19. October te Amsterdam” op 11 November 1858 het volgende:

„Weleerwaarde broeders. Wij gevoelen ons verplicht UWEw. te bepalen bij uw handelingen betreffende de schorsing van onze eerwaarde leraar C. van den Oever in de uitoefening van zijn ambt, dewelke gij zonder oorzaken, tegen Gods woord en kerkenordeningen, hebt ten toon gesteld door zulks van alle predikstoelen te doen afkondigen en hem alsoo voor

de wereld en kerke eerloos te maken. Wij hebben over deze zaak met elkander onderling gehandeld en een en ander onderzocht. Zo gevoelen wij ons verplicht, UE. te vermanen deze belediging in te trekken en openbaar van de kansel af te kondigen; tenzij gijlieden verder oorzaak wilt worden van de verwoesting van Gods kerk, waarvan de gevolgen als een oordeel op ulieden zullen blijven berusten. Zo gij hiertoe mocht genegen zijn, verwachten wij antwoord binnen de tijd van acht dagen terug, hetzij persoonlijk of schriftelijk, en zulks niet doende, zullen de gevolgen hiervan voor uw rekening komen."

Prompt krijgen ze daarop de volgende brief terug:

„Aan de eerwaarde kerkeraad der Geref. gemeente onder het kruis te Rotterdam. Eerwaarde broeders. In minzaam antwoord op UEw. brief van den 11. dezer, ons als commissie ter beantwoording toegezonden, is dieneinde:

Dat wij ten volle overtuigd zijn na rijp beraad en alles naar het recht der kerk gehandeld te hebben, zonder in het minste te bedoelen, uw leraar voor de wereld en kerk eerloos te maken, maar veelmeer om ZWEw. tot belijdenis te brengen over gezegden en geschriften, waarin ZWEw. zijn medebroeders als ontrouwen enz. heeft uitgemaakt en daardoor de gemeederen van velen heeft ontsteld.

Wij vrezen daarom geenszins dat door onze handelingen Gods kerk zal verwoest worden, maar hopen dat de Here onze pogingen zegenen moge tot onderlinge vrede. Tot dat einde verwachten wij dan ook dat UEw. als kerkeraad het recht der kerk moogt eerbiedigen, en uw leraar daarnaar behandelen, zijnde wij dan volkomen bereid, na oprechte belijdenis, ZWEw.'s misdaden te vergeven en ZWEw. opnieuw onze verbintenis te doen gevoelen.

Hopende dat ZWEw. met UEw. daartoe door den Here verwaardigd moogt worden, verblijven wij in afwachting, namens de vergadering, de commissie: J. Juch, D. Klinkert, N. Wedemeijer."

Dan is de teerling geworpen, en Van den Oever zendt onder aller naam zijn „Circulaire tot onderrichting voor de leden der Gereformeerde kerken onder het kruis" de wereld in. De brochure schijnt zoekgeraakt, maar de inhoud laat zich na al het voorgaande denken. Zeker is, dat het hoofdbestanddeel ontleend is aan de roddelberichten, die Van den Oever van zijn Zwartsluizer medestanders heeft ontvangen. Die Zwartsluizers worden daarover nog op een gecombineerde vergadering van de kerkeraden van Zwartsluis, Zwolle en Zalk van 25 Januari 1859 aan de tand gevoeld, waar blijkt dat de door hun naam gedekte „leugen en laster" wat de hoofdzaak betreft slechts berust op het getuigenis van een van hen. Ook laten die mensen een deel van de zogenaamde feiten voor rekening van de uitgever Van den Oever.

Intussen maakt de Circulaire op de getroffen een pijnlijke indruk. En de synodale commissie meent daartegen openlijk te moeten waarschuwen. Ze doet dat door een ingezonden stuk in De Stem van 20 Januari 1859, waarin ronduit wordt gezegd, dat die Circulaire „vervuld is met schaamte-

loze leugentaal". De commissieleden verplichten zich, zo nodig, „de leugens openlijk aan te tonen en te weerleggen". Maar onpartijdige lezers „kunnen al spoedig overtuigd worden, hoeverre dezelve verschilt van de Geest van Christus, en niet anders ademt dan verachting van de naaste, verfoeilijke schepselverheffing en scheurmakerij."

* * *

Nog eenmaal steken Van den Oever en de zijnen een hand uit.

Zij stellen namelijk tegen Maart 1859 voor, „om een vergadering te Rotterdam te beleggen, waaruit dan van iedere partij vier gecommitteerden zouden benoemd worden om de zaken te onderzoeken".

De uitnodiging valt echter niet in goede aarde. Daaraan te voldoen — zo oordeelt de kerkeraad van Zwolle — „zou een verkrachting van de algemene synode van Amsterdam zijn en strijdig met de kerkenorde". Integendeel besluit men een door de synodale commissie, aangevuld met Plug van Zwartsluis, gereedgemaakte weerlegging van de lasteringen der Circulaire als „Open Brief" te doen drukken.

Niettegenstaande het échec van hun uitnodiging, komen Van den Oever en de zijnen toch nog in Maart als een zogenaamde algemene vergadering te Rotterdam bijeen. En dan doen ze in hun onderonsje een kloeke daad: zij schorsen allen die het niet met hen eens zijn.

Op dezelfde manier als vroeger worden in de schorsingsbrief aan de tevoren genoemde commissieleden en allen die het met hen eens zijn, alle verwijten opgesomd die Van den Oever maar ten aanzien van zijn tegenstanders kan bedenken. Natuurlijk worden al die zogenaamde feiten van de nodige commentaar voorzien, en als „leugen", „blasphemie" en „goddeloze, onkundige, blinde heerschappij en wraakzucht" aan de kaak gesteld.

De conclusie luidt tenslotte als volgt:

„Gods woord en onze belijdenis verbiedt ons om met zulke mensen gemeenschap te houden. Wij vermogen dezelve niet langer te erkennen als leraars en kerkeraden der Gereformeerde kerk onder 't kruis, ... daar zij de kudde van Christus verwoesten. Zodat wij van nu af aan niemand der zodanigen toelaten om in onze gemeenten te prediken noch de verbondsteken te bedienen, totdat zij weder tot belijdenis komen en betering des levens beloven en bewijzen ..."

Binnen een maand wachten zij het antwoord hierop in.

* * *

Nu Van den Oever en de zijnen zo ver gegaan zijn, acht de synodale commissie de tijd gekomen om weer een algemene vergadering samen te roepen. Dit gebeurt tegen 11 Mei 1859 te Gouda.

Wel op bijzondere uitnodiging komen later ook Keulemans en zijn ouderling Flier, A. van den Oever en zijn ouderling H. Welter, H. van den Oever en zijn ouderling K. Sybrands, en ouderling Bossché van Rotterdam

ter vergadering. Van den Oever senior zelf trekt achter de schermen aan de touwtjes.

Aanstonds wordt de gedrukte missive van Maart ter tafel gebracht en door Juch als praeses van de vorige vergadering aan de Van-den-Oevergroep gevraagd, „of zij blijven volharden in hun in dat stuk uitgedrukt gevoelen”. Zij antwoorden, „dat zij nimmer scheuring bedoeld hebben, maar zich met de handelingen der vergadering van Amsterdam niet kunnen verenigen”. Daarop wordt hun het onwettige hunner handelingen onder het oog gebracht en worden er veel woorden „ter hunner overtuiging” „in een geest der liefde” gesproken. Eindelijk wordt door Juch en Plug in opdracht van de vergadering een stuk opgesteld, waarin hun de eis der vergadering wordt kenbaar gemaakt. „De vergadering verlangt, dat deze broeders de bedoelde missive geheel en onvoorwaardelijk zullen intrekken en herroepen, willen zij als leden der vergadering erkend worden, daar en die missive en hun handelingen, sedert het laatst des vorigen jaars openbaar geworden, duidelijk aantonen, dat zij zich het recht aanmatigen om alle leraars en kerkeraden van hun ambt en bediening te ontzetten, maar zichzelf beschouwen als uitsluitend de Gereformeerde kerk te zijn. Dat alles zullen zij moeten herroepen met oprechte schuldbelijdenis, behoudende nochtans het recht van protest, dat de kerkorde elk lid der kerk geeft.”

Dit stuk wordt hun voorgelezen en overhandigd. De volgende dag zullen zij daarop uitsluitend geven.

Ter bestemde tijd verschijnen de beide zoons van Van den Oever en de ouderlingen Bossché en Sybrands weer ter vergadering.

Zij verklaren dan allereerst, „dat er de minste bedenking in ons niet is, om enige letter, veel minder enig artikel van ons protest in te trekken”. En zij gaan verder: „Dewijl ons nu duidelijk gebleken is, dat gijlieden of niet durft, of niet in staat zijt uw verkeerde handelingen te verdedigen . . . , zo is ons duidelijk geworden, dat de kenmerken der valse kerk, volgens art. 29, onder ulieden gekenmerkt worden, waarom wij u aankondigen te blijven bij het slot van ons protest . . . en verplicht zijn om ulieden van nu af aan als leraars in uw bediening te schorsen.”

Tenslotte leest een der beide jonge Van den Oevers plechtig de verzen 1 tot 9 van Jer. 9: het oordeel des Heren over een leugenachtig en bedriegelijk volk; wat door de praeses Ds Klinkert beantwoord wordt met de voorlezing van Jesaja 57 vs 15 tot het einde, waar de genade des Heren wordt uitgeroepen alleen over degenen die zich verootmoedigen, maar den goddelozen wordt aangezegd, dat zij geen vrede hebben. Daaraan verbindt hij een vermaning, „opdat hun voortgaan in die weg voor hun geen ellendige gevolgen hebben mocht”.

Daarop verlaten de Van den Oevers en hun assistenten de vergadering.

Men constateert dan, dat de bedoeling van de Van-den-Oevergroep niet anders geweest is dan „zelfverheffing en scheurmaking”, kennelijk uit de volgende feiten:

1. hun weigering om te Amsterdam met de anderen te vergaderen;
2. het houden van onwettige vergaderingen met een geschorste leraar;

3. hun nemen van onwettige besluiten op die vergaderingen, en hun zichzelf aanstellen als rechters en veroordelen en uitwerpen van allen die niet met hen verenigd zijn; en

4. het aanrichten van openbare scheuring door vergaderingen aan te leggen en daarin te prediken op plaatsen waar gemeenten gevestigd zijn en een leraar staat.

De vergadering besluit uit dit alles „om noodzakelijk het oordeel, dat zij op ons wilden uitbrengen, op hen toe te passen”, zodat „zij niet meer kunnen of mogen toegelaten worden als leden der kerk, tenzij zij beterschap beloven en bewijzen”. „Leden van die gemeenten, waar leraar en kerkeraad van ons gescheiden zijn, kunnen zich schriftelijk bij de commissie vervoegen, om de gemeenschap der kerk te blijven genieten.”

* * *

Daarmede is de band definitief verbroken. Van den Oever staat voortaan met zijn kleine kring apart, en doet alsof de kerk alleen rondom hem bestaat.

Nog eenmaal komt hij op het conflict terug in een „Narede” op een preek over Rom. 8 vs 1a „ter onderwijzing voor oprechten, tegen de misleiding van onervarene en onkundige mensen die zich leraren noemen”.

Merkwaaardig is de vertekening der historie, die hij hierin geeft.

Geen woord over de eigenlijke gronden van het conflict; geen woord ook over eigen schorsing.

Hij is, eerst door oefenaar Klaas Smit, later ook door Klaas Wedemeijer van Dordrecht, Johannes Juch van Amsterdam, Dirk Klinkert van Zwolle en Jan Plug van Zwartsluis ervan beschuldigd, dat hij dwaalgevoelens aan de gemeenten opdringt. Alsof hij „een rondreiziger was, die zoals sommigen van hen, om geld in de zak en om brood predikte”. Daar heeft God hem en de zijnen voor bewaard.

Dat is hem vooral van Dirk Klinkert hard tegengevallen; dat was voorheen „een zeer nauwe vriend” van hem, aan wie hij meermalen de grondwaarheden had verklaard, zodat deze „er nu achter was en er zoetigheid en zaligheid in zag”. Plug is echter nooit gereformeerd geweest, en Wedemeijer „is gewoon dat gevoelen te volgen, waarvoor hij de meeste toejuiching krijgt”.

Hij heeft getracht om door samenspreking tot overeenstemming te komen, maar zijn tegenstanders durfden zo'n samenspreking niet aan. Geen wonder, want mensen als Klaas Wedemeijer, Johannes Juch, P. Siemense en Dirk van Brummen⁴⁾ zijn slechts toegelaten tot het predikambt onder

⁴⁾ Derk Jan van Brummen (7 Nov. 1825–25 Nov. 1902) scheidt zich in 1851 met een kleine groep medestanders te Arnhem af van de Ned. Herv. kerk. Hij gaat jaren die groep als oefenaar voor, zonder kerkverband. In Maart 1856 sluit men zich bij de kruisgemeenten aan, waarop Van den Oever op 17 April de gemeente institueert. Van Brummen studeert van Augustus tot November waarschijnlijk onder leiding van Kloppenburg en wordt in November 1856 tot proponent bevorderd. Na peremptoir examen wordt hij te Arnhem op 24 Mei 1857 als predikant bevestigd. Hij dient voorts nog sedert 17 November 1867 de door hem op 4 December 1866 geïnstitueerde gemeente van Katendrecht, sinds 29 October 1869 die

voorwaarde van een nader examen, dat ze nooit gedaan hebben en wellicht ook niet kunnen doen.

Tenslotte zijn Klinkert, Plug, Wedemeijer en Juch, daar ze naar vermaan niet luisterden, in 1859 te Gouda door de kerk in hun ambt als herder en leraar geschorst, „dewijl zij door hun diepe onkunde de kerk zouden hebben verscheurd, de gemeente verwoest en de zielen der eenvoudigen beroerd”. En daar zij zich aan die schorsing niet hebben onderworpen, zijn zij daarna afgezet.

’t Is maar hoe men de dingen bekijken wil!

*

van Woerden, na 21 April 1872 die van Oud-Beijerland en vanaf 3 September 1876 de Christelijke Gereformeerde kerk van Dordrecht. Na 1892 blijft een klein deel van zijn gemeente afzonderlijk staan. Ook Van Brummen en zijn kerkeraad blijven bezwaard over de leringen van Dr. Kuyper. Na afwijzing van bezwaarschriften verbreken ook zij op 22 September 1893 het verenigd kerkverband en sluiten op 5 November d.a.v. weer een fusie met de in 1892 afgezonderde Christelijke Gereformeerde groep.

DE EENHEIDSPOGING VAN GISPEN

Geboren op 27 Augustus 1833 in de jodenbuurt van Amsterdam, gaat Willem Hendrik Gispén als laat en enig kind van eenvoudig-vrome ouders al vroeg mee naar het gezelschap van grootmoeder Saartje, de afgescheiden kerk aan de Bloemgracht, en later naar de samenkomsten van de kruisgezinden in het pakhuis „De drie suikerbroden”. Gebochelde Willem voelt zich daar thuis, en blijft als zilversmidsgezel gaan in hetzelfde spoor.

In Maart 1855 wendt hij zich schriftelijk tot zijn dominee, Cornelis Kloppenburg, met de dringende begeerte om predikant te worden, waarbij hij echter zijn twijfelingen aan eigen genadestaat niet verbergt. Kloppenburg moedigt hem echter aan, en laat hem op 20 Maart voor de kerkeraad een oefening houden over de tekst: „Zalig zijn die treuren, want zij zullen vertroost worden,” — waarna de kerkeraad hem bij de classis voor een onderzoek naar artikel 8 van de kerkorde aanbeveelt. Ook de classis meent de vereiste gaven in hem te ontdekken, en laat hem verder bij Kloppenburg — die daartoe door de algemene vergadering is aangewezen — studeren.

Als student moet hij van maand tot maand onder toezicht een preek voor de amsterdamsche gemeente houden. Ook gaat hij soms preken in de bij de amsterdamsche gemeente behorende kring, die samenkomt ten huize van de familie ’t Hooft in de Haarlemmermeer.

Na amper een jaar van studie wordt hij op de eerste dagen van April 1856 praeparatoir geëxamineerd en tot proponent bevorderd. Hij ontvangt dan beroepen uit De Lier en uit Apeldoorn. Hij kiest eerstgenoemde gemeente, die reeds op 20 Januari 1845 door Van den Oever is geïnstitueerd en na enige jaren gesticht te zijn door de weinig begaafde voorganger Kardol zich voornamelijk met preeklezen heeft beholpen. Zijn traktement bedraagt vierhonderd gulden ’s jaars, waarvan tweehonderd afgaat voor kost en inwoning. Ook wordt hem een ambtsgewaad verstrekt.

Het voleindigend examen doorstaat hij op 31 Juli en 1 Augustus, waarna hij op 17 Augustus 1856 door Ds Kloppenburg in een schoongemaakte koestal wordt bevestigd. Het blijft echter niet zo armoedig. Op 26 Juli 1857 neemt hij een eigen kerk in gebruik, en 16 October d.a.v. haalt hij zijn bruid, Jenneke van Delden uit Apeldoorn, thuis in de aan de kerk gebouwde pastorie. Zijn menu, dat bestond uit zuurkool met spek en spek met zuurkool, wordt nu ook meer gevarieerd.

In zijn gemeente heeft hij het goed. Hij werkt er zonder enige moeilijkheid. En het kost de gemeente van Vlissingen dan ook grote moeite om hem er vandaan te slepen. Het derde beroep daarheen neemt hij echter

aan, en hij vertrekt op 10 November 1859. Hij krijgt voortaan, behalve een vrije bovenwoning, een salaris van veertien gulden per week. Hij had ook zeven gulden plus de opbrengst van de kerkbus kunnen krijgen, maar hij heeft, wars van speculaties à la Van den Oever, het eerste gekozen.

Ook in Vlissingen werkt hij met veel zegen. De Here heeft „veel volks” in deze stad.

* * *

Het kerkverband leert hij echter niet van zijn mooiste kant kennen. Hij wordt daarin betrokken juist in de tijd, dat het grote conflict rondom Van den Oever uitbreekt, waardoor de kruisgemeenten uit elkaar worden geslagen. De ontgoocheling, die hij daarbij boekt, maakt hem rijp om ook de relativiteit van de twisten die de kerkelijke samenleving vroeger verscheurd hebben, te ontdekken. En in hem ontwaakt een grote begeerte om de zijns inziens ten diepste onwezenlijke geschillen met de christelijke afgescheidenen bij te leggen.

Hij staat daarin niet alleen.

Hoezeer het streven naar uitwissing der grenzen tussen de stamgenoten in de lucht zit, valt het beste te illustreren met wat er, als Gispén naar Vlissingen vertrekt, te Hellevoetsluis gebeurt.

De Afgescheiden gemeente aldaar, pas in 1851 in het kerkverband opgenomen, heeft jaren met interne moeilijkheden te kampen gehad, en het verblijf van Ds G. J. Raidt aldaar¹⁾ heeft daarin geen wezenlijke verbetering gebracht. Uit de troebelen is ten slotte ook een kruisgezinde groep ontstaan. En de Afgescheiden gemeente komt zo aan lager wal, dat ze wegens gebrek aan middelen haar kerkgebouw moet verkopen.

Er woont echter in het dorp een welgesteld man, een zekere H. van Persijn, die met beide groepen sympathiseert. Deze koopt in juli 1858 het kerkgebouw en stelt het vervolgens weer gratis ter beschikking van de Afgescheiden gemeente. Hij stelt daarbij evenwel als voorwaarde, dat wanneer er van hun zijde geen leraars kunnen komen, ook de broeders onder 't kruis het voorrecht zullen genieten om hun voorgangers daar te mogen laten prediken.

De kerkeraad van de Afgescheiden gemeente heeft hiertegen geen bezwaar. Een hunner, broeder H. van den Heuvel, plaatst zelfs een bericht in De Stem, waarin hij de hoop uit, dat men overal, waar scheiding bestaat, zo mocht vergaderen en ineensmelten. En de redacteur, Ds A. Zweedijk van Elburg, is 't daar roerend mee eens. De classale vergadering van 5 October 1858 heeft echter wel enige bedenkingen, en had liever gezien dat men het gebouw kon huren. Toch geeft ze, als dit onmogelijk blijkt, de kerkeraad verlot „om naar bevind van zaken voorzichtig te handelen”.

Zo zijn dus beide groepen te Hellevoetsluis op één kerkgebouw aangewezen. Aan bod is de groep die een voorganger leveren kan. En daar de dominees schaars zijn in den lande, en de Afgescheidenen een stokje ge-

1) 15 Maart '52—1 Aug. '56.

stoken hebben voor het optreden van oefenaars van elders, hebben de kruisgezinden, ofschoon ze de laatste keus hebben, de beste kans.

Binnen de gezichtskring van de kruisgezinden te Hellevoetsluis komt dan weldra een „student”, die ze als voorganger menen te kunnen gebruiken.

Het is de gewezen amsterdamse kolensjouwer Willem Raman, de zoon van de aanspreker Pieter Raman, die in de dagen der Afscheiding zijn kelderwoning voor samenkomsten beschikbaar stelde. Willem is onder de prediking van Cornelis Kloppenburg tot bekering gekomen, heeft met steun van verschillende kerken een poosje bij Jan Plug te Zwartsluis voor dominee gestudeerd, en heeft zich, vlak nadat hij op 18 Maart 1859 zijn dertigste verjaardag heeft gevierd, aan het voorbereidend examen door de classis Overijsel onderworpen. Hij is daarbij onderzocht naar zijn genadestaat en beweegredenen, en heeft tevens een preekvoorstel gedaan en proeven van zijn kennis geleverd. Het resultaat is echter niet helemaal voldoende geweest. Wel heeft hij een attest ontvangen om de gemeente te stichten onder opzicht van zijn leermeester, maar de boodschap meegekregen dat hij zich nog moet oefenen tot de volgende vergadering. Om de een of andere reden heeft hij echter niet langer geduld gehad, maar zich o.a. te Hellevoetsluis als voorganger gepresenteerd.

Gelijk gezegd: Hellevoetsluis meent hem wel te kunnen gebruiken, en in de loop van de Meimaand van het jaar 1859 slaat hij daar zijn tenten op.

Het gaat prachtig. Hoewel zelf kruisgezind, preekt hij ruim elf maanden tot genoegen ook van de christelijke afgescheidenen in het kerkgebouw van Persijn.

„Met diepe smart” ziet men hem op 30 April 1860, waarschijnlijk naar Medemblik, vertrekken. En men geeft hem het publiek getuigenis mee, dat hij „als student de betrekking van voorganger bij de gemeente onder het kruis en die der christelijk-afgescheiden gereformeerden met waardigheid heeft vervuld”.²⁾

* * *

²⁾ Raman komt een jaar later te Hellevoetsluis terug, dan als lid van de Afgescheiden gemeente. De Afgescheidenen ter plaatse liggen dan echter weer helemaal overhoop, en het gelukt hem niet om allen weer bijeen te vergaderen. Hij krijgt, gesteund door zijn vrienden, tenslotte op 7 Januari 1862 van de classis toestemming om zijn studiën te Kampen voort te zetten, waarna hij op 19 Juli '64 beroepbaar wordt gesteld.

Ramans verdere leven is nog vrij bewogen geweest. In zijn eerste gemeente, Hattum (28 Aug. '64—26 Dec. '66) maakt hij een verschrikkelijke cholera-epidemie mee. Te Genemuiden (30 Dec. '66—19 Juli '68) moet hij worden losgemaakt, daar door een brand op 11 Maart 1868 honderdveertig woningen, waaronder de pastorie, worden verwoest. Vervolgens dient hij de kerken van Waddinxveen (1 Nov. '68—6 Nov. '70), Puttershoek (13 Nov. '70—3 Dec. '71) en Vlissingen (8 Dec. '71—5 Mei '73), waar hij struikelt en van de bediening wordt ontheven. Reeds op 28 Augustus 1873 na schuldbelijdenis weer beroepbaar verklaard, dient hij zijn meest geliefde gemeente Kockengen ruim tien jaar op een jaarlijks salaris van zevenhonderd gulden plus vrije woning en vrijdom van lasten „en een vet varken” (2 Nov. '73—14 April '84). Zijn volgende gemeente Westbroek verlaat hij na moeilijkheden „over onbetamelijke uitdrukkingen en gesprekken” op 29 December 1887 wegens overgang naar de Dolerenden. Ondanks onderscheiden beroepen kost het hem moeite in die kring aan de slag te komen, daar de meerdere vergaderingen telkens approbatie weigeren in verband met de uit Westbroek hem volgende geruchten. Na een synodale uitspraak wordt hij echter

Dit voorspel van de eenheid tekent. De scherpe kanten gaan er af. En Gispén maakt gaarne van de gunstige sfeer gebruik om de weg tot elkander nader te banen.

Reeds in December 1859 nodigen enige leden van de Christelijke Afgescheiden gemeente te Middelburg hem — zeker niet zonder aanleiding — uit, om aan de Provinciale vergadering, welke op de eerste Woensdag in Januari te Middelburg zal bijeenkomen, de gronden op te geven, waarop hij en de zijnen zich met hen kerkelijk zouden willen verenigen. Gispén acht zich daartoe echter onbevoegd. Wel bespreekt hij de aangelegenheid met zijn afgescheiden ambtgenoot te Middelburg, Harm Renting, en die brengt het geval toch op de Provinciale vergadering ter sprake. Hij krijgt daarop een brief van die vergadering, waarin hem wordt geadviseerd, om de zaak der vereniging met zijn collega's te bespreken, om dan door een classicale commissie aan de eerstvolgende provinciale vergadering mede te delen, hoe huns inziens de gewenste vereniging mogelijk zou zijn.

Op de classicale vergadering der kruisgemeenten, welke 27 Maart 1860 te Oosterland bijeenkomt, vormt die brief het voorwerp van uitvoerige bespreking. Men komt tenslotte tot de conclusie, dat vereniging mogelijk is, indien leraars en gemeenten wederzijds worden erkend en men gemeenschappelijk gaat optreden als Gereformeerde kerk in Nederland. De aanvragen om vrijheid — vroeger het grote struikelblok — wil men laten voor rekening van de gemeenten die menen daartoe vrijheid te hebben. De commissie van samenspreking, bestaande uit Gispén, Siemense van Oosterland en Hazevoet van Haamstede, zal de uitslag van haar handelingen aan de andere classes mededelen.

De samenspreking welke vervolgens op 4 April 1860 te Zierikzee wordt gehouden, heeft tot resultaat, dat men elkaar belooft aan de wederzijdse meerdere vergadering mede te delen, dat men de vereniging mogelijk acht op grond van het gestelde ter synode van 1851.

Daarmede is de commissie wel wat verder gegaan dan haar opdracht. Immers in 1851 was slechts sprake van het eventueel na een nader onderzoek opnemen van en daardoor zending verlenen aan de kruisgezinde predikanten in de kerkelijke gemeenschap der christelijke afgescheidenen. Merkwaardig is echter, dat Gispén in zijn brief, waarin hij namens de commissie aan de algemene vergadering van een en ander mededeling doet, de classicale voorwaarden en „de gronden van de synode van 1851” volkomen identificeert. Het onderscheid heeft zijns inziens zeker niets te betekenen.

* * *

beroepbaar gesteld en dient dan de gemeente van Oosterbeek (11 Jan. '91—25 Febr. '94) en die van Leerdam, waar hij om financiële redenen op 1 Juli 1897 wordt losgemaakt. Na een jaar rust dient hij tenslotte nog de gemeente van Scharendijke tot aan zijn emeritaat (17 Juli 1898—3 Juni 1906) dat hij doorbrengt te Woerden en te Doorn, op welke laatste plaats hij ruim negentig jaar oud op 7 Mei 1919 overlijdt.

Hij is kort na zijn bevestiging te Hattem gehuwd met Alida Sopar uit Hoorn, die hem in de loop der jaren vijf zonen en twee dochters schonk.

Behalve voor een rechtstreekse mededeling aan de Algemene vergadering, welke op 22 Mei 1860 te Amsterdam wordt geopend, zorgt de classicale commissie ook voor een uitnodiging aan alle kerkeraden, om in de lastbrieven te melden, hoe men tegenover de zaak der vereniging staat. En door vele gemeenten wordt aan dit verzoek voldaan.

Zo simpel als Gispén zien velen de zaak echter niet. Wel komt in sommige lastbrieven tot uiting, dat de verdeeldheid als vrucht des vleses, als zonde moet worden betreurd, en dat vereniging nuttig is, opdat het zich verbijten en verteren van Gods volk moge ophouden. Ook wordt de roeping erkend om, waar het eigen eer geldt, alles toe te geven om tot vereniging met elkaar te komen.

Maar de aangenomen „vrijheid” blijft voor velen een struikelblok. Die individuele handeling, waarbij men naam en voorrechten verloochend heeft, heeft het merendeel der afgescheidenen van het standpunt der Gereformeerde kerk afgevoerd. En al behoeft men daaraan niet mee te doen, zonder eenheid in dezen kan — zo meent met name de kerk van Zwolle — de vereniging toch geen stand houden.

Ook wordt erop geattendeerd, dat de afgescheidenen hun vroeger gestelde eis, dat de kruisgezinde predikanten opnieuw in het ambt bevestigd moeten worden, dienen te laten varen.

Hier en daar heeft men echter nog veel meer noten op zijn zang. Veel-eisend zijn met name Zwartsluis en Hasselt. Laatstgenoemde gemeente, waar de gewezen ledeboeriaan Klaas Smit voorganger is, stelt de volgende eisen: men moet de aangenomen vrijheid herroepen, zich onvoorwaardelijk bij ede verbinden aan de voorvaderlijke leer en wetten; degenen die van onrechtzinnigheid verdacht worden opnieuw examineren; als onrechtzinnig bekend staande professoren — Brummelkamp — afzetten; idem predikanten, die evenals de hedendaagse liberalen op de preekstoel staan te lezen en onbekwaam zijn om te preken, van de kansel weren, en alleen zulke studenten toelaten, van wie men naar de aard der liefde niet anders denken kan dan dat zij de genade deelachtig zijn. Ook moet het ambtsgewaad verplicht worden gesteld en als titel de naam „gereformeerd” worden aangenomen.

Niettemin besluit de algemene vergadering na breedvoerige discussies met algemene stemmen, dat er een officiële poging zal worden aangewend om tot vereniging met de Christelijke Afgescheidenen te komen. Er wordt een commissie benoemd, bestaande uit de predikanten Klinkert, Plug en Gispén, welke, van de nodige instructies voorzien, zich naar de aanstaande synode der Christelijke Afgescheidenen zal begeven om over de vereniging te handelen. Tevoren zal zij zich echter verzekeren of er metterdaad aan die zijde begeerte bestaat om pogingen tot vereniging aan te wenden. Dat dient daaruit te blijken, dat men bereid is, de vroeger gestelde eis, dat kruisgezinde predikanten opnieuw met oplegging der handen in het ambt dienen te worden bevestigd, te laten varen. Dan kan men verder onderhandelen over de kwestie van de naam en de aangenomen vrijheid.

* * *

De aldus geïnstrueerde commissie wendt zich eerst per brief via Ds Christiaan Steketee van Nieuwdorp tot de synode, welke op 6 Juni 1860 te Hoogeveen bijeenkomt, om haar mede te delen dat men bereid is tot onderhandeling over de vereniging, mits men geneigd is het besluit van 1854 in zake de handoplegging voor leraars onder het kruis in geval van vereniging op te heffen, daar er anders aan geen vereniging kan worden gedacht.

Na uitvoerige besprekingen besluit de synode aan de commissie mede te delen, dat de begeerte der synode tot vereniging openbaar geworden is, en dat, ofschoon daaromtrent nog geen besluit is genomen, het echter wel gebleken is, dat velen op de handoplegging niet zo sterk aandringen, wanneer anders de zaak maar kan vereffend worden; waarom de leden tot een samenspreking ter synode minzaam worden uitgenodigd.

Nu de gestelde voorwaarde niet voetstoots is ingewilligd, achten Klinkert en Plug zich formeel ontslagen van hun last. Toch weet Gispén de anderen te bewegen om aan de uitnodiging gehoor te geven, ten einde de middelen die er nog over mochten zijn, te beproeven. Klinkert wil echter geen last-brief overleggen, maar zich bepalen tot „een vriendelijke onderhandeling”.

Op 14 Juni worden de commissieleden ter synode door de praeses N. H. Dosker hartelijk verwelkomd, en deze geeft aanstonds te kennen, dat men begerig is om op goede gronden de vereniging met de broeders onder het kruis te treffen. Ook Plug, de woordvoerder der commissie, be-tuigt, dat geen ander doel hen bezielt dan om werkzaam te zijn tot weg-neming der bestaande scheur. Hij verklaart echter, dat het hun bezwaar-lijk, ja onmogelijk is, om hun gewetens te bezwaren met een nadere zending. Ook de door de christelijke afgescheidenen aangenomen vrijheid en het officieel loslaten van de naam „gereformeerd” zijn struikelblokken.

Voor al de kwestie van de „vrijheid” geeft al aanstonds aanleiding tot vele discussies, waarbij Plug en Klinkert volhouden, dat daardoor het koningschap van de Here Jezus is verloochend. Daarbij komt echter ook aan het licht, dat Gispén dit geschil evena's de kwestie over de naam minder wezenlijk acht en tegenover de broeders in Zeeland die dingen in feite al heeft overgegeven.

Daar men er niet uit komt, wordt besloten, dat de professoren aan de Theologische school zich nog enige tijd buiten de vergadering met de commissie zullen onderhouden, om te trachten alsnog tot een zekere over-eenstemming over de aanhangige geschillen te komen. Dit mag echter niet baten. De nadere voorstellen, die de docenten doen, leiden niet tot een resultaat, daar althans een lid der commissie daartegen „gemoedelijke be-zwaren” uit.

Het slot is, dat aan de commissie schriftelijk wordt meegedeeld, dat of-schoon de synode met genoegen heeft kennis genomen van de hartelijke overeenstemming in de gereformeerde leer en kerkregering, zij met leed-wezen heeft bespeurd, dat men van de andere zijde de kwesties van de vrijheid, de naam en de erkenning van de kruisleraars tot hoofdzaken of grondslagen van de vereniging maakt, met voorbijgang van de wijze van

vestiging hunner gemeenten en de vorming en aanstelling van hun leraars. Zo lang de broeders daaraan vasthouden, kan de gewenste vereniging op gereformeerde gronden niet tot stand komen. De provinciale vergaderingen mogen echter de vereniging bevorderen op de grond, waarop men haar, in overeenstemming met de besluiten van 1851, in Zeeland heeft zoeken tot stand te brengen, met dien verstande echter, dat aler men leraars onder het kruis in de kerkelijke gemeenschap opneemt, er altijd een onderzoek van die leraars kan en een kerkelijke wettiging móet plaats hebben.

Plug en Klinkert kunnen daaruit niet anders concluderen, dan dat men „het voor God aangenomen leraarsambt” der kruisgezinden nog altijd miskent. Zij worden daarin nog bevestigd door het feit, dat de synode ook besloten heeft dat, indien de betrokkenen of hun ouders dit zelf mochten verlangen, de door de leraren der kruisgemeenten gedoopten alsnog kun-nen worden gedoopt. Zij menen derhalve, dat het niet nodig is, een buiten-gewone algemene vergadering bijeen te roepen, daar er zo van vereniging toch niets kan komen.

Achteraf keurt de Algemene vergadering van Zwolle 1861 deze handel-wijze goed, met verklaring „dat vereniging voor het tegenwoordige ondoen-lijk is”.

* * *

Gispén is met de weinig meegaande houding van zijn collega's niet accoord gegaan, en komt ontmoedigd thuis.

Daar doet hij op zijn kerkeraad verslag van de mislukte samenspreking en weet zijn medeambtsdragers en een groot deel der gemeente te over-tuigen, dat de door de anderen gehandhaafde scheidsmuren niet wezenlijk zijn.

Daarom neemt men het gezamenlijke besluit om zelfstandig te handelen, en nog in November van hetzelfde jaar 1860 komt de vereniging van de gemeente van Vlissingen met de Christelijke Afgescheiden kerk tot stand. Het verzet van de koster, die zich aan het hoofd van enkele bezwaarde gemeenteleden stelt, en de kerkdeur op slot houdt, mag niet baten. Gispén laat eenvoudig de kerkdeur door een smid openbreken en preekt als voor dezen. Een wegens „inbraak” bij de justitie tegen hem ingediende klacht wordt niet ontvankelijk verklaard, daar blijkt, dat Gispén gehandeld heeft volgens een besluit van de kerkeraad en met toestemming van de meerder-heid van de gemeenteleden.

* * *

Gispén blijft met zijn zelfstandig optreden niet alleen.

Zijn vroegere gemeente van De Lier volgt in het begin van 1861.

Ook Johannes Holster, die vroeger wegens gebrek aan medewerking in de Afgescheiden kring geen dominee heeft kunnen worden, gaat op 8 Janu-ari 1861 met zijn gemeente te Dinteloord tot aansluiting over.³⁾ Enige

³⁾ Johannes Holster (13 Dec. 1826—26 Juni 1905), is geboren en opgegroeid te Vrijhoe-ve-Capelle. In zijn jeugd heeft hij bij Gezelle Meerburg van Almkerk belijdenis gedaan. De eerste Afgescheiden predikant in zijn woonplaats, Ds H. Wiersma, geeft hem enig nader

maanden daarna schrijft hij nog een briefje aan de algemene vergadering der kruisgezinden. Hij en zijn kerkeraad delen daarin mee, dat zij zich „met de Afscheiden kerk wensen te verenigen, aangezien het hun gebleken is, dat hun verwijdering ontijdig is geschied. Daar zij gehoord hebben dat de meeste broeders tegen de vereniging zijn, komen zij maar niet” ter vergadering, „om de grote kosten. De Here moge al de verstrooide kinderen Sions spoedig onder één banier vergaderen”.

Al verder is Willem Raman, die de proef der eenheid al genomen heeft, ook van de partij; en de gemeente van Medemblik, waar Raman waarschijnlijk dan hulpdiensten verricht, eveneens.

Op 5 November 1861 volgt blinde Juch met een goed deel van zijn Amsterdamse gemeente.⁴⁾ Juch heeft nimmer scherp tegenover de Afge-

onderricht en draagt hem op 17 Maart 1853 aan de classis Genderen voor als kasstudent. De vergadering wijst dit verzoek af, daar hij om zijn gaven niet de bijzondere opmerkzaamheid van kerkeraad en gemeente getrokken heeft. Niettemin begeeft hij zich als student naar Ds W. A. Kok van Zuilichem. Nogmaals door Ds Wiersma aan de classis voorgesteld om naar zijn gaven onderzocht te worden, weigert de classis op 1 Juni d. a. v. op dit voorstel in te gaan. Hij is nu gedwongen, wegens geldgebrek, zijn studie bij Ds W. A. Kok te beëindigen. Op aanraden van enige vrienden wendt hij zich dan tot Ds Van den Oever te Rotterdam, die hem in een minimum van tijd voor de kruisgemeenten klaarstoomt. Op 6 December 1853 door een buitengewone vergadering te Rotterdam tot proponent bevorderd, is hij sedert 13 December een aantal weken achtereenvolgens werkzaam in de door Van den Oever kort tevoren gestichte gemeente van Vlissingen. Dit oponthoud vanwege de strenge vorst, leidt tot een beroep. Na een met gunstig gevolg afgelegd peremptoir examen doet hij op 15 Mei 1854 te Vlissingen zijn intrede als predikant. Van hier uit sticht hij op 19 Februari 1858 een gemeente te Dinteloord, die hem kort daarna tot haar predikant beroept. Hij gaat daarheen vlak na het uitbreken van het conflict met Van den Oever, waarin hij als een van de uitgescholden broeders, die de algemene vergadering verlaten, mede is betrokken. Na een verblijf van 17 Augustus 1858 tot 30 October 1864 te Dinteloord, vertrekt hij naar de gemeente aan de Herengracht te Leiden, waar hij werkzaam blijft tot aan zijn emeritaat op 26 Juni 1902. Dat een deel van zijn gemeente aan de vereniging van 1892 de rug toekent en een afzonderlijke Christelijke Gereformeerde kerk sticht, is voor hem, die het kerkelijk samenwonen van broeders van eenzelfde huis vurig begeert, „de wolk, die zijn late levensavond heeft verdonkerd”.

⁴⁾ Jacob Juch (22 Jan. 1819—3 Febr. 1883) is in zijn jonge jaren met zijn oppervlakkig-kerkse burgerouders van zijn geboorteplaats Enkhuizen naar Den Helder gegaan, waar hij commandeur wordt op de Marinewerf. Op 21-jarige leeftijd bekeerd, sluit hij zich kort na de stichting van de kruisgemeente te Den Helder bij Wust en de zijnen aan. Hij wordt naderhand opgeleid door de pastor loci W. H. van Leeuwen, en moet het op 30 Mei 1850 voorlopig doen met een acte van toelating als „catechiseermeester en krankbezoeker”. Op 22 Juni '51 neemt hij, na in een godsdienstoefening te zijn voorgegaan, afscheid van de kruisgemeente, waarschijnlijk omdat zijn leermeester hem dwars zit. Hij komt echter na enige dagen „tot genoegen van de kerkeraad” terug, en wordt op 2 Juli d. a. v. als lid, ouderling en catechiseermeester hersteld. Hij krijgt tevens verlof om zich als vaste voorganger van het groepje te Oosterend op Texel aldaar te vestigen, terwijl de kerkeraad hem zijn medewerking toezegt tot het stichten van een aparte gemeente aldaar. Hij vertrekt dan naar Texel, waar hij op 7 October d. a. v. door een buitengewone vergadering wordt examineerd en direct daarop in het ambt van predikant bevestigd.

Op 14 Maart 1858 vertrekt hij naar Amsterdam, en in datzelfde jaar treedt hij op als praeses van de Algemene vergadering te Dordrecht, waarop het conflict met Van den Oever tot uitbarsting komt. Juch neemt daarbij geen krachtige houding aan, maar kiest toch naderhand partij voor de „weggelopen” broeders. Onder zijn leiding wordt op de voortgezette vergadering te Amsterdam in October 1858 tot schorsing van Ds Van den Oever besloten. „De stroom van smartende brieven”, die hij vervolgens van de Van den Oever-partij te verwerken krijgt, is volgens zijn kerkeraad veelszins de middel-oorzaak van de te sterke inspanning van zijn zenuwen, waardoor zijn ogen worden aangetast. Op dringend verzoek van zijn kerkeraad wordt hij vervolgens wat werk voor het kerkverband betreft zoveel mogelijk onttien. Meerdere rust baat echter niet. Een audiëntie bij koning Willem III, waarbij hij zich zeer om het zieleheil van de vorst bekommert, is aanleiding, dat hij zich op 's Konings

scheidenen gestaan. Na het heengaan van Van Leeuwen heeft hij in 1853 nog eens aan de algemene vergadering verzocht om „behoudens recht en waarheid middelen te beramen tot vereniging”. Twee jaar later heeft hij aan de algemene vergadering gevraagd, of hij zijn zoon ter opleiding naar Kampen mocht zenden. En al heeft hij toen geluisterd naar de raad om zulks „liever niet te doen”, zijn irenische natuur heeft met het gescheiden kerkbestaan op den duur geen vrede gehad. In 1861 bereidt hij de stap, die hij van plan is te doen, grondig voor. Hij vergewist zich eerst, of men hem aan de andere zijde als predikant wil ontvangen. Daartoe laat hij zich op een buitengewone provinciale vergadering, welke alleen uit predikanten bestaat, onderzoeken. Dit gaat zo vlot, dat men hem ook zonder proefpreek gaarne met algemene stemmen tot de gemeenschap wil toelaten. Hij gaat dan weer naar eigen gemeente terug om de harten van zijn gemeentelieden tot dezelfde keuze te bewegen. Dit gelukt slechts ten dele. Toch zijn het tweeënzeventig leden, met hun kinderen tezamen ongeveer honderdvijftig zielen, die met hem overgaan.

Juchs vroegere gemeente te Oosterend op Texel sluit het hek. De kerkeraad bericht op 12 Mei 1862 aan de classikale vergadering der kruisgezinden te Amsterdam, dat men overgaat tot vereniging met de Afscheidenen, niet uit afkerigheid van de broederlijke gemeenschap der kruisgemeenten, maar „om zo met minder kostbaarheid in de gelegenheid te mogen worden gesteld, bij tijden een leraar te onzen dienste te kunnen deelachtig worden”.

* * *

Gispén's geschiedenis is verder bekend.⁵⁾

Veel heeft hij ook na zijn overgang nog voor de eenheid aller gereformeerden gedaan. In 1869 ziet hij een hartewens vervuld. En het hoogtepunt van zijn leven is, dat hij op 17 Juni 1892 in zijn kwaliteit van voorzitter van de synode der Christelijke Gereformeerde kerk aan Dr. Kuyper de hand kan reiken als symbool van de tot stand gekomen eenheid van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

*

kosten nog drie maanden onder behandeling stelt van een zeer bekwame oogarts te Brussel, helaas zonder resultaat. Hij moet verder als „blinde Juch” door het leven gaan, bij zijn werk zoveel mogelijk geholpen door zijn kinderen.

Na zijn overgang tot de Afscheidenen blijft hij eerst tijdelijk predikant van Amsterdam. Op 9 Juli 1862 beroept de gemeente hem definitief, maar ruim veertien dagen later volgt een beroep naar Landsmeer, dat hij aanneemt, daar het werk in de hoofdstad hem moeilijk valt. Hij dient dan nog achtereenvolgens sedert 10 Aug. '62 de kerk van Landsmeer, sedert 2 Mei 1869 die van Slidrecht, sinds 31 Januari 1875 die van Middelhamis en vanaf 3 November 1878 die van Harderwijk.

⁵⁾ Reeds in 1862 vertrekt Gispén van Vlissingen naar Giessendam, in 1864 naar Kampen, in 1878 naar Zwolle en in 1881 naar Amsterdam, waar hij op 23 September 1909 overlijdt.

VAN DEN OEVER IN ISOLEMENT

Na het grote conflict van de jaren 1858 en '59 tracht Van den Oever naast de andere kruisgemeenten in den lande weer een eigen kerkverband op te bouwen.

En aanvankelijk niet zonder succes. Zijn persoonlijkheid oefent nog altijd een grote aantrekkingskracht op velen uit. We zien dan ook, hoe in zeer korte tijd de kring rondom deze krachtfiguur weer aanmerkelijk groter wordt. Zijn het eerst alleen zijn zonen en zijn getrouwe leerling Keulemans, die aan zijn zijde blijven staan: binnen een jaar tijd heeft hij weer ettelijke medewerkers om zich verzameld.

Daar is allereerst zijn leerling Johannes de Haan¹⁾, die straks de opvolger van Adrianus van den Oever wordt in Den Haag. Deze wordt, tezamen met een zekere Van der Kooy, geëxamineerd op een vergadering van de Van-den-Oever-groep van 7 en 8 December 1859.

Enige maanden later worden de geleerden weer versterkt met twee mensen, die tevoren al gestudeerd hebben.

De eerste is Gerhard Wilm Karel Hugenholtz. Deze is, hoewel aldaar afgestudeerd, niet toegelaten tot het candidaatsexamen aan de Theologische school te Kampen. Hij heeft dan zijn geluk beproefd bij de classis Overijssel van de kruisgemeenten, maar ook daar is hij gestrand. Uit een preekvoorstel, dat hij op 26 Juli 1859 voor de classicale vergadering te Zwolle doet, blijkt hij namelijk „geheel ongeschikt, uit hoofde dat hem alle geestelijkheid ontbreekt”. Hij komt dan te Deventer in aanraking met Van den Oever, vertelt aan deze, dat „de handelingen van Plug en Klinkert hem niet bevallen” zijn, en wordt op deze aanbeveling door de grote man gaarne aangenomen. Hij wordt aanvankelijk Van den Oevers assistent te Rotterdam.

De tweede is Herman Cramer, die te Barmen een opleiding tot evangelist heeft ontvangen en gewerkt heeft voor een vereniging voor inwendige zending onder leiding van Dr Capadose. Die vereniging is ontbonden en zo is hij zonder emplooi geraakt. Ook hij vindt zijn weg naar Van den Oever, en wordt tezamen met Hugenholtz op 11 April 1860 na een examen in kerkelijke geschiedenis en stellige en weerleggende godgeleerdheid in diens groep tot de kerkelijke bediening toegelaten. Op 1 October 1863

¹⁾ Deze De Haan (1840—28 Febr. '71) wordt na heel wat moeite weer in de kring der kruisgemeenten opgenomen kort voor de vereniging van 1869. Te Den Haag overbodig geworden, dient hij dan nog van 26 Juni 1870 tot zijn dood de gemeente van Hellevoetsluis.

wordt hij predikant bij de bij Van den Oever aangesloten gemeente te Lunteren²⁾.

* * *

Een bijzondere aanwinst voor de kring is de „van den Here geleerde” Abraham Verheij uit Schoonhoven, het stadje van de zilversmeden³⁾. Hij is daar zelf bij een oom in het edele ambacht opgeleid en heeft op 1 Mei 1849 een eigen zaak met ruime winst gekregen.

Reeds als jongeling heeft hij echter ook, tijdens een pleuritis, geleerd schatten te vergaderen uit Gods Woord en geestelijke winst te doen met oude schrijvers. Hij is dan ook altijd een trouw bezoeker van de gezelschappen der vromen.

Zozeer houden de geestelijke dingen hem bezig, dat hij, nog maar pas in zijn eigen zaak, meent dominee te moeten worden. 's Nachts worstelt hij er mee, om een preek onder woorden te brengen. Maar 't valt hem bitter tegen. Hij voelt dat hij 't niet kan.

Jaren sluimert dan zijn begeerte in.

Maar op 18 Augustus 1859 wordt hij in de volle ruimte gezet. Een diepe vrede daalt in zijn ziel. „Ik had” — zo zegt hij later — „vrede met een drieënig God, vrede met engelen en mensen, vrede met het gedierte des volds, vrede met hemel en aarde”. Zijn vrouw moet naar het gezelschap om al het volk aan zijn ziekbed te nodigen, opdat hij ze kan vertellen wat God aan z'n ziel gedaan heeft.

Nu voelt hij dat hij kan preken. En nu moet hij dominee worden. Ofschoon zijn dokter hem zegt, dat dat zijn dood zou zijn, zet hij door.

Hij is inmiddels in aanraking gekomen met de Van-den-Oever-groep, waarvan hij op 11 April 1860 als diaken de meerdere vergadering bijwoont.

Op 11 Juni daaraanvolgende vertrekt hij dan naar Rotterdam om zich onder leiding van Ds Hugenholz verder te bekwamen. Dat gaat met spoed, want reeds zeven weken daarna gaat hij regelmatig uit preken. Dat blijkt behalve zijn lust ook zijn leven. Hij neemt, ofschoon hij naderhand soms elf keer per week op de preekstoel staat, toe in gezondheid en kracht. De waarschuwing van zijn dokter ten spijt: z'n hart kan ertegen.

Voor al oefent hij veel te Dordrecht, waar Nicolaas Wedemeijer⁴⁾ na een

²⁾ Cramer (1830—15 April 1917) wordt met zijn gemeente op 3 Nov. '67 opgenomen bij de Chr. Afscheidenen. Hij dient dan verder te Beekbergen (26 Maart '68), Colijnsplaat (11 Juli '69), Kamperland (4 Dec. '70), Putterhoek (4 Mei '79) en Oud-Beijerland (4 Juli '80—9 Juli '89). Hij gaat dan over naar de kerken uit de Doleantie en dient nog te Nieuw-Helvoet (16 Juni '89) en te Waarder (19 April '91), waar hij op 12 Aug. 1900 emeritaat krijgt.

³⁾ Zijn ouders, Izaäk Verheij en Wilhelmina van Gelderen woonden te Ameide, waar hij op 21 September 1821 werd geboren. Hij ging echter al in 1833 voorgoed naar Schoonhoven.

⁴⁾ N. Wedemeijer, geboren op 5 October 1814 te Naarden, wordt bij de stichting van de kruisgemeente te Tricht op 1 Juni 1850 door Ds H. de Vries, aldaar tot lerend ouderling verkozen op een honorarium van 24 gulden per maand. In December 1851 wordt hij daar predikant, en is sedert September 1853 de opvolger van Ds Flesch te Dordrecht. Kort na het conflict met Van den Oever, waarin hij een zwenkende rol speelt, krijgt hij door eigen toedoen moeilijkheden met zijn gemeente, die tot onverkwikkelijke scènes aanleiding geven, en de kerkeraad met een goed deel der gemeente in de armen van Van den Oever drijven. Wedemeijer verkeert dan een aantal jaren ambteloos te Rotterdam. Op 7 Aug. '68 vestigt hij zich te Den Haag als predikant bij een zelfstandige Oud-Geref. gemeente, die hij dient tot zijn dood op 17 Nov. '88.

jammerlijke geschiedenis onlangs met stille trom is vertrokken. Er is daar slechts „een arm hoopje” van de verlopen en in verachting geraakte gemeente overgebleven, zodat Verheij het aanvankelijk met slechts een dertigtal kerkgangers moet doen. Toch wordt hij daar beroepen op de collecte, en na zijn zaak verkocht te hebben, gaat hij erheen op 2 Maart 1861. 12 Mei daaraanvolgende wordt hij in het ambt bevestigd.

* * *

Zo wordt het nieuwe kerkverband spoedig gevestigd.

Reeds op de genoemde April-vergadering van het jaar 1860 wendt de nieuwe gemeenschap zich tot de Hoge overheid met een verzoek om erkenning als kerkgenootschap van gereformeerde gemeenten onder 't kruis.

Maar dat zal niet gaan. Op 6 September deelt de Minister van eredienst hun mede, dat aan afgescheidenen geen toelating kan worden verleend onder de naam, welke door het Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap wordt gevoerd. En het baat hun niet, dat Van den Oever senior en Hugenholtz in een adres van 4 October namens leraren en kerkeraden van de Gereformeerde kerk onder 't kruis daarop terugkomen en betogen, dat zij niet afgescheiden zijn van de Hervormde of Gereformeerde kerk. Hun herhaald verzoek om erkenning als kerkgenootschap, kon het zijn onder de naam van Oudgereformeerden, heeft geen ander resultaat.

Dat is echter bijzaak. Het kerkverband bestaat er toch wel om en bewaart z'n pretenties, ook tegenover de andere kruisgezinden.

De meergenoemde Aprilvergadering stuurt tevens nog een brief aan alle kerkeraden van de andere kruisgemeenten, met een hernieuwde oproep om met belijdenis van schuld weder te keren. De meeste kerkeraden zullen daarop echter wel gereageerd hebben als die van Zwartsluis, welke besluit „om de zotten niet naar hun dwaasheid te antwoorden”.

Ofschoon verder door de andere partij genegeerd, gaat Van den Oever echter rustig zijn gang om zijn groep te consolideren.

Ook in Zwartsluis wordt door zijn partijgangers een aparte gemeente gesticht, waar Keulemans nog een jaar lang dominee is. In Mei 1862 wordt daar ook nog een algemene vergadering gehouden, waarvan echter niets naders bekend is.

* * *

Toch gaat het na de aanvankelijke uitbreiding met de nieuwe gemeenschap al gauw weer bergaf.

Hugenholtz raakt na korte tijd reeds met Van den Oever gebrouilleerd, en voegt zich bij de kring aan de Goudseweg, die al eerder geïsoleerd is komen te staan.

Ook het contact van Verheij met Van den Oever is niet van lange duur. Reeds op 26 Mei 1863 stelt Verheij zijn kerkeraad voor om weer vereniging te zoeken met de andere kruisgemeenten. Dat gaat dan nog

wel niet direct door, maar de relatie met Van den Oever wordt toch niet bestendigd⁵⁾.

Aan het einde van het jaar 1863 grijpen er echter in de Rotterdamse gemeente gebeurtenissen plaats, die de groep rondom Van den Oever weer geheel uiteendrijven.

Deze geschiedenis, waarbij Van den Oever zelf in grote opspraak komt, is bijna twee jaar later beschreven in een anonieme brochure: „De laster beschaamd en de onschuld verdedigd. Een ernstig en onpartijdig woord in de zo veel gerucht makende twisten tussen Ds C. van den Oever en zijn vroegere kerkeraad, aan allen die recht en waarheid liefhebben opgedragen door Veritas.”

De schrijver doet het voorkomen, dat hij „noch Ds van den Oever, noch een van al de andere personen, in de brochure genoemd, persoonlijk kent, zo min als een hunner hem kent of ooit kennen zal”. De gehele opzet verdraagt echter de hand van Van den Oever zelf. Het is een volledige oratio pro domo, waarbij zijn tegenstanders op een allerge raffineerde wijze in zwart daglicht worden gesteld.⁶⁾

Naast deze brochure is er echter ook nog het door alle kerkeraadsleden van Van den Oever getekende relaas der gebeurtenissen in het notulenboek van de kerk.

Wij zullen het verhaal, met gebruikmaking van beide bronnen, zo sober mogelijk samenvatten.

Tot goed begrip moet echter eerst nog een kort verslag gegeven worden van de manier, waarop Van den Oever kort tevoren in het bezit kwam van een kerkgebouw te Amsterdam.

Dat zat volgens het verhaal van Veritas zelf zo:

Van den Oevers zoon Janus is uit Den Haag naar Leiden vertrokken,

⁵⁾ Terwijl de gemeente afzonderlijk staat, is er ook een tendens om vereniging te zoeken met de Ledeboeriaanse gemeenten van Daan Bakker. Tenminste, in 1865 mag Verheij ook diens gemeente te 's Gravenpolder stichten.

De balans slaat echter tenslotte toch door ten gunste van de aloude kruisgemeenten. en op 8 Mei 1867 hecht een gemeentevergadering haar goedkeuring aan het plan om het na de affaire met Wedemeijer verbroken verband te herstellen. Op 23 Mei d. a. v. wordt Verheij afgevaardigd naar de Algemene vergadering te Zwartsluis met een schriftelijke machtiging van zijn gemeente om aldaar het verzoek tot weder-opneming in de schoot der kerk te doen. Dit verzoek wordt krachtig ondersteund door Ds Kloppenburg, die — zelf verhinderd om de vergadering bij te wonen — over Verheij een attest inzendt, waarin hij verklaart: „ik verheug mij hartelijk in het overkomen van zulk een van den Here geleerde”.

Na het onderzoek der motieven besluit de vergadering in principe het verzoek in te willigen. De leraar moet echter „bewijzen leveren van inwendige roeping en bekwaamheid tot de heilige bediening”. Voorts moet de kerkeraad „schuldbelijdenis” afleggen „over vroeger gedane misstappen”. Verheij onderwerpt zich zijnerzijds aan de gestelde voorwaarde, en krijgt tot taak om de volgende morgen enkele ogenblikken te spreken over Johannes 3 vs 16. Dit geschiedt, waarna hij overeenkomstig art. 8 der Dordtse kerkorde wordt onderzocht. „Met meerderheid van stemmen” wordt tenslotte besloten dat hem „zending zal worden verleend om in de Gereformeerde kerk te dienen”.

Ook met de kerkeraad komt het in orde. Op 25 Juni neemt Ds Klinkert van Rotterdam aan de kerkeraad de verlangde schuldbelijdenis af, waarna de gemeente openlijk in de gemeenschap der kerk wordt opgenomen, en kerkeraad en leden worden geïnstalleerd.

⁶⁾ Dr Van der Does heeft voor zijn verhaal van de gebeurtenissen blijkbaar gebruik gemaakt van een handschrift, dat niets anders bevat dan een excerpt uit genoemde brochure.

en heeft daar een kerk gebouwd. Alleen het interieur moet nog worden verzorgd. Daarvoor slaan hij en zijn vader het oog op de inboedel van de kerk aan de 3e Weteringdwarsstraat te Amsterdam, die evenals het gebouw zelf publiek zal worden geveild.

Samen gaan ze daartoe naar de verkoping, en geven de makelaar De Jong opdracht om af te mijnen, als ze hem een knikje geven. Het gebouw zelf komt eerst onder de hamer, en de makelaar mijnt het gebouw — dat f 63000.— gekost heeft — door misverstand van een knikje, dat de beide Van den Oevers tegen elkaar geven, voor f 16000.—. Het interieur — waaronder een orgel ter waarde van f 5000.— — komt in hun handen voor f 2000.—. De zaak wordt meteen gegund, zodat ze aan het gebouw blijven zitten. Ze vinden dit geen ramp, want het gebouw is altijd wel weer te verkopen. Maar bij nader inzien besluiten zij, om de inboedel er niet uit te slopen, maar de zaak in tact te laten. Er wonen te Amsterdam velen, die hun richting zijn toegedaan, en zij zien best kans, om bij het gebouw een gemeente te stichten. Vader Van den Oever, die de transactie gefinancierd heeft, zal zijn jongere zoon „Harmen” vragen, of die geen lust heeft, uit Poortvliet naar Amsterdam te komen.

Dat gaat straks door. Op 18 Januari 1864 doet Hermanus van den Oever zijn intrede in vaders kerk te Amsterdam.

* * *

Zo ver is het nog niet, als het drama te Rotterdam begint.

Op 9 November 1863 namelijk krijgt de kerkeraad te doen met de strak volgehouden verklaring van het nichtje van een arts, dat zij bij de dominee een kind verwacht.

Van den Oever is daarover zo ontsteld, dat hij, ofschoon hij zijn onschuld bezweert, de kerkeraad verzoekt hem naar Amsterdam te laten gaan en zijn zoon Harmen in zijn plaats te nemen.

De kerkeraad wil daarvan niet weten, en besluit tenslotte de onoplosbare kwestie te laten rusten. Dienovereenkomstig maakt Van den Oever de volgende Zondag van de kansel bekend, dat hij in verband met lasterlijke beschuldigingen van plan geweest is om de stad te verlaten en tot dat einde zijn boedel reeds gepakt heeft, „maar dat de Here hem heeft verhinderd zulks te doen”.

Kort daarop worden er, tijdens afwezigheid van Van den Oever, nieuwe, zeer bezwarende aanklachten tegen de leraar ingediend. Hij zou o. a. het meisje vijftig gulden gegeven hebben om in de benodigdheden van haar te wachten kraambed te voorzien. De kerkeraad besluit nu op de zaak terug te komen en Van den Oever voorlopig te schorsen.

Terug van zijn reis naar Amsterdam, die door velen al als een vlucht beschouwd is, dringt Van den Oever er nogmaals bij de kerkeraad op aan, om Hermanus in zijn plaats te nemen. En als de kerkeraad blijft weigeren om op deze transactie in te gaan, herneemt hij: „Goed, dan bedank ik als leraar en ga Maandag naar Amsterdam; voor mijn part neemt gij een rabbijn of jood”.

De kerkeraad belegt vervolgens tegen 27 November een gemeentevergadering, „om verslag te doen van de tegen de leraar ingebrachte beschuldigingen, zowel van zedelijke oneerbaarheid als ook van voor de kerk van Christus verwoestende beginselen en verscheuringen en verstrooiingen der schapen”.

Vooraf worden nog de financiën der kerk geregeld, en „de pretentie van de leraar op de kerk verwisseld met een schuld aan de wed. P. Lindenberg—de Vries. Van den Oever blijft nog schuldig te betalen f 500.— voor het oude door hem gekochte orgel, en het bedrag der oude, door hem verkochte en niet verantwoorde kerkkronen”.

De gemeentevergadering, waarop ook Van den Oever zelf verschijnt en tegenover het nichtje en haar tante zijn onschuld onder dure eden volhoudt, onttaardt in een tumult, en verloopt, als de kerkmeester de lichten uitdraait, in wilde verwarring.

?

* * *

's Zondags daaraanvolgende spijkt de kerkeraad de deuren van de kerk en van de consistoriekamer dicht, en laat — een gewelddadige inbeslagneming door Van den Oever en zijn vrienden vrezend — de gebouwen door politie bewaken. Van den Oever preekt dan in zijn huis naast de kerk.

Dinsdag 1 December komen zijn vrienden weer bij elkaar, volgens opgave van Veritas 200 in getal. Tijdens die bijeenkomst wordt besloten om schriftelijk te protesteren tegen het ruw geweld en de leugenachtige beschuldigingen van de kerkeraad.

In dat protest wordt allereerst verklaard, dat men de „godeloze handelingen” van de kerkeraad afkeurt en dit college „bij voortgang” niet langer kan erkennen. Vervolgens wordt gezegd, „dat Ds van den Oever, om scheuring der gemeente te voorkomen, hun voorgesteld heeft, dat zij zich met de anderen zouden trachten te verstaan om een andere leraar te beroepen, daar hij liever zijn ambt wilde neerleggen dan oorzaak zijn, dat de gemeente, met zoveel moeite en zorg door hem gesticht, nu om zijns persoons wil, uiteengerukt en misschien vernietigd zou worden”, — maar dat niemand hunner zijn toestemming tot dit „zo edelmoedig denkbeeld” had willen geven. Daarom stelt men nu aan de kerkeraad voor: keer toch terug. Van den Oever is dan bereid, „om der gemeente wil het gebeurde te vergeten en te vergeven”. Wil de kerkeraad dit niet, dan geve hij de kerk met schaden en baten aan hen over. Is men ook daartoe niet bereid, dan worde de kerk openlijk geveild en aan de meestbiedende toegewezen.

De kerkeraad geeft daarop geen ander antwoord, dan dat de meerdere vergadering is bijeengeroepen.

Metterdaad is op Maandag 30 November door de kerkeraad besloten om de hulp van het kerkverband in te roepen. Ds M. Keulemans van Middelburg is „onmiddellijk bereid om de zaken betreffende de voorlopig geschorste leraar te regelen”. Hij komt op 2 December over en besluit met de kerkeraad om Vrijdag 4 December gezamenlijk naar Den Haag te gaan,

ten einde „met Ds A. van den Oever verder te beraadslagen”. Dit gebeurt, en tezamen besluit men om een algemene vergadering uit te schrijven tegen 9 December a.s. te Rotterdam.

„De afgezonden der aangeschreven gemeenten op den 9. December tezamen gekomen zijnde, werd, nadat de geloofsbriefen onderzocht waren, het presidium opgedragen aan Ds M. Keulemans en tot scriba gekozen W. C. Huizer ¹⁾ . . . , waarna de zaken betreffende de voorlopig geschorste leraar C. van den Oever werden ter tafel gebracht. Hierbij moet worden opgemerkt, dat C. van den Oever allervriendelijkst was uitgenodigd om op de vergadering tegenwoordig te zijn, waaraan echter door hem geen gevolg gegeven is. In plaats daarvan zond hij een brief, welker korte inhoud was, dat hij zelve niet wilde komen, maar dat zijn verlangen was, dat de kerkeraad van Rotterdam zou worden bedankt en hij in zijn recht zou worden hersteld, en zo daar geen gevolg aan werd gegeven, dat hij dan als leraar van Rotterdam bedankte.

Dit herhaaldelijk bedanken door de geschorste leraar C. van den Oever in rijpe overweging genomen en bediscussieerd zijnde, werd met algemene stemmen besloten er geen gevolg aan te geven, en zijn bedanken als leraar van de Rotterdamse gemeente aan te nemen; zodat de leraarsplaats vacant werd verklaard.”

Veritas geeft ter zake zijn eigen lezing. Hij acht het volkomen juist, dat hij — Van den Oever — geen gehoor gaf aan de uitnodiging om ter vergadering te verschijnen. Men had volgens hem eerst het bewijs van zijn schuld moeten leveren!

Vervolgens citeert hij uit de gezonden brief. Hij vroeg daarin, wie er onder de vergaderde leraars was, die niet door hem was opgekweekt in de leer en tot de waardigheid van het ambt was gebracht. Aan wie hadden, naast de Here, 's-Hage, Leiden, Middelburg en zoveel andere plaatsen het te danken, dat zij in zulke bedehuizen konden opgaan. Ook wees hij erop, dat hij zichzelf nooit ontzien of gespaard had, om tijdig en ontijdig, koude en hitte, bespotting en gevaar verdurende, de belangen van Christus' kerk te verdedigen en te dienen, en nimmer eigen voordeel(!), wel dat van anderen had gezocht. Nu hij oud en grijs geworden was, wilde men hem vertrappen, en daaraan deden mee, die van zijn naaste betrekkingen waren. Hij eiste vervolgens dat de kerkeraad belijdenis deed en anders geschorst werd. Hij wilde persé niet langer met hen samenwerken, en zou „voor de oprechten blijven prediken, daar zij anders verstrooid zouden raken”.

Een commissie uit de vergadering, bestaande uit de ouderlingen Willemse van Middelburg, Huizer van Middelharnis en Flier van Woerden kwam vervolgens 's avonds om elf uur bij hem, om hem te vragen of hij niet bedankt had, waarop hij antwoordde met de wedervraag, of hij misschien een

¹⁾ Willem Huizer, geboren te Barendrecht op 9 Juli 1817 als zoon van Cornelis Huizer en Heiltje Visser, is in zijn geboorteplaats jarenlang ouderling van de Christelijke Afgescheiden gemeente en toont zich als zodanig een volijverig aanhanger van de meest conservatieve richting. Later komt hij in contact met de Van den Oever-groep en wordt door Keulemans bij de stichting van een gemeente te Middelharnis in 't begin van 1863, aldaar in het ambt van lerend ouderling bevestigd.

bedankbrief had gestuurd. Hij won daarop de commissie voor zijn standpunt, zodat Flier, terugkomend op de vergadering, als zijn oordeel uitsprak, dat „duivelse boosaardigheid de drijfveer” van heel de tegenover Van den Oever ondernomen actie was. Tenslotte ging men „om twee uur onverrichterzake uit elkaar”. Keulemans bleef echter in Rotterdam achter, om af te kondigen dat Van den Oever bedankt had. Dat was diens dank voor het „gratis onderwijs”, dat hij van hem genoten had. Veertien dagen daarna ontving hij — Van den Oever — vervolgens nog een door die Keulemans ondertekend briefje, „dat de vergadering zijn bedanken had aangenomen en goedgekeurd”.

Tot zover Veritas. Zijn verdraaiing van de feiten is hier echter al te doorzichtig. Best mogelijk, dat na de vergadering die ouderlingen door hem werden omgepraat, althans Flier, die ook later regelmatig in zijn gezelschap blijft. Maar het doen van Keulemans is ongetwijfeld uitvoering van het besluit der vergadering geweest.

Volgens het kerkeraadsverslag „werd in de vergadering ook nog in overweging genomen het scheurmaken, verwoesten en lasteren der Kerke Christi door C. van den Oever, begonnen van den 29 November j.l., en dat hij zich aan wet, orde, vermaning of regel niet stoorde. Zo werd besloten hem, C. van den Oever, aan te manen om op te houden met . . . zijn lasteringen, scheuringen en verwoestingen der gemeente; hetgeen geschied is, maar zonder gunstig gevolg.” Van den Oever bleef preken in zijn huis naast de kerk.

* * *

Nog eenmaal — aldus Veritas — doet Van den Oever een poging tot verzoening en vereniging. Maar de kerkeraad weigert daarop in te gaan. Hij heeft blijkbaar „meer verstand van bierhuis, loterijzaken en lorrenhandel, dan van de rechten, belangen en behoeften van de christelijke gemeente”.

Op 1 Januari 1864 verklaart Van den Oever dan die kerkeraad voor geschorst en afgezet en geëxcommuniceerd, en kiest zijn groep een nieuwe kerkeraad.

Ook de oude kerkeraad van zijn kant zit niet stil. Reeds op 14 December 1863 stuurt hij een protest naar de consulent, Ds J. de Haan van 's-Gravenhage, tegen de voortgaande scheurmaking van de „gewezen leraar” der gemeente, met dringend verzoek, „dat er zo spoedig mogelijk gevolg gegeven worde” aan het besluit der algemene vergadering van 9 December, „en een einde aan de zaak worde gemaakt, ten einde de zaken onzer kerk kunnen worden geregeld”.

De consulent bericht op 23 December, dat dit protest is goedgekeurd en dat er verder het nodige gevolg aan zal gegeven worden. Pas op 7 Januari 1864 evenwel wordt het doorgezonden naar Ds Keulemans. Deze bericht daarop, dat hij er niet over beslissen kan, en dat de zaak wachten moet „tot een eerstkomende vergadering”.

De kerkeraad gaat daar niet mede accoord, en besluit nu de classis te

hulp te roepen, „ten einde de zaak van C. van den Oever tot een volledige beslissing te brengen”. Men belegt dan tegen 15 Januari een vergadering met de manslidmaten en de „classicale hoofdcommissie”, bestaande uit de predikanten A. van den Oever en J. de Haan en ouderling W. J. Terlaak.

En dan bevat het kerkeraadsboek het volgende stuk:

„Rotterdam, 15 Januari 1864.

Op heden bevonden zich in onze kerkvergadering de hoofdcommissie, de weledele heren dom. A. van den Oever, dom. J. de Haan en ouderling (W.) J. Terlaak als klassis van Zuidholland. De zaak werd in behandeling genomen wegens de scheurmaking van onze voormalige leraar C. van den Oever; en alzo besloten door de ganse vergadering, de leraar C. van den Oever openbaar als scheurmaker te verklaren, en als zodanig van de kerke Christi, genaamd onder 't kruis, vervallen te verklaren.

A. v. d. Oever, J. de Haan, W. J. Terlaak.”

Verder: „Zondag 17 Januari 1864 is door Ds H. Cramer, leraar bij de Geref. kerk onder 't kruis te Lunteren — en thans te Rotterdam werkzaam —, op verzoek der classicale vergadering, gehouden den 15. Januari te Rotterdam, de voormalige leraar C. van den Oever wegens recht en billijkheid naar Gods woord en kerkorde geëxcommuniceerd en als lid der kerk voornoemd vervallen verklaard met de tekst uit Spreuken 29 vs 1”: „Een man die, dikwijls bestraft zijnde, de nek verhardt, zal schielijk verbroken worden, zodat er geen genezen aan zij”.

Op 17 Maart verschijnt daarover de volgende publicatie in de (oude) Rotterdamse Courant:

„Bekendmaking, dat op 15 Januari 1864 de leraar C. van den Oever te Rotterdam door de classikale vergadering naar Gods woord en kerkenordening is geschorst als leraar, waarop tegenwoordig waren de leraars A. v. d. Oever van Leiden, J. de Haan van 's-Gravenhage en de kerkeraad van Rotterdam. Op Zondag 17 Januari is hij door de leraar H. Cramer volgens het Formulier van de Gereformeerde kerk onder 't kruis afgesneden als leraar der kerk.”

Daarop volgt een tegenspraak in de (oude) Rotterdamse Courant van Vrijdag 25 Maart 1864, eveneens per advertentie: „Terechtwijzing. De kerkeraad der Gereformeerde gemeente onder 't kruis in de Raampoort te Rotterdam kondigt aan, dat de naamloze advertentie van 17 Maart j.l. geheel onwaarheid is, dewijl Ds C. van den Oever, voor twintig jaar door de gemeente alhier wettig beroepen, nog onze leraar is, en wensen dat ZEw. het blijven mag tot zijn dood toe.

Verder verklaren ondergetekenden, volstrekt van geen classicale vergadering te weten van af den 9den December 1863, ook van geen schorsing of afsnijding van Ds C. van den Oever.

24 Maart 1864.

Ds A. v. d. Oever, Ds J. de Haan, W. J. Terlaak, ouderling.”

Veritas neemt beide advertenties als bijlage in zijn brochure op.

Wie zich afvraagt, wat dit te beduiden heeft, doet wel het volgende te overwegen:

a. dat na twee maanden de verhoudingen zich weer gewijzigd hebben, en nadat de kerkeraad van Rotterdam en de achter hem staande gemeente weergekeerd zijn tot de kruisgemeenten rondom Ds Klinkert, A. van den Oever en J. de Haan weer vrede gesloten hebben met de oude Van den Oever;

b. dat de door C. van den Oever op 1 Januari nieuw gekozen kerkeraad natuurlijk de preteentie heeft, „de gemeente” te vertegenwoordigen, zodat van zijn standpunt bezien, het eerste gedeelte van de advertentie van 25 Maart juist is; en

c. dat de vergadering van 15 Januari geen classicale vergadering was in de strikte zin van het woord, en dat het officiële besluit daarvan niet sprak van „schorsing en afsnijding”, maar van „vervallen-verklaring van de kerke Christi”.

Waarschijnlijk is het tweede lid van de advertentie van 25 Maart de prijs geweest, waarvoor de „classicale hoofdcommissie” de vriendschap van Van den Oever weer heeft kunnen kopen. Misschien wel met de dreigende stok achter de deur, dat hij ze anders uit zijn kerkgebouwen zou verjagen, zoals het even later Hermanus te Amsterdam verging, en zoals het lid van de oude kerkeraad van Rotterdam, diaken J. A. Mulder, wegens een huurschuld van f 33.75 op last van de huisbaas C. van den Oever door de deurwaarder op straat werd gezet, en zoals diaken J. van der Heul wegens een betwiste schuld van f 59.60 voor geleverde preken, door hem voor de kantonrechter werd gedaagd.

* * *

Hoe dit zij: nu de band aan Van den Oever is doorgesneden, is er voor de oorspronkelijke gemeente aan de Raampoortlaan geen reden meer om in de afscheiding van de overige kruisgemeenten te volharden.

De ganse kerkeraad en heel het hem volgende deel der gemeente — op een enkele uitzondering na — herenigt zich op 4 Februari 1864 onder leiding van Ds R. Veldman van Den Haag als zuster gemeente met de andere kruisgemeenten, waaronder ook die aan de Goudseweg. Op 10 Maart daaraan volgende wordt door hen Ds Klinkert van Zwolle tot predikant beroepen, die dit beroep ook aanneemt. Na een schriftelijke schuldbelijdenis, door de kerkeraad op 18 April 1864 afgelegd over alle boze handelingen, door hem in bond met Van den Oever in 1858 en volgende jaren tegen de kerkelijke gemeenschap bedreven, wordt de vrede met alle zuster gemeenten geheel getekend.

Andere gemeenten volgen hun voorbeeld.

Keulemans wordt met zijn gemeente te Middelburg, na schuldbelijdenis, weer opgenomen in de gemeenschap op de buitengewone Algemene vergadering van 3 en 4 October 1865. Hetzelfde geldt voor de door Keulemans gestichte gemeente van Middelharnis met haar ouderling-oefenaar W. C. Huizer. De laatste wordt enige jaren daarna, als hij zich aan disciplinaire

maatregelen van de classis wegens ergerlijk optreden niet wil onderwerpen, weer in de armen van Van den Oever gedreven⁸⁾. Cramer van Lunteren probeert in hetzelfde jaar ook met zijn gemeente opgenomen te worden, maar daartoe „heeft de vergadering geen vrijmoedigheid”. Hij sluit zich twee jaar later met zijn gemeente aan bij de Afscheidenen. Ds De Haan vraagt met zijn Haagse gemeente eveneens in 1865 opnemings in het kerkverband. Hem worden verschillende voorwaarden gesteld, waaraan hij meent niet te kunnen voldoen. Pas in 1869, vlak voor de Vereniging, krijgt de zaak haar beslag met zijn wederopnemings als „proponent”.

Van den Oever houdt onder de predikanten eerst alleen zijn zoon Adrianus als medestander over. Later komt Hermanus er ook weer, althans bij tijd en wijle, bij. Huizer wordt door hem als hij terug komt, dominee gemaakt en blijft hem dan trouw. Een poosje leeft een wegens zonde tegen het zevende gebod afgezette Christelijke Afscheiden predikant, K. Kreulen, ook in zijn buurt. En een oefenaar, afkomstig uit Haarlem, C. Groeneweg Jr, die vanwege bedenkelijke geruchten over zijn leven zowel door de kruisgezinden als door de afscheidenen is afgewezen, komt later eveneens bij hem als dominee terecht.

Nog enkele namen kunnen genoemd worden. Op dezelfde dag als Huizer, namelijk op 11 Februari 1869, wordt P. Los Gzn uit Dordrecht na examen door A. en C. van den Oever beroepbaar verklaard en bestemd voor de gemeente te Leiden. Ruim een jaar later maakt deze zich echter met zijn gemeente te Leiden weer van Van den Oever los en sluit zich aan bij de gemeenten van Ledeboer. En dan is er nog een voorganger J. Bal uit Terneuzen, die in 1869 de groep om zich heen door Van den Oever tot gemeente laat institueren, en als prijs daarvoor, hoewel hij eigenlijk ongeschikt bevonden wordt, tot predikant wordt geordend. Een poosje later verdwijnt deze figuur echter weer uit de gezichtskring.

Zo is het bij de Van-den-Oever-gemeenten, die zich „Gereformeerde kerk onder 't kruis” blijven noemen — de andere kruisgemeenten hebben de toevoeging „onder 't kruis” in 1863 laten varen — steeds een komen en gaan. Van de „synodale vergaderingen”, die zij van tijd tot tijd houden — zo bijvoorbeeld in September 1869 te Kampen — is verder niets bekend. Slechts één gegeven is er nog van een vergadering te Rotterdam op 28 October 1873. De gemeenten vragen dan rechtspersoonlijkheid aan. Blijkens de ondertekening van het stuk zijn er dan gemeenten te Rotterdam, Dirksland, Woerden, Wissekerke, Zwartsluis, Blokzijl en Amsterdam, en te Nieuwpoort, Enkhuizen, Alblasterdam en Schiedam. Van de laatstgenoemde plaatsen worden de vertegenwoordigers niet als ambtsdragers gekwalificeerd. Toch gaat het hier niet slechts om niet-geïnstitueerde groepjes, daar althans te Nieuwpoort in 1870 een gemeente door Van den Oever werd gesticht.

* * *

⁸⁾ Huizer wordt op 24 April 1867 door de classis geschorst, maar stoort zich daar in feite niet aan, doch gaat voort met onder zijn vrienden te Dirksland te oefenen. Hij wordt op 12 Mei '68 als proponent geheel afgezet, welk vonnis door de Alg. vergadering van 9 en 10 Juni van datzelfde jaar te Haarlem wordt bevestigd. Op 25 Juni '68 sluit hij zich dan met zijn aanhang te Dirksland weer bij Van den Oever aan.

Van den Oever zelf voert met zijn nieuwe gemeente een jarenlang proces tegen de oude kerkeraad onder de nieuwe leiding van Ds Klinkert om het bezit van de goederen, die in de macht van de tegenpartij zijn gebleven.

Op raad van de advocaat wil de gemeente op 3 Juni 1864 voor de avond-godsdienstoefening zich in het feitelijk bezit van het kerkgebouw stellen. Die vlieger gaat echter niet op. De politie is gewaarschuwd en dreigt met gevangenschap als het plan wordt uitgevoerd. Dertien agenten houden de wacht. Men ziet er dan van af, en blijft vergaderen in het voorlopig daartoe bestemde huis.

Bijna een jaar later probeert men, weer op advies van de advocaat, met aanvankelijk meer succes, de school in zijn macht te krijgen. Het hoofd, J. Huibrechts, behoort bij de Van-den-Oever-groep, maar de oude kerkeraad vormt nog altijd de schoolcommissie uit zijn midden.

Op 22 Mei 1865 gaat Van den Oever 's morgens met zijn kerkeraad naar de school, en „geeft de hoofdonderwijzer last om die z.g. schoolcommissie van die verraderse kerkeraad van Klinkert niet meer in de school toe te laten en hun alle recht op de school te ontfeggen”. De daad bij het woord voegend, wijst men meteen de andere schoolcommissie, die op het gerucht komt toelopen, de deur. Van den Oever en zijn kerkeraad regelen verder de schoolzaken.

De pret is echter niet van lange duur. Op de dag na Pinksteren, 7 Juni 1865, als Van den Oever en zijn kerkeraad weer ter school getogen zijn, komt de voltallige kerkeraad van Ds Klinkert eraan, om de school formeel op te eisen. Honderden mensen drommen erom heen. De politie is in groten getale tegenwoordig. De Hoofdcommissaris sluit dan het gebouw voor beide partijen en laat de toegang bewaken, totdat de rechter uitspraak zal hebben gedaan. En Van den Oever wordt „ten aanschouwe van duizenden, door tal van politieagenten omringd, langs de straten geleid en naar zijn woning gebracht, om hem voor de aanranding der razende, schreeuwende en tierende menigte te behouden”.

Van den Oever en de zijnen dienen daarop een rekest in bij de Minister van Justitie om de school te hunnen behoefte weer te openen en de Raampoortkerk te sluiten. Zij krijgen echter ten antwoord, dat men tot de sluiting der kerk geen bevoegdheid bezit. En het duurt niet lang, of de politie geeft ook de school weer voor de oude schoolcommissie vrij.

Het proces loopt op niets uit, en ook een nieuwe poging tot minnelijke schikking, nog in 1868 ondernomen, biedt geen baat.

Tenslotte besluit Van den Oever te trachten, een nieuwe kerk te krijgen. En na veel moeite gelukt het in April 1870 een gebouw te kopen op het Wenaplein, dat na verbouw op 11 September van dat jaar door hem in gebruik genomen wordt met een preek over Haggaï 2 : 10: „De heerlijkheid van dit laatste huis zal groter zijn dan het eerste”. Tot zijn grote voldoening woont de populaire Joost van Vollenhoven, die in 1866 burge-meester van Rotterdam geworden is, de openingsdienst bij.

* * *

Wat preken betreft is Van den Oever dan nog altijd in z'n kracht. Een paar jaar tevoren is hij nog te Leiden beroepen, maar hij heeft „tot grote blijdschap der gemeente” bedankt.

Reizen en trekken doet hij niet zoveel meer als voorheen. Merkwaardig is echter, dat hij op 8 April 1866 op uitnodiging preekte in de Ned. Hervormde kerk te Loenen in Gelderland, voor — zoals hij niet nalaten kan erbij aan te tekenen — „een talrijke schaar van volk”.

Heel typerend voor zijn zelfbewustheid zijn de brieven, die hij vier dagen voor het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog in October 1870 schrijft aan de koning en de koningin van Pruisen. Frankrijk is als „de goddeloze, ongebonden Babylonier”, die door de koning van Pruisen als een nieuwe Kores zal worden „uitgeroeid” en in zijn rijk en heerschappij „vernietigd”; en als Edom, dat door David wordt overwonnen. Na het einde van de oorlog krijgt hij een dankschrijven met een bedrag in geld, waarvoor hij een mooie gaskroon koopt in zijn nieuwe kerk.

Zeven jaar gaat hij in dat gebouw nog vrijwel elke Zondag zijn gemeente voor. In Juni 1877 doet hij dat voor 't laatst.

Op 5 December van datzelfde jaar verschijnt hij voor het aangezicht van Hem, die rechtvaardig oordeelt.

Zijn lichaam wordt drie dagen later begraven op Crooswijk. Ongeveer zeventig rijtuigen nemen aan zijn uitvaart deel. Ds Huizer van Dirksland is de voornaamste spreker bij zijn graf⁹⁾.

Zijn gemeente blijft bestaan, vele jaren geheel geïsoleerd. Zijn zoveelste opvolger is de bekende Ds H. G. Kersten, de stichter van het tegenwoordige kerkverband der „Gereformeerde gemeenten”.¹⁰⁾

*

⁹⁾ Huizer zelf sterft te Dirksland op 14 Augustus 1882.

¹⁰⁾ Zijn eerste opvolger is zijn oudste zoon Hermanus, geboren 18 Jan. 1826, de man met (volgens zijn vader) „een verkeerd humeur”. Deze heeft na proponentsexamen op 6 Dec. '53 de kruisgemeenten van Oud-Vossemeer (18 Juni '54) en Bierum (16 Nov. '56—5 Sept. '58) gediend. Daarna dient hij de Van den Oever-gemeenten van Middelburg (24 Oct. '58) en Poortvliet (31 Aug. 1861). Door zijn vader als „zetbaas” naar de Weteringkerk te Amsterdam gezonden (18 Jan. '64), raakt hij zijn gebouw al spoedig weer kwijt (zijn vader verhuurt het aan anderen). Reeds op 22 Oct. '64 vraagt hij vergunning voor het bouwen van een lokaal in de Kerkstraat, welke vergunning niet wordt verleend. Op 2 Mei '68 vestigt hij zich te Nieuwer-Amstel en in 1870 komt hij naar Vlissingen, waar een klein groepje, tot dan toe resorтерend onder de kruisgemeente van Middelburg, niet met de Vereniging van 1869 is meegegaan. Vandaar vertrekt hij naar Enkhuizen en vervolgens naar Nieuwpoort, vanwaar hij in April 1878 naar Rotterdam vertrekt. Als hij de huur van het gebouw, dat in eigendom toebehoort aan zijn broer Adrianus, niet betaalt, wordt hem de huur opgezegd. Ook de volmacht die de kerkeraad hem gegeven heeft om in alle voorkomende gevallen namens hem te handelen, pakt verkeerd uit. Het einde is dat hij half April 1881 de kerk sluit en er vandoor gaat. Hij preekt daarna nog enige jaren zonder geordende gemeente in een zaaltje aan de Boschlaan te Rotterdam, en naderhand ook in het gehucht Nieuw-Terbegge. Tenslotte gelukt het niet meer op die manier aan de kost te komen. Hij woont vervolgens op een zolderkamertje in de Lange Baanstraat te Rotterdam, en daarna in een vertrekje, grenzend aan een meubelmakerswerkplaats, waar hij nog een orgel moet hebben gebouwd. In beklagenswaardige omstandigheden is hij op 25 Februari 1900 te Delft gestorven.

Met Adrianus (23 Dec. 1828—22 April 1906) is het naar de wereld veel beter gegaan. Hij was predikant te Oosterland en Haamstede (22 Aug. '52), Oosterland alleen ('53), Den Haag ('55), Leiden (28 April '64) en Amsterdam (1866—1906). Over hem handelt uitvoerig J. C. van der Does, Kruisgezinden en Separatisten, blz. 161—169.

VELDMAN EN HET ZWOLSE SCHISMA

Van huis uit behoort Reinder Veldman niet bij de kruisgezinden. Hij studeert aan de Theologische School te Kampen, maar wordt bij het candidaatsexamen op 21 April 1860 afgewezen. Hij meldt zich weer aan tegen 10 October van hetzelfde jaar, maar wordt dan niet tot het examen toegelaten omdat hij intussen geen college gevolgd heeft.

Te rechter tijd komt onze student nu tot het inzicht, dat het kerkelijk standpunt der Afscheidenen onhoudbaar is en hij zich dient te voegen bij de kruisgemeenten.

Hij wordt daar over 't algemeen met welwillendheid ontvangen, en legt in het begin van 1861 met goed gevolg praeparatoir examen af voor de classis Noord- en Zuid-Holland. Slechts een twistzieke keurmeester, de uit de geschiedenis van het conflict met Van den Oever welbekende Haagse ouderling Frans Boers van Monster, vindt hem niet zwaar genoeg en proeft bij hem onrechtzinnigheid.

Ofschoon de classis de geuite beschuldiging afwijst, is Boers natuurlijk niet overtuigd. En als de gemeente van 's Gravenhage het in haar hoofd krijgt om Veldman te gaan beroepen, gaat de man zo wroeten en stoken, dat hij tenslotte wegens onoprechtheid moet worden geschorst.

De Algemene vergadering van 15—17 Mei 1861 te Zwolle stelt kerkeraad en classis tegenover de quaerulant volkomen in 't gelijk en acht de aanklachten tegen proponent Veldman geheel ongegrond. Op verzoek van de kerkeraad van Den Haag wordt Veldman dan meteen door de algemene vergadering peremptoir geëxamineerd en tot de dienst des Woords en der sacramenten toegelaten. Vlak daarop wordt hij door Ds Juch van Amsterdam in het ambt bevestigd.

* * *

Daar bij het verleden schisma de kerk in het bezit gebleven is van Ds A. van den Oever c.s., is het een van de eerste Haagse zorgen van de nieuwe dominee om aan een geschikt kerkgebouw te komen. Hij slaagt daarin door aankoop en verbouwing van een pand aan de Wagenstraat. Daar hij ook voor 't geld zorgt, en de gemeente nog altijd rechtspersoonlijkheid mist, komen kerk en pastorie op zijn naam te staan.

Al aanstonds maakt hij zich ook verdienstelijk voor de opleiding en de organisering van het kerkelijk leven op andere plaatsen. Dat gaat gelijk op. Zijn discipel L. van der Valk¹⁾ wordt dominee van de door hem op-

¹⁾ Leendert van der Valk, geb. 8 Oct. 1838 te Vlaardingen, ontving zijn eerste opleiding van Ds J. Binneweg, Ned. Herv. predikant te Harderwijk. Aangesloten bij de kruisgemeenten,

nieuw geïnstitueerde gemeente te Rotterdam (Goudseweg), en J. W. A. Notten²⁾, die eveneens door hem voor het examen wordt klaar gemaakt, wordt predikant van de door hem te Hazerswoude gestichte gemeente. W. G. Smitt volgt hem straks op te Den Haag.

Als scribent heeft men van hem tevens heel wat verwachting. In de jaren '62 en '63 hanteert hij reeds de pen van de algemene vergadering. Ook wordt hij belast met de beschrijving van de historie van de kruisgemeenten, waartoe enige andere predikanten hem van materiaal zullen voorzien. Hij heet met zijn arbeid in 1865 bijna klaar; maar voltooiën doet hij het werk niet.

Het gewone pastorale werk ligt hem niet erg. Huisbezoek doet hij bijna nooit. Lastige leden worden door hem eenvoudigweg geroyeerd.

* * *

Moeilijkheden ontstaan in de loop van het jaar 1864 in verband met zijn financiële manipulaties. Hij wendt kerke- en armengelden op schuld-

ging hij studeren bij Ds Veldman van 's-Gravenhage. Deze stuurde zijn leerling reeds in het najaar van 1863 naar de door hem pas geïnstitueerde gemeente aan de Goudseweg te Rotterdam, met de opdracht om daar te oefenen en in de week catechisaties te houden. De arbeid van de student, die bijzondere gaven van spreken bleek te bezitten, werd daar zozeer op prijs gesteld, dat men hem, toen hij afgestudeerd was, onmiddellijk beriep. Door de Alg. vergadering van 28-30 Juni 1864 naar art. 8 peremptoir geëxamineerd, deed hij kort daarop zijn intrede te Rotterdam en bracht gedurende zijn ruim vijfjarig verder verblijf aldaar die kleine gemeente tot grote geestelijke bloei. Hij verrichtte zijn werk met geestdrift en boeide zijn hoorders ongemeen door zijn treffende opening der Schriften. Op de synodale vergadering van 8-10 Juni 1869 te Rotterdam werd hij beroepen tot reizend predikant op een traktement van f 1300,-, maar hij meende voor die roeping te moeten bedanken. Kort daarop nam hij een beroep aan naar Delft, waar hij van 7 Nov. 1869 tot 19 Juni 1892 met warm enthousiasme werkzaam was. Grote nadruk legde hij op de roeping tot het bedrijven van christelijke politiek. Als predikant van de A-kerk te Scheveningen (26 Juni 1892-13 Nov. 1904) organiseerde hij de uitrusting van een kerkship voor vissers, waarmee in 1897 de eerste tocht werd ondernomen naar Lerwick op de Shetlands-eilanden. Daarna diende hij nog van 20 Nov. 1904 de kerk van Oosterbeek, waar hij op 13 Jan. 1910 stierf. Hij was op 9 Dec. 1863 gehuwd met H. Langen (9 Oct. 1842-6 Dec. 1909), die hem enige kinderen schonk. De bekendste daarvan zijn Dr Jacob van der Valk (1865-1925), rector van het Marnix Gymnasium te Rotterdam, en de predikant Dr M. H. A. van der Valk.

²⁾ Jan Willem Andries Notten (30 Maart 1843-11 Febr. 1914), geboren te Dantumawoude, op 2 Sept. 1864 gehuwd met Johanna Neeltje, de oudste dochter van Prof. S. van Velzen, wordt eerst te Kampen opgeleid voor officier, wil dan dominee worden, maar wendt zich, omdat het te Kampen niet zo vlot gaat, tot de Kruisgezinden. Hij wordt achtereenvolgens predikant te Hazerswoude (11 Sept. '64), Middelharnis (5 Apr. '68), Leeuwarden (2 Juli '71), Harlingen (27 Maart '75), 's Hertogenbosch (18 Maart '77) en Rotterdam (6 Nov. '81), geestelijk verzorger van „Veldwijk” bij Ermelo (12 Nov. '89), predikant te Haarlem B (2 Dec. '94) en Velp B (2 Mei '97), waar hij op 30 Juni 1912 emeritaat krijgt.

Als kruisgezin predikant was hij meermalen scriba en vice-praes van de algemene vergaderingen, en werkte ook in die kwaliteit de toenadering tot de afgescheidenen in de hand. Later was het mede aan zijn optreden te danken, dat eindelijk op 16 Aug. 1882 de volkomen samensmelting te Rotterdam plaats vond. Te 's Hertogenbosch, en later ook te Rotterdam beijverde hij zich zeer in de arbeid der evangelisatie. Zijn warme welsprekendheid, zijn aantrekkelijke verschijning en heel zijn optreden als man van innerlijke beschaving en fijne vormen gaven hem steeds een gemakkelijke ingang in veler harten. Ook deed hij veel voor het christelijk onderwijs en organiseerde met name te Rotterdam geregelde bidstonden, die druk bezocht werden. Op persgebied maakte hij zich verdienstelijk als redacteur van het veertiendaagse tijdschrift Maranatha en als schrijver van talrijke stichtelijke werkjes.

bewijs te eigen bate aan, verkoopt een huis en vervangt het kerkorgel door een minderwaardig instrument, alles blijkbaar met het doel om zijn in het kerkegoed gestoken geld er zoveel mogelijk weer uit te krijgen. Hij doet dat alles zonder medeweten van de kerkeraad, wat op de vooravond van de Algemene vergadering, die op 28 Juni 1864 en volgende dagen te Zwartsluis zal worden gehouden, tot een uitbarsting leidt.

Veldman voegt dan het volgende postscriptum aan de credentiebrief toe: „Na het tekenen van de lastbrief is het me ondoenlijk gemaakt om op uw geachte vergadering te verschijnen. Verkeerde disputen van financiële aard hebben mijn gemoed verpletterd. Ik hoop en wil, dat onze afgevaardigde UEw. de toedracht van zaken en tevens onze toestand enigszins mededeelt”. Een nog latere toevoeging meldt: „Ik heb heden mijn kerkeraad voor ontbonden verklaard, en wil dat onze afgevaardigde niet als ouderling, doch wel als broeder in de vergadering zitting hebbe”.

Voor die laatste toevoeging roept om opheldering. Maar allermerkwwaardigst bevatten de notulen van de Algemene vergadering over de ganse zaak geen woord. J. Schippers is als ouderling aanwezig, en op Donderdag 30 Juni komt Veldman, die „door omstandigheden verhinderd” heette, alsnog ter vergadering. Maar Haagse zaken komen niet aan de orde. Blijkbaar heeft de doofpot zeer snel werk gedaan.

Naderhand is het echter weer mis, en drie kerkeraadsleden, waaronder Schippers, leggen hun baantje erbij neer en zeggen hun lidmaatschap op.

* * *

In die tijd krijgt Veldman een beroep uit Zwolle. Klinkert is vandaar vertrokken naar Rotterdam, en op 13 October 1864 wordt Veldman met 48 van de 63 stemmen beroepen uit een door de kerkeraden van Zwolle en Zalk opgemaakt tweetal, waarbij Plug twaalf en hij negen stemmen op zich verenigde.

Blijkbaar hebben de te Zwolle na het stellen van het tweetal verspreide geruchten over grieven van de Haagse gemeente tegen haar leraar niet veel invloed gehad. Ds Klinkert, die voor beide gemeenten consulent is, heeft te Den Haag geïnformeerd, maar men heeft hem daar het fijne van de zaak niet meegedeeld en de twist is onder zijn leiding zonder veel moeite bijgelegd. Blijkbaar heeft men zich de kans om Veldman kwijt te raken niet willen laten ontgaan. Derhalve kan Ds Klinkert bij de beroeping geruststellende verklaringen afleggen, met het genoemde resultaat.

Te Den Haag kropt men voorlopig alles op. En ofschoon men zich er hevig aan ergert, slikt men ook de preek over Matth. 13 : 22, die Ds Veldman na het bijleggen der geschillen houdt, mitsgaders de toepasselijke psalmverzen, die hij daarbij laat zingen. „Die met geweld zijn naaste durft bevechten, blijft steeds gehaat, tot hem de wraak verslindt” (Ps. 11 : 3); en „k zal hen altijd volkomen haten, die trotslijk uwen dienst verlaten” (Ps. 139 : 13). Men slikt het en kropt alles op, en geeft, als Veldman gelukkig het beroep aanneemt, een goede attestatie mee!

* * *

Op 11 December 1864 doet Ds Veldman zijn intrede bij de Zwolse gemeente.

Ook hier zet hij aanstonds zijn arbeid tot opleiding van studenten voort, daarbij weldra geassisteerd door Ds Hazevoet, die om gezondheidsredenen van zijn gemeente te Haamstede is losgemaakt.³⁾ E. van 't Loo⁴⁾ is een discipel van de Zwolse school; eveneens A. H. Geerts.⁵⁾

Overigens vindt Veldman voor zijn prediking en verdere arbeid te Zwolle geen onverdeelde waardering. Eigenlijk past hij, die gevormd is in de minder piëtistische getinte kring der christelijke afgescheidenen, niet recht in de kruisgezinde sfeer. De bevindelijke ligging van Klinkerts oude gemeente is de zijne niet, en het ontbreekt hem aan het nodige aanpassingsvermogen om met de oude garde recht over weg te kunnen. De geschiedenis met Frans Boers te Den Haag herhaalt zich hier met de ouderlingen B. C. P. Jansen en D. Hiemink. Uit de lijdelijk-pietistische gezichtshoek ontdekken zij bij hun dominee, die hen niet ontziet en zeker ook niet voor-

3) Andries Hazevoet (1829–30 September 1888) is op 11 December 1851 door een bijzondere vergadering te Amsterdam toegelaten als proponent. Hij wordt dan eerst voorganger van de gemeente van Oudewetering. Op 14 December 1856 doet hij als predikant zijn intrede te Haamstede. In 1863 zijn de financiële omstandigheden van de gemeente en de gezondheidstoestand van Hazevoet van die aard geworden, dat men wederzijds losmaking wenselijk acht. Op 25 Maart 1863 vertrekt hij met zijn vrouw Martijntje Stolk, met wie hij op 22 Juli 1857 gehuwd is, en kinderen naar zijn ouders te Haarlem. Na lange ongesteldheid verkeert hij in Juni 1864 op de Algemene vergadering te Zwartsluis weer gezond in het midden der broeders. Voor rekening van het studentenfonds wordt hij dan aangesteld tot hulpdocent. Ook in de gemeente van Zwolle verricht hij sedert 6 December 1865 enige hulpdiensten. Na de breuk van Ds Veldman met het kerkverband treedt hij van September 1866 tot Juni 1867 op als adviserend lid van de kerkeraad van het bij het kerkverband gebleven deel der gemeente. Daarna wordt Ds W. G. Smitt in zijn plaats tot docent benoemd en wordt hij weer gewoon predikant te Zegveld. Kort voor de vereniging van 1869 houdt die gemeente echter op te bestaan. Hij wordt in Augustus 1869 weer beroepbaar gesteld en benoemd tot „reizend predikant” met standplaats Woerden. In 1872 krijgt hij te Veenendaal weer een eigen gemeente, die hij dient tot 10 Mei 1885. In zijn laatste gemeente te Rijssen overlijdt hij na een ongesteldheid van drie dagen.

4) E. van 't Loo wordt door de klassikale vergadering van 22 Februari 1865 te Zwolle op verzoek van de gemeente van Hasselt, waarvan hij lidmaat is, na onderzoek in zake zijn genadestaat, roeping en kennis van de voornaamste grondwaarheden en een voldoende preekvoorstel, toegelaten om te Hasselt een stichtelijk woord te spreken. In 1866 kiest hij de partij van Ds Veldman, en komt door zijn felle protesten, met zijn kerkeraad en gemeente, buiten het kerkverband te staan. In 1868 gaat hij over tot de Christelijke Afgescheidenen, en dient de gemeente te Hasselt van 7 Januari 1868 tot 28 December als oefenaar. Hij vertrekt dan in die kwaliteit naar Genemuiden, waar hij na beroepbaarstelling volgens artikel 8 der kerkorde op 13 April 1875, zijn intrede doet als predikant op 11 Juli d. a. v. Daarna dient hij nog de kerk van Sliedrecht van 24 September 1882 tot 8 Mei 1887, waarna hij een beroep naar de zesde gemeente van de Dutch Reformed Church te Paterson in Noord-Amerika opvolgt.

5) Albertus Hinderikus Geerts, geboren op 10 October 1844 te Coevorden, is aanvankelijk smid. Hij studeert bij Ds Veldman en gaat in 1866 oefenen voor diens aanhang te 's Gravenhage in het kerkgebouw aan de Wagenstraat. Hij sticht in 1870 een Oud-Gereformeerde gemeente in de Korte Houtstraat en wordt daar predikant. Bij K.B. van 21 April 1871 wordt zijn gemeente door de Koning officieel erkend. Hij vertrekt dan een paar jaar later met zijn gemeente naar Scheveningen (kerk Havenkade) en dient deze Oud-Gereformeerde gemeente tot zijn dood op 13 Januari 1916.

Zijn gemeente heeft zich in 1933 grotendeels aangesloten bij de Gereformeerde gemeenten. De minderheid, die zich Oud Gereformeerd bleef noemen, behield echter na een tot voor de Hoge Raad uitgevochten procedure, het kerkgebouw. Zie hiervoor A. C. G. van Proosdij, De procedure over de Oud Geref. gemeente te Scheveningen, in Geref. Theol. Tijdschrift 1940, 40ste jaarg., blz. 15–41.

zichtig is, ongereformeerde gevoelens. Uitdrukkingen als: „alle gedoopten moet ik voor uitverkoren houden, indien zij het niet met hun wandel omverstoten”, „een christen kan met een waarachtig verstand de beloften van het evangelie aannemen”, „het niet aannemen van het evangelie ligt aan de onwil van de mens” en dergelijke, kunnen geen genade vinden in hun oren. Ook aparte ideeën als over de onzichtbaarheid van het opstandingslichaam van Christus voor het natuurlijk oog, wekken hevige aanstoot.

Reeds op 1 Februari 1865 moet er een geschil met Hiemink worden bijgelegd. En op de kerkeraadsvergadering van 20 April 1865 geeft Jansen, daarbij ondersteund door Hiemink, te kennen, „dat hij allang bemerkt heeft, dat de dominee niet gezind is het woord der waarheid recht te snijden”. Hiemink wil ook zijn kinderen niet meer ter catechisatie sturen bij een predikant, die zulke ongereformeerde gevoelens heeft, en onderricht ze zelf.

Ds Veldman reageert vlijmscherp met tegenbeschuldigingen. Die ouderlingen zijn ontrouwe wachters, dat ze zolang gezwezen hebben. En Hiemink maakt zich schuldig aan indringing in eens anderen dienst. Hij is zelf volslagen ongereformeerd met uitdrukkingen als: „wij kunnen niets, wij zijn niets en zullen in eeuwigheid niets worden”. De dominee eindigt met het alternatief te stellen: of hij of die ouderlingen moeten geschorst worden.

Met assistentie van de kerkeraad van Hasselt wordt de zaak verder behandeld op Zaterdag 22 April, maar ook dan komt men er niet uit. Onder protest van Ds Veldman, die daarin een afwijking van de kerkorde ziet, wordt met meerderheid van stemmen besloten, ook Ds Korbee van Zwartsluis er nog bij te halen. Weer protesteert de dominee als op Vrijdag 28 April aan die collega het presidium wordt opgedragen. Korbee tracht dan de partijen tot elkaar te brengen, maar beiderzijds blijft men halsstarrig op zijn standpunt staan. In arren moede besluit men dan maar om de beide ouderlingen te schorsen. Als Korbee op het protest van diaken H. J. Klinkert, die erop wijst, dat de beschuldigingen van Ds Veldman tegen die beiden niet eens behoorlijk onderzocht zijn, wil terugkrabbelen, is het onheil al geschied. Blijkbaar is hij tegen Veldman niet opgewassen.

De geschorste broeders beroepen zich op de classis en voeren door het verzamelen van handtekeningen actie in de gemeente. De partijen consolideren zich.

De classis, die op 21 Juni te Zwolle bijeenkomt onder presidium van Ds H. M. van der Vegte⁶⁾ van Bierum, ziet geen kans, klaarheid in de situatie te scheppen. Als Veldman de nieuwe beschuldiging aan het adres van Jansen en Hiemink lanceert, dat zij met hun adresbeweging aanleiding geven tot scheuring, doet niemand zijn mond open. En als de praeses met Veldman nog wil praten over de beschuldigingen aan zijn adres, wordt het gesprek al heel spoedig afgebroken door de onwil van Veldman, die „geen woord meer” zegt „te willen spreken”. Men besluit

6) Hendrik Marinus van der Vegte (12 Sept. 1831–1 Juni 1915) studeert bij Ds Plug te Amsterdam en dient achtereenvolgens de kerken van Bierum (6 Dec. '63), Arnhem (8 Sept. '68), Heerde (3 Febr. '78), en — na overgang — sedert 6 Sept. '96 de Christelijke Gereformeerde gemeente van Utrecht, waar hij emeritaat ontvangt in 1906.

dan, daar men in het minst niet kan vorderen en de zaken bijzonder voor de jonge leraars te zwaar zijn, de hele kwestie in handen te stellen van de algemene vergadering, die met enkele dagen moet samenkomen. Waarop prompt weer protest aangetekend wordt door Veldman en enkele anderen „op grond van art. 79 en 80, in verband met art. 30 en 31 van de kerkenordering”.

De Algemene vergadering, welke van 27 tot 30 Juni te Rotterdam wordt gehouden, oordeelt de zaak echter wel ontvankelijk, daar zowel kerkeraad als classis de zaak hebben afgedaan. Zij brengt dan de kwestie tot de juiste proporties terug. De schorsing van de ouderlingen wordt onwettig geoordeeld en nietig verklaard. Wel verdient Hiemink een berisping wegens het ophalen van afgedane zaken, terwijl Veldman wordt genoopt om een enkele onvoorzichtige uitdrukking terug te nemen. Overigens berust men in zijn nadere verklaringen. Een commissie wordt voorts benoemd, bestaande uit de predikanten Plug en Klinkert, om te trachten, te Zwolle verzoening te bewerken.

* * *

Succes heeft de synodale commissie op 4 Juli te Zwolle niet. Zij wijt dit aan Ds Veldman, die weigert door herroeping van enkele uitdrukkingen de vrede te herstellen.

Hiemink en Jansen, evenals diaken H. J. Klinkert, leggen daarop hun ambt neer; eerstgenoemden zeggen tevens hun lidmaatschap op.

Geassisteerd door de kerkeraad van Hasselt besluit de kerkeraad vervolgens op 7 Juli in die bedankjes te berusten, en af te kondigen, dat zij van hun bediening ontslagen zijn. Wel worden zij nog als lidmaten erkend.

Jansen en Hiemink blijven echter stoken, en hun medestanders maken het de kerkeraad lastig met herhaalde adressen.

In verband met die moeilijkheden verzoekt de kerkeraad op 21 Augustus 1865 aan de roepende kerk van Zwartsluis om een buitengewone classicale vergadering bijeen te roepen. Maar Korbee en zijn kerkeraad zien daarin geen heil en weigeren.

Dit nieuwe conflict loopt zo hoog, dat de synodale commissie deswege een buitengewone algemene vergadering tegen 3 October te Amsterdam bijeenroept.

Deze oordeelt, dat Korbee wel niet op de juiste gronden een buitengewone classis geweigerd heeft, maar dat inderdaad een classis niet meer kan oordelen over een zaak, die reeds op de algemene vergadering ahangig is.

Tot de Zwolse geschillen komend, weet de Algemene vergadering het eindelijk zover te krijgen, dat door beide partijen een schikking wordt aanvaard. Ds Veldman zal op de eerstvolgende Zondag van de kansel belijdenis doen, „dat hij door sommige uitdrukkingen van de predikstoel aanleiding heeft gegeven tot ergernis en verdenking van onrechtzinnigheid”; voorts zal hij belijden, „op grond van het beproefd geloof der Gereformeerde kerk, dat Christus' lichaam na zijn opstanding zichtbaar is voor

ieder, waar hetzelfde zich ook vertonen moge”; en tenslotte zal hij bekend maken, „dat én door de kerkeraad én door de partij die tegen hem is opgetreden, alzo van alle zijden, omtrent onkerkelijke en onordelijke handelingen ter behoorlijker plaatse belijdenis is gedaan”. Het bedanken van Hiemink en Jansen wordt als niet gedaan beschouwd. Klinkert meent bij zijn besluit te moeten blijven, maar zal zich een eventuele latere keuze weer laten getroosten. De protesten uit de gemeente worden ingetrokken.

* * *

Zo is dus de vrede, althans formeel, weer getekend.

Maar al spoedig beginnen Jansen, die aftredend is en niet herkozen wordt, en Hiemink opnieuw met hun chicanes. Beschuldigingen zo gezocht, kinderachtig en partijdig, dat straks ook de algemene vergadering daarover verontwaardigd is, worden door hen aan de lopende band geproduceerd.

De kerkeraad vindt het nu echter unaniem welletjes en schorst Hiemink op 31 Januari 1866 met medewerking van Hasselt wederom in het ambt. Straks worden beiden ook van het avondmaal geweerd.

Dat de kerkeraad dit ook doet met anderen, die beïnvloed zijn en alleen maar gemoedelijke bezwaren koesteren tegen de prediking van Ds Veldman, is erger. Vleselijke zelfhandhaving van laatstgenoemde speelt hierbij zeker een rol.

Tevergeefs waarschuwen Korbee en Brilman⁷⁾, de twee andere predikanten in de classis. De invloed van Veldman op de ouderlingen is zo groot, dat de meerderheid van de classis, al vindt ze de toegepaste publieke censuur al te erg, in principe dit optreden dekt.

Een nieuwe verwikkeling doet zich voor, als in Februari Jacob Schippers van Den Haag met attestatie naar Zwolle overkomt, en daar een boekje open doet over al wat vroeger in Den Haag is gepasseerd. De lijst van zijn beschuldigingen tegen Ds Veldman is niet zuinig. Bedriegerij, listigheid, vals zweren, trotsheid, luiheid, achterklap, onstichtelijk prediken en royeren van leden moet de dominee nog van een paar jaar terug op zijn geweten hebben.

Dat moet natuurlijk uitgezocht worden: daar zijn beide partijen in Zwolle het over eens. En de kerkeraad van Zwolle zelf is het, die als er geen bevredigend antwoord binnenkomt noch van de kerk van Den Haag noch van de classis Holland, de zaak door een scherp protest op de Algemene

⁷⁾ Jan Hendrik Brilman (Juli 1833—21 Nov. 1875) is eerst lerend ouderling te Rijssen. Als zodanig verzoekt hij in 1862 aan de Algemene vergadering te Gouda geëxamineerd te mogen worden naar art. 8 K.O. Hij wordt dan afgewezen; eveneens het volgende jaar. Na onderricht door Ds Engelberts van Zutphen wordt hij in September 1864 alleen voor de classis Overijssel toegelaten. Pas drie jaar later wordt hem zending voor de ganse kerk verleend. Vlak voor de vereniging van 1869 komt hij in een klein conflict met het kerkverband, omdat hij, zonder daar beroepen te zijn, op goed geluk naar Amerika wil vertrekken. Spoedig daarop krijgt hij toch een andere gemeente in die van Vroomshoop (24 Oct. '69), waarna hij nog dient te Wilsum in Bentheim (3 Sept. '71) en te Holten (5 Mei '73).

vergadering brengt, die van 26 Juni tot 4 Juli 1866 te Zwolle wordt gehouden.

* * *

Moelzaam werkt de synode zich door de rijstebrijberg van beschuldigingen heen. En al worden verscheiden punten niet ontvankelijk verklaard: er blijft toch heel wat laakbaars in de zeef over.

Na een paar dagen wordt het al duidelijk, dat Ds Veldman er ditmaal niet zonder kleerscheuren zal afkomen.

Elke dag houdt Veldman intussen contact met zijn kerkeraad.

Reeds Donderdagmorgen 28 Juni deelt hij mede, dat hij zijn last als afgevaardigde in de synodale vergadering heeft neergelegd, wat met algemene stemmen wordt goedgekeurd. 's Avonds besluit men om de volgende morgen om zeven uur met de Zalker kerkeraad nader te overleggen, „of het niet meer dan tijd is de algemene synode incompetent te verklaren en diensgevolge de kerk te sluiten”. Men houdt dan de zaak nog aan; eveneens Vrijdagavond na de synodezitting.

Op Vrijdag 29 Juni, aan het einde van de eerste synodale zittingsweek, wordt Veldman provisioneel geschorst. „Overwegende het groot bezwaar, dat alsnu (eraan) verbonden is, om UEw. op de aanstaande dag des Heren ongehinderd — terwijl gij onder zulke zware en reeds gedeeltelijk bewezen beschuldigingen ligt — het allerheiligst werk der evangeliebediening te doen verrichten; overwegende (ook) de ergernis, die daaruit noodzakelijk voor de gemeente des Heren moet voortvloeien, heeft (de vergadering) besloten en besluit: UEw. van af heden te verbieden een der kansels onzer Gereformeerde kerken te betreden”.

De Zwolse kerkeraad, aan welke gelast wordt aan de uitvoering van dit besluit mede te werken, komt op Zaterdagmiddag om één uur weer in vergadering bijeen. Hij neemt dan het volgende besluit:

„Gelet hebbende op de kerkelijke attestatiën, zowel wat de tijd der afgifte als wat de vorm en inhoud betreft, en de daardoor gedane overgang van het lidmaatschap in deze gemeente door Ds Veldman;

gelet op de wettige inleiding en bevestiging in onze gemeente als herder en leraar;

gelet op het getuigenis, dat de kerkeraad van Zwolle heden nog geeft, ten volle instemmend met het getuigenis uit 's Gravenhage:

acht de kerkeraad, presenterende de gemeente, elke anderzijdse beschuldiging *a.* als voortgevloeid uit de grootste wanordelijkheden, *b.* geheel in strijd met Gods Woord en de Belijdenisschriften;

waarom de kerkeraad, niettegenstaande alle andere uitspraak van welke zijde ook, niettegenstaande notulen van vergadering of vergaderingen of ook andere openbare geschriften, zich ten duurste verplicht acht om zonder uitstel met anders voelende, denkende en handelende partijen te moeten breken;

waarom aan de zich noemende synode der Geref. kerk, gezeten hebbende in de kerk van die naam te Zwolle, het navolgende terstond ter hand wordt gesteld:

Zwolle, den 29 Juni 1866.

Aan de vergadering, die gezeten heeft vanaf Dinsdag den 26 tot Vrijdag den 29 Juni in de Gereformeerde kerk, staande in de Goudsteeg.

Eerwaarde Heren,

Nadat de kerkeraad, benevens een aantal leden der gemeente alhier, uw vergadering de tijd van vier dagen hebben bijgewoond en uw met Gods Woord en de belijdenisschriften der Gereformeerde kerk strijdige handelingen waargenomen hebben, brengen wij ter uwer kennis:

1. dat wij ons gedrongen gevoelen om u onze kerkelijke relatie te ontzeggen;
2. dat kerkvoogden onzer gemeente u verhinderen om van het kerkgebouw voortaan tot vergaderen gebruik te maken;
3. dat wij voortgaan in de weg, in welke het ons van den beginne tot op deze tijd goed is geweest.

Met de biddende wens en met vol vertrouwen, dat onze God, op Wien wij hopen, ons genadig zijn zal. Hij vergelde ook u uwe zonden niet, maar zijn barmhartigheden mogen over u uitgestrekt zijn.”

Alleen diaken J. E. Smitt tekent deze brief niet. Hij verlangt enige tijd als neutraal te mogen worden beschouwd.

* * *

Zo preekt Ds Veldman dus 's Zondags gewoon, en de deur van de kerk gaat verder voor de synode dicht.

Te vergeefs komen op Maandagavond de predikanten Smitt en Klinkert bij Ds Veldman, om hem uit naam van de praeses Ds Plug te doen weten, dat de vergadering het stuk van Zwolle niet geldig acht. Laconiek geeft de kerkeraad schriftelijk bescheid, dat Ds Plug niet kon optreden in naam van een vergadering, die pas de volgende morgen om negen uur zou worden geopend.

Noodgedwongen komt men dan in een ander gebouw bijeen.

Men deelt nu ook naar de andere kant enige tikken uit. Jansen neemt onder schuldbelijdenis zijn beschuldigingen tegen Ds Veldman terug en wordt van de censuur ontheven. De schorsing van ouderling Hiemink, die niets terugneemt, blijft gehandhaafd. H. J. Klinkert krijgt evenals Jansen nog een berisping over elders kerken, welke deemoedig wordt aanvaard. Ook de kerkeraad van Den Haag trekt over ettelijke dingen, speciaal over het niet naar waarheid inlichten van de consulente en het afgeven van een goed attest aan Ds Veldman, het boetekleed aan. En Schippers moet ook schuldbelijden over onvoorzichtigheid in het schrijven van brieven aan Jansen en met anderen wegens ontijdig en onkerkelijk verlaten van hun ambt en opzeggen van hun lidmaatschap.

Maar de grote kwestie blijft: wat moet men verder met Veldman doen.

De kerkeraad van Zalk dient een protest in. Hij spreekt in een reeds op 30 Juni genomen besluit uit, „dat de schorsing van genoegzame gronden ontbloot is, omdat de beklaagers op de meeste punten schuldiger staan dan de beklagde”. Men kan en mag daarom de schorsing niet goedkeuren. Het draait huns inziens in hoofdzaak om de leer van Ds Veldman, waarvan de onrechtzinnigheid door geen enkele vergadering bewezen is. Daaruit is al het andere ontsproten en alzo zijn in hoofdzaak de leden schuldig.

J. E. Smitt van Zwolle, die wel bezwaar heeft tegen het feit, dat Veldman zich niet aan de provisionele schorsing heeft onderworpen, is het met dit protest eens, en ook ouderling Van 't Loo van Hasselt oppert bezwaren tegen de synodale handelingen.

Toch gaat de synode door op de ingeslagen weg. Zij wettigt de provisionele schorsing en maakt haar tot een schorsing voor de tijd van zes weken. Als Ds Veldman zich onverhoopt binnen die termijn niet onderwerpt, heeft de synodale commissie het recht om de gedane kennisgeving van afscheiding als officieel aan te nemen.

De kerkeraad van Zalk en diaken J. E. Smitt van Zwolle leggen zich vooralsnog bij de gang van zaken neer. Van 't Loo protesteert echter wederom zo fel, dat hem verdere zitting in de vergadering wordt ontzegd.⁸⁾

* * *

De breuk wordt nu spoedig definitief. Op 21 Augustus 1866 vergadert de classis met de synodale commissie, de predikanten Plug, Klinkert en Engelberts, te Zwolle. Veldman weigert dan aan het hem namens de synodale commissie gedane verzoek om te komen onderhandelen, te voldoen. Daarop wordt de opzegging van de relatie door de synodale commissie voor officieel aangenomen⁹⁾. Ook de classis neemt daarin met vier tegen drie stemmen genoegen. Met dezelfde stemmenverhouding wordt besloten, te Zwolle een nieuwe gemeente te institueren, wat op 30 Augustus d. a. v. door Ds Korbbe van Zwartsluis geschiedt. Deze gemeente blijft echter maar klein. In de eerste tijd vervult Ds Hazevoet er hulpdiensten. Later gaat men met Apeldoorn een combinatie aan voor het beroepen van een eigen dienaar des Woords, maar zonder succes. In 1869 gaat ze op in de vereniging.

* * *

Alleen blijft Ds Veldman met zijn Zwolse gemeente niet.

De kerk van Hasselt, heftig verontwaardigd over de behandeling die

⁸⁾ Plug en Klinkert, de praeses en de vice-praeses der vergadering, noemen hem een „gewetenloos” persoon, „nog tienmaal slechter dan Ds Veldman”.

⁹⁾ „De synodale commissie, gelezen de brief van Ds Veldman aan de president der synode, waarin Z.E.w. verklaart geen stukken van de vergadering te willen ontvangen, waardoor alle vermaning onmogelijk wordt, — gehoord de afgevaardigde der classisale vergadering J. E. Smitt, berichtende dat Ds Veldman verklaart bij zijn besluit te blijven, — verklaart mitsdien de acte van afscheiding officieel aan te nemen, en van nu voortaan Ds Veldman te beschouwen als geheel te staan buiten de Gereformeerde Kerk in Nederland”.

haar ouderling-oefenaar E. van 't Loo door de synode is aangedaan, zendt aanstonds op 6 Juni een verklaring aan de praeses der synode, dat zij „voortaan met die synode en haar handelingen niets gemeen willen of mogen hebben”. Daarop volgt nog een hele correspondentie met de synodale commissie, waarin breedvoerig het eenzijdig optreden der synode wordt gewraakt, en verklaard wordt, dat men „in genen dele door leraren die de handelingen der synode goedkeuren, wenst bediend te worden”, waarna men tenslotte aan de classis van 21 Maart 1867 te Zwolle mededeelt, het afscheid aan Ds Veldman alleszins onwettig te achten en hem nog altijd te erkennen als een wettig van God geroepen en geordend leraar, waardoor men zich kan en wil laten bedienen.

Ook de gemeente van Zalk en diaken J. E. Smitt (die zich zolang bij deze gemeente heeft aangesloten) komen van hun aarzelende houding terug, en kiezen, als de Algemene vergadering van 4–6 Juni 1867 te Zwartsluis hun ingebrachte bezwaren afwijst, weer geheel de partij van Ds Veldman. De combinatie tussen Zwolle en Zalk wordt op 7 Juni 1867 hersteld en op 18 Juni d. a. v. ook financieel geregeld.

Met de gemeente van Hasselt gaat het later wat eigenaardig. Van 't Loo wordt op verzoek van die kerk op 18 September 1867 door een commissie uit de kerkeraden van Zwolle en Zalk peremptoir geëxamineerd. Maar op 7 Januari 1868 ontmoeten we hem weer als ouderling-oefenaar, nu van de Christelijke Afscheiden gemeente aldaar. Althans een deel van die gemeente blijft echter met een zekere Gruntke¹⁰⁾ als tijdelijk voorganger aan de zijde van Veldman staan.

Een soort dependance heeft de kerk van Zwolle nog te 's Gravenhage, waar onder toezicht van de Zwolse kerkeraad sedert October 1866 de door Veldman opgeleide „student” A. H. Geerts, preekt in het aan Veldman toebehorend kerkgebouw aan de Wagenstraat.

Direct kerkverband wordt er overigens met andere gemeenten niet onderhouden. Wel neemt de gecombineerde kerkeraad van Zwolle en Zalk op 27 Februari 1868 het initiatief tot een „broederlijke bijeenkomst” met de op zichzelf staande gemeenten van Heerde, Kampen, Mastenbroek en dan Hasselt, op 8 April d. a. v., „met het doel om de onderlinge band van vriendschap te bevorderen en aan te kweken”. Ook neemt men een uitnodiging aan van de „Vrije Evangelische gemeenten in Nederland” tot bijwoning van een vergadering op Woensdag 5 Augustus 1868 te Leeuwarden. In de antwoordbrief worden enkele vragen ter bespreking opgegeven in zake het verband tussen kerk en staat, kerk en confessie, en algemeen en bijzonder priesterschap in de gemeente. Voorts wordt verklaard: „Het door u uitgesproken gevoel van behoefte aan inniger gemeenschap met allen, die Jezus als het enige hoofd der gemeente kennen en volgen, ont-

¹⁰⁾ R. Gruntke (1835–1917) wordt predikant van de vrije gemeente te Hasselt in 1870, gaat in 1877 naar Giessendam en komt in Hasselt weer terug in 1882. In 1890 sluit hij zich aan bij de Chr. Geref. kerk en dient dan deze en de verbonden Geref. kerken sedert Dec. 1890 te Westervoort, en sinds 30 Aug. 1896 te Smilde, waar hij op 1 Juli 1906 wordt geëmeriteerd.

veinzen ook wij ons niet. Wij hopen dat bij nadere verklaring van uw zegenrijke beginselen blijken zal, dat niettegenstaande mogelijke verscheidenheid in het mindere, in hoofdzaak het wederzijdse gevoelen één zal zijn. In alle dingen worde liefde en verdraagzaamheid geoefend."

Die contacten groeien echter niet uit. Wel wordt sedert het begin van het jaar 1869 inniger contact gezocht met de Christelijke Afgescheidenen. Met de zuster gemeente te Zwolle houdt men sedert dien bidstonden om uitstorting van Gods Geest tot algemene vereniging van Gods kinderen. Men besluit zelfs in Maart in principe tot vereniging, maar moet helaas op 12 April na gehouden samenspreking constateren, dat de vereniging niet kan doorgaan. De bidstonden worden echter voortgezet.

Ds Veldman is sedert het begin van het jaar 1868 veel ziek. Aan het gedane verzoek om bij voorkomende gelegenheden christelijk-afgescheiden leraars te mogen ontvangen, wil men van die zijde echter niet voldoen, tenminste niet op Zon- en feestdagen; wel in de week. Voor 's Zondags zoekt men dan voorziening bij W. Huizer van Dirksland en P. Los van Dordrecht.

Op 23 Juni 1869 besluit de kerkeraad op de ziekenkamer van Ds Veldman, met hartelijke instemming van de zieke, dat men vereniging met de Christelijke Afgescheidenen op de bijbelse gronden waarop die met anderen is tot stand gekomen, ook voor zich „wenselijk en plichtmatig" acht. Onmiddellijk worden er afgevaardigden naar Middelburg gezonden, maar de synode is als zij daar aankomen reeds gesloten.

Men stelt zich dan weer in verbinding met de plaatselijke gemeente. Op de kerkeraadsvergadering van 23 Juli, waar men wordt uitgenodigd, wordt echter nog de vraag aan hun geweten voorgelegd, of hun leraar zich niet aan het verzoek om zich van de prediking te onthouden had moeten onderwerpen, toen zijn zaak nog niet was afgehandeld, en of daarmee geen onkerkelijke weg was bewandeld. Op 27 Juli besluit men op die vraag ontkennend te antwoorden. Men wil zich ook geen bijzondere voorwaarden zien gesteld, maar verenigen op de basis van Middelburg. Op 6 Augustus krijgt men dan te horen, dat de Christelijke Afgescheiden kerkeraad de zaak met de classis zal bespreken.

Het gunstig besluit van de classis, dat enige dagen later met meerderheid van stemmen wordt genomen, hoort Reinder Veldman niet meer.

Op 9 Augustus 1869 reist hij daarheen, waar geen schisma meer voorkomt en geen scheur meer behoeft te worden geheeld. In de vereniging, die voor zijn achterblijvende gemeente op enkele gezinnen na op 17 September haar totale beslag krijgt, deelt echter zijn kleine jongen Kornelis Maarten Reinder, die straks ook predikant zal worden van de Christelijke Gereformeerde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland.

*

HET ONDER KLINKERT BEKLONKEN ACCOORD

Derk Klinkert van Zwolle ¹⁾ is in onderscheiding van de grote meerderheid van zijn collega's voortgekomen uit de deftige burgerstand. Waardig en deftig is hij ook door het leven gegaan, streng op orde en regel voor anderen, maar ook voor zichzelf.

Op drieëntwintigjarige leeftijd komt hij onder het gehoor van de Hersteld Evangelisch Lutherse predikant W. H. Thorbecke tot het volle licht.

Door de kruisgemeente van Zalk, waarbij hij zich spoedig daarna aansluit, wordt hij eerlang ten behoeve van de Zwolse buitenleden tot diaken verkozen. Zijn meerdere geestelijke gaven blijven echter ook niet onopgemerkt, en op zijn sterfbed wijst Ds Smitt, wiens zwager hij een jaar tevoren geworden is, hem als zijn opvolger aan.

Hij is dan echter nog geenszins bereid om zijn leerlooiersbedrijf vaarwel te zeggen. Wel oefent hij sedert September 1846 als lerend ouderling bestendig ten huize van zijn schoonzuster Wed. Smitt. Hoe klein de Zwolse kring dan nog is, blijkt uit de notitie, dat in het eerst slechts twaalf à veertien personen, groot en klein, aanwezig zijn. Langzamerhand groeit het getal toehoorders bij zijn bevindelijke oefeningen echter aan, zodat na een paar jaar een afzonderlijk gebouw in gebruik kan worden genomen ²⁾.

Dan sterft, op 29 April 1850, zijn vrouw ³⁾, en nu bezwijkt hij voor de aandrang om zijn leven te geven aan het wondere ambt. Hij wordt ten tweeden male voor de combinatie Zwolle-Zalk beroepen op 7 Mei 1850, en laat zich na een korte voorbereiding op 6 November daaraanvolgende door Van den Oever, Van Leeuwen en Plug examineren. En wat lasteraars later ook mochten zeggen, dat hij „zo min bekwaam was om examen te doen als een kind, dat nog geen a-b kent, om te lezen": Zwolle krijgt op 23 November 1850 in hem een uitnemende dienaar des Woords, met diepe kennis van het genadeleven in zijn verschillende schakeringen. Een prediker, „die de gemeente binnenleidt in het heiligdom des harten, de diepste roerselen der ziel immer blootlegt, en op zelden geëvenaarde wijze het leven der godzaligheid als het ware uiteenlegt voor een altoos aandachtige schare". En dat het hem ook overigens aan pastorale wijsheid niet ontbreekt, blijkt wel uit het feit, dat zich gedurende zijn werkzaamheid te

¹⁾ Geboren op 3 Mei 1818.

²⁾ Het eerste gebouw aan de Wal bij de Sassenpoort betrof men op 28 April 1849; vier jaar later kreeg de gemeente een kerkgebouw in de Goudsteeg.

³⁾ Hij huwde met Lamberta Lindeboom op 15 Augustus 1845. Een zoon uit dit eerste huwelijk was Dr H. Klinkert, een gezien arts te Rotterdam. Hij hertrouwde in 1856 met Aafke van der Molen (overl. 9 Maart 1864), de moeder van Dr R. Klinkert, geneesheer-directeur van de stichting Veldwijk (Ermelo).

Zwolle nimmer moeilijkheden in die gemeente voordoen. En hoezeer hij wordt gewaardeerd blijkt ook daaruit, dat zijn traktement in die jaren van zevenhonderd tot twaalfhonderd gulden stijgt.

Ook te Rotterdam, waar hij sedert 3 Juli 1864 nog drieëndertig jaar arbeidt⁴⁾, wordt hij steeds gewaardeerd. Langzamerhand wordt zijn bevindelijke prediking aldaar minder allegoriserend en nauwer aansluitend bij de Schrift. Maar altijd blijft hij schilderen en soms stijgt zijn prediking, niettegenstaande zijn zwakke stem, tot dramatische kracht.

* * *

Klinkert is niet alleen zieleherder. Ook in het kerkverband neemt hij al spoedig een belangrijke plaats in. Sedert 1853 wordt hij vele malen met het presidium van de algemene vergadering belast.

Hij is het vooral, die in bond met Plug en anderen in 1858 de ondragelijk geworden alleenheerschappij van Van den Oever breekt. Evenwel neemt hij, daar hij lichamelijk niet sterk en ook niet zulk een krachtige persoonlijkheid is, maar zeer ten dele diens leidinggevende positie over.

Intussen heeft hij zijn aandeel in vrijwel alle contacten, die er sedert 1850 met de christelijke afgescheidenen plaats vinden.

Reeds in 1851 wendt de Provinciale vergadering van Noord-Holland en Utrecht zich speciaal tot hem met het verzoek, of er een kuisgezinde commissie op hun aanstaande synode wil komen om over een eventuele hereniging te onderhandelen. Hij geeft dan aan zijn Zwolse collega Postma de mondelinge boodschap mee, dat die synode beter doet zelf eerst haar standpunt nauwkeurig te formuleren, om dan door een commissie uit haar midden op de volgende vergadering der kuisgezinden concrete voorstellen te doen. Wat geschiedt met het uit de geschiedenis van Van Leeuwen bekende resultaat.

Ook als Gispén in 1860 een nieuwe poging tot vereniging onderneemt, is Klinkert daarbij betrokken. Hij behoort tot de commissie van samenspreking, die naar de synode der christelijke afgescheidenen wordt afgezonden.

Hoe hij er dan over denkt, blijkt genoegzaam uit een voor die gelegenheid door de gecombineerde kerkeraad van Zwolle en Zalk opgestelde memorie. Vereniging wordt zeer zeker nuttig geacht, opdat het elkander verbijten en verteren van Gods volk moge ophouden, en te meer ook, omdat daardoor vele gemeenten van een leraar zouden kunnen worden voorzien.

Maar daarbij moet wel bedacht worden, dat het aannemen van de vrijheid met verloochening van de naam en de voorrechten der kerk is geschied en dat men die vrijheid individueel heeft aangevraagd, waardoor de afgescheidenen hun vroegere pretentie niet dan de aloude Gereformeerde kerk te zijn, hebben prijsgegeven. Het is dus noodzakelijk, dat voor die vrijheid weer op een beleefde en naar het voorbeeld van de eerste afgescheidenen

⁴⁾ Hij ontving emeritaat op 14 Nov. 1897 en stierf niet lang daarna, 29 Maart 1898.

op Gods Woord gegronde wijze wordt bedankt. Er moet in dezen eenheid zijn, anders zou de vereniging geen stand kunnen houden.

Ook kan niet aan de eis worden voldaan, dat de kuisgezinde leraars opnieuw zouden moeten worden bevestigd. Wil men onderzoek doen naar hun rechtzinnigheid, accoord, mits daartoe ook wederzijds gelegenheid gegeven wordt.

In geen geval mag aan de voorstelling worden toegegeven, dat de kuisgemeenten zich vroeger van de kerk hebben afgescheurd...

Klinkert wil dus voor het minst volkomen gelijkberechtigdheid der kerkengroepen, en bovendien wegneming van het struikelblok van de door de meeste afgescheidenen aangenomen vrijheid. En bij de samenspreking doet hij voor Plug niet onder in handhaving van de kuisgezinde verdringen en pretenties.

Al staat hij dus op zijn stuk, dat neemt niet weg dat hij toenadering zoekt. Nog op 12 Juni 1861 verschijnt hij met Plug en een paar andere broeders zonder kerkelijk mandaat op een provinciale vergadering van de zusterkerken te Zwolle voor een broederlijke samenspreking, waarbij ook de Kamper docenten met hun studenten tegenwoordig zijn. Volgens de notulen van die vergadering lijken de geschillen bij die bespreking „niet onoverkomelijk”.

Al werpt dit broederlijk contact verder geen directe vrucht af, er liggen toch goede beloften in voor de toekomst.

* * *

Zeker, de „vrijheidskwestie” met name blijft de kuisgezinden hoog zitten.

Dat blijkt wel heel duidelijk uit de episode van de beginselverloochening van Willem Gerrit Smitt.

Diens kuisgezinde afkomst is onverdacht. Hij is op 7 Juni 1842 als zoon van de eerste leider der kuisgemeenten geboren. Aan de hand van zijn oom Derk Klinkert heeft hij de eerste stappen gezet op het theologische pad. Later heeft Reinder Veldman hem nader gevormd.

Als prediker blinkt hij al aanstonds boven anderen uit. Te 's Gravenhage bij ongesteldheid van zijn leermeester onverwacht aangezocht om de gemeente voor te gaan, voldoet hij zo goed, dat hij aanstonds na Veldmans vertrek gedrongen wordt om de gemeente te blijven stichten. Dit optreden wordt door de classis Overijssel in haar vergadering van 22 Februari 1865 gewettigd, doordat zij hem met „algemene voldoening” een voorbereidend examen afneemt. Zozeer is dan ook die gehele classis reeds van zijn uitnemende kanselgaven op de hoogte, dat hij geen proefpreek behoeft te houden. Op 1 Juli d. a. v. wordt hij na een gunstig examen voor de algemene vergadering, definitief te Den Haag beroepen. Ten gevolge van zijn bezielde prediking wordt het kerkgebouw aan de Wagenstraat al spoedig te klein om de menigte te bevatten. Hij verhuist dan naar de grote zaal van het Loge-gebouw, die hij voor zijn kerkdiensten afhuurt.

Zijn rijke kennis en liefde voor de Gereformeerde belijdenis maken hem

eveneens tot een uitnemend docent. Als opvolger van Reinder Veldman en Andries Hazevoet krijgt hij dan ook de opleiding van de laatste kruisgezinde studenten voor zijn rekening.⁵⁾

Hoezeer hij ook in het bredere kerkelijke leven een gaarne geziene leidinggevende figuur is, blijkt wel daaruit, dat hij in de korte tijd van afzonderlijk bestaan welke „de Gereformeerde kerk in Nederland” nog rest, tweemaal tot vice-praeses en eenmaal tot praeses van de algemene vergadering wordt gekozen, en straks als voorzitter fungeert van de commissie, die in 1869 de onderhandelingen met de christelijke afgescheidenen over de vereniging tot een goed einde brengt.

* * *

Toch is hij het, die in 1866 de dierbaarste pretentie van de kruisgezinden verloochent. Wat toch is het geval. Om rechtspersoonlijkheid te verkrijgen wendt hij zich met eenenzeventig gemeenteleden in een individueel ondertekend adres tot de overheid met het verzoek om onder de naam oud-gereformeerde gemeente een vereniging te mogen oprichten. En de be-willing laat niet lang op zich wachten.

Het gerucht daarvan bereikt ook de oren van de dominee van Zwartsluis. En Pieter Korbee laat het er niet bij zitten. Met zijn kerkeraad bindt hij de kat de bel aan door een protest bij de algemene vergadering.

Allereerst wordt het individueel ondertekenen gelaakt. Ingewikkeld heeft men daardoor de gemeente, die onder leiding van de kerkeraad wettig bestond, ontbonden, en het presbyteriaal beginsel aangetast. Ook heeft de gemeente van 's Gravenhage door zo te handelen de band met de andere gemeenten verbroken. Zij heeft in strijd gehandeld met de eenheid der kerk, en de belijdenis van een heilige algemene christelijke kerk verloochend. Tenslotte is de gemeente daardoor gedegradeerd tot de rang van een burgerlijke vereniging. Dat is totaal onbijbels. De Bijbel toch spreekt niet van een vereniging, doch van een gemeente of vergadering.

* * *

Zo krijgt de Algemene vergadering, welke op 26 Juni 1866 te Zwolle bijeenkomt, met het geval te doen.

Zij benoemt een commissie, bestaande uit de predikanten Engelberts, Keulemans en Van der Vegte, om staande de vergadering rapport uit te brengen. En deze komt op korte termijn tot een conclusie waarmede de gehele vergadering zich accoord verklaart.

Men wil gaarne in aanmerking nemen en erkennen, dat de gemeente van 's Gravenhage hoogstgewichtige redenen heeft gehad die haar tot het doen van die stap bewogen hebben. Maar omstandigheden van zuiver financiële aard vormen geen genoegzame grond om die handeling te wettigen. Vroeger geleden miskenning en uitgestane vervolging toch hebben

⁵⁾ M. Bruininks en J. A. Klercq zijn juist klaar als de Vereniging van 1869 beklonken wordt; L. M. A. Scheps, P. J. Baay en M. van der Mast worden later nog door hem afgeleverd.

de gereformeerde gemeenten nimmer kunnen bewegen om op historisch kerkrechtelijk gebied in het allerm minst iets toe te geven.

Ook had men niet mogen handelen in strijd met de historische naam der kerk, door met de toevoeging „oud-” een bijzondere titel aan te nemen.

Wel is het geen aanvrage om vrijheid van godsdienst, gelijk sommigen denken. Vrijheid van godsdienst toch is allang bij de wet gewaarborgd. Niettemin had de erkenning in de burgerlijke maatschappij niet met een individueel ondertekend adres behoren gevraagd te worden. Maatstaf van beoordeling toch is niet het gevoelen van de kerkeraad of wie dan ook, maar maatstaf zijn de vigerende rijkswetten en koninklijke besluiten. En daaruit blijkt wel degelijk, dat de personen die erkenning vragen, bij die erkenning niet als een gemeente welke bestaat, maar als ontstaande gemeente worden beschouwd, al is het ook dat de regering inconsequent handelt. Bovendien mag zelfs de schijn niet gegeven worden, dat men iets als „vergunning” vraagt, wat aan de Gereformeerde kerk historisch en wettelijk als recht toekomt. De kerk zal slechts op herstelling van dat recht moeten aandringen.

Tenslotte mag noch een bijzondere gemeente noch de kerk in haar geheel haar formeel bestaan afhankelijk maken van een bij de wet gestelde termijn, of ook maar de schijn op zich laden van dit te doen.

Om al deze redenen geeft de vergadering „ten strengste haar afkeuring” te kennen over de aanvrage die de gemeente van 's Gravenhage heeft gedaan, en over de vorm waarin en de wijze waarop de erkenning is aangenomen.

Haar slotconclusie is, dat de gemeente van 's Gravenhage „ter handhaving van het beginsel der Gereformeerde kerk” persé van haar gedane stappen moet terugkomen, wil zij kerkelijk met de anderen verenigd zijn.

Gelukkig vloeit uit dit ultimatum geen bloed. De afgevaardigden van 's Gravenhage „berusten gaarne” in het besluit der vergadering, en betuigen „hun hartelijke gehechtheid aan de steeds beleden beginselen der kerk”.

Daarmede is de vrede weer getekend. „De vergadering verblijdt zich.”

* * *

Twee jaar later worden echter door de Hoge overheid alle bestaande belemmeringen voor het erkend bestaan van gemeenten en kerkverbanden buiten de Hervormde kerk opgeheven. Men kan dan bij de kennisgeving van bestaan zijn pretenties naar hartelust bewaren. Individuele tekening van het adres is dan eveneens niet meer nodig. De grote twistappel tussen afgescheidenen en kruisgezinden schrompelt zodoende weg⁶⁾.

⁶⁾ Smitt kan als lid van de synodale commissie van de „Christelijke Gereformeerde kerk” in 1869 meedoen aan een adres aan de Regering, waardoor kruisgezinde harten niet meer worden gekwetst.

Helaas kan hij van het publiek erkend bestaan van zijn gemeente als dienstdoend predikant niet lang meer genieten. Reeds op 12 Juni 1878 ontvangt hij van de classis Delft wegens voortdurende ongesteldheid emeritaat.

Als rustend predikant verspreidt hij nog rijke zegen door de redactie van zijn blad De Boodschapper. Ook maakt hij zich nog zeer verdienstelijk voor het Gereformeerd school-onderwijs te 's Gravenhage.

Hij sterft in 1912. Lang tevoren reeds worden zijn gaven door zijn zoon P. A. E. Sillevius Smitt in rijker ontplooiing verder gedragen.

Daarmede krijgt de drang tot eenheid nieuwe kans van slagen.

Die drang is er van weerszijden, niettegenstaande de kruisgezinden juist in deze tijd de grote apologie van hun afzonderlijk kerkbestaan in het licht doen verschijnen.

Lang heeft de voorbereiding geduurd. Reeds in 1863 is een opdracht daartoe aan Ds Veldman verstrekt. Doch pas in het begin van 1869 wordt het werk „op last der algemene synode” uitgegeven door Ds N. J. Engelberts⁷⁾. De Gereformeerde kerk in Nederland, haar recht verdedigd en haar standpunt geschetst, — zo luidt de titel.

De conclusie uit een uitvoerig betoog is welverzekerd. „Zijn wij de scheuring begonnen of hebben het de christelijke afgescheidenen gedaan! Wij, die door Gods genade aan het goddelijk historisch recht der gemeente hebben vastgehouden en een vrijheid geweigerd, waarbij dat recht verloochend worden moest, of zij die dat recht hebben prijsgegeven en voor een koninklijke vergunning om te mogen bestaan, hebben verruild? Wij, die door diezelfde genade tot heden hebben volgehouden en bewezen de aloude gereformeerde gemeente te zijn, of zij die afstand van de titel en de goederen doende, hebben erkend een „onwettige godsdienstige vereniging”, een nieuwe secte te zijn? Wij die tot heden — en wij zeggen dat zonder zelfverheffing — zo nauw als slechts mogelijk was, bij de dienst en de tucht der vaders zijn gebleven ook bij menig gebrek, of zij die reeds onmiddellijk veranderingen invoerden en „reglementen en statuten” maakten in strijd met Gods Woord en verworpen door een groot deel der gemeente? Wij die door God werden bewaard voor afwijking van de leer der waarheid, en waar die afwijking zich openbaarde haar te keer gingen, en het goede pand ons toevertrouwd trachtten heilig te bewaren, of zij die door vele veranderingen in theorie en praktijk van de beproefde leer naar Gods woord, in de belijdenisschriften uitgedrukt, werkelijk afweken? ... Neen, wij zijn de scheurmakers niet!”

* * *

Zo luchten de kruisgezinden voor 't laatst nog eens grondig hun hart. Zij hebben zo vaak de beschuldiging van scheurmaking gehoord: dat moet er toch nog uit.

Maar dan voelen ze zich ook opgelucht. En als op initiatief van de synodale commissie der andere partij de Algemene vergadering, welke op 8 Juni 1869 onder presidium van hun oudste leraar Derk Klinkert te

⁷⁾ Nicolaas Jacobus Engelberts (20 Dec. 1831—7 Juni 1918), geboren te Vlissingen, was eerst scheepmakersjongen, ontving zijn opleiding van Ds Holster, en diende de krusgemeenten van Bierum (5 Aug. '60) en Zutphen (8 Febr. '63). Hij nam enige malen het scribaat en in 1865 het presidium waar van de algemene vergadering of synode, en was ook een aantal jaren scriba van de synodale commissie. Hij diende later nog de gemeenten van 's Gravenzande (10 Juli '70), Hazerswoude (16 Nov. '73), Waddinxveen (15 Nov. '74), Uithoorn (27 Juli '79) en Giessendam (4 Mei '84), waar hij op 1 Mei '97 werd geëmeriteerd, na in die gemeente grote onenigheden te hebben meegemaakt. Hij herstelde spoedig van zijn zenuwpijnen en preekte daarna nog veel. Ook maakte hij zich verdienstelijk door pers-arbeid als medewerker en redacteur van De Wekstem, hoofdredacteur van De Roeper, enz. Hij was sedert 2 Juli '62 gehuwd met Gardina Geertruida Bast uit Eefde, en stierf aldaar.

Rotterdam bijeenkomt, opnieuw met de zaak der vereniging te doen krijgt, is de stemming daarvoor zeer bepaald gunstig.

Uit de krusgemeenten zelf wordt op de vergadering een gepaste aandrang tot het doen van de nodige stappen uitgeoefend. Zo verzoekt de classis Rotterdam, waar Klinkert een groot overwicht heeft, een wettige, bijbelse vereniging met de afgescheidenen te beproeven. Die van Zeeland vraagt eveneens de synode om de condities aan te geven, waarop vereniging begeerd wordt. En die van Gelderland adviseert in gelijke geest, waarbij ze echter te kennen geeft dat het haar wenselijk voorkomt om de andere partij eerst uit haar tent te lokken.

De vergadering is het spoedig over de te voeren gedragslijn eens. De zending der krusgezinde predikanten en de wettigheid der gemeenten moet onvoorwaardelijk worden erkend. En als officiële titel moet, met of zonder staatserkenning, de naam „Gereformeerde kerk” worden gevoerd, al dan niet met enig betamelijk praedikaat. Men zal echter de voorstellen van de andere zijde afwachten, aler men eigen stukken op tafel legt.

Zo geïnstrueerd reist een commissie van onderhandeling, waartoe de voorzitter ook behoort, maar waarvan het presidium in onderling overleg aan W. G. Smitt is opgedragen, een week later naar Middelburg, waar de synode van de christelijke afgescheidenen bijeenkomt.

* * *

Op het verzoek der krusgezinde commissie zet de Middelburgse vergadering eerst schriftelijk haar standpunt uiteen. Zij wil niet in beoordeeling treden, hoe de bestaande toestanden zijn ontstaan en bestendigd, maar is bereid tot vereniging op de grondslag van eenheid in de gereformeerde leer en kerkregering, en wil „door die vereniging” aan de krusgezinde leraars „een zending verlenen onder onze kerkelijke gemeenschap”.

Daarop geeft de commissie te kennen, dat het haar twijfelachtig voorkomt of er over het punt van de zending der leraars wel overeenstemming bestaat. De formulering is voor haar althans niet acceptabel. Gelukkig komt de synode over de brug en men vindt elkaar in de formule, dat „door de vereniging een wederzijdse erkenning van leraars en gemeenten zal plaats vinden”. Daarmee is het voornaamste struikelblok uit de weg geruimd. Officieel zal er althans van geen overgang van de krusgezinden tot, maar van een vereniging met de christelijke afgescheidenen sprake zijn. Ook in de naamskwestie vindt men elkaar. De synode besluit na lange discussies met meerderheid van stemmen om de naam Christelijke Gereformeerde kerk aan te nemen, waarmede de commissie haar volkomen instemming betuigt.

De wens van de krusgezinden, „dat, waar het om locale, financiële of andere omstandigheden of redenen niet wel kan geschieden dat de wederzijdse gemeenten met elkander ineensmelten, om moeilijkheden te voorkomen het zelfstandig bestaan der gemeenten worde geëerbiedigd”, wordt blijkbaar stilzwijgend ingewilligd. Immers, met wederzijds goedvinden wordt bepaald, dat „in de toepassing der tucht de kerkeraden die zich ter

zelfder plaatse bevinden gezamenlijk kunnen handelen". „Overigens wordt met betrekking tot de samenwerking aan iedere gemeente in de bedoelde plaatsen overgelaten zó te handelen als haar het geschiktste voorkomt."

„De volkomen vereniging vindt dan plaats. De broeders reiken elkaar de rechterhand der gemeenschap en heten elkander met de innigste blijdschap welkom." Daarbij wordt de wens uitgesproken, dat de gesloten vereniging „aan bloei en uitbreiding van Gods kerk in Nederland bevorderlijk moge zijn".

„Het is een aandoenlijk en onvergetelijk uur", hetwelk „een diepe indruk maakt op alle aanwezigen". De blijdschap komt dan ook bij allen „kennelijk openbaar".

Op 24 Juni 1869 komt de synodale vergadering der kruisgemeenten, volgens opdracht door de commissie bijeengeroepen, voor de laatste maal te Amsterdam bijeen. En dan wordt het beklonken accoord bekrachtigd. „Alle afgevaardigden betuigen over de handelingen der commissie alleszins tevreden te zijn." Men „wenst verwaardigd te worden zich in de Here te verblijden over zijn daden, en met een biddend hart de toekomst tegen te gaan".

* * *

Het aantal dienstdoende predikanten die bij de vereniging betrokken zijn, is maar betrekkelijk klein.

Plug en Korbee zijn juist tevoren gestorven. Van degenen die een groot deel van de geschiedenis hebben meegemaakt, zijn alleen Kloppenburg, Passchier, Eichhorn, Van Brummen, Keulemans, Siemense en Hazevoet naast Klinkert overgebleven⁸⁾.

Van de ouderen, onder wier leiding men dertig jaar geleden eigen weg ging, is niemand meer in de kring aanwezig. Wust, Sterkenburg, Van den Oever en Hoksbergen leven nog wel, maar staan er naast. Hoe jammer van sommigen ook, dat maakt het toch gemakkelijker om oud zeer te begraven.

* * *

Dat gelukt over 't algemeen uitstekend. De verenigingsperikelen rondom Johan Willem van den Broek zijn slechts een uitzonderingsgeval, dat de regel bevestigt.

Die Van den Broek⁹⁾, oorspronkelijk reizend manufacturier oftewel „pakloper" van beroep, is in Juni 1867 „met vrijmoedigheid" toegelaten tot de dienst, en is tot het begin van het jaar 1869 te Goes werkzaam geweest.

⁸⁾ De dienst van Nicolaas Jacobus Engelberts, Willem Gerrit en Johannes Gesinus Smitt, Jan Willem Andries Notten, Leendert van der Valk, Jan Hendrik Brilman en Johan Willem van den Broek is pas in de zestiger jaren begonnen. Abraham Verheij en Johannes de Haan, die hun kerkelijke loopbaan in de kring van Van den Oever zijn begonnen, zijn nog maar pas aangesloten. M. Bruininks is enige maanden in dienst, en de broeders J. A. Klercq en G. J. Meulenbrugge moeten nog beginnen.

⁹⁾ Geboren in het jaar 1820 te Schiedam.

Tijdens die korte periode doet zich niets bijzonders met hem voor, of het moet zijn, dat zijn zelfgevoel vrij sterk ontwikkeld blijkt. Als hij namelijk in zijn kwaliteit van scriba de classicale vergadering van 16 September 1868 te Goes „verslaat", memoreert hij, dat Ds Siemense van Oosterland in zijn slotgebed „openbaart, dat het hem zeer na aan het hart ligt, dat de broeders voor hoogmoed bewaard mogen blijven", en zet daarachter twee grote vraagtekens.

Hij gaat dan van Goes naar Enkhuizen, en is daar nog maar enige maanden, als de vereniging tussen de kruisgezinden en de afgescheidenen synodaal tot stand komt.

Kort daarop, namelijk op 5 Juli 1869, stuurt zijn christelijk-afgescheiden collega W. Groeneveld van Enkhuizen hem het volgende briefje:

„Weleerwaarde broeder, vrede in Christus. Ten gevolge van de getroffen vereniging op de laatstgehouden synode te Middelburg tussen uw kerk en de onze, heb ik de eer, als correspondent der classe Enkhuizen, UEw. door dezen uit te nodigen op onze e. k. classicale vergadering te willen compareren, welke alhier zal gehouden worden op e. k. Woensdag den 7den dezer, aanvang des morgens 10 uur, in ons kerkgebouw, staande alhier in de Peperstraat. Verkiest UEw. één of twee ouderlingen mee te nemen, die broeders zullen welkom zijn. Na groete, uw broeder in Christus, W. Groeneveld, class. corr."

Dat pakt niet goed uit. Want prompt zendt Van den Broek op 6 Juli het volgende antwoord:

„Waarde collega. Hetgeen ik vermoed heb, wordt door uw schrijven bevestigd: dat de Afgescheidenen de vereniging, van welke gij spreekt, beschouwen als een inlijving onzer gemeenten in de Afgescheiden kerk; want gij meldt van uw kerk, uw classe enz.

Ware het anders, dan zoudt gij begrijpen, dat uit de vereniging van twee verschillende lichamen een derde geboren wordt. Juist toevallig ben ik voor onze classe ook correspondent; alzo in het verenigde lichaam twee correspondenten te Enkhuizen. Uw Weleerwaarde had dan moeten beginnen met mij, dien gij uw broeder noemt, een bezoek te komen brengen om over onze verenigde belangen te spreken. Gij hadt dit zonder krenking uwer waardigheid kunnen doen, omdat ik onlangs een gelegenheid te baat genomen heb om U een visite te maken. Maar Afgescheiden zo gij zijt en blijft, stuurt gij mij, uw broeder in Christus volgens uw uitdrukking, die tegenover uw deur woont, een briefje, waaruit de afgescheiden stikstofgeur bij de opening mijn orgaan onaangenaam aandeed. De deftige afgescheidene vorm, waarin gij uw plechtige uitnodiging gekleed hebt, was zeer geschikt om de tegenzin te versterken, die ik tegen die vereniging heb opgevat. Ik zal dus zo vrij zijn om mijn gedachte en die der gemeente U later meer uitgebreid mede te delen. Intussen bedank ik U voor uw uitnodiging, waaraan ik geen gevolg kan geven.

Na groete, uw heilwensende mededienstknecht in Gods werk in Nederland, J. W. H. v. d. Broek."

Dit antwoord is wrang. Maar — het slaat hier en daar de spijker toch wel op de kop. Als de classis nu maar wijs is, en zonder geraaktheid tracht te winnen!

Maar niets daarvan. De classis hoort de brief „met verontwaardiging en grote afkeuring” aan.

De broeders bedwingen zich echter, en zenden nog eens een afgemeten briefje: „Ds Van den Broek. Eerwaarde broeder, heil. Na kennisneming van uw letteren, gedateerd den 6den Juli jl., nodigt de Christelijke Gereformeerde classis Enkhuizen U en een ouderling uwer gemeente nogmaals uit om op grond der getroffen vereniging op de laatstgehouden synode, nog tijdens haar zitting deze dag liefst zo spoedig mogelijk, in haar midden te compareren, ten einde broederlijk het een en ander betreffende die vereniging te (be)spreken. Zo U dit echter onverhoopt niet mocht gelegen komen, wenst de vergadering U liefst met een ouderling bij U, met een commissie van twee leden hedenavond ten uwen huize ten 9 ure te vereren. Waarom zij per omgaande uw antwoord blijft inwachten. Met groete. De vergadering voornoemd, W. Visser, praeses. W. Groeneveld, scriba. Enkhuizen 7 Juli 1869.”

De dupliek van Van den Broek luidt: „Aan de eerw. classicale vergadering, zitting heden, te Enkhuizen. Eerwaarde broeders. De gemeente Enkhuizen treedt niet tot de getroffen overeenkomst toe. Later zullen wij de reden waarom U bekend maken. Willen de broeders echter nog komen, geef mij dan met bringer dezer tijding voor vier uren, dan wens ik hen op het door U vastgestelde uur te ontvangen. Uw heilwensende broeder J. W. H. v. d. Broek. Enkhuizen, 7 Juli 1869.

De vergadering besluit daarop, geen commissie naar Van den Broek te zenden.

* * *

Niet lang daarna worden er tussen Van den Broek en de Ledeboeriaanse gemeenten van Pieter van Dijke onderhandelingen aangeknoopt.

Dientengevolge wordt hij uitgenodigd op een algemene vergadering van die gemeenten.

Hier stuit de zaak echter af op de eis, dat Van den Broek moet erkennen, dat de manier waarop hij in het ambt gekomen is, tegen Gods Woord is geweest — de ambtelijke successie is bij de kruisgemeenten volgens de Ledeboerianen niet in orde —, zodat hij zich aan een nieuwe bevestiging door Ds Van Dijke zal moeten onderwerpen. Natuurlijk moet hij ook de psalmen van Datheen gaan gebruiken. De eerste eis vooral is echter voor Van den Broek onoverkomelijk, en daarom gaat ook die vereniging niet door.

Hij blijft met zijn gemeente zelfstandig staan.

In 1872 komt nog op de synode der Christelijke Gereformeerde kerk de vraag aan de orde, of de door hem bediende doop kan worden erkend. De synode antwoordt daarop toestemmend.

Tot nader contact tussen zijn gemeente en de christelijke gereformeerden komt het echter bij zijn leven niet.

Hij sterft al op 27 Maart 1880.

In 1893 — nadat de vereniging tussen Afscheidenen en Dolerenden tot stand gekomen is — wordt door de classis Enkhuizen van de Gereformeerde kerken nog eens contact gezocht. Maar de manier waarop dit geschiedt, is nu nog minder toeschietelijk dan eertijds.

De classis schrijft op 18 April 1893 aan de „Vrije Gereformeerde gemeente onder 't kruis te Enkhuizen” een brief, waarin zij begint met te wijzen op de door die gemeente in 1869 aangenomen houding. „Dit op zichzelf blijven staan uwer gemeente was een losscheuring uwerzijds uit het gereformeerde kerkverband, een scheuring of scheiding, zeker voor het minst niet geboden of geoorloofd met het oog op Gods Woord en de Gereformeerde belijdenis”. „Uw weg” is „de dwaalweg der scheurmakerij” en „een miskenning van de rijke zegen, die God in 1869 door de vereniging der gedeelde broeders schonk”. De classis Enkhuizen vermaant U daarom zusterlijk: „keer van die weg der afzondering, dat pad der scheuring, terug”. „Na schuldbelijdenis uwerzijds” wil zij „gaarne nadere onderhandelingen over vereniging openen”. Was getekend: F. Moet, praeses, en W. Bosch, scriba.

Men had het zó beter kunnen laten.

Het antwoord is echter nog heel wat zelfbewuster in botte afwijzing. Metterdaad — zo schrijft de kerkeraad — hebben wij de vereniging van 1869 miskend als „een rijke zegen”. Wij zijn gebleven, wat wij waren. De reden is opgelost door wijlen Ds Van den Broek, destijds leraar onzer gemeente, in naam van al de leden. Door ZEerw. is duidelijk opgelost, dat onze gemeente is misleid; hetwelk nog door niemand is gelogenstraft. Wij wensen dan ook in ons oud, genomen besluit voort te gaan, „om geen verbinding, waarin God gelaakt wordt en waar Arminius en Pelagius de broederhand gereikt wordt”, aan te gaan. Was getekend: A. Makkense, praeses, en Jb. Kooiman.

De classis besluit dan, op dit antwoord niet verder in te gaan, „uit oorzaak van miskenning onzer kerk”.

Voorwaar: het geloof en de liefde om elkander te zoeken, is hier niet bijster groot geweest!

* * *

Ook te Amsterdam valt het niet mee. Daar is als opvolger van Plug een jongere zoon van luitenant Smitt, de evenals zijn broeder zeer begaafde prediker Johannes Gesinus¹⁰⁾, in de kruisgemeente dominee geworden.

¹⁰⁾ J. G. Smitt, geb. 4 Juli 1846 te Zwolle, overl. 22 April 1908 te Apeldoorn, moet reeds op twaalfjarige leeftijd voor een vrij grote schare het evangelie verkondigd hebben. Toch wil hij eerst geen predikant worden, maar trekt zijn hart naar zee. Na een proefreis bij de marine heeft hij daarvan echter genoeg. Hij studeert bij zijn broeder Willem Gerit, en verricht onderwijl hulpdiensten te Hellevoetsluis (16 Nov. '66—Juni '67). Als predikant dient hij de kerk van Woerden (1 Juli '67—Oct. '68) en die van Hellevoetsluis (5 Nov. '68—April '69), waar hij ook gedurende zijn verblijf te Woerden om de veertien dagen is blijven voorgaan, en wordt op 30 Mei '69 door zijn broeder te Amsterdam bevestigd. Hij dient zijn amsterdamsche gemeente voorts tot zijn emeritaat in 1905. Hij wordt door vrienden getekend als een „menskenner met een zekere magische invloed”.

Aanvankelijk hebben de Amsterdamse gemeenten ook plaatselijk tot ineen-smelting besloten, maar voordat deze verwerkelijk is, komen Smitt en zijn kerkeraad daarop terug, omdat zij vrezen dat een haastige ineen-smelting tot verwoesting van hun gemeente zal leiden. Er bestaat tussen de verschillende groepen in de hoofdstad nogal wat oud zeer, waarom zij hun gemeente voor dat plaatselijk samengaan nog niet rijp achten. Dit berust echter geenszins — gelijk zij uitdrukkelijk verklaren — op „feiten, veten of bezwaren tegen de ter synode van Middelburg getroffen vereniging” zelf. Extra conservatief is Smitt ook helemaal niet. Dat hij onmiddellijk bij zijn komst te Amsterdam steek en kuitbroek heeft afgelegd, onder opmerking: ik wil geen lijkdienaar zijn, maar dienaar van de levenden, — spreekt in dezen al duidelijk genoeg.

Niettemin veroorzaakt deze afzijdigheid van de „Weteringkerk”¹¹⁾ bij de andere Amsterdamse groep een aanmerkelijke wrevel, die uitkomt in heel wat onvriendelijke handelingen.

Allereerst worden Smitt en de zijnen om hun afzondering van trouwbreuk beschuldigd, en de synode van 1872 moet eraan te pas komen, om het recht van de Weteringkerk om zich voorlopig plaatselijk afgezonderd te houden, op grond van het te Middelburg gesloten accoord te handhaven.

Ook het feit, dat Smitt en zijn kerkeraad weigeren om enige kinderen die door de voorganger van een vroegere Amsterdamse scheurkerk gedoopt zijn te herdopen, is oorzaak van grote wrijving. De Noordhollandse kerken achten deze weigering een ergerlijke kerkelijke onregelmatigheid, daar de synode van de christelijke afgescheidenen vroeger besloten heeft, de doop van die Dr Van der Linde niet te erkennen. Zij achten die beslissing ook voor de verenigde kerk geldig.

Daar komen Ds Smitt en de zijnen natuurlijk tegen op. Zij concluderen uit deze redenering terecht, dat de anderen uitgaan van de mening, „dat de vereniging der beide kerken te Middelburg feitelijk niets anders zou geweest zijn dan de opneming der gereformeerde gemeenten in de schoot van de christelijke afgescheiden kerk, en dat die gemeenten als afgedwaalde kinderen kwamen berusten in al wat de christelijke afgescheiden synode tijdens hun afwezen zou hebben besloten”, — een mening, welke door hen als „ten enenmale onwettig en onjuist” en kwetsend wordt afgewezen.

Ook in dezen worden de bezwaarden door de synode van 1872 in het gelijk gesteld. Maar de chicanes blijven doorgaan. Wel zeer grievend is de volstandige weigering van de Keizersgrachtkerk om de diensten in de Weteringkerk mede in het officiële predikbeurtenbriefje, waarvan eerstgenoemde gemeente medecontractant is, te doen opnemen.

* * *

11) Door de zeer grote toeloop tot Smitts prediking is het kerkgebouw aan de Prinsengracht al spoedig te klein geworden. Dit gebouw wordt dan verkocht voor f 12.500, nadat Smitt door vrienden buiten zijn gemeente in staat gesteld is om de veel grotere kerk aan de derde Weteringdwarsstraat met inboedel van Van den Oever over te nemen voor de som van f 30.000. Dit gebeurt op 15 Juni 1870.

Maar deze animositeit zou wel uitgesleten zijn, ware Smitt niet op een conferentie in het paleis voor Volksvlijt in het jaar 1875 onder invloed van de Brightonbeweging gekomen¹²⁾.

Op die conferentie echter wordt hem „het heilgeheim” getoond, en onder invloed daarvan verandert zijn prediking van karakter. Hij herstelt van een ongeneselijk schijnende chronische aandoening van luchtpijp en strottenhoofd¹³⁾ en houdt voortaan „geestdriftige toespraken van een overgelukkige ziel”. Is hij vroeger, evenals de anderen, de prediker geweest van een voorwaardelijk evangelie, tenslotte alleen bestemd voor de uitverkorenen: nu verkondigt hij met ongekende blijdschap de wil van God dat alle mensen zalig worden. Ook predikt hij de boodschap van de „tweede genade”: niet alleen verlossing van de schuld, maar ook van de zonde zelf.

De gevolgen blijven niet uit. Ook in zijn gemeente ontstaat een opwekkingsbeweging, en te beginnen met enige zusters, leggen tallozen in de samenkomsten der gemeente een jubelend en aanbeddend getuigenis af van hun geloof. Een grote evangelisatieijver, waarbij ook samenwerking met Hervormden wordt gezocht, grijpt Smitt en de zijnen aan.

De gemeente aan de Keizersgracht slaat deze gang van zaken met argwaan gade, en stuurt telkens brieven, waarin aanmerking wordt gemaakt op ongewone dingen, als daar zijn: een avondmaalsviering in een door-de-weekse dienst tot opwekking van het geestelijke leven, waarbij vele gasten aanzitten; het voorgaan van zusters in publieke gebeden; evangelisatiesamenkomsten in samenwerking met Hervormden, en dergelijke dingen.

Tenslotte geeft de afdeling Keizersgracht in April 1878 aan de kerkeraad van de Weteringkerk te kennen, dat zij „gewichtige redenen” van nadenken meent te hebben aangaande Smitts rechtzinnigheid, en zich ter zake tot de classicale vergadering zal wenden.

Daarop besluit de Weteringkerk, omdat men sedert de vereniging „niets dan verdriet gehad heeft van de gemeenschap met de gemeente van de Keizersgracht”, het kerkgenootschappelijk verband met de Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland te verbreken. Op 11 Augustus 1878 wordt daarvan in een gemeentevergadering de definitieve notariële acte opgemaakt.

In September 1880 neemt men als „de meest lieflijke en de geest der gemeente uitdrukkende” naam die van „Evangelische gemeente” aan, waarbij men zich plaatst op de grondslag van „de grote beginselen, waarin de belijdenisschriften der Protestantse kerken met elkander overeenstemmen”.¹⁴⁾

* * *

12) Een opwekkingsbeweging onder leiding van een zekere Pearsall Smith, waarbij grote nadruk gelegd werd op een nieuw leven. Ook Dr A. Kuiper stond een tijdlang onder invloed van deze „heilingsbeweging”.

13) Op 19 October 1875 heeft hij deswege „losmaking” van zijn gemeente gevraagd, wat op aandrang van de classis in een emeritaatsaanvraag is veranderd. Zijn gemeente is daarop echter teruggekomen en heeft besloten een tweede predikant naast hem te beroepen. Voordat er een nieuwe predikant bij komt, gaat het sedert Maart 1876 echter met Smitt zoveel beter, dat hij het gehele dienstwerk weer op zich nemen kan.

14) De gemeente gaat zich naderhand hoe langer hoe meer kenmerken als een evange-

Zo is er nog een enkel uitzonderingsgeval meer. Ook Abraham Verheij verlaat naderhand weer het verenigde kerkverband en houdt zich op zichzelf.¹⁵⁾

Doch over 't algemeen kunnen de verenigden het wonderwel met elkander vinden.

Natuurlijk moet men naar elkander toegroeien. Ook op andere plaatsen dan Amsterdam gaat het met de plaatselijke ineensmelting nog niet altijd even vlot. Ook te Rotterdam, waar naast de gemeente van Klinkert nog twee andere zijn, heeft de ineensmelting heel wat voeten in aarde¹⁶⁾. Maar het komt met de door de Here gewilde eenheid vroeger of later ook plaatselijk voor elkaar.

Het onder Derk Klinkert beklonken accoord wordt voorts rijk gezegend. De Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland komt in de volgende jaren tot grote bloei.

Zeker: het ideaal is nog ver. Maar in die verenigde kerk wordt toch iets openbaar van de vervulling van de hogepriesterlijke bede van de Heiland: „dat zij allen één zijn”.

*

lisatiecentrum met dikwijls alledagkerk, veel zangdiensten (Sankey-liederen), samenkomsten met jongbekeerden enz.

Al spoedig sluit ze zich met andere soortgelijke gemeenten in den lande aaneen tot de Bond van Vrije evangelische gemeenten (1881).

¹⁵⁾ Verheij is nog te Dordrecht als de vereniging wordt beklonken. Hij dient dan in het verenigd kerkverband nog te Katwijk aan Zee (25 Juni '71), West Barendrecht (12 Sept. '75) en Woerden (19 Aug. '77). Op 8 Nov. '83 verbreekt hij echter het kerkverband door het nemen van zijn ontslag. Hij wil terug naar het standpunt van 1834. Toen is de kerk uit het diensthuis uitgeleid. Maar een paar jaar later werd de kerk door het aannemen van de vrijheid „verkocht”. Aan het toen ingenomen separatistisch standpunt werd de ganse kerk „overgeleverd” in 1869, toen de Geref. kerk zich — zonder dat de gemeenten daarin werden gekend — met de Afgescheidenen verenigde onder de naam Christelijk Gereformeerd. Later gaat het z. i. met de Chr. Geref. kerk helemaal mis, als zij zich verenigt met de kerken uit de Doleantie. Hij is van oordeel, dat daarmede de vroeger reeds verkochte en overgeleverde kerk helemaal wordt „begraven”. Zijn argumenten voor dit oordeel zijn niet recht duidelijk — misschien ook voor hem zelf niet. Hij preekt tenminste op 27 Oct. '89 zelf in de Doleantie-kerk van Amerongen.

Hoe dit zij: hij blijft voorts op zichzelf staan. Van 1884—1894 sticht hij een „Oud-geref. gemeente” te Delft met zijn prediking in de geest van Smytegelt, en daarna gaat hij nog vier jaar voor in een „Vrije geref. gemeente” te Vlaardingen. Op 1 Augustus 1898 gaat hij met emeritaat, oefent dan nog enige tijd voor oude vrienden te Dordrecht en slijt zijn laatste levensjaren bij een schoondochter te Schoonhoven, waar hij op bijna 92 jarige leeftijd 9 Maart 1913 overlijdt.

¹⁶⁾ Zie J. H. Landwehr, Beknopte geschiedenis van de Geref. Kerk van Rotterdam, R'dam 1905, blz. 69—86.

REGISTER VAN DE VOORNAAMSTE PERSONEN EN PLAATSEN

Bij de personen zijn de bladzijden, waarop belangrijke biografische bijzonderheden voorkomen, met een * gemerkt.

Alblasserdam, 95 v., 164, 192

Alkmaar, 66

Ambt-Vollenhove, 41

Amerongen, 94 v.

Amersfoort, 112 v.

Amsterdam, 18, 40, 121, 135, 150, 180 v.,

186, 192, 194, 217 v.

Andijk, 129 v.

Apeldoorn, 18, 135, 204

Arnhem, 135, 171, 199

Bakker, D., 78 v.

Bal, J., 192

Bierum, 164, 194, 199, 212

Blokkzijl, 192

Boers, F., 158 v., 195

Brihman, J. H., 201*

Broek, J. W. van den, 214*—217*

Bruininks, M., 210, 214

Brummen, D. J. van, 150, 171 v.*, 214

Cock, Hendr. de, 6 v., 27 v., 36 v., 47 v.

Cramer, H., 182 v.*, 190, 192

Deventer, 30, 39

Dinteloord, 179 v.

Dirksland, 192

Dominicus, C., 93 v.

Dordrecht, 117 v., 151, 183 v.

Drok, F., 41*

Dulst, D. van, 153*—155*, 158

Dijke, P. van, 91, 216

Dijkstra, W. W., 133

Edam, 113, 119 v.

Eichorn, W., 151*—153*, 214

Emden, 10, 135 v.

Engelberts, N. J., 94, 201, 204, 210, 212*

Enk, D. van, 31

Enkhuizen, 192, 194, 215 v.

Farowé, D. van, 88 v.

Felix, B. C., 138*—140*

Flesch, S. M., 25, 107, 111*—122*

Flier, A., 17, 21*—26*, 31, 60 v., 67, 133

Fransen, E., 34*

Fijnebuik, B., 53*

Geerts, A. H., 198*, 205

Giessendam, 25, 67, 70 v., 75 v., 83 v., 93

Gispen, W. H., 150, 156, 173*—181*, 208

Goes, 214 v.

Gouda, 41, 152 v.

's-Gravenhage, 14, 18, 153, 158 v., 182 v.,

195 v., 205, 209 v.

's-Gravenmoer, 18, 25 v., 117, 133

Grevelink, J. T., 133 v.

Groeneweg, C., 192

Grundtke, R., 205*

Haamstede, 133, 194, 198

Haan, Joh. de, 182*, 189 v., 214

Haarlem, 18, 91 v., 151, 153 v.

Haarlemmermeer, 173

Hardinxveld, 87

Harlingen, 115 v.

Hart, A. van der, 104 v.

Hasselt, 30, 37, 165, 177, 198 v., 204 v.

Hattem, 30

Hazerswoude, 196

Hazevoet, A., 18, 156, 176, 198*, 204,

214

Helder, Den, 19, 24, 56 v., 73 v., 141 v.,

180

Hellevoetsluis, 174 v., 182, 217

Hiemink, D., 198 v.

Heul, H. van der, 104 v.

Hoksbergen, D., 27*—34*, 36 v., 51, 214

Holster, J., 110, 156, 160 v., 179 v.*, 212

Hoom, R. H., 126 v.

Hugenholtz, G. W. K., 107, 182*, 183 v.

Huiser, W., 188*, 191, 192*, 194, 206

Huizen, 151

Idskenhuisen, 110, 132 v.

Jansen, B. P. C., 160 v., 198 v.
 Juch, J., 65, 136, 142, 155 v., 160 v., 180 v.*, 195
 Kamans, R. G. (senior), 134*—137*
 Kamans, R. G. (junior), 18, 137*—138*
 Kampen, 27 v., 36 v.
 vergadering te K. 1841, 17, 24, 31, 64, 67, 87
 Kattendijke, 93 v.
 Katwijk, 14, 16
 Keulemans, M., 18, 110, 165, 166*, 167 v., 182, 184, 187 v., 191, 210, 214
 Klercq, J. A., 210, 214
 Klinkert, D., 18, 33, 44, 52, 137, 159 v., 177 v., 182, 191, 193, 197, 200, 203 v., 207*—209*, 212 v.
 Klinkert, H. J., 199 v., 203
 Klok, J., 40, 141 v.
 Kloppenburg, C., 20, 117, 148*—157*, 159, 173, 185, 214
 Korbee, P. J., 18*, 108, 199 v., 204, 210, 214
 Krabbendam, 66 v., 75
 Kreulen, K., 192

 Lage Prairie, 74 v.
 Leeuwen, W. H. van, 70 v., 73 v., 92 v., 104, 117, 141*—147*, 181, 207
 Leiden, 185 v., 194
 Lier, De, 18, 173, 179
 Linschoten, 23 v., 30
 vergadering te L. 1844, 17, 24, 32, 67, 87
 Lisse, 19
 Lodi (N. J.), 77—80
 't Loo, E. van, 198*, 204 v.
 Los, P., 34, 192, 206
 Lunteren, 183

 Maasland, 14, 16 v.
 Mastenbroek, 30, 37 v., 40
 vergadering te M. 1840, 17, 24, 31, 41 v., 49 v.
 Medemblik, 136 v., 175, 180
 Meulenbrugge, G. J., 214
 Middelburg, 165, 176, 191, 194
 Middelharnis, 188, 191, 196
 Midwolda, 123 v.
 Minnertga, 120

 Naarden, 110, 117, 133
 Nieuw-Beijerland, 78 v.
 Nieuwer-Amstel, 194
 Nieuwerkerk (Zl.), 70, 88 v., 110
 Nieuwpoort, 192, 194
 Noordduyn, C., 11*—20*, 69, 71, 90, 97, 101 v., 117, 141

Noordwijk-Binnen, 18, 19
 Noordwijk a. Z., 11 v.
 Notten, J. W. A., 196*

 Oever, A. van den, 158, 160, 165, 167 v., 185 v., 188 v., 194*
 Oever, C. van den, 14, 17, 19 v., 52, 54, 68 v., 88 v., 97*—110*, 117 v., 125, 128, 133, 136 v., 141, 143, 149 v., 152, 155, 158—172*, 180, 182—194*, 207, 214, 218
 Oever, H. van den, 105, 142, 160, 164 v., 167 v., 186, 192, 194*
 Oosterend (Texel), 180 v.
 Oosterland, 90 v., 133, 159, 194
 Ouderkerk a. d. Amstel, 121
 Oude-Wetering, 18 v., 198
 Oud-Vossemeer, 91, 155 v., 194

 Passchier, J., 18*, 20, 214
 Plug, J. C., 18*, 32 v., 71, 125, 137, 153, 159 v., 175, 177 v., 182, 200, 203 v., 207 v., 214
 Poortvliet, 133, 194

Raalte, A. C. van, 28 v., 36 v., 49
 Raman, W., 18, 150, 157, 175 v., 180
 Reijenga, P. S., 138 v.
 Rotterdam, 67, 97 v., 121, 165, 186 v., 208, 220
 Rouveen, 30, 39, 50, 67
 Rijssen, 201

Schagerbrug, 66
 Schiedam, 192
 Schippers, J., 197, 201, 203
 Scholte, H. P., 12, 14 v., 21 v., 35, 60
 Schouwenberg, A., 31, 35*—44*
 Siemense, P., 110, 159*, 171, 176, 214 v.
 Sliedrecht, 83
 Smaling, J., 105 v., 118
 Smit, K., 161, 165*, 171, 177
 Smitt, J. E., 203 v.
 Smitt, J. G., 217*—219*
 Smitt, W. G., 198, 203, 209*—211*, 213 v.
 Smitt, W. W., 31, 39, 42 v., 45*—54*, 60, 69, 101 v., 104 v., 141, 207
 Spijk (Gr.), 67. Zie Bierum
 Sterkenburg, B., 67, 70, 74, 81*—97*, 102, 141, 214

Tricht, 151, 159, 183

Uithuizerneden, 42, 67
 Uitterdijk, T. H., 116, 145 v.
 Urbanus, F., 152 v.*

Valk, L. van der, 195 v.
 Vegte, H. M. van der, 18, 199*, 210
 Veldman, R., 107, 121, 191, 195*—206*, 209
 Velzen, S. van, 30, 38 v., 114 v., 119
 Verheij, A., 183*, 184, 185*, 214, 220*
 Vlissingen, 110, 162, 164, 173 v., 179 v., 194
 Vos, D. J., 123*—131*
 Vries, H. R. de, 25, 110, 132 v., 183
 Wanneperveen, 125 v.
 Wachtendonk, P., 41*
 Wedemeijer, N., 128, 152, 158, 160 v., 183*
 Werp, D. J. van der, 31, 42 v.*

Westgraafdiik, 66
 Wissekerke, 192
 Woerden, 18, 21 v., 30, 61, 67, 141, 165 v., 188, 192, 217
 Wust, W. C., 24 v., 55*—80*, 214

 Zalk, 30, 37 v., 50, 52 v., 204 v., 207. Zie Zwolle
 Zegveld, 198
 Zutten, 135, 151 v., 212
 Zwartsluis, 18 v., 110, 137, 148 v., 164, 177, 184, 192
 Zwolle, 30, 35 v., 46 v., 137, 177, 197 v., 207 v.
 vergadering te Z. 1838, 24, 30 v.

INHOUD

Tussen reformatie en separatisme	5
Visser der mensen van Noordwijk	11
De noodwinkel van Abraham Flier	21
De klompendominee van Kampen	27
„Scheurmaker” Schouwenberg	35
Luitenant Smitt	45
Dominee in buitengewone dienst	55
De man van de derde mogelijkheid	81
De paus der kruisgezinden	97
De wandelende Jood	111
Een mislukte domineescarrière	123
De periodieke kruisgezindheid van Idskenhuisen	132
De capitulatie van Van Leeuwen	141
De besognes van Kloppenburg	148
Het grote conflict	158
De eenheidspoging van Gispén	173
Van den Oever in isolement	182
Veldman en het Zwolse schisma	195
Het onder Klinkert beklonken accoord	207
Register	221

Bylage Blz. 18

Aan Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.

SIRE!

Geven met de meest verschuldigde eerbied te kennen, de Opzieners en Ouderlingen der Gereformeerde Kerk, vergaderd geweest zijnde de 7de en 8ste september jl. te Zwolle,

Dat zij, gelet op hun verplichting, voorschreven in artikel 1 der Wet tot regeling der onderscheiden Kerkgenootschappen, om hun standpunt aan de regering bekend te maken, door deze zich kenbaar maken als de reeds eeuwen bestaande Gereformeerde Kerk in Nederland, welke volgens Besluit der Synode van 1816 van haar belijders is afgeweken, waarom zij als oprechte belijders verschuldigd waren, zich van die afwijking te ontdoen, en hun belijdenis getrouw gebleven zijnde, tot dusverre van kerkelijke voorrechten zijn verstoken

en alsoo onder het kruis; verzoekende tevens eerbiediglijk, dat het Uwe Majesteit moge behagen, ons in onze oude voorrechten te herstellen, om als de Gereformeerde Kerk wederom in de Staat erkend te worden.

Hetwelk doende,

Uwer Majesteits gehoorzame en getrouwe onderdanen,

(was getekend) J. Plug, scriba.

Zwolle, 8 september 1853.

Men lette op de datum. De wet is van 10 september. Men had dus wel zeer snel gereageerd. Overigens hebben wij hier te maken met krachtige, zakelijke taal, waarin kort maar heel duidelijk het standpunt van de kruisgemeenten kenbaar wordt gemaakt.

Het zou interessant zijn, na te gaan of er nog gereageerd is op deze brief en zo ja, hoe!